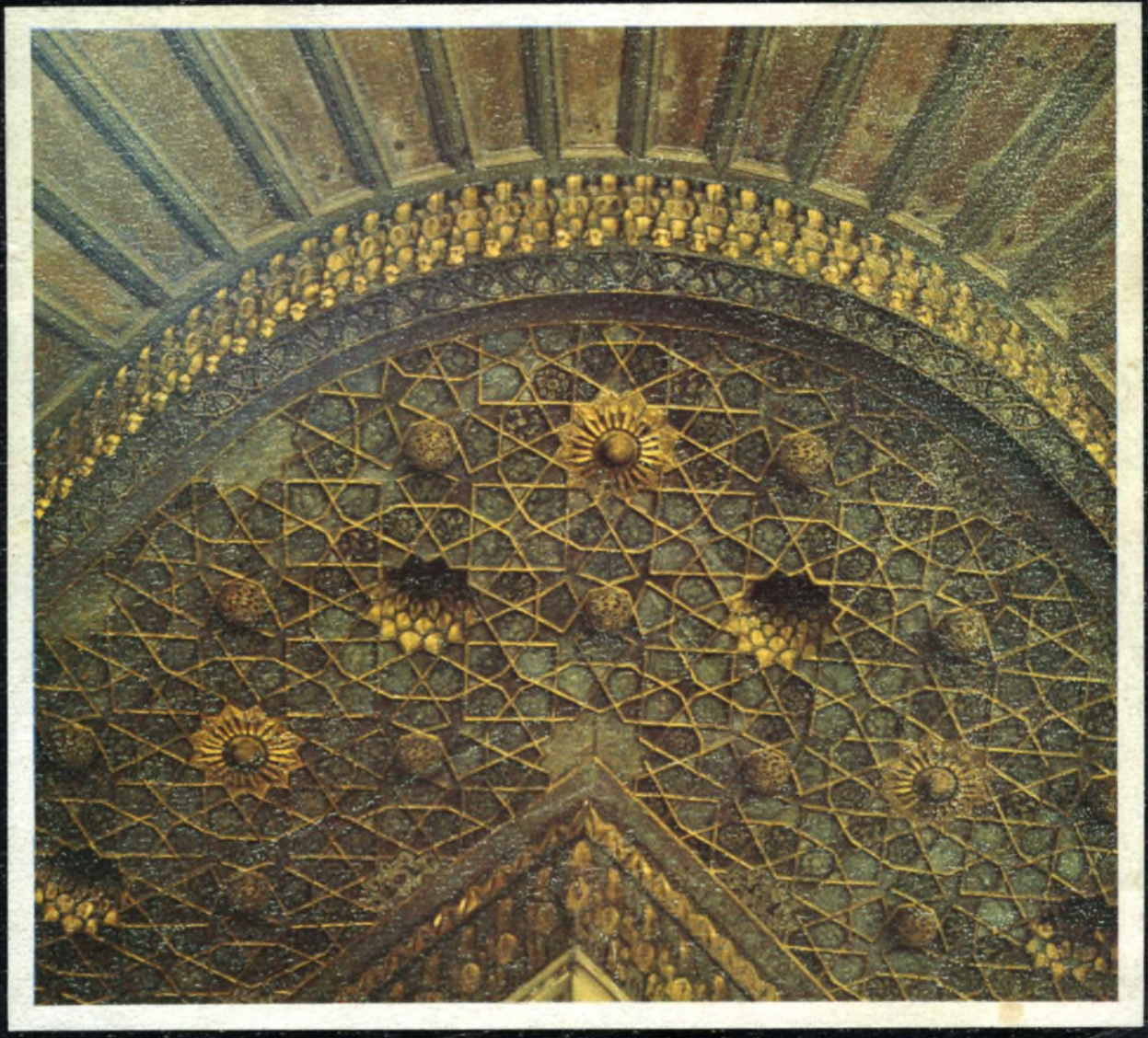
İlk 250 Senenin

OSMANLI MİMÂRİSİ

E. HAKKI AYVERDİ

İ. AYDIN YÜKSEL



TÜRKAN ÖZSOY
SAN
F0185

İlk 250 Senenin
OSMANLI MİMÂRİSİ

7- Haziran 1576
Ankara

S.Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Kitaplığı

BAHA MATBAASI
İSTANBUL — 1976

İSTANBUL FETİH CEMİYETİ
İSTANBUL ENSTİTÜSÜ
NO: 72

İlk 250 Senenin

OSMANLI MİMÂRÎSİ

Türkan Öksüz
Konya Ereğli

E. HAKKI AYVERDİ

İ. AYDIN YÜKSEL

S.Ü. Fen - Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı
Kitaplığı

İSTANBUL
FETİH
CEMİYETİ

MUKADDİME

Bu kitab, Osmanlı Mîmârisi'nin ana fikirlerini, kâidelerini yerleşdirip pekleşdiren, bütün inkişaf safhalarını nefsinde topladığı ve üzerinde daha sonraki asırlara göre, çok daha fazla araşdırma yapılmış olduğu için, daha mâlûm ve mes'eleleri kâbil olduğu kadar vuzûha erişmiş bulunan, ilk iki buçuk asırlık zamânı hakkında, kavranması kolay toplu mâlûmât ve umûmî fikir verilmek üzere hazırlanmışdır.

Ayni devirleri bütün tafsîlâtıyle hâvî ve (Osmanlı Mîmârisi'nin İlk Devri, İstanbul 1966) adındaki birinci ile başlayıp, (Osmanlı Mîmârisi'nde Fâtih Devri, İstanbul 1974) adlı dördüncü cildle tamamlanan mîmârî külliyât varsa da, bu 2500 sahife, 600 plân, 3500 fotoğraflık takımı tedârik etmek, mevzû ile alâkadar olup da vüsati olmayanlar için külfetli, mîmârî sâhada çalışmayanlara göre de fuzûlî olacakdır.

Bu dört cildde, Osman Gâzî'den Fâtih Sultan Mehmed'e kadar, yedi pâdişâhın devrine ayrılıp harflerine göre her şehirdeki âbideler sıralanmış, tamâmen bu kitablar için hazırlanan 600 kadar rölöve veyâ, kat'î vesîkalara rastlandığı takdîrde tertibi zarûrî olan restitüsyon ve aralarında vesîka mâhiyetini kazanmış yüz senelik olanlar da dâhil olmak üzere 3500 fotoğraf, ele geçebilen bütün târîhî mâlûmât, kitâbeler, vakfiye metinleri, kadı sicillerinden, tahrîr defterlerinden, il yazıcı defterlerinden aktarılan vesîkalar yer almakta, binâların geçirdikleri safahât, gördükleri tâdîl ve tâmîrler zikredilmekdedir.

Bu geniş mâlûmât yanında, ilâveleri faydalı olsa da, mârûf olan bânîlerin tercüme-i halleri konmamış, yalnız şahsiyetleri binânın târîhini tenvir edecek vâkıfların tercüme-i halleri, müelliflerin ve târih düşürenlerin hayâtı ve eserle olan alâka sebepleri anlatılmışdır.

Bu kadar kısıntıya, klişelerin küçük tutulmasına rağmen kitablar, yukarıda söylenen miktarlara ulaşan bir hacme yükselmişdir. Bu tasarruflar yapılmasa idi, daha büyüyeceği de bedîhîdir.

Tedârikindeki külfetten başka, böyle bir eserin evrilip çevrilmesinin de güç olacağı âşikârdır. Bu tahlilli külliyâtın, ilk düşünüldüğü gibi, târih sırasına ve devirlere göre tasnif ve takdîm edilmiş olmasının büyük faydası olduğu, neşrinden sonra, daha ziyâde anlaşılmış ve anlaşılmakdadır.

Bu külliyâtta Osmanlı mîmârisinin nasıl başlayıp inkişâf ve terakkî etdiği eksiksiz olarak tâkib ve tesbît edilebilmekdedir. Ancak böyle bir tahlilî eserde bir şehirdeki âbideleri birden görmek kolay değildir; bunun için, beldenin her pâdişah cedvel ve fihristlerini toplamak îcâb etmekdedir.

Bu ciheti nazar-ı îtibâre alan müellifler, kıstası biraz daha küçük, âbideleri şehirlere göre sıralayan cedvelleri hâvi, muhtasar bir eser hazırlamışlardır.

Ancak kitab, sâde hisse ve zevke hitâbeden ve sahîfeleri süratle çevrilip, fotoğrafların bilhassa renklilerine göz atdıktan sonra bir kenara bırakılan bir albüm olmayacakdır.

Bu kitabın söyleyeceği bir söz vardır; okuyan kendi mîmârîsinin ilk 250 senesini doğru ve tam olarak kavramış olacakdır. Ayrıca bu eserdeki atıfları tâkîb ederek, dört büyük cilddeki bahislerini bulmak için, merakı kamçılayan bir anahtar teşkil edecekdir. Onun için albüm tarzını düşünmedik.

Esâsen hercâî ve düşkün bir zevk seviyesine inen dünyada yapılan bu nevî albümlerin kıymet şırıngası ve maddî sürümü için şart tutulagelmekte olan renkli resimleri bir kitaba koymak İstanbul Fetih Cemiyeti'nin ve İstanbul Enstitüsü'nün harcı değildir. Asla sadâkat düşünülmeyerek, bir renk taşısın da ne olursa olsun demek ise müesseselerimizin şiârı değildir. Bâzı neşriyatta olduğu gibi, meselâ açık olan kopkoyu düşen, veyâ birçok renk hâkim bir tek renk içinde erimiş olduktan sonra neye renkli resim konur? Renge sadâkati esas tutunca da mâliyet yükselir. Bu gibi pahalı neşriyât, sermâyenin kendi mânevî kıymetini inkâr eden kollarına mahsus bir modadır.

Bu eserin, şehirlere göre tanzim edilmiş bir cedveli ihtivâ edeceğini yukarıda bildirdik; cedvelin kendi içinde, yine pâdişah devirleri işâret olunduğundan, iki cihetden tâkîbi mümkündür. Cedvelin bir sütûnunda binânın ismi, yanında binânın vazıyetini birkaç kelime ile anlatan kısa îzâhât konmuş, bir sütûnda da o âbidenin dört cildden hangi sahîfesinde yer aldığı işâret edilmişdir.

Bu sûretle 1800 mîmârî eseri bir yerde bulmak kâbil olacak ve yalnız umûmî fikir almak isteyenlere değil, bir şehirde tafsîlâtını arayacağı eserin yerini kolayca tesbîtine imkân hazırlayarak, ihtisas erbâbının dörd cildin endeksine bakmakdan kurtarmakla da faydalı olacakdır

Resimsiz ve abus sahifelerin kitabı açar açmaz göze çarpmaması için, cedvel sona konmuşdur. Baş tarafda ise, altmış kadar âbidenin bu sefer câmî, medrese, han, hamam vesâire gibi nev'îlere göre sıralanmış îzâhâtı bulunmakdadır.

Bu altmış âbidenin bir plânı ve daha ziyâde göze câzib taraflarını gösteren fotoğrafları, kısa îzâhâtla berâber verilmişdir. Tire klişe olabilen plânlar metinle berâber, pek pahalı olan kuşe kâğıda basılması zarûrî olan fotoğraflar forma arasına konulacakdır. Fotoğrafların en sona atılması cild ve tertib için kolaylık ise de, biz metne kâbil olduğu kadar yakın ve el altında olması için araya koyduk. Hepsinin kuşe olması şüphesiz müreccahdır; ne yapalım ki bu kitabın, herkesce tedâriki kaabil olması için, ucuz olması lâzımdır.

İzâh edilen bu altmış eserin, kaabil olan bütün tafsîlâtıyle tedkîki için hangi cildde, kaçıncı sahîfelerde bulunduğu ve ne kadar resmi ihtivâ ettiğinin de işâret edilmesi ihmâl edilmemişdir. Arzû edildiği takdirde tafsilâtı buralardan tâkîb etmek kâbildir. Zirâ bu hulâsa eserde

inşâî teferruatdan ziyâde eserin taşıdığı mânâ ve ifâde belirtilmekden ileri gidilmek istenmemişdir. Ancak pek lüzumlu yerde mukayeseyi sağlayacak bâzı noktalara dokunulmuşdur. Velhâsıl yorucu ve fazla ilmî olmakdan ziyâde kolay okunacak bir toplayıcı takdîm ve ilme yol açacak bir anahtar olması, asıl fiyatca ucuz olması gözönünde tutulmuşdur.

İmlâ hususunda umûmiyetle Kubbealtı Dil Akademisi'nin kullandığı kâidelere riâyetle kesme işâretleri pek mahdud yerlere hasredilmiş ve telâffuz esâsına dikkat edilmişdir.

I. CÂMİLER

Mîmârî âbidelerin her nevini ayrı bir bahisde takdîm edip, târihlerine göre sıralayacağımızı medhalde bildirdi idik. Bu usûl ile, her nev'in başlangıç ve terakkîsi, plân ve anlayışdaki inkişâfı yakînen tâkîb edilmiş olacakdır.

Bu tarza göre câmîler bahsine Bursa'daki Orhan Câmii ile başlanması îcâb etmekdedir. Fakat Orhan Câmii bile, o zamâna kadar, bütün islâm memleketlerinde yapılanlardan esaslı bir fark, başka bir hüviyet gösterdiğinden, daha evvelki câmi şekillerini kısaca anlatmamız îcâb etmekdedir. Mâzîdekilerle Osmanlı eserleri arasında, müsliman ibâdetine değişmez sûrette girmiş olan, mihrab ve minberden başka, müşterek bir mîmârî unsur yok dense yanlış olmaz.

Medîne-i Münevvere'deki ilk Mescid-i Nebî'den zamânımıza hiç bir şey kalmamışdır. Fakat basit bir cidar perdesiyle, hurma ağacından direklere oturan, belki de kısmî, bir çatıdan ibâret olduğu, minberin üç basamağı bulunduğu bilinmekdedir. Her ne kadar ilk binâ Hazret-i Ömer ve Osman tarafından büyütülüp, sâhasının aynı olmasına îtinâ edilerek, direklerin kârgir ayağa tahvîl edildiği mâlûm ise de, şimdiki şekil ve eb'âdına yakın olarak tamâmen yeniden inşâsı Hicret'in 86 - 91 (705 - 710) seneleri arasında Emevîler'den El-Velîd zamânına rastlar. Mescid-i Nebî, Hazret-i Peygamber'in kullandığı mahallerin yerinde bırakılması, Ravzâ-i Resâletpenâh'a girişlere riâyet edilmesi bakımından, husûsiyet arzeder.

Bununla berâber, Mescid-i Nebî'den yarım asır evvel Sûriye'ye yerleşen Emevî'lerin orada yapdıkları câmilerle benzerliği çokdur. Sûriye'deki ilk câmîler kiliselerden tahvîl edilen binâlardır veyâ, onlar örnek tutularak yapılmışdır. Bu kiliseler de sıra sıra, dizilmiş birçok direğe oturtulan çatı ile örtülü, üç veyâ beş kollu binâlardı ve hıristiyanlığın ilk üç asrında kilise olarak kullanılan, bazilika ismindeki, Roma pazar yerlerinin ufak, tefek farklarla bir tekrârından ibâretti.

Bazilikalar ticârî eşyâ için mezad mahalli, bugünkü tâbîriyle borsa idi. Arada adlî teşkilât da bu binâlarda çalışırdı. Bunlar umûmiyetle ortası yüksek, yanları alçak, üç kollu yapılardı. İki katlı olan kanadlar bir revâka oturur, revak çatıya kadar da yükselirdi; ziyâ orta yüksek kısmın yanlarından girerdi. Bazilikalar umûmiyetle uzunlamasına inşâ edilirdi.

İlk kiliselerde, putperest mâbedlerini taklîden, güneşe yânî Şarka doğru olduğundan cenub ve şimal yüzleri uzun tarafı teşkîl ederdi.

Müslümanlar bu kiliseleri câmie tahvîl edince, Sûriye'nin tam cenûba düşen kıblesine uydurmak için, mihrâbı o tarafdaki uzun kola yapmak mecbûriyetinde kaldılar ve tabîî saflar geniş oldu. Buna bakarak, ilk safın daha makbûl olduğu gibi bir kanâat, daha ilk zamanlarda, yerleşdi; halbuki böyle bir şey yokdur. Allah için bütün saflar birdir; geniş saf bir emrivâkiden doğmuşdur. Ammâ bu zan asırlar boyu da sürüb gitmekdedir.

Bu bazilika sistemi ile Şam, Kûfe, Harran, Halep, Kudüs, Kayruvan, Baalbek câmileri Hicret'in ilk asrında yapılmış ve, yapılış o yapılış, tarz yedi asır daha devâm etmişdir. Kurtuba, İşbiliye, umûmiyetle İspanya, Mağrib, Mısır, Büyük Selçuk, Anadolu Selçukları câmileri gibi. Teferruât arasında tabiî ayrılıklar vardır.

Câmîlerin kiliselerden esaslı başkalığı, a) Bir müddet sonra mihrab mihverinin son birkaç gözünün kubbeli olması, b) Birçok câmîlerde bölme (nef) sayısının bazilikalarda mûtâd olan 3 yerine, 5, 10, hattâ daha fazla miktarlara yükselmesi, c) Harim kısmı bazilikaya benzese de binânın havasını âdetâ değişdiren bir haremin, avlunun ilâvesi, bu sûretle hıristiyanlıkda cemâati kapalı yerde, papasın buyuruğu altında zaptetmek âdeti yerine, müslümanların Allah'ın huzûruna; tabiatın ortasına çıkarılması, d) Dört köşe çan kulelerine her ne kadar şeklen benzese de, ilk minârelere bile, insan çıkıp ezan okumasını te'mîn için muntazam merdivenler yapılmasıdır.

Bu câmîlerin müşterek vasıfları ve aralarında farklar da şöyledir: 1) Tezyînât ilk zamanlarda Roma palmetleri ve Bizans motiflerinden meydana getirilmişdi. Sonraları hendesî tezyînât ve kûfî yazı kuşakları da süslemede yer almışdır. 2) Bu vasıflar Emevî, İspanya ve Mağrib ile Mısır câmîlerinde umûmîdir; örneği pek az kalmış olan Abbâsî eserlerinde tezyînât arasına çini, rûmî ve hatâî kıvrımlar da girmiş, minâreler dört köşe yerine, çok köşeli veyâ yuvarlak biçimler almış, incelme yolunu tutmuşdur. 3) Bu câmîlerde tabîati görmeğe imkân verecek yerle bir pencereler bulunmaz; en alçağı 4-5 m. den sonra başlar, çünki örnek alınan bazilikada yokdu. 4) Selçuklularda ve Beyliklerde câmi harim kısmında büyük değişiklik olmamışdır. Yine çok direkli, üstü çok az meyilli toprak örtülü, ahşab kirişli câmîlerden başkası görülemez. Pek azında kubbe varsa da binâ ile uzvî bir bütünlükle kaynaşmaz. 5) Diğer islâm memleketlerindeki avlu Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçukluları'nda yokdur. Zannolunabilir ki iklîm bu vazıyeti doğurmuşdur. 6) Son devirlerde kubbeli ufak mescidler görülmüş, minâreler çok zarîf bir şekil almışdır.

Bu kitabın çerçevesî daha fazla tafsîlâta mesağ bırakmaz; şu kadarını söyliyelim ki bu dağınık câmî örneği, başka türlüsü olamazmış gibi, yedi asır devam etmişdir. Daha mütekâmil ve bütünlük te'mîn eden bir şeklin aranması cihetine gidilememesinin başlıca sebebi, alışkanlıkların kolayca terkedilememesidir.

Bir de İslâmın ilk eserleri buna benzer olduğu için, o yolda devâm lâzımdır gibi, gayretkeş bir düşünce akla gelebilir. Dış görünüşleri hiç de güzel olmayan, ifâdeden mahrum, bu câmîlerin, eğer içleri hadden efzûn süse boğulmamış olsa idi ve eğer, Asr-ı Saâdet'in sâfiyeti, Mescid-i Nebi'nin sâdeliği devâm etse idi, bu mütâlâada bir hakîkat payı olabilirdi. Fakat ezelî takdîr hükmünü icrâ etmiş, cemiyetin ölçüleri değişip Müslümanlar ihtişam ve âlâyişe düşmüşler, tezyînât ile bu hislerini tatmîn etdiklerinden, câmi harîmine başka bir câzibe ve ferahlık katacak bir şekil aramak da ellerinden gelemediği için, o direk yığı-

nıyla dolu plânı tatbikde devâm etmişlerdir. Zayıf bünyeler süse bir tahlisiye simidi gibi sarılırlar.

Bu mütâlâalar büyük câmîler için vâriddir; mikdarları az, zamânımıza intikal edenleri son derece nâdir olan kubbeli ufak mescidlerin bünyeleri âbide vasfını taşımayacağı için mukâyeseye sokulamaz.

Anadolu Selçukluları bu eksikliği hissetmemişler midir? Etmişlerdir; fakat câmie tatbik etmemişler, mâzisi daha yeni olan medreselerle işe başlamışlardır. Fakat birbirini tâkîb eden bu deneme, devletin inkırâzına çok yakın zamanlarda olabildiğinden, onda da en mükemmel hal tarzına ulaşamamışlardır. Halbuki Erzurum'da Saltukoğulları'nın yaptırdığı o hârikulâde Çifte Minâre Medresesi bir asır evvel yapılmışdı. Selçûkî Devleti XIII. asırda birbiri peşine bir çok medrese yapdığı hâlde, her nedense Çifte Minâre'nin mertebesine erişememişdir; bunların içleri pek zarîf ve sıcak olduğu hâlde duvarlarının çok çıplak ve moloz taşından olması, iç-dış birleşmesini te'mîn edememişdir.

Selçûkî medreselerine dokunduğumuz hâlde, maslahatın îcâbını çok aşan bir tantana havası içinde yapılan kervansaraylardan bu câmîler faslında bahsetmememiz, bunların câmie te'sîr edecek bir yapı nevi olmamasındandır. Halbuki medreseler XIV. asırda Osmanlı câmîlerine bir bakımdan yol açmışlardır. İlk âbidevî Osmanlı eseri olan Orhan Câmiinin ve ondan sonrakilerinin daha kolay anlaşılması için bu biraz uzun girişe lüzûm gördük.

* * *

BURSA'DA ORHAN GÂZİ CÂMİİ

(I. C., 61 - 89. s., 73 - 103. R.)

Orhan Câmiinde avlusu kapalı Selçuk medreselerinden, bunlar içinde de en ziyâde Karatay'dan ilham alınarak, medrese höcreleri yerine geniş eyvanlar konmuş, ikinci göz tonoz yerine kubbe ile kapanmış, bu tarz-ı hâlle, mihverde iki kubbeli, yanları eyvanlı bir câmi örneği meydana çıkmışdır ve bir asırdan biraz fazla bir müddet bu tarzda birçok câmi yapıldığı mâlûmdur. Orhan Câmiinde Selçuk binâlarında ve hattâ bu örnek olan medreselerde bile yer almayan bir mîmârî unsur, beşli bir revak yer almakdadır. İçde eyvanlı ve çift kubbeli yapılması câmî harîmine büyük bir ferahlık kazandırmış, revak da çekici, dâvet edici bir bütünlük sağlamışdır. Revak âdetâ göçer evlerin pabuçluğu gibi bir ilk giriş olmakdadır. Şunu da ilâve etmek lâzımdır ki içindeki yan revaklar asla sonradan açma değildir; biraz inşâât gözü olanlar karar vermekde hiç bir tereddüd geçirmezler. Bunu, eyvanlar evvelce kapalıydı gibi, söylentilere karşı bildirmek vâcibdir.

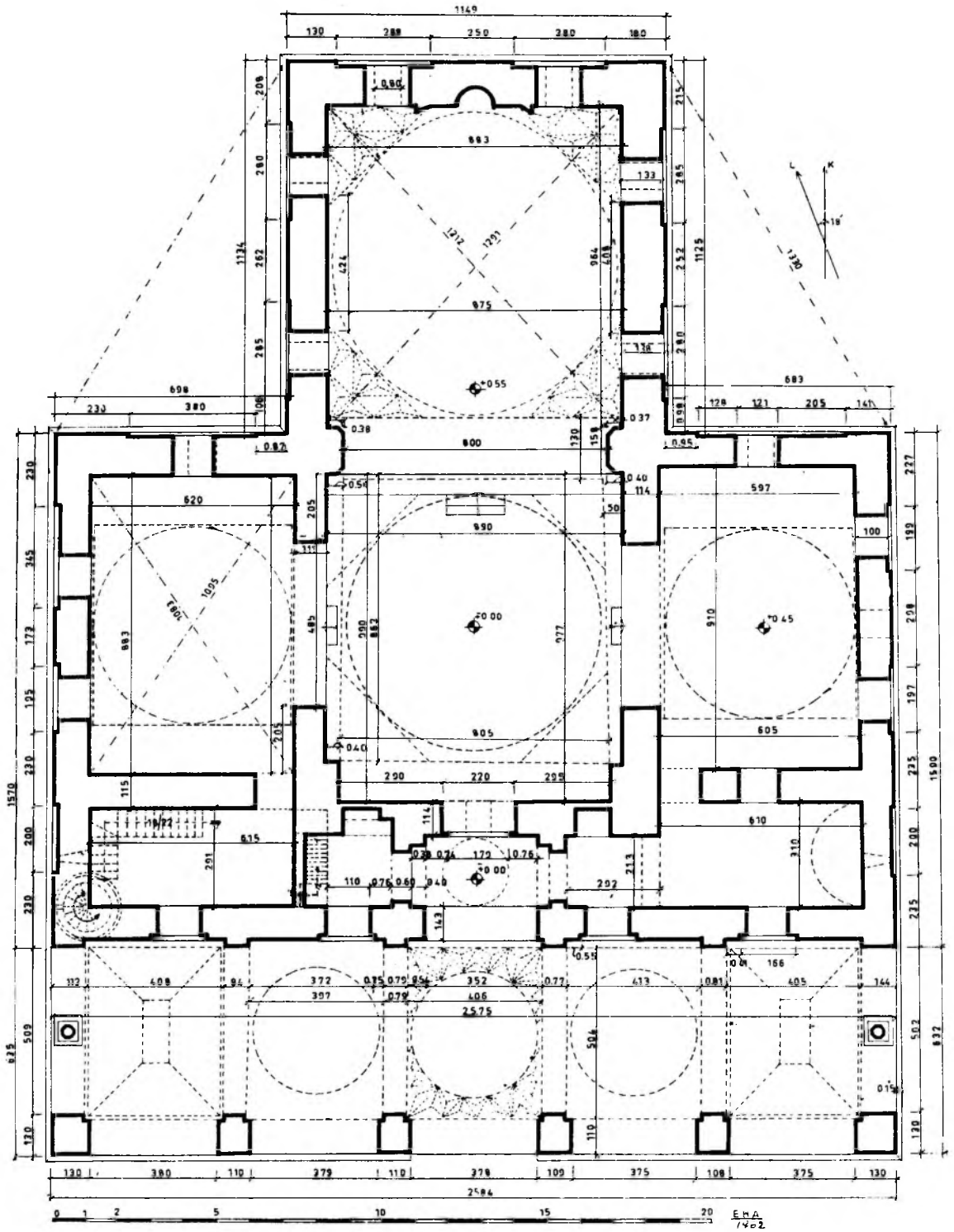
Selçuk medreselerinden farklı olarak höcreleri kapatan tonozlar yerine de kubbeler konmuşdur. Bu sûretle revakla berâber, orta ve yan kubbelerin kademe kademe tabakalar hâlinde yükselerek birbirine destek olduğu, âdetâ omuz verdiği elle tutulacak bir vuzuhla göze çarpmaktadır. Sanki toprakdan bitmişcesine ehram gibi bir çıkış, manzaraya pek büyük bir salâbet ve âhenk vermekdedir; artık bu nisbet ve âhenk Osmanlı mîmârîsinin ana üslûbu olmuş, asırlarla devâm etmişdir.

Plân ve kütledeki bu yepyeni buluşlardan başka bu câmide pek mühim bir unsur daha vardır; aslında küçük görünen bu unsur, o güne kadarki câmîlerde mevcûd olmayan, döşeme seviyesindeki pencerelerdir; bunlara sonradan (altlık) ismi verilmiş ve açılmalarıyle câmiin içi tatlı bir aydınlığa kavuşmuş, tab'at câmiin içine taşınmışdır.

Bu yüksek mîmârî vasıflar göze şirin görünerek yardımcı olacak hiç bir kıymetli ve ağır malzemeye baş vurulmadan meydana getirilmişdir. Öyle ki, duvar yüzleri dereden toplama moloz taşıyle ve pek de düzgün olmayan tuğla sıralarından ibâretdir. Birkaç kurs, kemerlerde çubuklar, kemer başlarında damalar ve bir mıkdar silme, bütün cebhe süsü bu; hepsi de tuğladan. İçeride baklavalı kubbe kasnakları ve köşelikleri ve mihrabdan ibâret tezyînât, o kadar. Binânın duvarları birbirine gönye bile değildir; ammâ mîmârî vardır.

Orhan Câmii büyük bir manzûmenin merkezidir. Bundan başka medrese, tabhâne, imâret vardır. Han ve hamam ise hâlâ mevcuddur.

Câmi Karamanoğlu tarafından tahrîb edilmiş, fakat duvarlar çakmak taşından olduğu için aslı bozulmamışdır. Fakat 1854 zelzelesindeki harâbîyi Fransız mîmârı tâmîr ederken gergiler vesâire gibi bir çok yerlerini bozmuş, asıl XX. asır başlarında yüzlerde birçok tahrifât yapılmış, kapı açılmış, pencere kapanmış ve asıl altlıkların kemerleri boşaltılmış ve duvarlara sarı bir badana vurulmuşdur.



Bursa'da Orhan Câmii plânı (I. C., 74. R.)

Eğer bu tahrîbât olmasa ve yol yukarıda, binâ çukurda kalmasa idi, bambaşka ve daha saf, şüphesiz daha câzip bir Orhâniye'ye sâhip olur ve hükümlerin yerinde tahkîki herkes için daha kolay olurdu; koy-

duğumuz 1880 târihli fotoğraf bunu zâten isbât etmekdedir. Bugünkü düşkün hâliyle bile, muhakkak ki büyüklük ve ihtişam bakımından değil, hacım, kütle, binâ yüzlerindeki doluların ve boşlukların kusursuz tenâsübü, kubbelerin uzvî bir kaynaşma ile oturuşu, revak gibi yepyeni bir unsuru bünyeye sindirmesi ve nihâyet alt pencereler yoluyle ilâhî tabiati iç ile birleşdirmesi ve neticede Müslüman mâbedinin bütününden aksetmesi arzûlanan vahdet fikri ve timsâlinin ilk hamlede elde edilmesi. İşte sâdelik içinde vekarlı bir akıncı edâsıyla başı dimdik yükseliş, işte Orhan Câmii.

Bu sebepler Orhan Câmiini mîmârîmizin birinci kaynağı tahtına oturtmuşdur. İhtişam da azamet de o günün küçük Osmanlı Devleti'nden beklenemezdi. Ammâ esrarlı bir tılsım ve güçden değil, içden taşan âbideleşmek iştiyâkının bu câmide maketi yapılmışdır.

Hani çok cevvâl zekâlı çocuklara, büyümüş de küçülmüş derler; işte Orhan Câmii de Osmanlı mîmârîsinin ne olacağına peşin karar vermiş, bu esâsa vardıkdan sonra, yapıldığı zamânın imkânlarına göre kendini sınırlamasını bilmiş ve istikbâlin büyük ölçülerini devrin imkânlarına göre daraltıp küçülterek, bir asır daha beklemişdir; tekrarda fayda vardır: İşte Orhan Câmii.

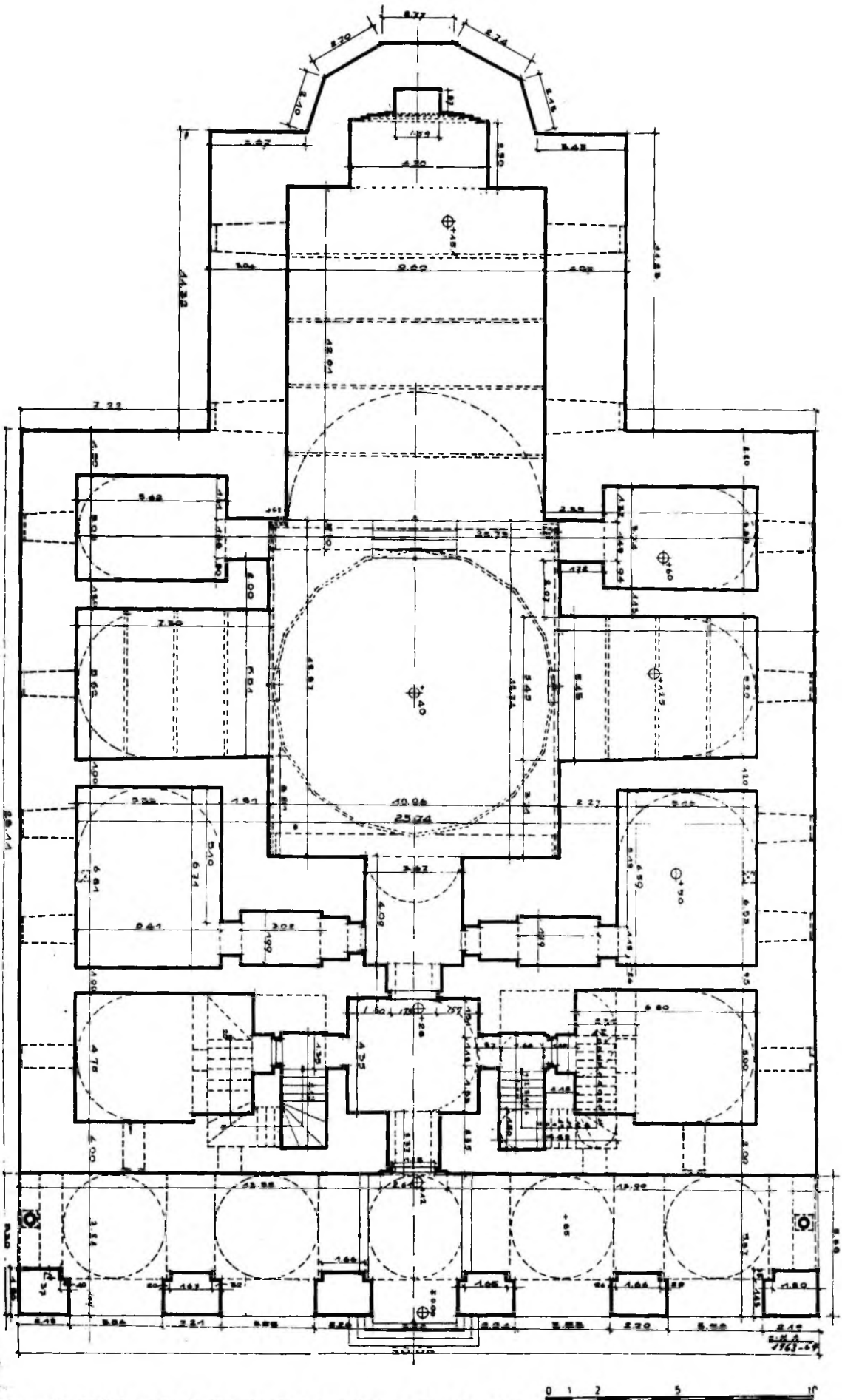
BURSA'DA HÜDÂVENDİGÂR CÂMİİ

(I. C., 231 - 264. s., 340 - 390. R.)

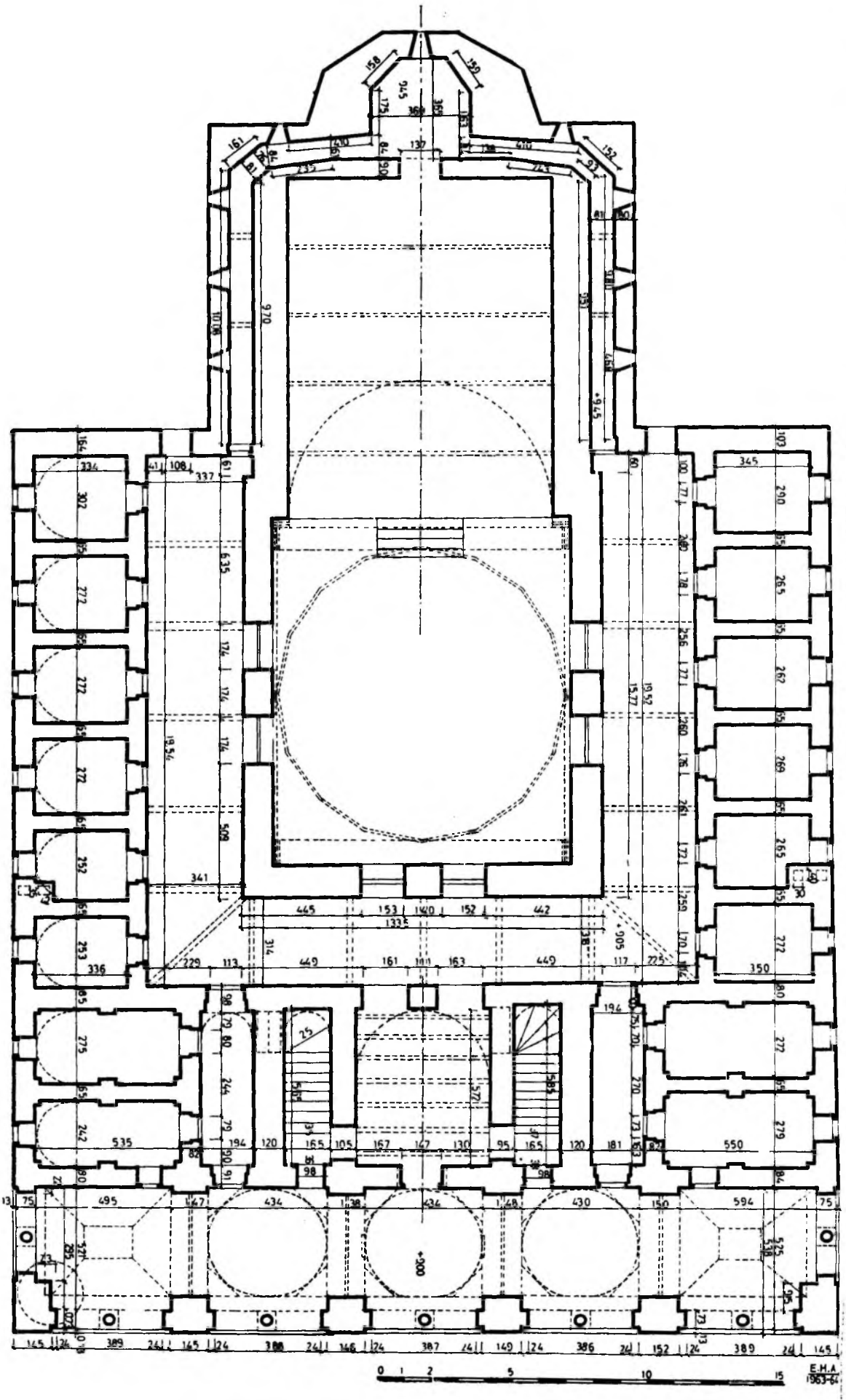
Bursa'nın Çekirge semtindeki Hüdâvendigâr Câmii nev'inde tek bir binâdır. Değişiklik câmiin üstüne bir medrese oturtulmasından ve bu katı meydana getirmek için zemin katının binânın bütün bünyesinin zorlanmasından doğmakdadır. Bunun netîcesinde dimdik beden duvarları ve pek sert mîmârî nisbetler hâsıl olmuşdur. Medresenin 18 odasına temel olabilmesi için, aslında bir kubbe ve bir tonozla ufacık iki yan eyvandan mürekkeb câmiin yan kanadlarının uçlarına altı oda yapılmışdır. Bundan böyle hiç bir câmiin tepesine medrese konulmamışdır ammâ, bu lüzûmsuz alt odalar birkaç binâda tekrarlanmış, üstelik o, kale gibi dimdik, yüksek ve çıplak duvarlar iki câmie daha yâdigar kalmışdır. Odalardan dördünün açılır penceresi yokdur ve yerden 5 m. yüksekde başlayan sâbit birer alçı pencere vardır. Biraz olsun hava değişdirmesini sağlamak için, o da yalnız ikisine künkden nefeslikler yapılmış ve çatıya kadar çıkarılmışdır; ammâ dışarısını görmek ne mümkün? Odalarda mahsur ve mahbus hayâtı geçecekdir. Dîğer ikisinde de hiç aydınlık te'min edilmemişdir; sâde dar mazgallar bulunmakdadır.

Bu odalar inşâ sebebleri bilinmeden oluvermişdir; sırf medresenin temeli olmak için ortaya çıkdı dense hatâ olmaz. İçinde oturulamaz, yatılamaz, ocak yoktur, hava yokdur. İçinde oturulan üst medrese odalarında ocak ve pencere olsun da, bunda bulunmasın; olacak şey değil-

dir. Bu aykırı tutumları, alt ve üstde bulunanların vazîfe ve kullanış farkını vâzıhen göstermekdedir.



Bursa'da Hüdâvendigâr Câmii alt kat plânı (I. C., 347. R.)



Bursa'da Hüdâvendigâr Câmii üst kat medrese plânı (I. C., 348. R.)

Zâten birçok emâreler onların ya hiç kullanılmadığını veyâ bir ikisinin şöyle böyle müteferrik işlere yaramış olduğunu göstermekdedir. Namaz kılınmışdır ve kılınmakdadır. O asli vazîfesidir; mes'ele bu odaların mevcûdiyetine bakarak sosyal ismini takdıkları maksadların galib, namaz ve ibâdet faslının mahdud ve hattâ ârızî olduğunu söyleyenlerin ne kadar yanıldığını müşâhade ve tesbitdedir. Kullanılmak imkânından uzak odalarla hangi sosyal hizmet görülür. Bunlar maksad-ı mahsus damgasını taşıyan fikirlerdir.

Hüdâvendigâr Câmii bu havada asılı medrese ve odalar garâbetinden başka acâiblikleri de nefsinde cem etmişdir. Önünde iki katlı revak, üstünde minâre olmasa, daha ilk nazarda bu müstahkem bir iç kaledir, hükmüne varılabilir. Dört eyvanlı kadîm Türk plânına yaslanmış yüksek, yalçın beden duvarlarının saçağına yakın sıralanmış ufacık pencereler, sivri Osmanlı kemeri ortasında Akdeniz çevresinde bol bol rastlanan ikiz Roma tarzı kemerler, Bizans palmetleriyle süslü mermer silmeler, 3.0 m. yi aşan kale misâli duvarlar, bitmez tükenmez mazgallı dehlizler, ormanı andıran kalın ahşab gergiler vesâir tuhaflıklar, bu câmiin sağlam ve millî bir mîmârî esâsa dayanmayan maksad ve şekil aktarması olduğunu göstermekdedir.

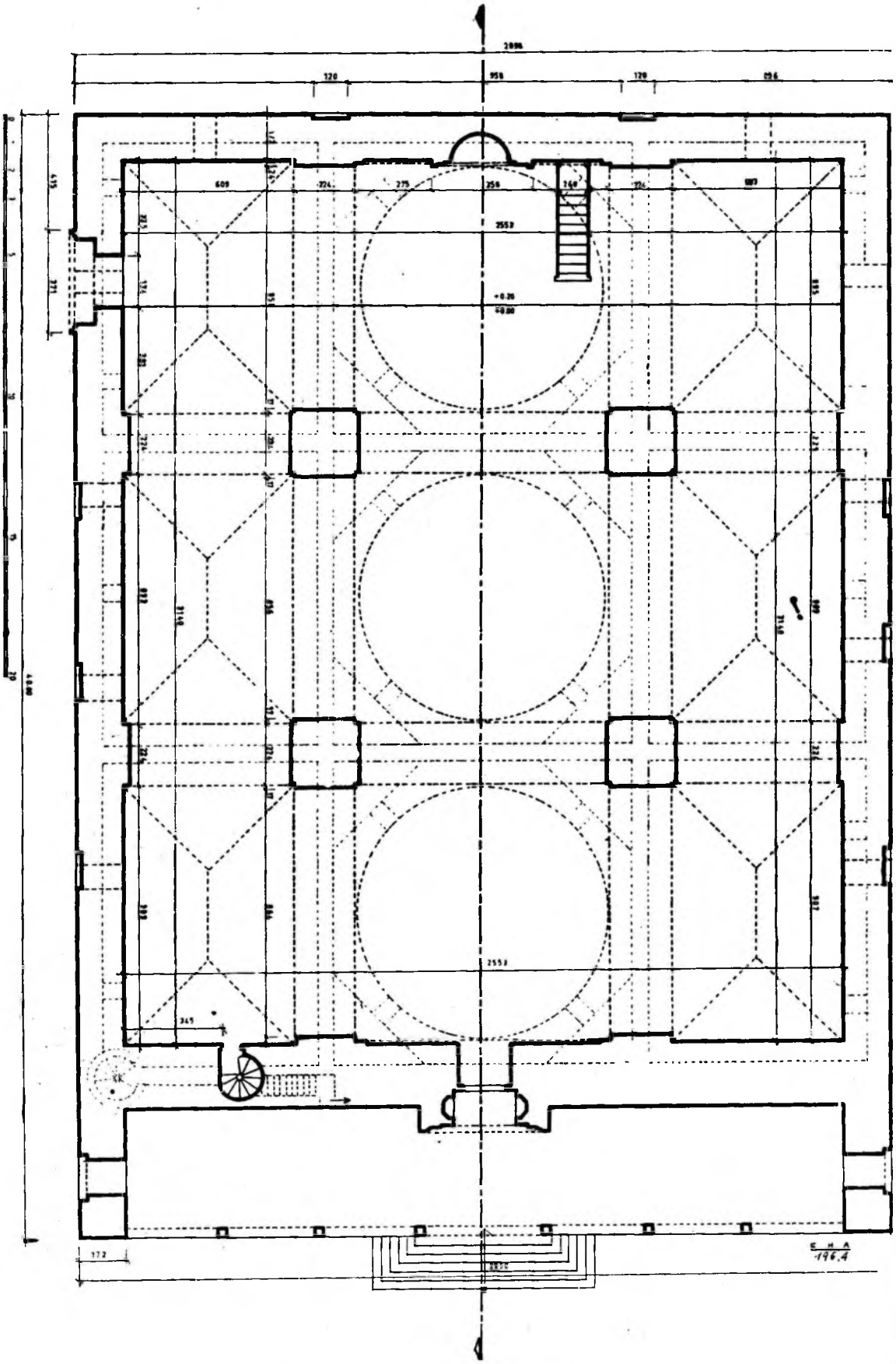
Altdaki dört büyük pencere ile, iki yan kapının, bu insanı bunaltan havadan câmii kurtarmak için, sonradan açıldığını da ilâve etdikden sonra, şunu da söylemek lâzımdır ki, binânın kendinden evvelkilere benzeyen tarafı olmadığını, kendinden sonra da çok büyük farklarla da olsa, yalnız ve yalnız iki kıymetdâr câmie zarar verebildiğini söyleyebiliriz. O iki câmi de, hazıra konma alışkanlığıyle, lüzumsuzluğu anlaşılmaya vakıt kalmadan bu odaları plânlarına, o da büyük değişikliklere uğratarak, sokan Bursa Yıldırım ve Yeşil Câmileridir. Ammâ bu iki câmide odalar, gündüz veyâ gece oturulabilecek hâle getirilmiş ufacık da olsa pencerelerle, ocak ve raflarla donatılmış olduğundan haklarında bir işe yarayabilir mâzereti serdedilebilir. Fakat bu son iki câmi, Orhan Câmiindeki kademe kademe yerleşiş hilâfına, yine düz ve sert duvarlıdır; boyları Hüdâvendigâr'a nazaran azaltılmış olmakla berâber, yine o te'sîr bâkî kalmışdır.

Asıl hayret edilecek nokta Osmanlı mîmârîsinin bu zihniyetden nasıl birden sıyrılmış olduğudur.

FİLİBE'DE HÜDÂVENDİGÂR CÂMİİ

(I. C., 295 - 303. s., 445 - 456. R.)

Filibe'nin Ulu Câmii, bahsettiğimiz iki câmi plânından başka bir tutumdadır. Önde basit, ahşab bir sundurma revak, harîmde dört ayağa oturan, bir dizide üç kubbe ve yanlarda üçer tavanlı tonozdan mürekkebdir. Bu hâliyle mustakbel Ulu Câmilerin öncüsüdür. Bundan sonra, şimdi tamâmı mevcûd olmayan, Bursa Şehâdet Câmii iki ayak üstüne oturan üçer yerine ikişer kubbe ve tonozla örtülü olmakla, o da mihrab kısmı çıkıntılı, kanadlı câmilerden Ulu Câmie bir yaklaşış sayılabilir.

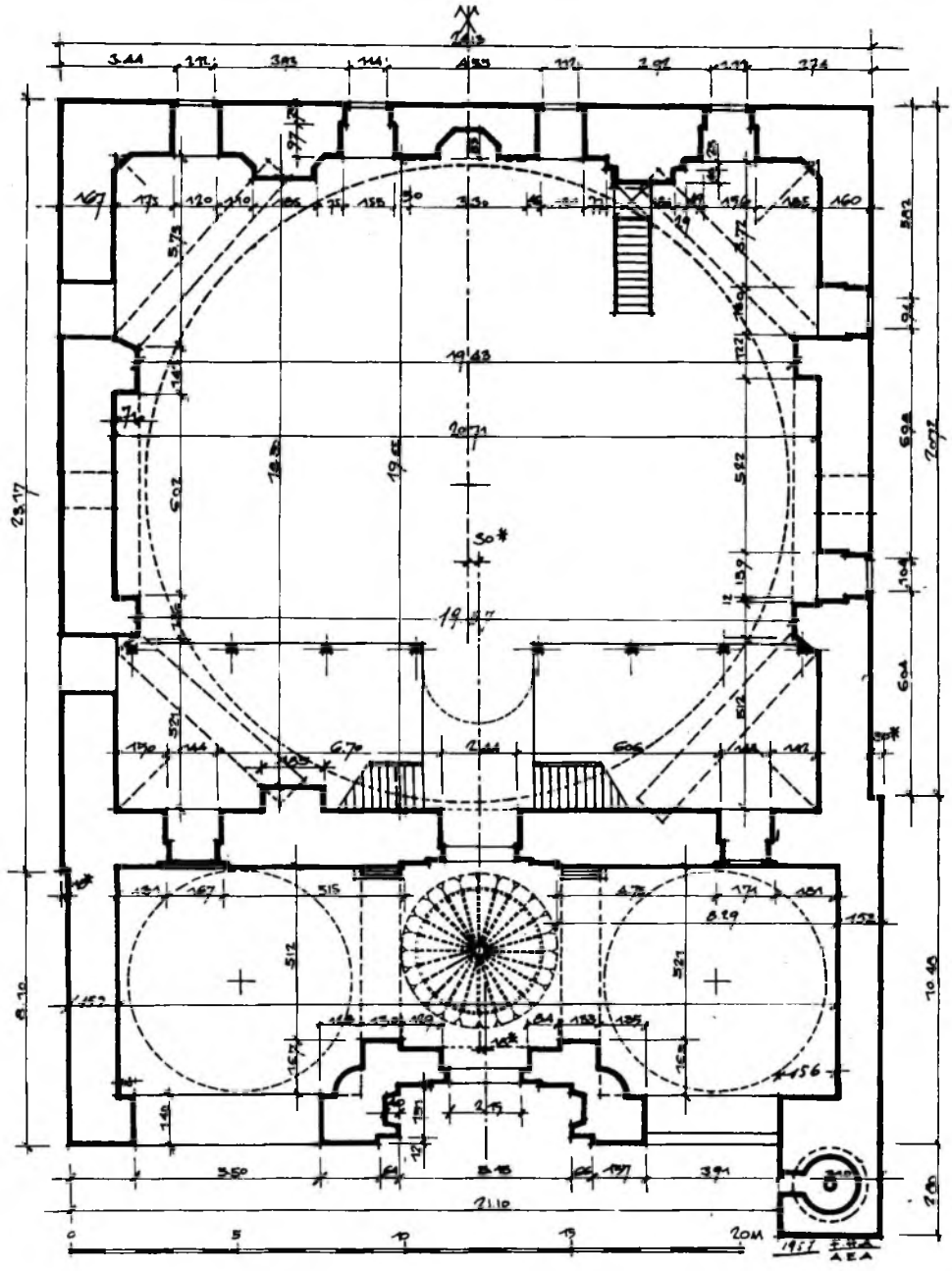


18 Filibe'de Hüdâvendigâr Câmii restitüsyon plânı (I. C., 454. R.)

Nasıl Bursa Hüdâvendigâr Câmiinde alt sıra pencereler yoksa, bunda da mevcûd değildi; şimdi altda bulunan 8 pencere ile yan kapılardan birisi sonradan açılmadır.

Bu altlık penceresi olmayan câmi yapmak âdeti yalnız Hüdâvendigâr devrine mahsusdur. Biri mâlûm Bursa Hüdâvendigâr, ikincisi bu, üçüncüsü de Şehâdet Câmiidir. Şehâdet Câmiinde alt pencere olmadığını, yıkılmadan evvel harâbe hâlinde iken çekilen fotoğraflarından anlıyoruz. İlk ikisine alt pencereler ve kapılar açmak zarûretinde kalınmış fakat Şehâdet Câmiine hiç bir zaman, yan ve öne altlık pencere de açılmamışdır.

Filibe Câmiinin minâresi kıble duvarı içinde başlayarak binânın sol köşesine oturmakda olup, çini ile müzeyyen pek güzel bir eserdir.



Mudurnu Yıldırım Câmii plânı (I. C., 566. R.)

MUDURNU'DA YILDIRIM CÂMİİ

(I. C., 344 - 354., 566 - 587. R.)

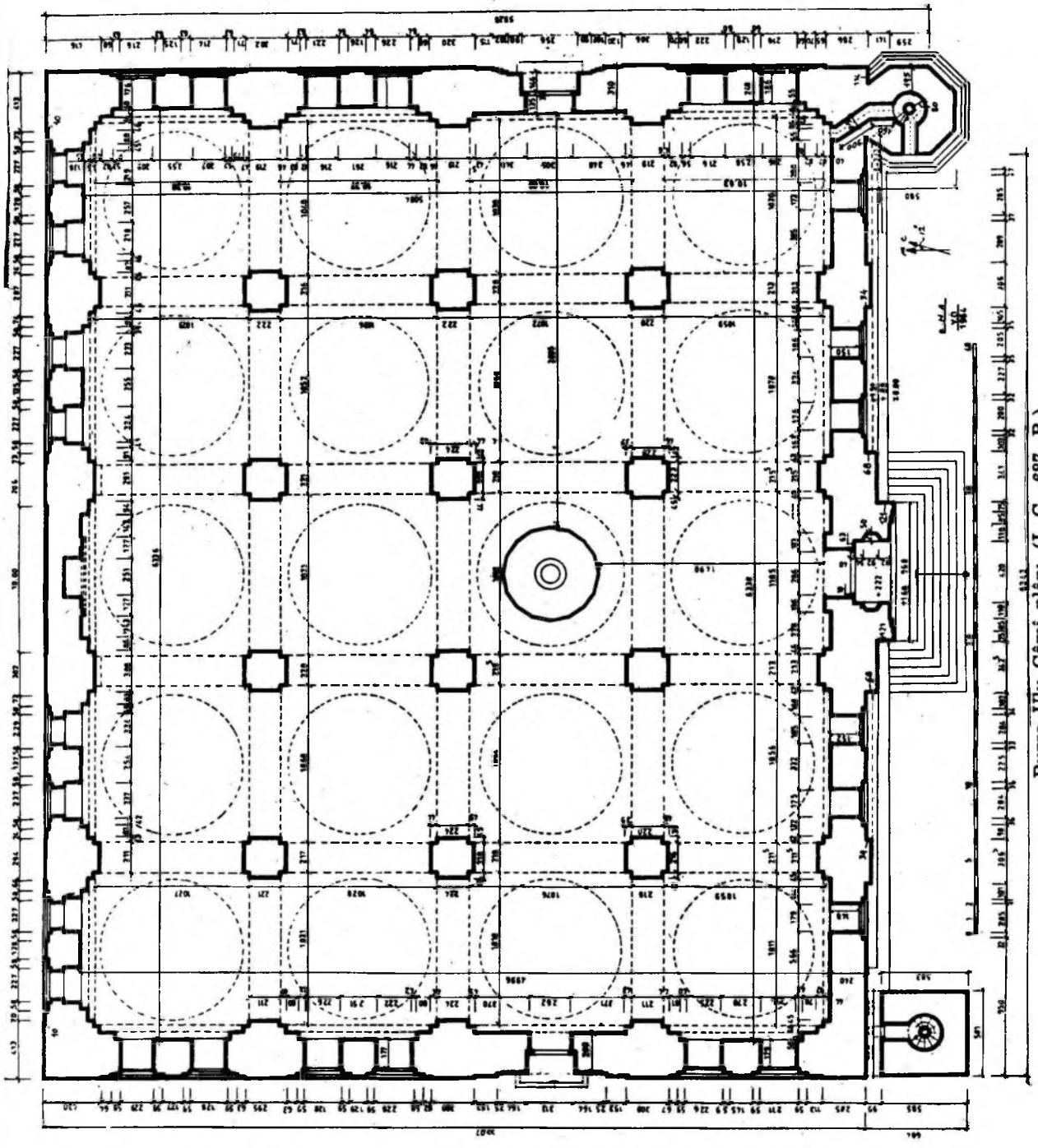
Harîmi büyültmek ve girintisi, çıkıntısı olmayan, açık, toplu bir sahn te'mîn etmek ihtiyaç ve düşüncesinin zorlaması altında, Osmanlılar Filibe Câmiiyle ayaklara oturan adedi çok, fakat ufacık kubbelerle, Ulu Çâmi örneğini denemişlerse de, kubbenin oturabileceği ayakların kalın tutulması mecbûriyeti onları bu tarza pek ısındıramamışdır. Geriye büyük kubbe yapmak kalıyordu; onun ilk denemesi de bu Mudurnu Câmiindedir. Câmi Hüdâvendigâr devrinde yapılmış olmakla berâber, bânîsi Yıldırım Bâyezid'dir. Bunu hemen bitişikdeki hamamda bulunan kitâbe - vakfiye açık açık göstermekdedir. Câmi tek büyük kubbelidir; kutru 20.0 m. yi bulur; önde üçlü bir revak vardır. Bu büyük kubbe duvarlara basar; duvarlar kalındır ve moloz taşı ile-dir İşleniş oldukca ibtidâidir. Kubbenin itmesinin te'sîrini azaltmak için beden duvarları çok alçak tutulmuşdur; câmi, hele hâricden, çok basık görünür. İçeride ise bu büyük kubbenin aşağı düşük, ezici olmaması için, küçük, küçük, fakat akıl almaz ustalıkda, bâzı ayarlamalara baş vurulmuş, kubbe içden sanki havalandırılmışdır. Bunları tafsîlin yeri burası olmadığından, söylediklerimizle iktifâ ediyoruz. Minâre sonradan eklenmişdir; câmiin bir de medresesi varmış; şimdi mevcûd değildir.

BURSA ULU CÂMİİ

(I. C., 401 - 418. s., 687 - 720. R.)

Bir şehirde Cumâ mescidi, yâni câmi olarak ihtiyâç duyulan büyük sâhayı kaplamak için, 10 küsur metrelik nisbeten ufak kubbelerle ve ayaklarla yapılan Ulu Câmi çeşidinin en güzel büyüklerinden biridir. Ulu Câmi çeşidinin daha evvel bütün islâm memleketlerinde devac bulan tarz olduğunu girişde anlatmışdık. Buradaki başkalık, Arab ve Selçuk câmîlerinde ahşâb veyâ taş sütunlara oturan ahşab çatı yerine, kubbenin ikâme edilmiş olmasıdır. Vâkıâ bu arada, bâzı câmîlerde yer yer kubbe ve tonoz konulduğu, Niğde ve Divriği'de olduğu gibi, bütün sathın tonoz ve kubbelerle örtüldüğü de vâkıdır. Fakat bunlar bir istisnâ teşkîl eder ve bir üslûb teşkîl eylemez.

Osmanlı üslûbu ise, birden, bütün islâm memleketlerinde olanlardan bambaşka, daha mütecânis ve yekpâre bir tarz ile işe başlamış ve Bursa'nın Orhan ve Hüdâvendigâr Câmîlerini yapmışdır. Bu tarz kolay bir inşâât usûlü teşkîl eylese de, sâhayı büyültmek ve büyük câmîler yapmak için elverişli değildir. Ayrıca girinti ve çıkıntıları olması sebebiyle, tam kemâle erişmiş, merkezî bir plân evsâfını hâiz değildir; biraz uzunca devâm etmiş bir ilk denemedir. Halbuki Osmanlı Devleti nasıl merkezî bir idâre zihniyetiyle târih sahnesine çıkdıysa, bu eme-



Bursa Ulu Câmi plânı (I. C., 687. R.)

linin mîmârîye aksetmemesi kâbil değildi. Osmanlı mîmâri üslûbu da bunu arıyordu ve kendi imkân ve kudretine dayanarak araşdırmalara girişdi. İşte Mudurnu'daki tek büyük kubbe, işte Filibe'deki Ulu Câmi ve bir bakıma Bursa'da Şehâdet ve Dimetoka'da Çelebi Câmîleri. Ammâ büyük bir kubbeye yan eklemeler olmadan dört duvar üstüne tek kubbe ile 3-4 bin metre murabbâ bir sahâya erişilemez. Bu büyüklük için 60 - 65 m. kutrunda kubbe ister. Böyle bir kubbe de kof bir boşlukdan başka bir şey değildir. Bu yan eklemelerin, yapılabileceği ve büyük sâhanın elde edilebileceği merkezi plâna intizâren, Osmanlı üslûbu bu Ulu Câmi nev'ini denemişdir.

Bursa Ulu Câmii Filibe'nin dört ayağına karşılık dokuz ayağa oturan yirmi kubbeli, tamâmen kesme taşdan yapılmış, yüksek bedenli, zengin ve ferah bir binâdır. Plânına bir de aydınlık feneri ve altında havuz eklenmişdir. Muhteşem bir tak kapısı ve iki yan girişi vardır.

Mihrab, 1854 zelzelesinden sonra çok boyalı, renkli bir hâle sokulmuş olmakla berâber, istalaktitli güzel bir eserdir. Minber hârikulâde oyma bir ahşab işidir. Fotoğrafı kalemden daha beliğ bir ifâdedir. Bu fotoğraf takrîben 100 senelikdir; sonradan yüzler, maalesef bir boya tabakası ile örtülmüşdür.

İki minâresi de duvara oturmaz, yerden başlar; hattâ birisi beden duvarından ayrı durur. Diğeri hâricde altdan ve dâhilde ortasından başlayan iki yollu olup, iki müezzin birbirini görmeden çıkabilir. İleride Üç Şerefeli'de ve Edirne Sultan Selîm'deki emsâlinin ilk örneğidir.

İhtiyar bir kadının binâ sâhasında kalan evinin yeri için asırlar boyu kirâ mukâtaa verilmesi hakka riâyetin parlak bir şâhididir.

Bu Ulu Câmiin duvar yazıları yeni bir unsurdur. İçlerinde XVIII. asırdan kalanlar vardır. 1854 zelzelesinde binânın birkaç kubbesi yıkılmışdı. Bunlar tâmîr edilirken kasnaklarında hâricen bâzı şekil değişiklikleri yapılmışdır. Fotoğrafında bu farklar bellidir. Bu arada iç tezyînât de pek çirkin bir şekilde yenilenmiş fakat yazılar Şefik Bey Kadıasker Mustafa İzzet Efendi gibi büyük üstadlar tarafından hiç bozulmadan tâmîr edilmiş ve yeni yeni ilâveler yapılmışdır.

Minârelerin külâhları kurşun iken, XX. asır başında taş yapılmıştır.

Ulu Câmi Timurlenk tarafından ahır hâline getirilerek tahrîb edilmiş. asıl Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından, etrâfma odun yığılarak yakılmışdı. Bu tahribâtı örtmek için yapılan sıvalar 1955 lerde sökülüp yangında kireç hâline gelen taşlar tek tek değişdirilmiş, yine yanmış olan tak kapı yenilenmişdir.

Bursa Ulu Câmii kendi çeşidi içinde en güzeli olmakla berâber, Osmanlı mîmârisi bu yolda pek fazla devâm etmemiş, Edirne'de Eski Câmi ve en son Sofya'da Mahmud Paşa Câmîlerinden sonra, bu nevi terk edilip, yanların ilâvesiyle genişletilmiş merkezi kubbeye geçilmişdir.

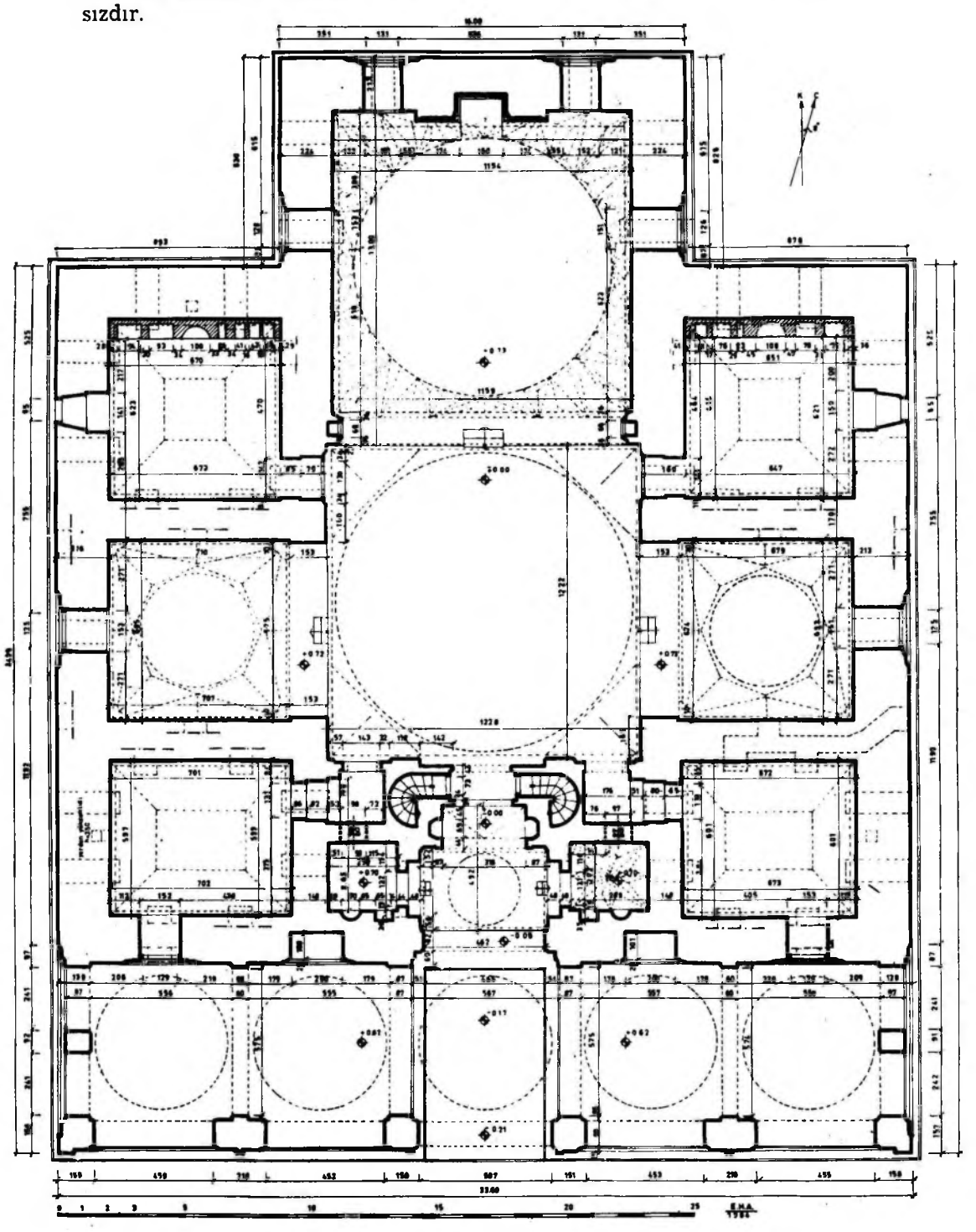
BURSA YILDIRIM CÂMİİ

(I. C., 419 - 440. s., 721 - 757. R.)

Ulu Câmi gibi büyük îtinâ ile, zengin bir tutumla yapılmış bir câmidir. Artık genişleyen, büyüyen Osmanlı Devleti'nin şânına göre bir mertebeye ulaşmıştır. Plânına Orhan Câmiinden küçük bir medhâl eyvanını ve imam ve müezzine mahsus dışdan girilir iki höcreyi almış; fakat asıl bünyesini, beden duvarlarını, çatı örtüsünü ve dört odayı Hüdâvendigâr Câmiinden aktarmışdır. Mihverde iki kubbe, birer yan eyvan ve Hüdâvendigâr'dan iki eksiğiyle, dört oda, eyvanlar güzel ve

ferah, odalar daha genişdir; ne yapmalı ki gerideki odalarda hiç pencere yokdur; sâde birer nefeslik bacası güçlükle fark edilmekdedir. İkisindeki deliklere de pencere demek güçdür. Sâde eyvanlarda ve mihrâbın iki yanında tam pencereler bulunmakdadır.

Hüdâvendigâr'ın bu câmie ilham menbâi olduğunu her şeyden evvel yan cebheler belli etmekdedir. Kale duvarı gibi, dolu, yalçın bir cebhe, ortada tek bir pencere ile taklid görünüşden biraz sıyrılmakla berâber, saçağa bitişik dizilmiş bir sıra delik için bir isim bulmak imkânsızdır.



Bursa Yıldırım Câmii plânı (I. C., 721. R.)

Anlaşılan Hüdâvendigâr Câmiinin üst pencere dizisi bu câmii yapanların hoşlarına gitmiş olmalı ki, hem burada da tekrarlamışlardır; tekrarlamışlardır ammâ, yaptıkları sathî bir dekordan ibâret kalmışdı. Zîrâ aralıklarını bir tutmak için olacak, delik-pencereler lüzum olan yerlere açılmamış, dördü arâ duvarlara rastladığından, arkaları tıkalı kalmışdı. Mâdemki içeriye ziyâ vermeyecekdi, pencere niye yapılır? Osmanlı mîmârîsi, en samîmî bir davranışla, gösterişle hiç alâkası olmayan sâde ve vakur câmilerin öncüsü olan Orhan Câmiini, daha ilk adımında meydana çıkardığı hâlde, Hüdâvendigâr'da ve bunda, sırf görünüş sağlayan unsurlara baş vurmakdan kurtulamamışdır. Hakikî Osmanlı mîmârîsi zinciri, aradaki bu zayıf binâlar fasılasından sıyrılmış, ancak II. Sultan Murad câmileriyle kopuk halkalarını tamamlamışdır.

Yıldırım Câmiinin kusursuz inşââtına, pek temiz yapılışına, kesme taş cebhelerine, nefîs revâkına, hele hele, bu câmide hiç bir evveliyâtı olmadan birden bire çıkan Bursa kemerlerine, son derece mütenâsib eyvanlarına ve onların kemerlerine bakınca, yukarıda serdedilen mütâlâalar ehemmiyetsiz görünebilir; hakîkatde de göz sıklet veren ciheti görmek istemez ve zihnen yok farzeder; güzel ve câzib tarafa dönmek için can atar. Fakat bu tenkîdimiz Osmanlı mîmârîsini anlamak ve geçirdiği safhaları mukâyeseli olarak birbirine bağlamak için elzemdir. Kusuru görmek iyiyi tebârüz etdirmek için zarûrîdir.

Hulâsa edersek, Yıldırım Câmii, çok sert bir gövdeye geçirilmiş işlemeli bir libasdır; yalnız güzel tarafını görme temâyülünde olana gövdeyi unutduruverir; bilhassa yepyeni bir buluş olan Bursa kemeri, içde, dışda hemen alâkayı çeker, fotoğrafda bu husûsiyetler görülür.

Binânın tamâmı, pek dikkatle işlenmiş, kesme taşdan yapılmışdır; bu câmide Bursa Kemeri denilen, koltuk silme ve sarkmalarına basan basık kemer veyâ düz başlıklarla yapılmış yeni tarz kemerler ilerinin müjdecisi olmuşdur. İç eyvanlar ve revak açıklıkları hep böyle geçilmişdir. Tezyînât da mükemmeldir. Fotoğrafın birindeki duvarın yüzünü tutan alçı höcre ve ocak yaşmağı buna bir misâldir. Yalnız kalem süsleri zelzeleden sonra, berbad bir hâle konmuşdur.

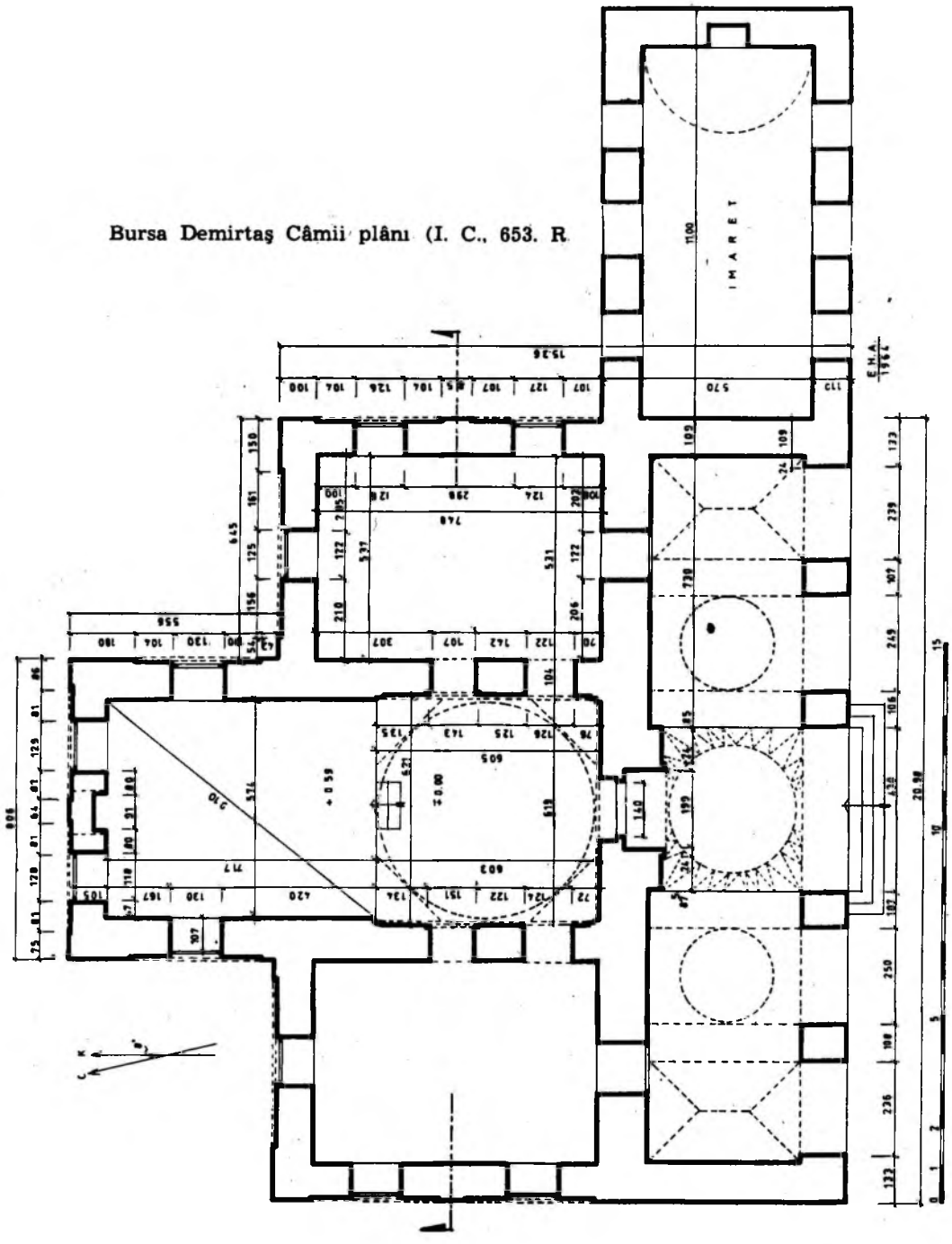
Câmiin iki minâresi vardır; fakat Uludağ'dan inen sert lodos yüzünden hiç bir zaman tutdurulamamışdır, mütemâdiyen yıkılmışdır.

BURSA DEMİRTAŞ CÂMİİ

(I. C., 387 - 392. s., 653 - 670. R.)

Bir orta kubbe, bir mihrab tonozu ve yanlarda medhalleri dışarıdan olan uzunca iki tonoz höcreden ibâret olan bu câmii, kanadları tabhâne olarak kullanılabilecek vasıfda olanlara misâl olarak kaydediyoruz. Yoksa binâ kesme taş ve tuğla ile yapılmış ufak ve basit bir binâdır. Burada yan cenahlar mescid kısmından az bir mikdar fazladır; pencereleri bol hava ve ziyâya açıkdır. Şimdi ocak görünmüyor ise de, bozulmuş olması pek muhtemeldir. İmâreti câmie bitişikdir. Minâre ise hemen hiç görülmemiş bir şekilde, altı ayak üstüne oturan bir gövde-

Bursa Demirtaş Câmii planı (I. C., 653. R.



den ibâdet olup, merdivenin alt kısmı ahşab ve eğretidir. Bu dayama kısmından sonra helezoni olan asıl kârgir merdiven gelir. Bu da minâreye münâsib bir yer kestirememenin netîcesi olup, Hüdâvendigâr Câmiinde de bir emsâlini gördük.

Demirtaş Paşa'nın muhteşem bir hamamı da yakınındadır.

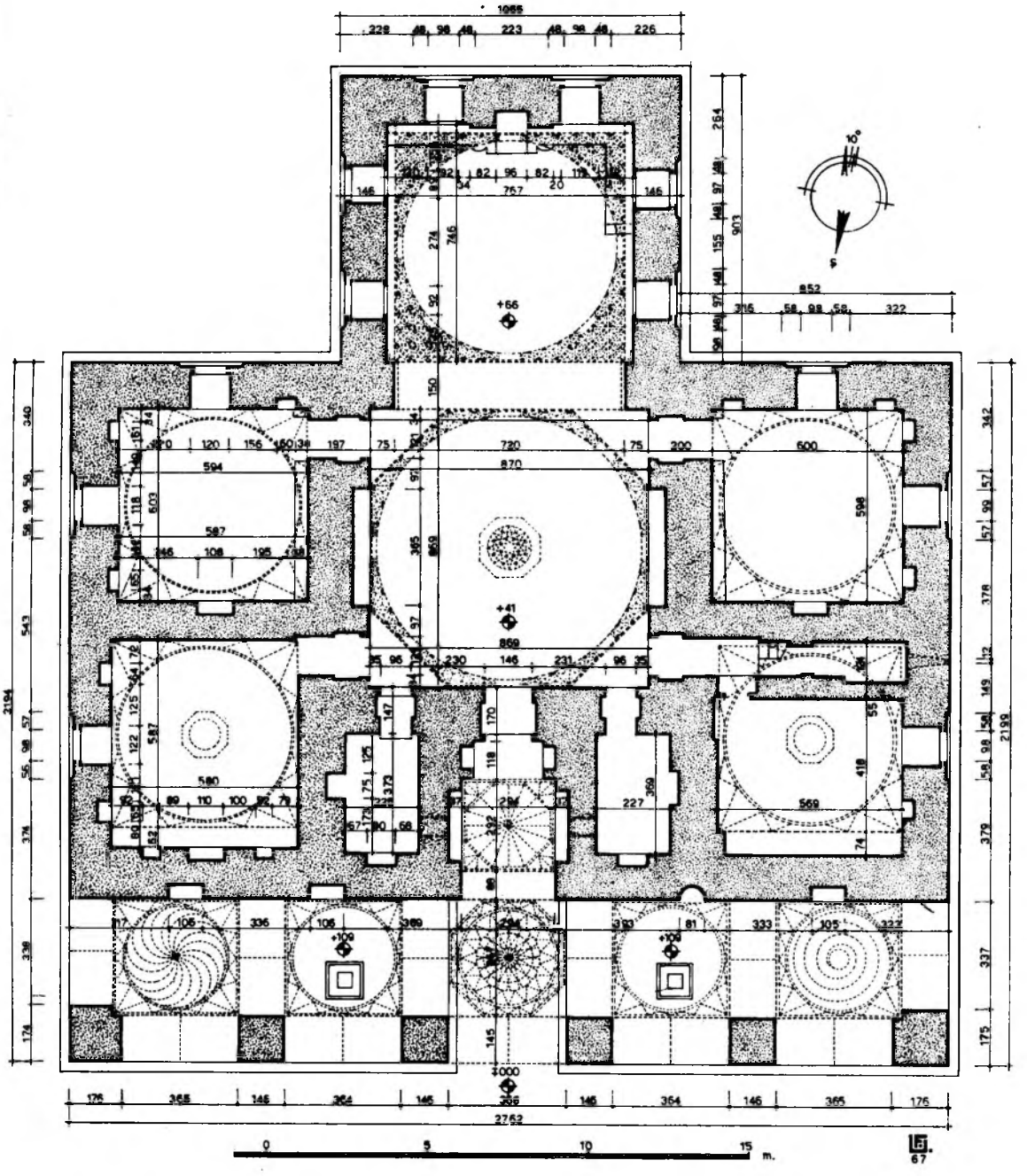
AMASYA'DA BÂYEZİD PAŞA CÂMİİ

(2. C., 4 - 25. s., 1 - 37. R.)

Kaleli şehirler umûmiyetle bâtın-ı belde, zâhir-i belde ismiyle ikiye ayrılır. Sonra bu isimler iç kale veyâ iç şehir ve varoş isimlerini de almışdır. Yeşil Irmağın ikiye böldüğü Amasya'da bu tefrik daha bârizleşmiş ve her vesikaya geçmişdir. İç şehir şimâl, dış belde cenub kenarındadır; Bâyezid Paşa Câmii, dış şehirin de en ucunda, Samsun'dan gelip ırmağı geçen köprünün başındadır. Bu mevkıin intihâbiyle uzayan şehrin tam girişde yapılan câmiin birçok ihtiyâcı birden karşılaması düşünülmüşdür. Orta sahnın yanında 4 oda olup, yan eyvan yokdur; odaların ikisi aydınlık, ocaklı, raflı olup, ikâmet şartlarını hâizdir. Diğer biri mutbah tertibâtını, aş ocağını, su küpü yerlerini hâvî olup bir ahşab döşeme ile ayrılmış iki katlıdır. Böyle bir matbah hiç bir câmide görülmemişdir. Ammâ ondan da fazlası, bu matbahın yanında ve üst kata çıkan merdivenin altında kazılan ufak bodruma bir helâ yerleşdirilmiş olmasıdır.

Demek Yıldırım'dan sonraki Fetret devresinin hemen nihâyetinde, Çelebi Sultan Mehmed'e epey müddet merkez vazîfesini görmüş olan şehre büyük bir ikram yapıp ihtiyaçları karşılanmak istenmişdir. Tahmîn olunacağı üzere o muzayakalı zamanda hepsi ayrı ayrı karşılanamayacağı için de, Karadeniz sâhilinden gelen yolun girişine bu toplu hey'et kondurulmuşdur. Yeni başdan canlanan tâze hükûmeti kabûl etdirmek, mevcûdiyetini göstermek için de hiç bir itinâdan kaçınılmamış, revak kemerlerinden, kubbelerinden, tak kapıdan başlayarak, ince zarîf rûmîler, hendesî geçmeler, istalâktitler mebzûlen kullanılmışdır. Mihrab çok müzeyyendir.

Tabhâne odalarının höcre ve ocak yaşmakları, ondan 15 sene evvel yapılmış olan Bursa Yıldırım Câmiindekilere pek benzer. Bunda da Yıldırım'da olduğu gibi, ufak bir yarım kat, minâreye ulaşmayı te'mîn eder. Minâre yıkık idi (1968). Câmide kitâbelerden başka, revâkın saçak silmesi altında vakfiyesi yazılıdır. Câmiin bir husûsiyeti daha, aynı vakfiyenin ırmağın karşı sâhilinde yerli kayaya hakkedilmiş olmasıdır. Bu câmiin birçok mîmârı ve binâ emîni kitâbelerde yazılıdır. Birisi aslen Şamlı olup, Merzifon'daki medreseyi o, Ankara'daki Karacabey Câmiini oğlu yapmışdır. İki evvelki âbidede kırmızı renkli taşların da kullanılmış olmasını, Sûriye'den gelen bu mîmârın te'sîrine atfetmek yerinde olur. Bu usûl bundan böyle bir çok âbidede muvaffakıyetle yer almışdır. Şamlı mîmârın da Türk olmadığını iddiâ etmek kâbil değildir. Zâten Sûriye o sırada Memlûklular idâresinde idi ve 2,5 asırdır Selçukluların idâresinde bulunuyordu. Binâ Osmanlı mîmârî anlayışından hiç şaşmamış, güzel bir ilâve olarak da kırmızı taş kullanma çığırını açmışdır.



Amasya'da Bâyezid Paşa Câmii planı (II. C., 2. R.)

BURSA'DA YEŞİL CÂMİ

(II. C., 46 - 94. s., 72 - 152. R.)

Yeşil Câmi, iftihar ettiğimiz, üstüne titrediğimiz bir san'at eseri, bir kuyumculuk hârikası, rengi, istifdeki âhenk ve mahâreti göz kamaştırıcı olan bir mücevher. İsterseniz buna berâberce, bir pırlantalı, yâkutlu, zümrüdlü sorguç diyelim.

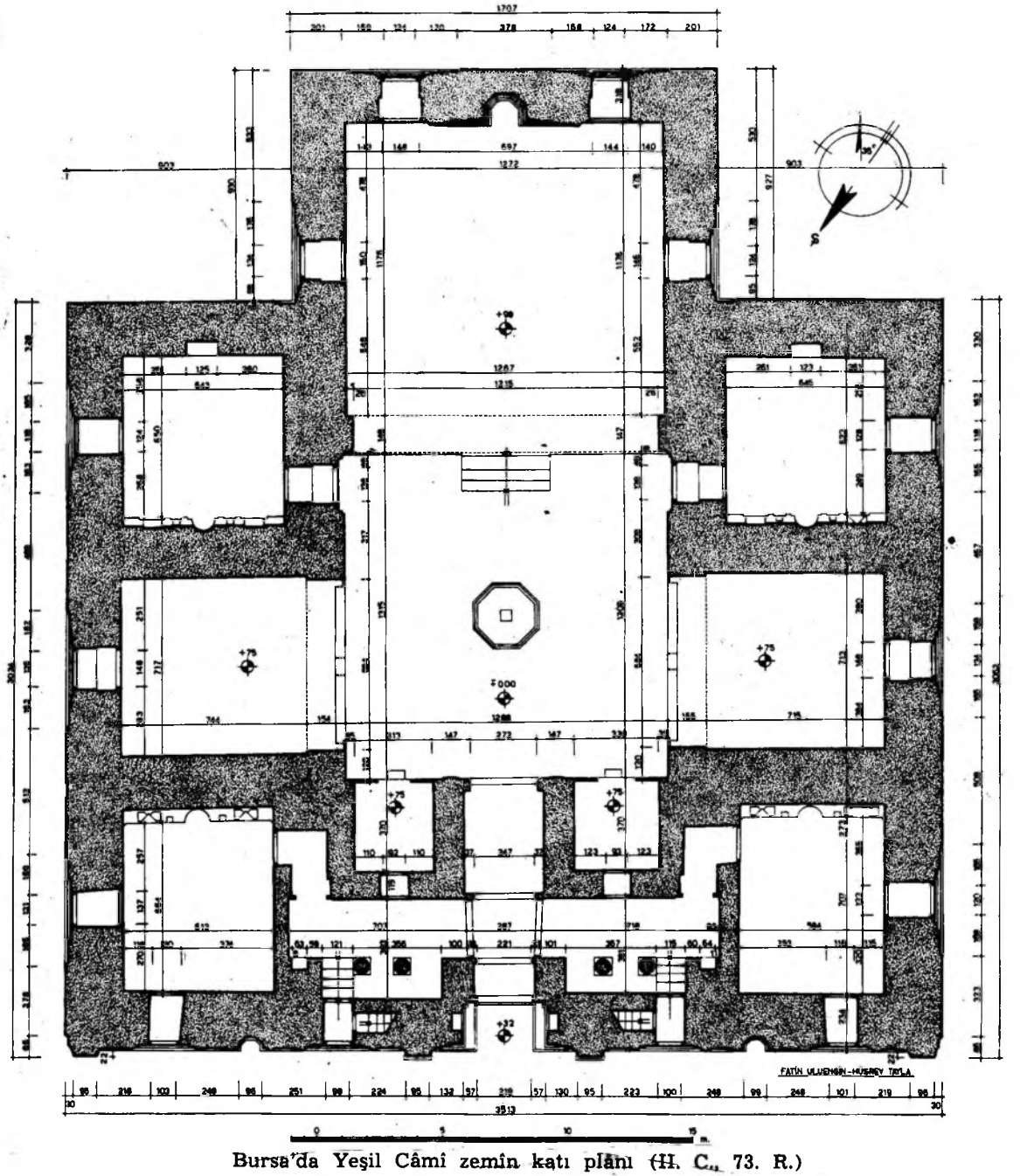
Yeşil Câmii bir yanıyle târîf için bu teşbih pek uygun düşse gerek. Fakat mîmârîyi mevzû alan bir eserde, bâhusus bahis bir câmi üstüne olursa, ehemmiyet verilecek taraflar önce, nisbet, tenâsüb, kütlelerin uyuşması, âhengi, vekarı, sükûnu ve içinin dışa uygun düşüp düşmediğidir. Bir sorgucun mücerred olarak ne kadar güzel olursa olsun, iliştirildiği kavuğa yakışması, kavukla berâber başın ve bedenin mertebesini, şânmı, hüviyetini ve hepsi berâber, Sâhib'in mânâsını temsîl etmesi gerekdir. Burada baş ve beden binâ ise mânâ, câmiin eşik taşından başlayarak sâdelik içinde vekar ve haşmet ifâdesini taşıması, bu yolla câmi olma hüviyetini kabûl ettirmesi, ilk görüşde o te'sîri bırakması, dışarıda başlayan bu câzibenin, içeriye atılan ilk adımdan îtibâren, eksilip çoğalmadan aynı mıkyas dâhilinde devâm etmesidir.

Biz ise, câmii bir kül olarak, kütle ve mîmârî olarak anlatacak yerde. tersinden, sorgucu ele alarak bahse girmeyi zarûrî bulduk. Çünkü bu câmiin herşeyin üstünde tutulan yanının o olduğu derhâl sezilmekdedir. Şimdi sorguç nereye takılmışdır? Yerine oturmuş mudur? diye aramaktayız. Kavuk, kisve ile bunları taşıyan devletli tam bir kıvam ve uygunlukta olsaydı, mes'ele yoktu; sorguç, takı, gelir yerini bulur ve hepsi berâber bir kül, tek bir vücûd olurdu.

Yeşil Câmide mîmârî bir bütün olarak düşünülmüşdür, denemez. Binâ içini dışarıdan belli etmek, iç bünyeyi hârice taşırmak ihmal edilmiş, kuvvet süse verilmişdir. Mihverdeki ve yan eyvânlardaki ikişer kubbe dışda görünürde, dört köşe kubbe var mı, yok mu? Anlaşılamaz, yanlardaki pek dik çatıyı delip geçen iki eyvan kubbesi, sanki kayıyormuş gibi görülür. Bu dik çatıların mihrab tarafında üç köşe bir kalkanla bitmesi de, Osmanlı mîmârîsinin hayâtı boyunca hoşlanmadığı bir tutumdur. Üst kısmın alt tarafda düz bir kâideye sağlamca ayak bastığını görtermek dururken, iğri bağlantılarla zorlama geçişler yapmayı, bu kuvvet ve metânet mîmârînin havsalası alamaz.

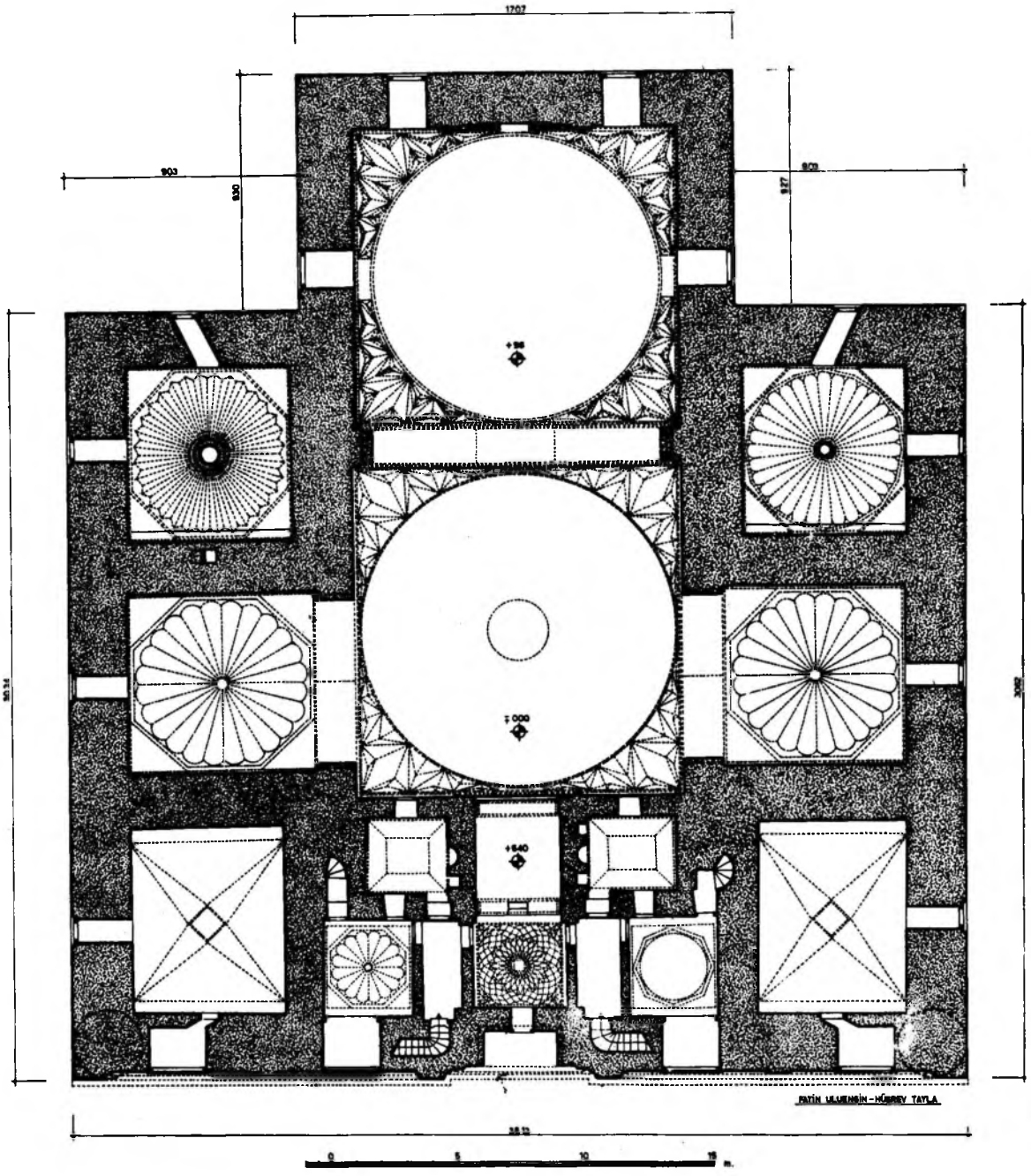
Bir de girişin loş ve kasvetli olması mes'elesi vardır ki, onu da sırasında ele alırız. Böyle sıkıntılı yerler yapmak da bize aykırı düşer; bunlar kiliselere mahsusdur.

Her şeyden evvel câmiin oturtuluşu arazîye tam uygun mudur? Bizce buna müsbet cevab vermek pek kâbil değildir. Binâya doğrudan doğruya sokakdan girilmez; arka tarafdan avlu yan duvar boyunca geçildikden sonra kapıya dönülür. Böyle yapılacağına câmi geriye çekilse, sokak önden geçirilse idi, şehir ve âbide daha kazançlı çıkardı.



Bursa'da Yeşil Câmî zemîn katı planı (H. C., 73. R.)

Bu sözler okuyanda, sanki mükemmeliyetin son haddine varmış. bütün meziyetleri cem'etmiş, kusursuz örnekleri, meselâ XVI. asır câmilerini önümüze alıp aynı meziyetleri burada da arayıp aramadığımız, bir zaman ve devir hatâsına düşüp düşmediğimiz düşüncesini doğurabilir. Tabiî Fâtih devrinden îtibâren olanları zihinden geçirmemeye imkân yokdur. Fakat Yeşil hakkında bu mutâlâaları serdetmek için elli sene sonrasını ölçü tutmaya lüzûm yoktur; zîrâ Yeşil Câmi'den evvelleri de vardır. Bütün Osmanlı mîmârîsinin kaynağı o sâde, asîl Orhan Câmii'nin koyduğu usûl ve ölçüler ortada durmaktadır. Onda iddiâ yokdur ammâ, Osmanlı mîmârîsinin ve mücerred olarak mîmârî nin en son mertebede arayacağı unsurların nüvesi, çekirdeği mevcuddur.



Bursa'da Yeşil Câmî birinci kat plânı (II. C., 74. R.)

Her hâlde o âbide çıplak olduğu için çok hafife alınmış olmalı ki, böyle son derece yüklü bir süs, lüks ve göz kamaştırıcılık üslûbu Yeşil Câmiin içine yağılmış, sorguç kavuğa oturtulamadan kalmışdır.

Bizim üzerinde durduğumuz cihet, nisbet ve âhenkden meydana gelen asâletin ihmâl edilmesi ve tezyînâtın mîmârîyi ezecek derecede tutulmuş olmasıdır. Bu tezyînâtın, Orhan Câmiinin, satıh satıh, kademe kademe oturaklı yükselişine uygun bir binaya tatbîk edilmemesi için bir sebeb yoktu.

Biz bu kadar yüklü satıh süslemesinin yapılmasını, Çelebi Sultan Mehmed devrinin, geçirdiği tehlikelerden kurtulmasının, devleti yeniden kurmasının bir tazmînâtı, bir kefâreti olarak görürüz. Devletin yıkılmadığını, var oldukdan başka, böyle lükse sarfedecek bir kudrete erişildiğini bütün âleme ve millete göstermek için lüzum görülmüşdür, deriz.

Mîmârîde zayıf olan cihet ise, biraz evvel anlattığımız Bursa Hüdâvendigâr ve Yıldırım Câmilerinin te'sîrinden kurtulamamaktan olsa gerektir.

Nitekim, çok geçmeden bu aksak taraf farkedilmiş ve kanadlı câmîlerde de, meselâ Murâdiye'lerden îtibâren yine toprağın içinden yükseldiği gözle görülen kademeli mîmârîye dönülmüşdür.

Yeşil Câmi, bu kadar gösterişli ve bu yüzden herkes tarafından şaşkınlık içinde seyir ve temâşâ edilen, dillerde dolaşan bir binâ olmasa idi bu kadar sıkı bir tahlile tâbî tutulur muydu? Böyle bir zahmete hâcet kalmayacağını okuyanların takdîr edeceklerine eminiz. Gönül bu mertebe îtinâ ile, emek ile yapılan bir eserin sarkan bir tarafı bulunmamasını diliyor. Bu hicran ile yazılmış satırların diğer bir sebebi de, Osmanlıların, istikbâlde o mîmârînin şâhikası câmîleri yapıncaya kadar. ne safhalardan geçtiklerini, avlayıcı tuzakları nasıl atladıklarını ve karşılarına böyle bir fettan çıkmış iken ona kapılmayıp kibar ve asîl dildâdelerinden vazgeçmediklerini göstermekdir. Yeşil Câmi o devrin, siyâsî ve rûhî buhranlarının doğurduğu ârızî bir mahsûldür. Sonu gelmemiş, zürriyet vermeden kalmışdır.

* * *

Yeşil esas îtibâriyle bir kanadlı câmidir; Yıldırım Câmii plânını yakından andırır. Orta kısım eb'âdı biraz daha büyük, odaların ikisi hemen hemen aynı, ikisi daha küçükdür; fazla olarak harîme asıl revnâkını veren, çok süslü iki müezzin mahfili eyvanı eklenmişdir. Fakat Yıldırım'ın girişindeki ferahlığı, açıklığı da bunda aramamalıdır. Tak kapıdan girince, evvelkinde olduğu gibi kendinizi harîmin kucağında bulamazsınız. Kapıdan sonra çok dar, duvarları çıplak, kasvetli bir dehlize, âdetâ bir nartekse girilmektedir; iki tarafda pencere içinden yukarıya çıkan merdivenler vardır; üstelik tepelerine kötü Bizans başlıkları oturtulmuş birer çift sütûn konmuşdur. Bunlar tamâmen yersiz, mânâsız şeylerdir. Bu dehlizi Yeşil Câmie yakıştırmaya imkân ve ihtimâl yokdur. Bırakın ki daha çok basit de olsa hiçbir Osmanlı câmiine lâyık görülemez; o derecede sıkıntılıdır. Yeşil'in hey'et-i umûmiyesiyle bir tezat hâlindedir.

Ammâ, iki müezzin mahfili arasındaki eyvandan harîme bir kere girildi mi, her noktası büyük bir îtinâ ile işlenmiş, bütünü ve teferrûâtı cidden güzel bir süs tûfânı içinde bir şaşkınlık geçirmemek kâbil değil-

dir. Böyle nefes kesen bir güzelliği daha ilk adımda görür görmez lebbeyk der, baş keseriz. Edibâne tâbirimizle lâl ve ebkem kalırız.

Ammâ bir de bunu bir bütün olarak yuğurup, içinden dışını, dışından içini gösteren billûr bir kâse içinde takdîmini yapmak vardır ki, işte o insanı vecd ve aşk mertebesine yükseltir, ve gelip geçici değil, temelli, kararlı bir kaynaşıp (bir) olmaya yol açar.

Biz de Yeşil Câmi için diyoruz ki keşke zarf da mazrûfa yaklaşsa ve yakışsa, ne kadar dört başı mâmûr olurdu. Ammâ saf fakat âlâyişsiz mîmarî ile yetinilebilse ve bu tatmîn hamlesi, onu başarabilmek kudretini doğursa zâten bu kadar süs akla gelmezdi. Süs, cılız mîmârînin can kurtaranıdır.

* * *

Bütün tezyînât işini, çiniler dâhil, Ali bin İlyas Ali ismindeki bir Bursalı sanatkâr idâre etmişdir; bu zât şâir Lâmiî Çelebi'nin büyük babasıdır. Kalem tezyînâtı, mâlâkârîler, çiniler, büyük bir âhenk içindedir. Mihrab sekisinin, yan eyvanların, odaların duvarları sırasıyla 3.50, 2.80, 2.10 m. irtifâında çeşitli çinilerle kaplıdır. Müezzin mahfilleri ve ortalarındaki geçid eyvanı, tavanları dâhil, tamâmen çini kaplamadır. Yalnız birinci kubbenin duvarları çinisizdir; kesme taşla bırakılmışdır.

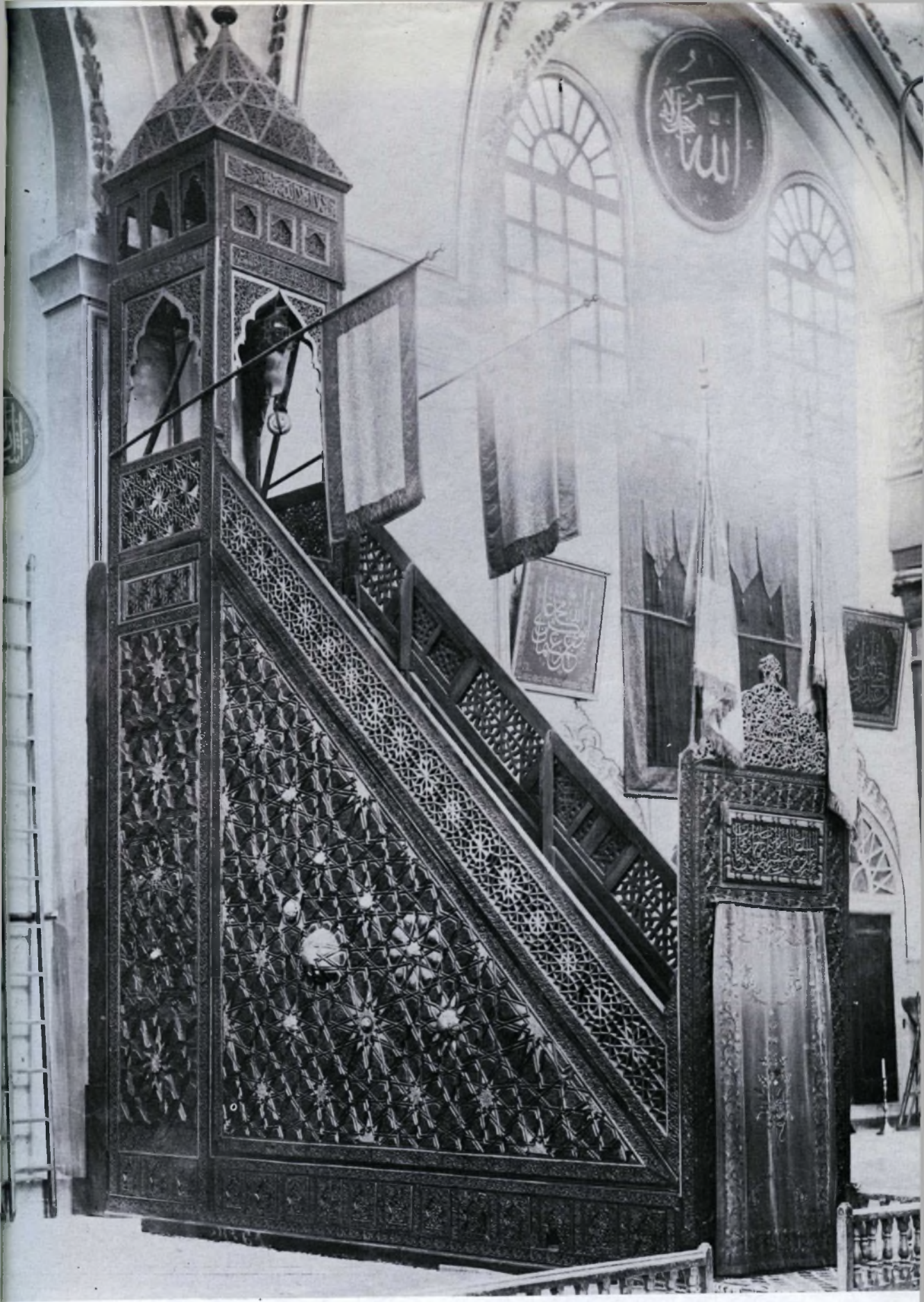
İrtifâı 10.65 m. olan mihrâbın yaşmak istalâktitleri, kum saatleri, yazıları, kenar istalâktitli kuşakları, silmeleri kâmilen çinidir. Mihrabda Şeyh Sâdî'nin «Zâlim bize zulmettiğini sanır; halbuki biz atlattık; zulüm halkası onun boynuna geçti» meâlindeki beyti yazılıdır ki biz bunu, Topal Timur'un hiyânet ve gurûruna karşı bir meydan okuma olarak görüyoruz ve câmiin bu kadar tantanalı yapılmasının sebeblerinden birini ifâde ettiğini zannediyoruz.

Birçok kemer özengisi, takozu da çini istalâktitle yapılmışdır ve yine tekmil çini kaplamaların üstlerinde, kemer aynalarında âyet ve hadîsler çini ile yazılmışdır; yazıların çoğu tevkı' üslûbundadır; sülüs olanlar da vardır.

Çiniden sonrası ve kubbeler, dilimleri sıvama kalemle müzeyyendir. Bunlardan duvar üstündekilerin çoğu bozulmuşdur. Son zamanlarda bir kısmı meydana çıkarılmışdır ammâ, bir bütünlük göstermemektedir. Eski kalemler dilimler ve kubbelerde ve baklavalı kuşaklarda daha fazladır. Kalemler ortasında zamânından kalma yazılar da vardır.

Büyük eyvan kemerinde pek güzel alçı kabartmalar ve çivi başları bulunmaktadır.

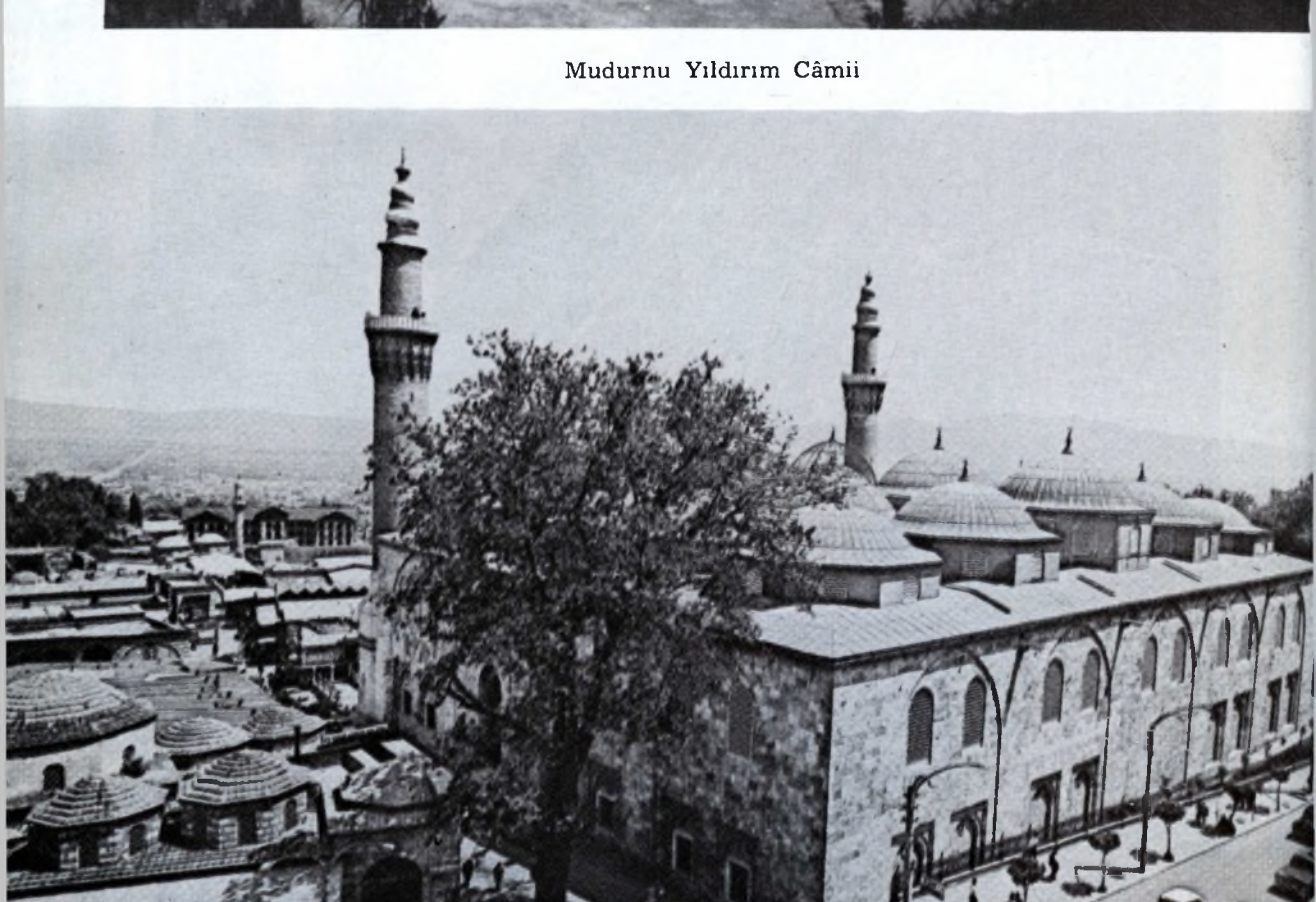
Biz de câmiin tutumuna, inşâ gayelerine uyarak, binâyı anlatmadan tezy'nâta girişdik. Harîmin ucunda olan dört odanın zamânında ne maksatla yapıldığını bugün îzâh güçtür. Bunların tabhâne - tabhâne höcreleri olarak düşünüldüğü anlaşılıyor. Bu yolda mühim bir iki vesîka da vardır. Fakat yapıldıklarından sonra bu vazîfeyi göremeyecekleri de aynı vesîkalardan anlaşılıyor. Bu odaların birer duvarında alçıdan yapılmış höcreler, raflar ve ortalarında birer ocak bulunmaktadır. Raf ve höcrelerin kullanılmış olduğunu gösterecek bir eskime alâmeti olmadığı gibi,



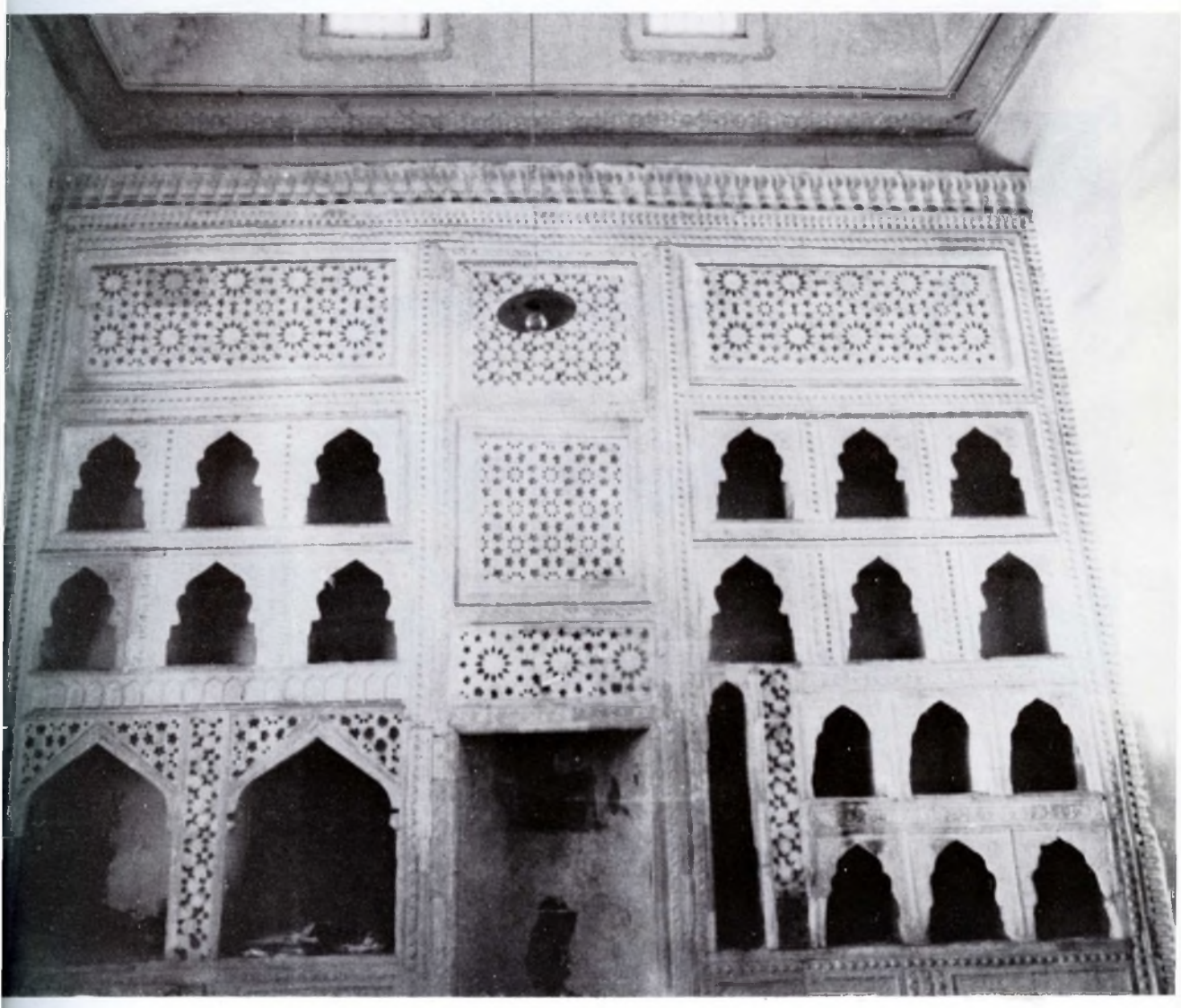
Bursa Ulu Câmî minberinin 1880 senelerindeki resmi



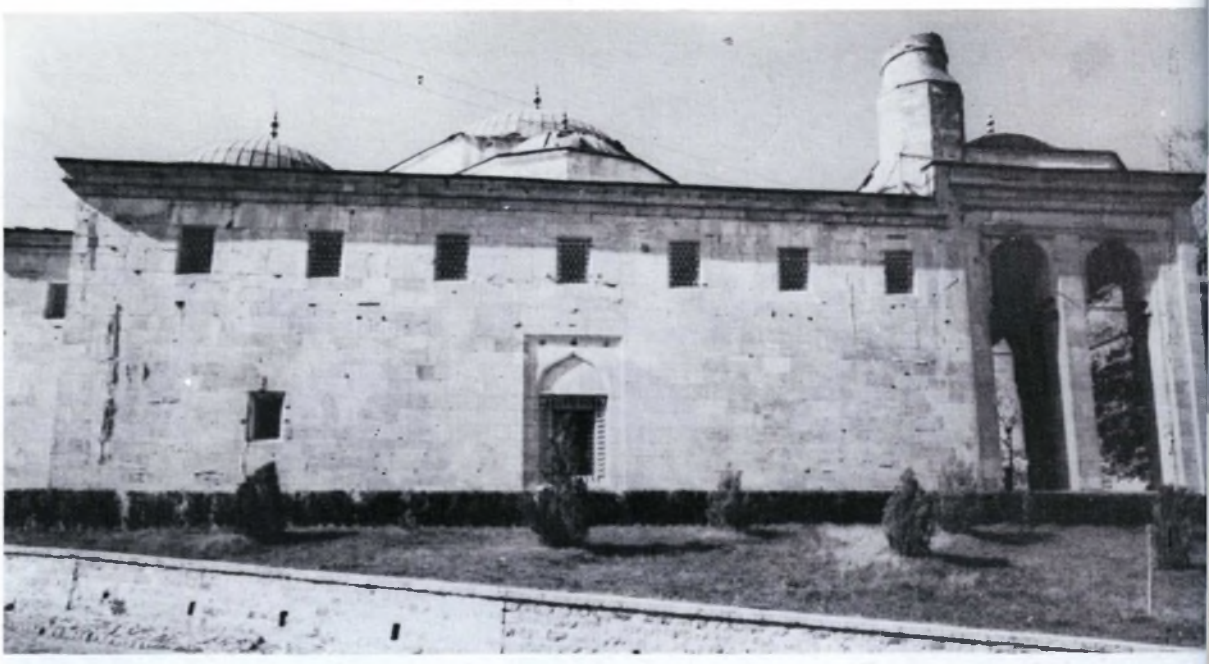
Mudurnu Yıldırım Câmii



Bursa Ulu Câmii



38 Bursa'da Yıldırım Câmii yan odalarda hücre ve ocak tertîbâtı



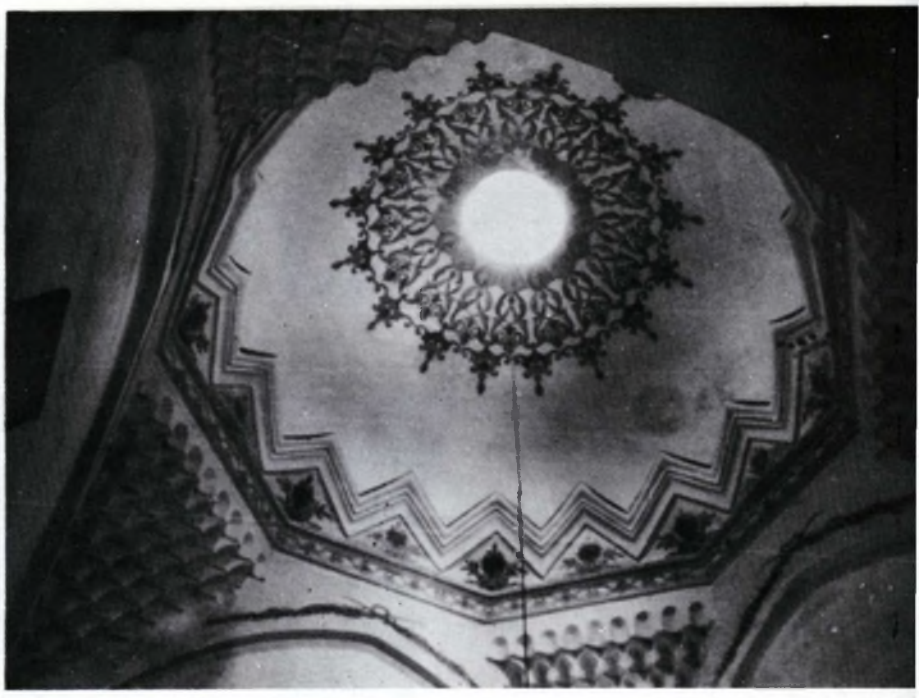
Bursa Yıldırım Câmii



Bursa Yıldırım Câmii medhal üstü kubbesi ve Bursa kemerleri



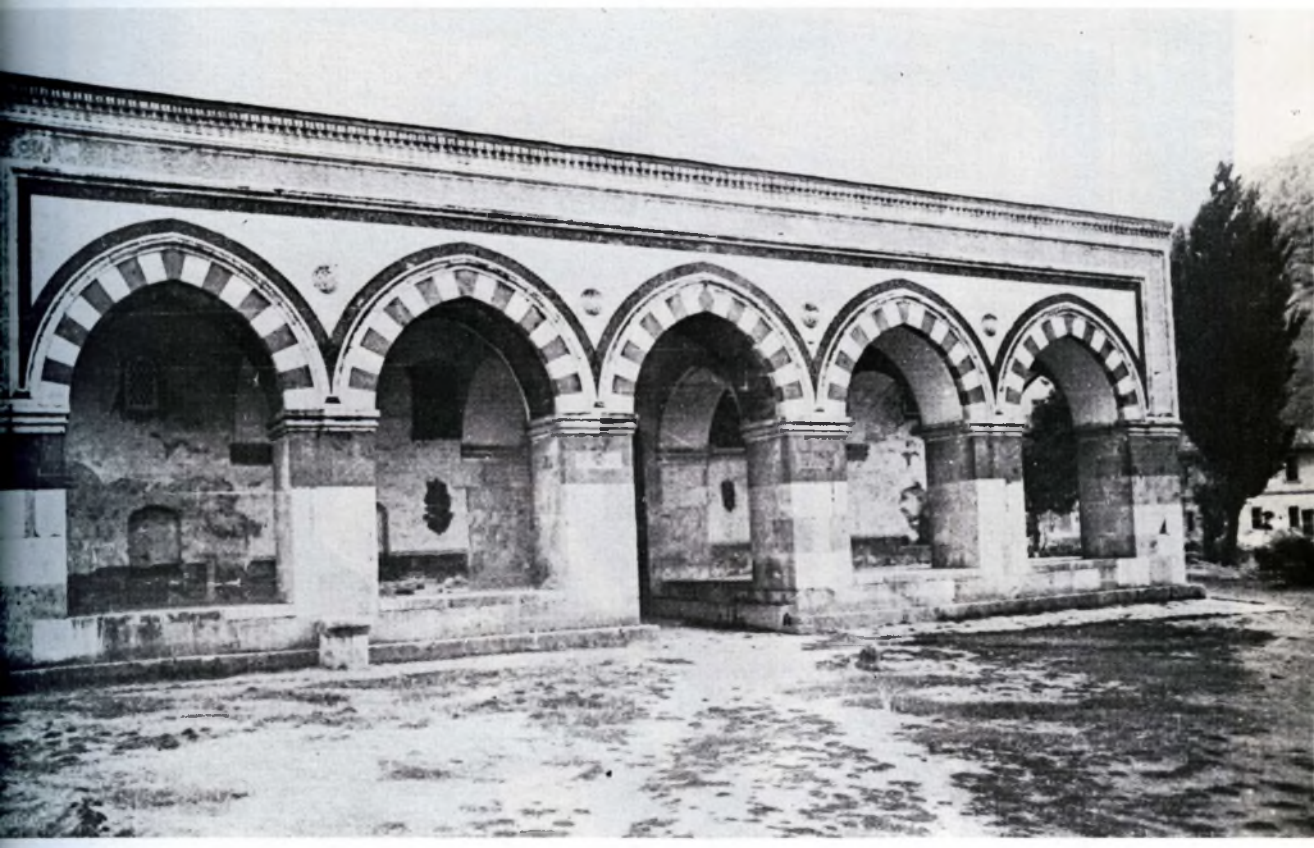
Bursa Demirtaş Câmii minâresi



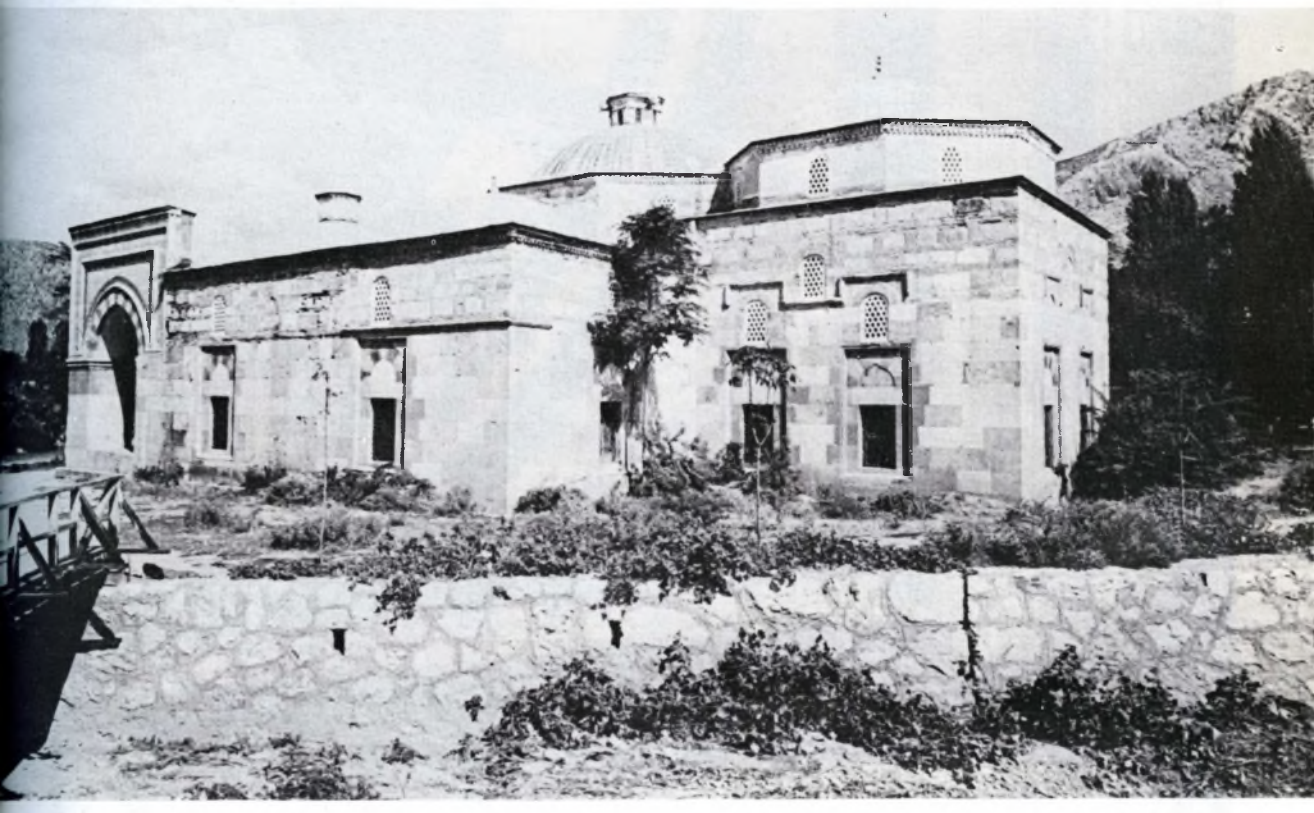
Bursa Demirtaş Câmii kubbesi



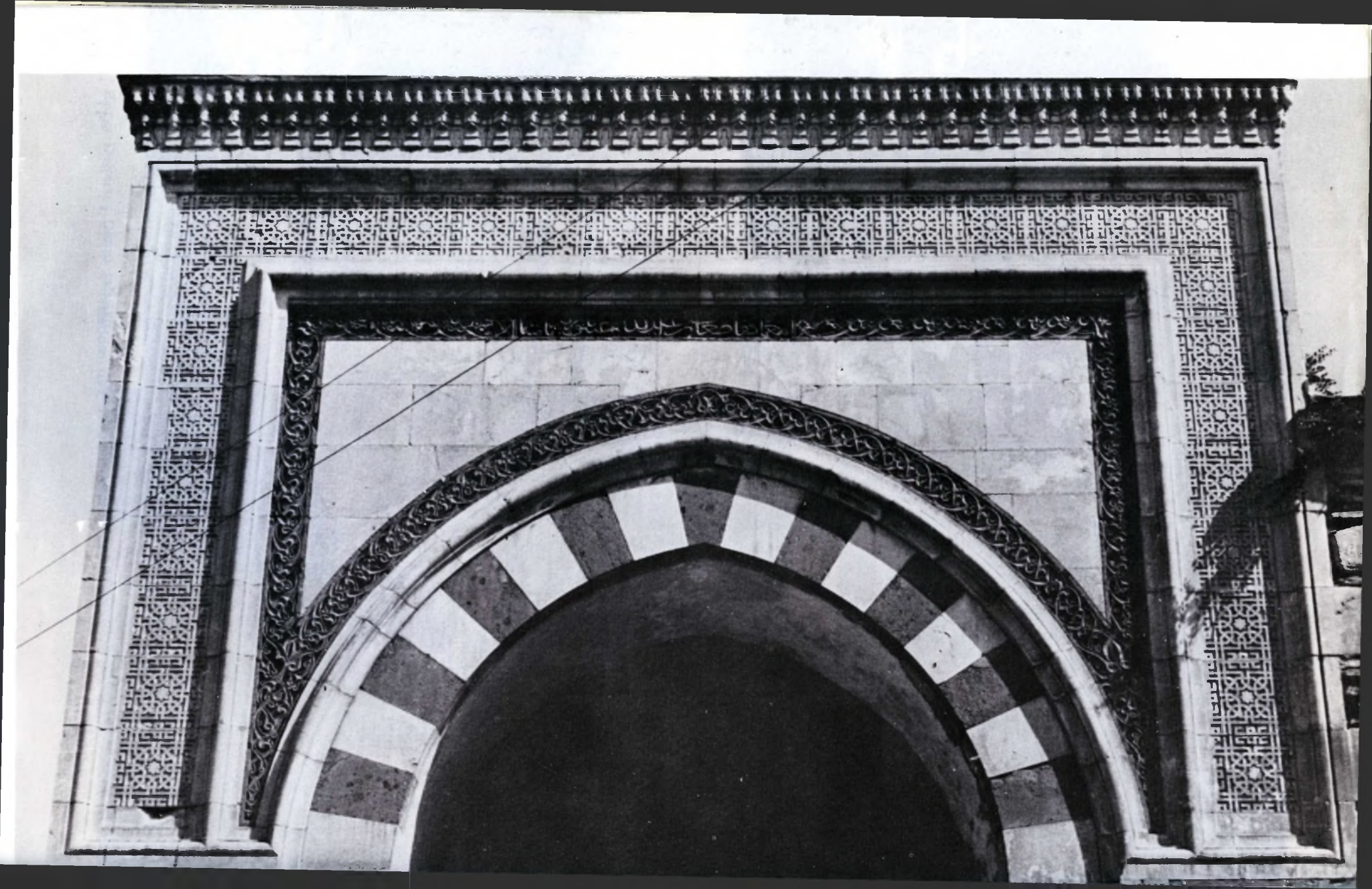
Bursa Demirtaş Câmii tafsîlâtı

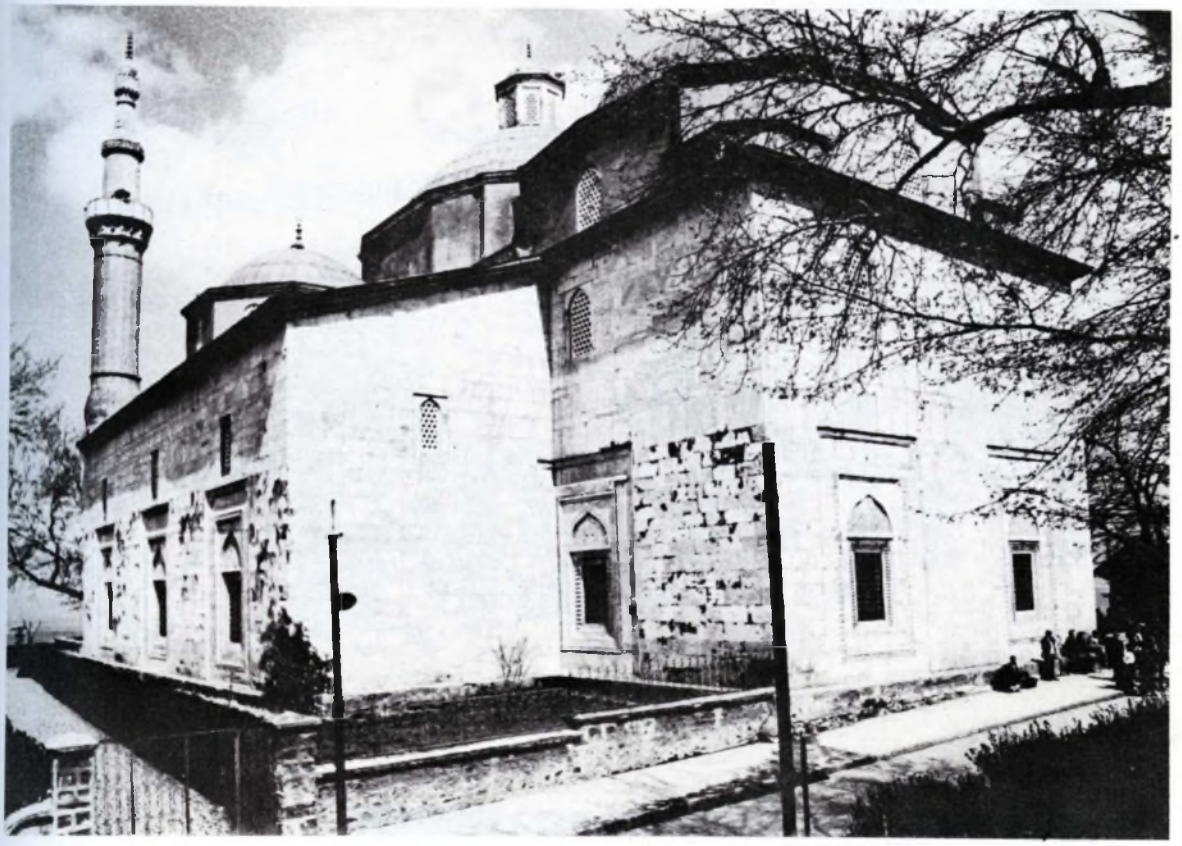


Amasya'da Bâyezid Paşa Câmii ön cebhesi

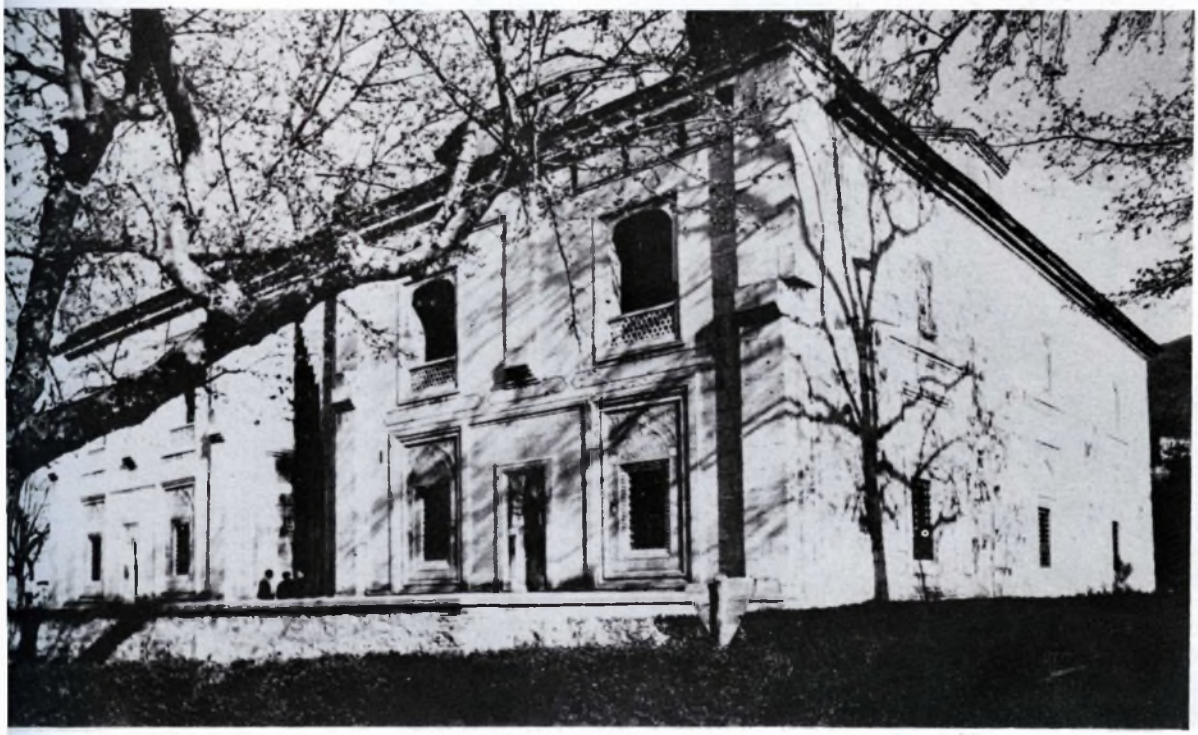


Amasya'da Bâyezid Paşa Câmii arka ve yan cebheleri





Bursa'da Yeşil Câmi şimâl-i garbı cebhesi (Yüzlerin çıplaklığı, üst pencerelerin birer delik gibi kalması, köşedeki eğri fronton bârizdir.)



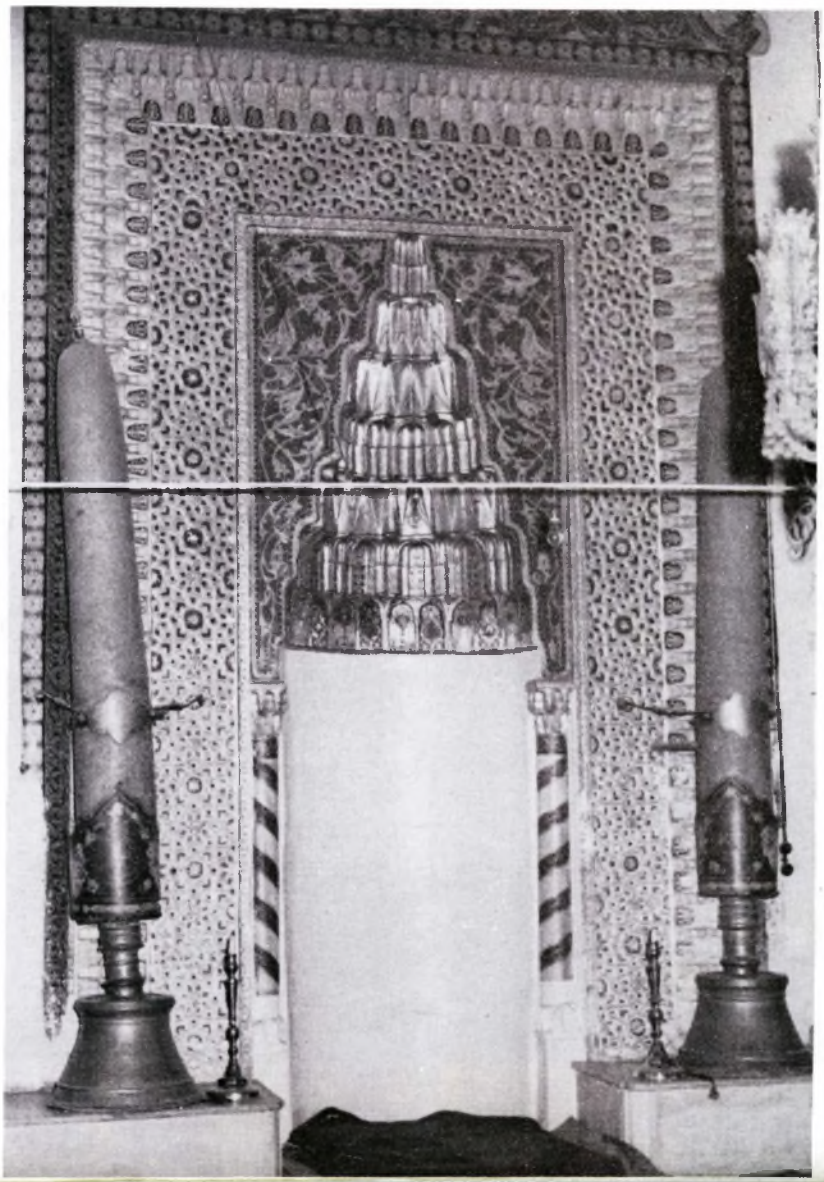
Bursa'da Yeşil Câmî cenûb-i garbî köşesi (Kemer yasdıkları, birinci özengi taşları görülmekdedir; en ucdaki şahnişinlere ne içeriden, ne dışarıdan çıkmak kâbildir.



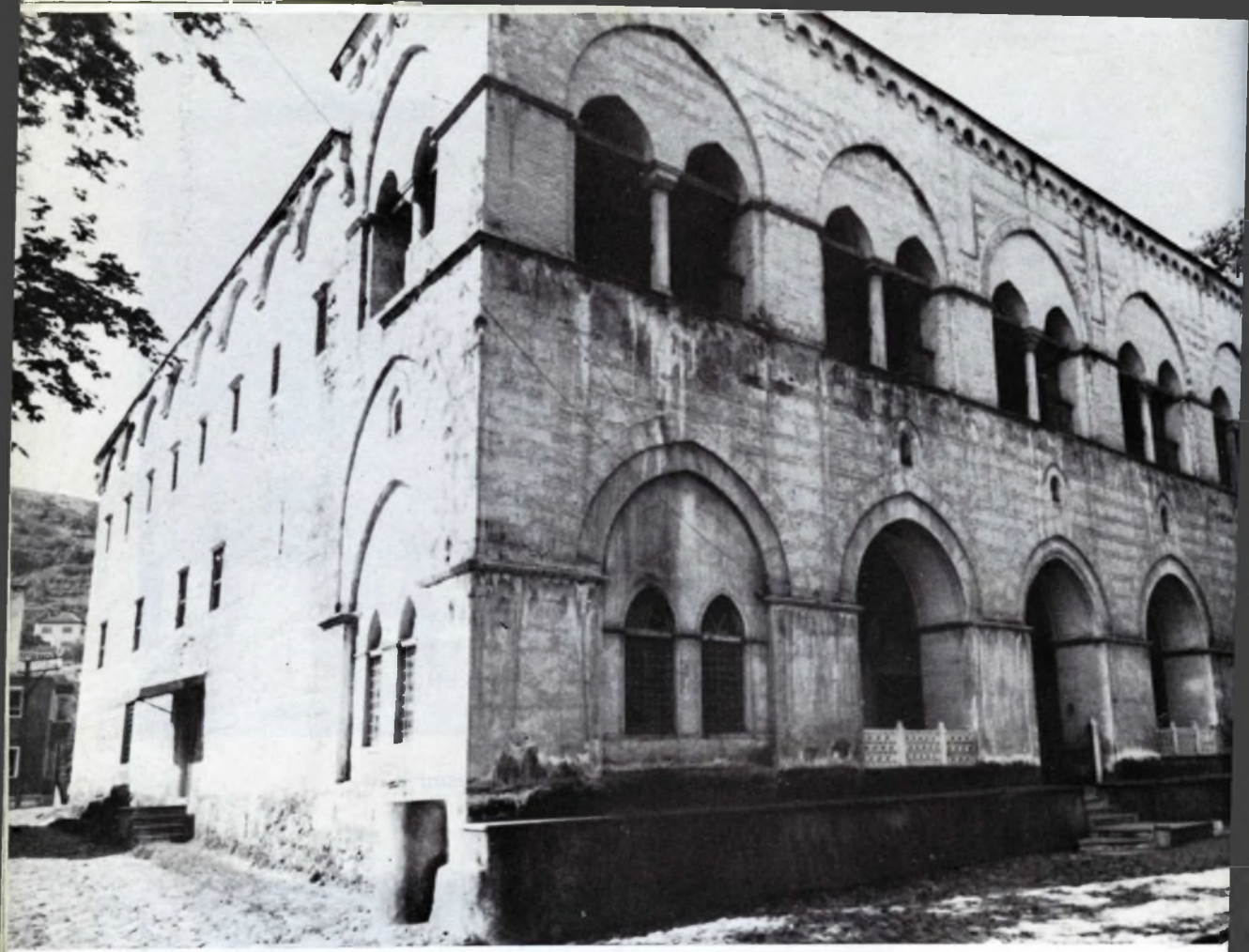
Bursa'da Yeşil Câmî'nin medrese tarafından görünüşü. (Yan tarafdaki çatılar altında kubbelerin gizlenmiş olması ve yan eyvan kubbesinin eğri ve kayar gibi duruşu, kapı önündeki paraçollere oturtulan saçak eklemesi.)



Bursa'da Orhan Câmiinin 1880 senelerindeki resmi



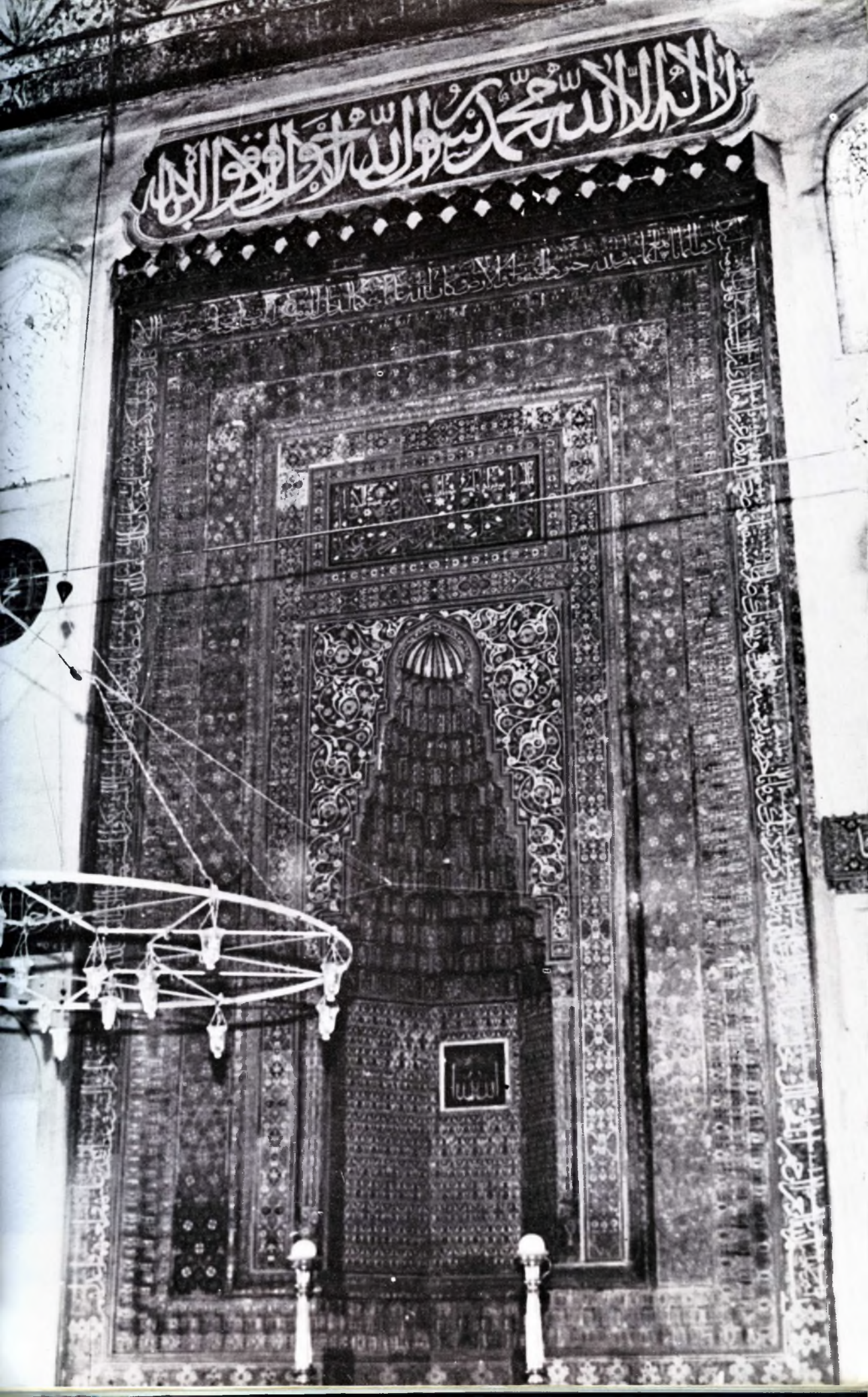
Bursa'da Orhan Câmii mihrabı

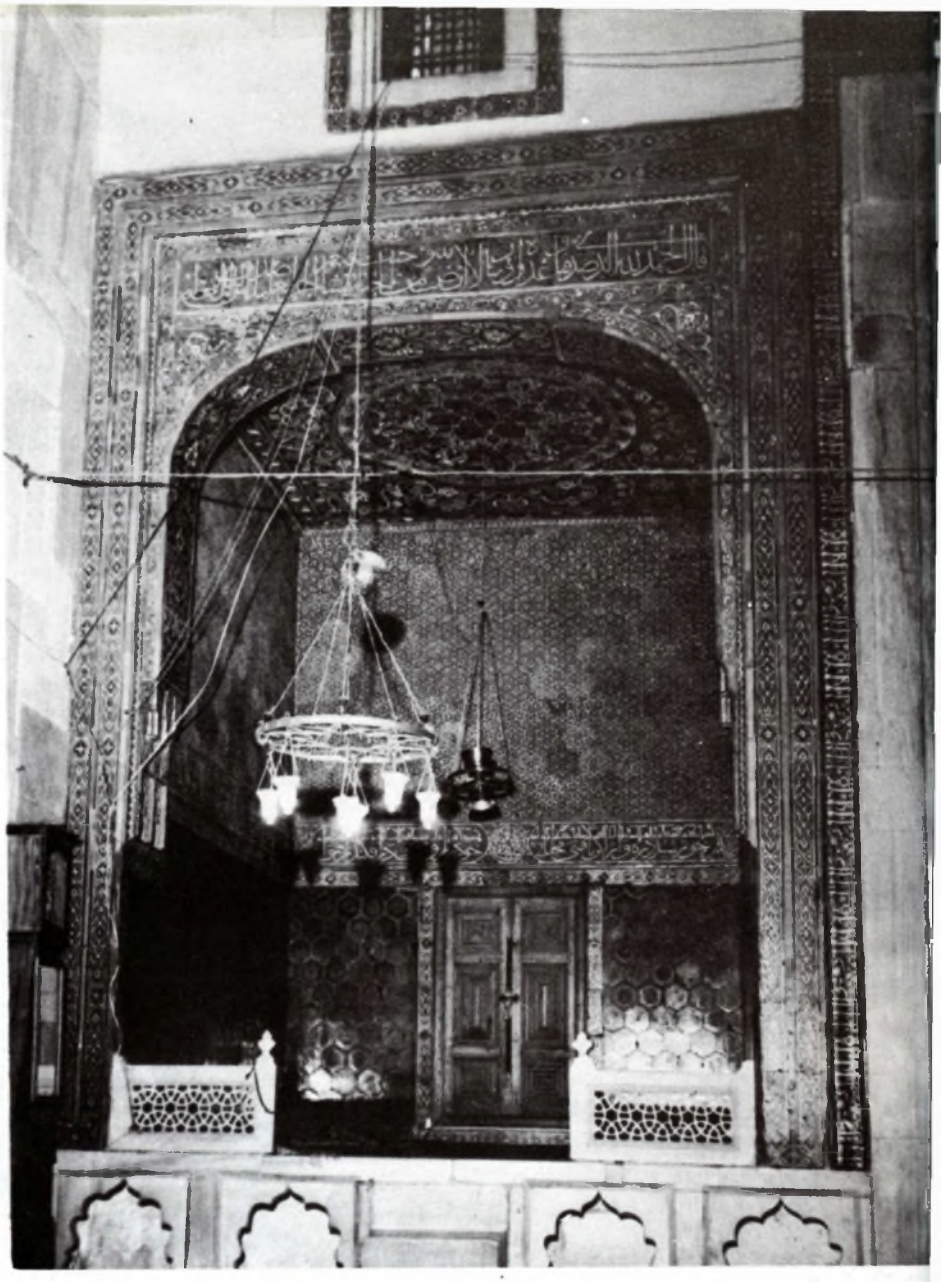


Bursa'da Hüdâvendigâr Câmii

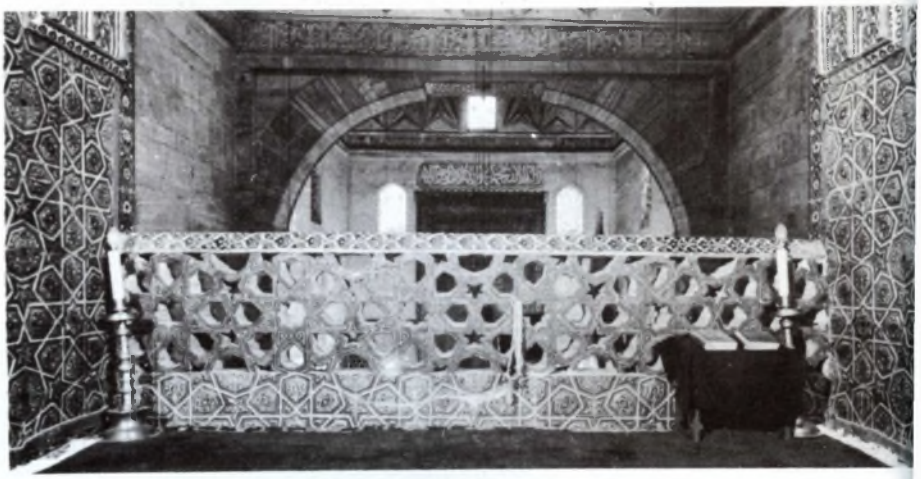


Filibe'de Hüdâvendigâr Câmii arka ve yan yüzleri





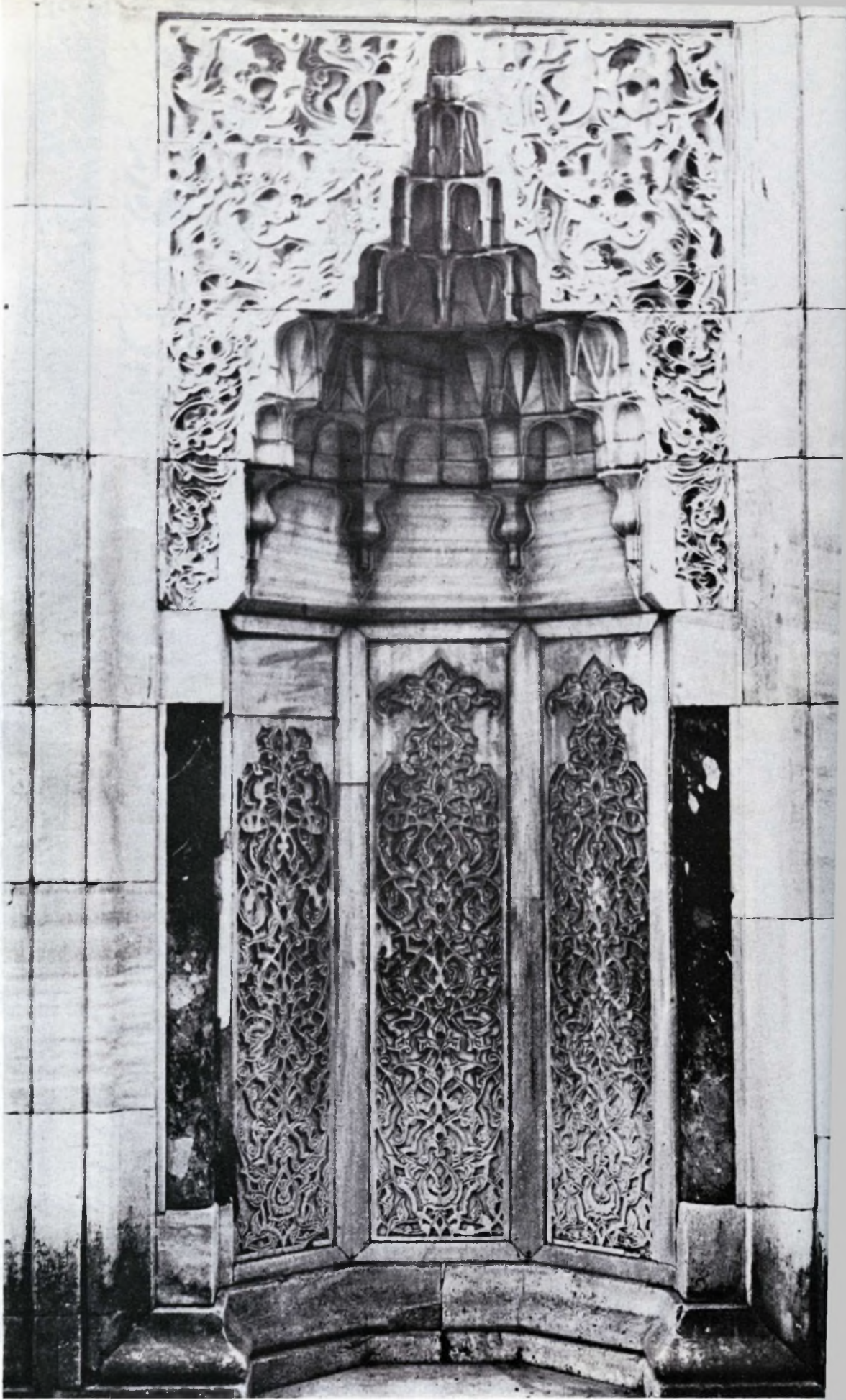
Bursa'da Yeşil Câmi müezzin mahfili (Bütün duvarlar, Bursa kemerleri tavanlar, alınlıklar, etraf çerçevesi tamâmen çinidir.)



Bursa'da Yeşil Câmi Hünkâr Mahfili ve mihrabın uzakdan görünüşü



Yeşil Câmi tak kapısının sülüs ve kûfi yazıları, köşe kum saati ve rûmî oymaları



Bursa'da Yeşil Câmi ön cebhesinde dış mihrablar (Bir taraf rûmînin işlenmeden kaldığı bellidir.)

ocakların hiç kullanılmadığı ve içlerinde is izi bulunmayıp, temiz sıva kaldığını da sarâhatle tesbît ettik. Yine de tâbhâne şartını tamâmen hazf etmiş olmamak için, şimâl-i şarkî köşesindeki odanın harîmden bir demir parmaklık kapı ile ayrıldığı ve tam matbah - imâretin karşısına içeriye aş almak için bir dış kapı açıldığı da görülmektedir. Bu kapı da sonradan örülmüş ve duvar eski hâline getirilmişdir.

Üç odaya dokunulmadığı halde yanında bir tek odanın harîmden parmaklıkla ayrılıp tecrîd edilmiş olması, dörtden yalnız birinin şöyle böyle tâbhâne vazîfesi gördüğünü belli etmektedir. Netîce olarak bu odalar ne maksatla yapılmış ise yapılmış, fakat işe yaramamış ve asıl vazîfesine, namaz sâhasına iâde edilmişdir. Esâsen bu tertîb odalı câmîler, yalnız beş tâne olup, Bursa gibi her türlü vâsıta ve imkânı bol olan bir şehirde yapılan üçünde, Hüdâvendigâr, Yıldırım ve Yeşil'de odalar ya hiç kullanılmamış veyâ vazîfe göremeyeceği hemen ortaya çıkmışdır. Yeni kurulmakta olan Amasya'da ihtiyaç üzerine, o da şehrin uzak bir ucunda olan, Bâyezid Paşa'da odalar vazîfe görmüşdür. Yine yeni fethedilen bir beldede, Üsküb'de İsâ Bey Câmiinde kullanıldığını tahmîn ederiz. Ekseriyâ dışarıdan kapıları olan, Demirtaş Ali Paşa gibi, yanlarında tonoz bulunanlar bu tasnîfe zaten girmez. Afyon'daki Gedik Ahmet Paşa'da, yanlar dışarıya bakar, içeri ile hiç alâkası yokdur.

İki oda ve yan eyvanlar 32, 64 ve 24 er dilimli kubbeler ile örtülüdür; ikisi çapraz tonozdur. Oda kubbeleri çatı ile gizlenmişdir.

Üst katta, müezzin mahfili ve geçid üstünde birer oda ve son derece müzeyyen bir hünkâr mahfili vardır. Odaların duvarı çinili, mahfil ise sanki çiniden oyulmuş gibi, sıvama kaplamadır. Bu mahfilin korkuluğu da tamâmen çini kafes olup, Konya'daki Sâhib Atâ pencere şebekesinden çok daha güzeldir.

Bu ikinci kat odaları da hangi vazife için yapılmışdır? Buna da tam îzâh bulunamaz. Tekye, mahkeme, şu, bu tefsirleri son zamanlarda yakıştırılmış şeylerdir. Mahkeme kaydı ve vakfiyelerde yokdur; hiç bir vesîkada da geçmez, Bursa'da bir mahkeme vardır; kadı orada oturur. O da mâlûm, Ulu Câmi yanındadır. Kadı nâibleri de seyyardır; işi yerinde görürler. Tekye isnâdı da gülünçtür. Vakfiyede tekyeye ve herhangi bir tarîkata dâir bir îmâ bile yokdur. Hele ahî zâviyesi düşüncesi tamâmen yersizdir. Ahîler esnaf ve san'atkârlardan ibâret bir teşekküldür; son derece mütevâzi, mahviyetkârdır. Böyle müzeyyen, tantanalı binâlar nerede? Onlar nerede?

Yeşil'in üst katında olan dış şahnişinlerin ikisi kördür; ancak dayama merdivenle çıkılabilir; demek sırf süs için yapılmışdır. Diğer ikisi de fuzûlidir. İşte bunlar da Yeşil Câmiin, sırf öyle bir unsur ile cebhe süslensin diye yapılmış zorlama ve eğreti birer parçasıdır. Osmanlı mîmârîsi yersiz bir çivi bile çakmaz.

Câmiin minâreleri yenidir; eskiler yıkılmışdır. Bir asır evveline kadar hattâ külâhları kurşun idi; eski fotoğraf bunu gösteriyor. Minârelerin geçişlerini çatı mertekleri arasından yapmak zorunda kalınmışdır. En uclardaki lüzûmsuz mânâsız kör şahnişinler olmasa, ikinci katta du-

var içinden merdiven yapılabilirdi. Bu vazîfenin dekora fedâ edilmesinden başka bir şey değildir.

Bâhusus câmiin revâkı, Çelebi Sultan Mehmed'in ânî denebilecek vefâtı yüzünden yapılamadan kalmış, cebhe düşünülen şeklini alamamışdır. Eğer revak yapılsa idi, bu şahnişinler bütün bütün örtülecek, oradan ova seyredilir gibi, sümmettedârik bir iddiâya da yer kalmayacaktı Böyle bir düşünceyi serdedeceklerin de çıkabileceğini düşünerek ilâve ediyoruz.

Câmiin ön cebhesi güzel bir mermerle inşâ olunmuşdur. Yanlar yine mermerdir; fakat cinsi daha aşağıdır: üstelik Parvillée ismindeki Fransız mîmârı tâmîr esnâsında yan yüzleri sarı bir badana ile kirletmişdir.

Tak kapı pek müzeyyendir; üç taraflı kitâbe kapı kemeri üstündedir. Hacı İvaz Paşa'nın binâ emîni veyâ mîmar sıfatı ile ismi de oradadır Pencerelerin etrâfı istalâktitli, silmeli çerçevelerle donatılmışdır. Fakat o çerçeveler yan ve arka cebhelerin çıplak, ezici ağırlığını hiç hafifletmemişdir. Bu boş cebheleri koyduğumuz cenûb-i garbî köşesi fotoğrafından anlamak kâbildir.

Tak kapıda, pencere aynalarında, dış mihrablarda bol bol rûmî oymalar konmuşdur. Osmanlı eserlerinde daha evvel tek tük rûmî tezyînât kullanılmışsa da, ilk defâ bu binâda rûmî, âdetâ sıvama denecek dereceye çıkmıştır.

Revak bitmeden kalmıştır. Hattâ iç tezyînât bile Çelebi'nin vefâtından üç sene sonra tamamlanmıştır. Revâkın kemer başları ve 'yasdıkları bulunduğu hâlde, kemerlerin ilk özengi taşından sonrasına devâm edilmemiş, üstelik yerinde işlenen pencere tezyînât ve yazıların bir taşdan diğerine geçerken birer ucu yontulmuş, sonları noksan bırakılmışdır.

EDİRNE'DE ESKİ CÂMİ

(II. C., 150-160. s., 246-258. R., IV. C., 897-898. s.)

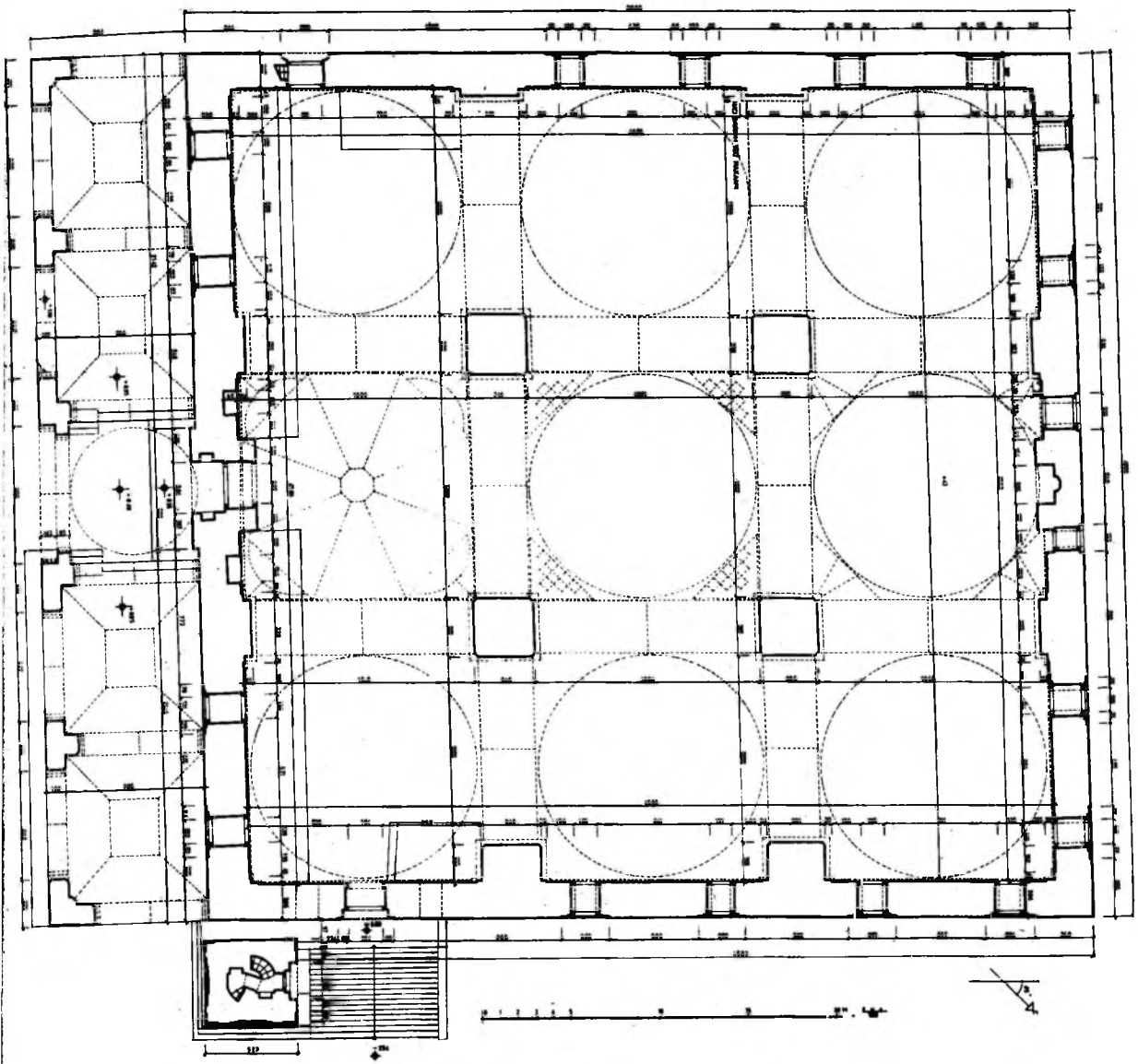
Bursa Ulu Câmii örneğinde, çok kubbeli bir câmidir. Bursa'da 12 ayak üstüne, 20 kubbeli iken bu, 4 ayak ve 9 kubbelidir. Bursa'dakinden 15 - 20 sene sonra yapıldığı hâlde inşââtı daha iptidâîdir. Yıldırım şehzâdelerinin saltanat mücâdelesi sırasında Emîr Süleyman tarafından başlatıldığı, Mûsâ Çelebi tarafından devâm edildiği rivâyet edilir. Fakat bitiren Çelebi Sultan Mehmed'dir.

Üç kapılıdır; asıl minâresi solda, merdiveni kapı aralığından başlayıp çıkan tek şerefeli olandır. Duvar üstüne konmuşdur. İki şerefelisi sonradan ilâve edilmiştir ve binâdan ayrıdır. Bu ikinci minârenin altında bir çeşme yapılmışdır ki, eşine başka bir yerde tesâdüf edilemez. Gövdesinin köşelerine yapılan acâyip kabartma sütûncuklar bu ikinci minâreye iptidâî bir manzara vermektedir. Kezâlik kubbe kasnaklarının dışarıda yuvarlak olması da ilk Osmanlı devirlerine mahsus bir tutumdur. Orta kubbe sırası yanlardan daha yüksektir. Kubbeler içten kürevî

köşeliklere oturur. Mihrab ve minber çok ince işlenmiş mermerdendir. Fakat oymaların şekilleri oldukca iptidâîdir. Mihrâbın içinde ufacık bir iç höcre daha vardır.

Câmiin içi XVIII. asra âid sülüs celîsi, tâlik celîsi yazılarla donatılmıştır. Bu bakımdan Bursa'dakine çok benzer. Yazıların mertebesi ise Bursa'dakilere erişemez.

Binâ kâmilen iri kesme taşlarla yapılmışdır. Evliyâ Çelebi, etrâfının çiçek bahçesi olduğunu ve namaz kılanların pencerelerden doluşan kokularla kendilerinden geçtiklerini yazar. Câmiin mîmârı veyâ kalfası, Mudurnu'daki câmii ve hamamı, Bolu'daki hamamı yapan Ömer bin İbrâhim'dir. Câmi çok yangın ve zelzele geçirmiş, müteaddid defâ tâmîr edilmişdir. Minber ve mihrab dahî yanmışdır.



Edirne'de Eski Câmî plânı (II. C., 246. R.)

DİMETOKA'DA ÇELEBİ CÂMİİ

(II. C., 136-150. s., 218-245. R., IV. C., 898. s.)

Şimdilik Yunanistan'ın elinde kalan bu câmiin yan duvarları saçak hizâsına vardığı sıralarda Çelebi Sultan Mehmed vefât etmiş ve inşâât yarım kalmışdır. Koca pâyitaht Bursa'daki Yeşil Câmi ile, Yeşil Medrese'nin başına gelenler, bu mühim binâyı da esirgememişdir. Nasıl, Yeşil Câmi revaksız kalmış, tezyînâtı üç sene sonra bitebilmiş, medresenin ise üst katı hiç yapılamamış ise, bunun da kubbeleri bağlanamadan kalmış, çatı bile örtülüvermişdir.

Şimdiki Dimetoka Câmiine girince gören göz bir acâyiplik hisseder. Dış duvarlarda bir gayritabiîlik hissolunmaz. İç yüzlerde üstlerinde yastık silmeleri bulunan altı kuvvetli plâstr vardır; fakat bunlar ortadaki gayr-ı müsâvî aralıklı dört ayağa karşı düşmez. Câmi bu dört ayağa ve kubbe taşıyacak kalınlıkda duvarlara müstenid doldurma ahşab kemerler üstüne oturan sivri bir ahşab çatı ile örtülüdür.

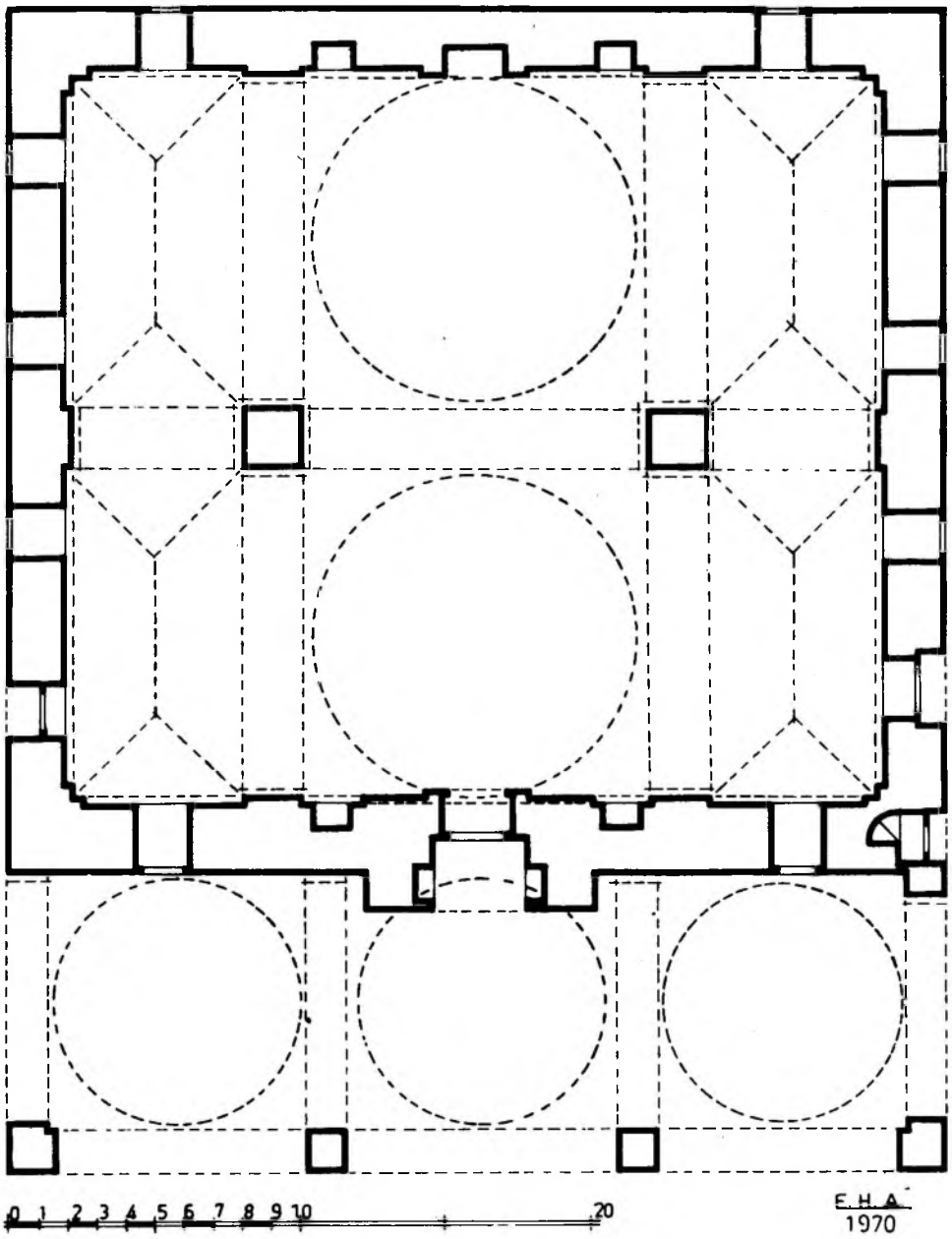
Ayaklar ne için plâstrlara karşı tutulmamış, duvarlar kubbe taşıyacak kadar kalın iken câmi çatı ile örtülmüşdür? Bu hareket tarzı tabiî değildir. Bu suâlin cevâbını ancak son derece dikkatli bir ölçüye imkân bulunca vermek kâbil oldu. Esas bünyeden olan, kıble ve mihrab duvarlarındaki dört plâstrın arasının müsâvî iki kubbeye denk düştüğü, yan plâstrların karşısına konacak iki ayağın da tam yerini bulmakta olduğu meydana çıkmaktadır; yânî mihverde çift kubbeli bir câmi. Bu plân da bize hiç yabancı değildir. Bu câmiden 60 sene kadar evvel yapılan Bursa'daki Şehâdet Câmiinin (I. C., 267-275, 412. R.) eşidir; asıl garîbi iç ebâdın ikisinde tıpkı olmasıdır. Yalnız Bursa'da duvarlar ince, Dimetoka'da kalındır.

Bu sûretle. her iki câmiin birbirini te'kîd ve itmam ettiği görülmektedir. Bu da mihverde çift kubbeli mûtad câmîlerin mihrab kısmı yanlarındaki boşlukların doldurulması ve ikinci kubbenin duvara değil de ayağa oturtulması sûretiyle, ortada iki kubbe, yanlarda dört tonozla elde edilen plândır. Bunun bâzı eşleri de olmuşdur.

Dimetoka Bursa Şehâdet Câmiinin plânda bir tekrârı olmakla berâber. hârîcî mîmârî bakımından ondan külliyen ayrılır. Dimetoka'daki haşmetli cebheler, nefîs bir kapı tâkı, çok yerinde taş oymacılığı, istalâktitler, zengin yastıklarla tamâmen iri kesme taşlarla yapılmış, büyük mîmârî tutumunda bir câmidir.

Minâre sağ köşededir. Aslında tek şerefeli iken, son 70 - 80 sene içinde bir ikinci şerefe ilâve edilmiştir.

Revâkı yıkılmışdır veyâ Yunanlılar yıkmışlardır. Zîrâ yerini de dükkânlarla işgal etmişlerdir. Câmi ise metrûk, harâb, perîşan bir hâldedir; depo olarak kullanılıyor. İsmen müslüman cemââtinin elindedir; fîlen Yunanın tasallutundadır. Câmiin mîmârı İvaz Paşa'dır. Kitâbelerin birinde yazar.

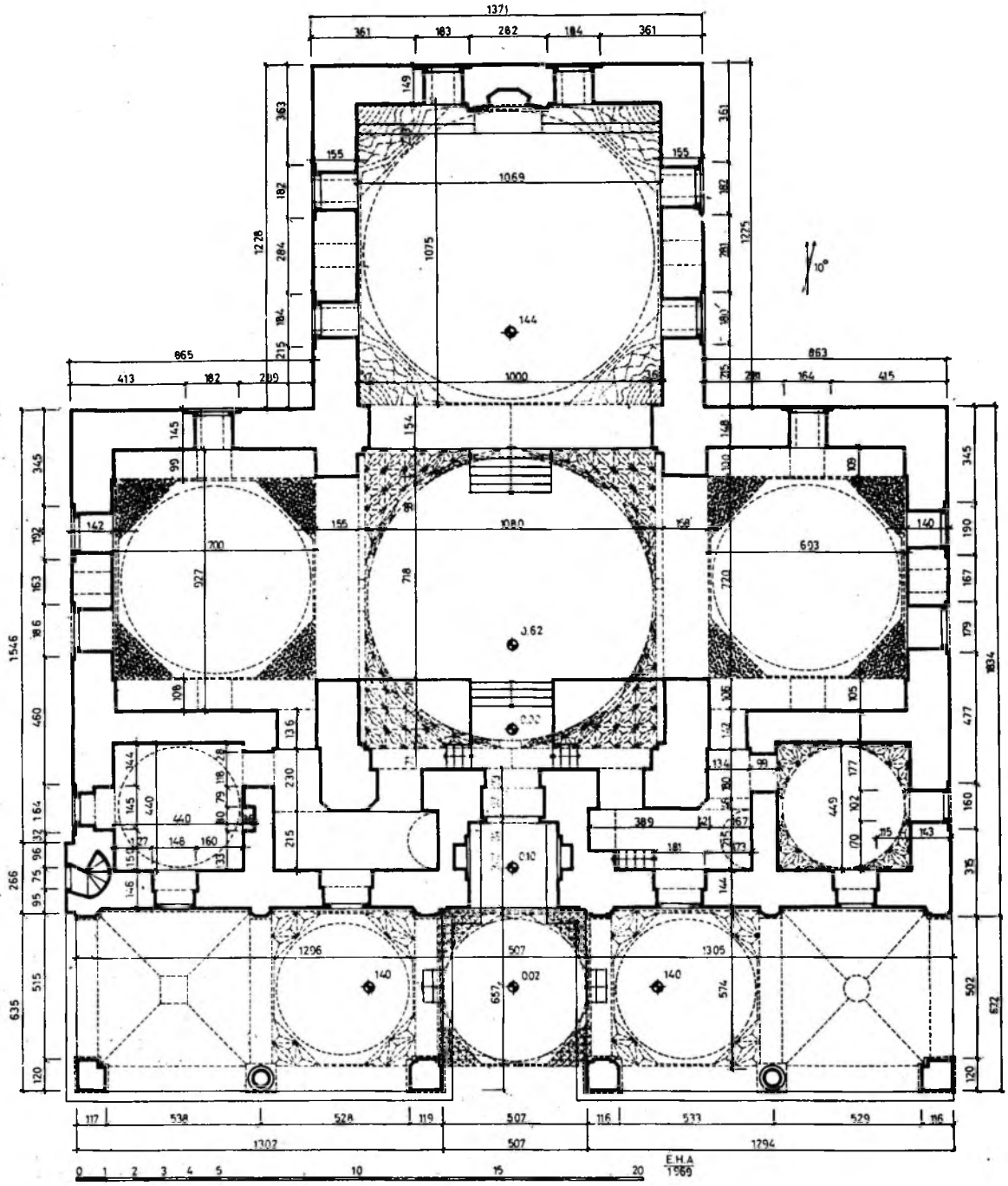


Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Câmii restitüsyon plânı (II. C., 225. R.)

BURSA'DA MURÂDİYE CÂMİİ

(II. C., 298 - 316. s., 527 - 561. R.)

İki kubbe ve iki yan eyvanla, ufak hizmet odalarından meydana gelen kanadlı câmîlerin başlangıcı olan Orhan Câmii plânından birer inhiraf olan Bursa Hüdâvendigâr, Yıldırım ve Yeşil Câmîlerinden sonra bu câmi aslına rücû, ufak değişikliklerle Orhan plânına bir dönüştür. Kubbeler biraz daha büyük, irtifâı daha fazla, hizmet odaları da dar



Bursa'da Murâdiye Câmii restitüsyon plânı (II. C., 531. R.)

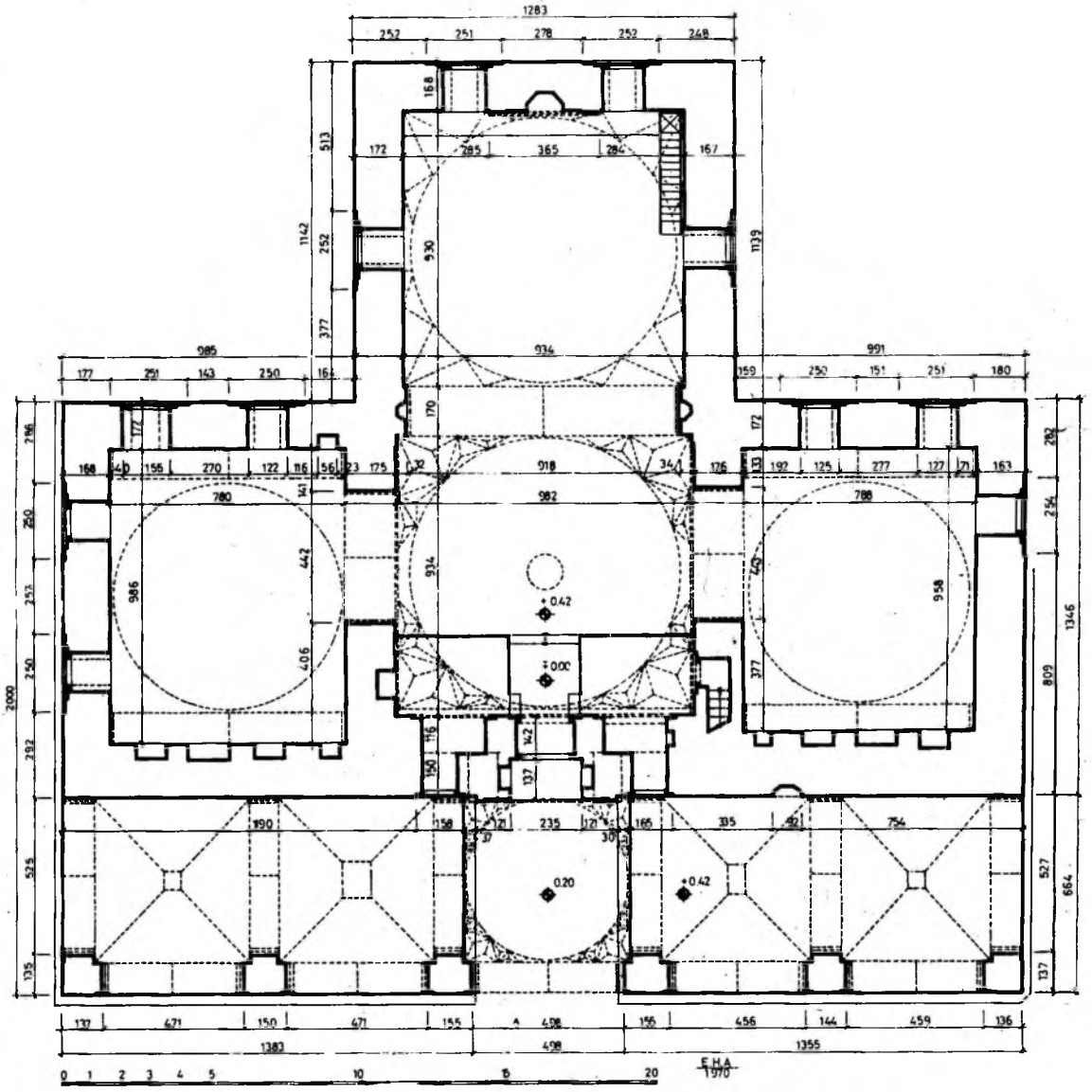
ve uzun değil, dort koşedır, ve kapıları dışarıdandır. Tabîî bir asır sonranın inşââtcılığı da seviye kazanmıştır. Murâdiye'de, Orhan Câmiindeki çarpıklıklara, gönyesizliklere pek rastlanmaz. Yalnız iki büyük kubbenin, bilhassa mihrab üstünün köşelikleri çirkin deneçek kadar iptidâîdir. Buna mukabil malâkârîlerin, tahta işciliklerinin ve hepsinden fazla çinilerinin letâfetine doyum olmaz. Mihrab kısmının etrâfı, kapı, son cemâat pencere aynaları, nefîs çinilerle müzeyyendir. Son cemâat orta kubbesi de pek zengin istalâktitlidir.

Duvarlar moloz taşı ve tuğla iledir. Minâre solda duvarlar üstündedir. Kapısı dışarıdadır. Merdiveni de helozonî olarak başlar. İkinci minâre pek yenidir. XX. asır başında yapılmıştır. Bu câmi, kaydettiğimiz üç câmiin fuzûlî yan odalarını atarak hakîkate dönüştür.

EDİRNE MURÂDİYE CÂMİİ

(II. C., 405 - 415. s., 706 - 723. R.)

Bu da iki yanı eyvanlı, çift kubbeli bir kanadlı câmidir; hizmet odası dahî yokdur. Bu örnekde olan câmilerde büyük bir değişiklik yapılarak, mihrab kısmıyle, medhâl kısmı aynı seviyede tutulmuşdur. Halbuki şimdiye kadar gördüklerimizde 80 - 90 sm. seviye farkı oluyordu. Bu mâkûl tutum, kanadlı câmiler Fâtih devri sonunda terkedilinceye kadar, devâm ettirilmiş, yâhud pek ufak bir seki yapılmışdır.



Edirne Murâdiye Câmii plânı (II. C 707, R.)

Câmi kâmilen kesme taştandır. Fakat mevkii îcâbı arâzî kaymalarına, pek çok zelzelelere mârûz kaldığından hemen hemen bütün cebheler yeni baştan yapılmışdır. Kapısı güzel bir sivri kemer içinde istalâktit yaşmakla yapılmışdır. Üç Şerefeli ve Fâtih Câmîlerinin kapılarına örnek olmuşdur.

Bu câmiin çini mihrâbı hârikulâdedir. İstalâktitli yaşmak ve etraf suyu ve yazıları ile, en güzel çini mihrabdır dense hatâ edilmiş olmaz. Yeşil Câmiindekinden daha küçükse de renkleri ondan güzeldir. Etrâfındaki mâvi beyaz çiniler, Osmanlı çinicilik sanatında bir inkılâb başlangıcı olmuşdur. Câmiin mühim bir husûsiyeti de kalemleridir. İlk defâ 1930 da bir parçası badana kazınarak meydana çıkarılan bu kalem tezyînâtı, maalesef sıvalar kısmen döküldüğünden tamamlanmamakdadır. Fakat son senelerde yapılan aramalar, serviler, dallar, yazı kuşakları ile Karaca Bey ve Dâvûd Paşa Câmîlerindeki kalemlere örnek teşkil etmişdir.

Bu kanadlı câmîler, Osmanlı'ya kadar hep çok direkli olan câmîlerden sonra, toplu, mütenâsib ve vâsi, açık bir sahn teşkil etmekle berâber, bir müslüman câmiinin istediği, arzûladığı son tarz-ı halle varamamışdır; fakat, iki Murâdiye için bu gâyeye bir adım yaklaşmışdır denebilir.

EDİRNE'DE ÜÇ ŞEREFELİ CÂMİ

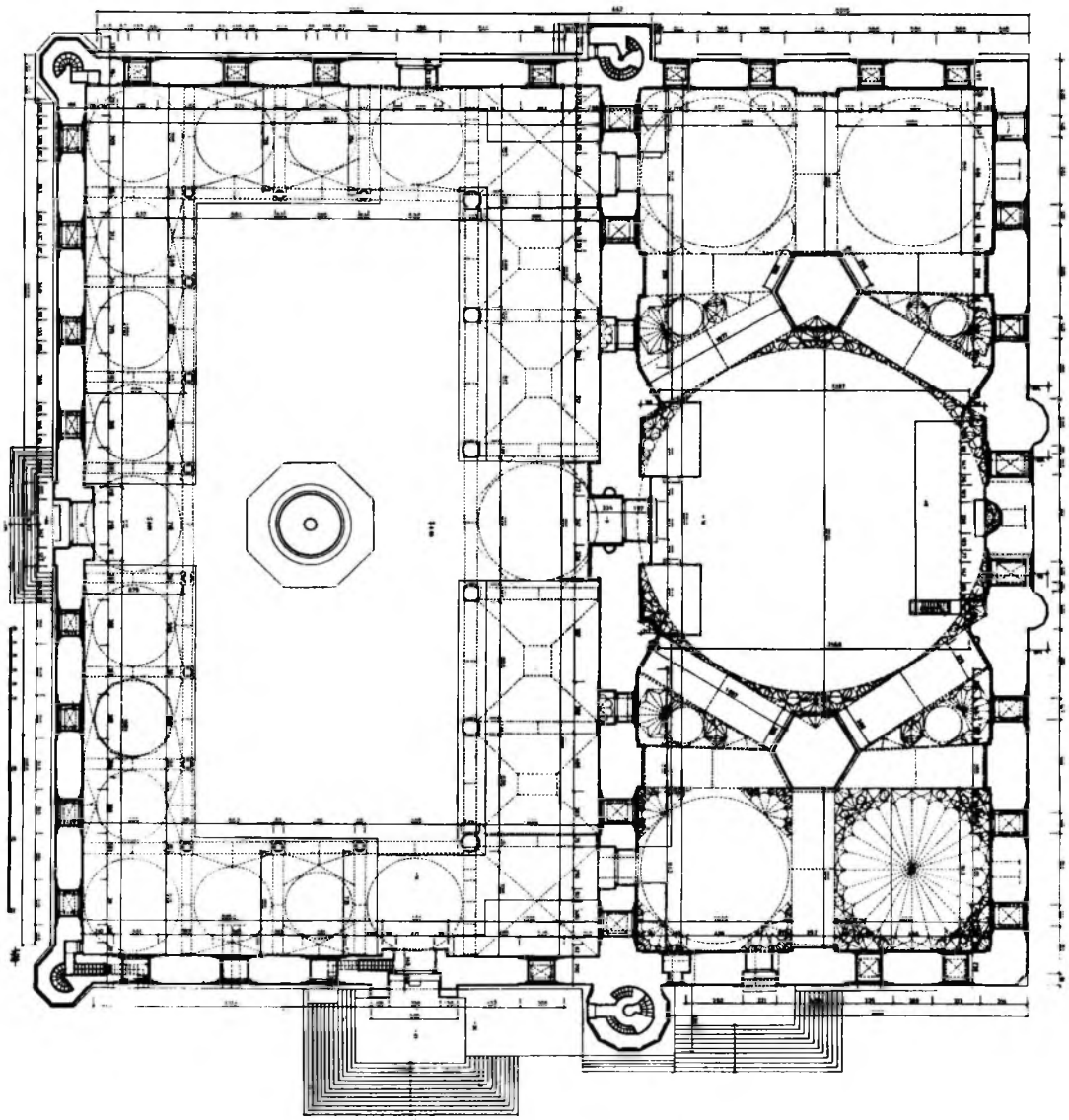
(II. C., 422 - 461. s., 736 a. - 794. R.)

Osmanlı mîmârîsinin dönüm noktası olan âbide budur. Araya araya kendini bulan ikinci bir dünyâ mîmârîsi yoktur. Osmanlı mimârîsinin başardığı bu hamlenin Üç Şerefeli Fâtihâsıdır. Vâkıâ Dimetoka'daki Çelebi Câmiinde, dolu ve boşlukların nisbeti, pencere tevziâtı, aydınlatma ölçüsünün bulunmasıyle Fâtihâ'nın Besmelesi çekilmişdi; fakat 20 sene sonra bu dereceye varılacağını tahmîn güçdür. Ammâ ne de olsa bu bir Fâtihâdır; bununla hıfz tamamlanmış ve hâfız olunmuş değildir. Hiç bir mîmârîde olmayan bir hassa Osmanlı'da vardır. O da her unsur, her parça bütünün bir âzâsı olacak, temelden balayıp zirveye çıkış esnâsında, diğerlerini bastıracak, gözden silecek bir nisbette olmayacakdır; şâhika eserlerde bu elde edilmişdir. Burada ise henüz o kemâl aranmamalıdır. Ammâ bu eser yine de çok şey getirmiş, çok mes'elenin başlangıcını göstermişdir. Meselâ pencere ebâd ve dizilerinin, yânî dolu ve boşluklarının yerleri ve nisbetleri o kadar güzel hâlledilmişdir ki, beden duvarının, umûmî irtifâa göre fazla olduğunu gizleyebilmişdir. Çünkü pencereler birer mazgal değildir; iç-dış münâsebetlerini tesîs eden uzvî bir unsurdur. Bursa Hüdâvendigâr Câmiinin duvarına kale duvarı diyoruz. Çünkü mazgal misullu delikler, ağırlığı gidememişdir; halbuki ikisi de aynı 16.0 m. irtifâındadır. Ammâ Süleymâniye'nin 55.0 m. kubbe irtifâını destekleyen duvar sâdece 20.0 m dir. Ondan sonra satıh satıh, kademe kademe yükseliş başlar. Burada 16 m. den 29 a, orada 20 den 55 e çıkıyor. Duvar irtifâı mütekâbilen bitmişin % 55 ve % 35. Fark çok büyük.

Kezâlik fotoğrafda belli oluyor, câmi harîmi daha büyük, son cemâat daha küçükdür. Hakîkat bunun aksidir. Son cemâat büyük tutulmuş, câmii ondan küçük göstermenin doğru olmayacağı kavranınca, kıble duvarına bitişik revak kemerleri çok yüksek tutularak câmi daha geniş gibi gösterilmişdir. Müstakbel câmîlerde harîm, haremden yânî avludan daha büyük olduğu hâlde bile, bu usûle devâm edilmişdir.

Ve yine bu câmi şadırvan avlusu unsurunu nihâî olarak mîmârîye yerleştirmişdir. O zamana kadar, Manisa'daki Ulu Câmi ve Selçuk'daki İsâ Bey câmîlerine birer revaklı avlu ilâve edilmiş ve câmîlere bir revnâk verilmişse de biri ahşab sundurma, dîğeri yalnız üç taraflı ve basit olduğundan, Üç Şerefeli'deki, şadırvan avlularını mebde' olarak kabûl etmek mecbûriyetindeyiz.

Bu câmi şadırvan avlusunun kıble duvarı kolunu daha ehemmiyetli tutarak müstakbel câmîlere örnek olmuşdur.



Edirne Üç Şerefeli Câmi restitüsyon plânı (II. C., 736. R.)

Üç Şerefeli, ismini minâresinden alır. Bu minâre de böyle bir ada yol açacak haşmetdedir; yerden göğe lâyıkdır; ne dense azdır; diğer minâreler de tek başlarına birer âbidedir. Burmalı minârelerin en güzeli buradakidir.

Câmiin orta büyük kubbesi 24.0 m. kutrundadır; altı köşe bir kasnak ile iki büyük ayak ve duvarlara oturur. Kasnak henüz kemâle ermemiş çok iri istalâktit ve bâdemlerden mürekkep bir kuşağa oturur; bâdem ve istalâktitlerin hatları ve geçişleri çok serttir. Bu 24 m. lik kubbeden 20 sene sonra Fâtih Câmiinin 26.0 m. lik kubbesi yapılacakdır. Biz bu sözü kubbe büyüklüğü her şeydir mânâsına söylemiyoruz. İş bunu oturtmakdır. Yoksa Üç Şerefeli'den 60 sene evvel Mudurnu'da 20 m. lik kubbe yapılmışdı bile. İstenen kadar büyük kubbe yapılabilir. Bu bir teknik ve ilim mes'elesidir. Asıl onun sanat ve mîmârî tarafıdır.

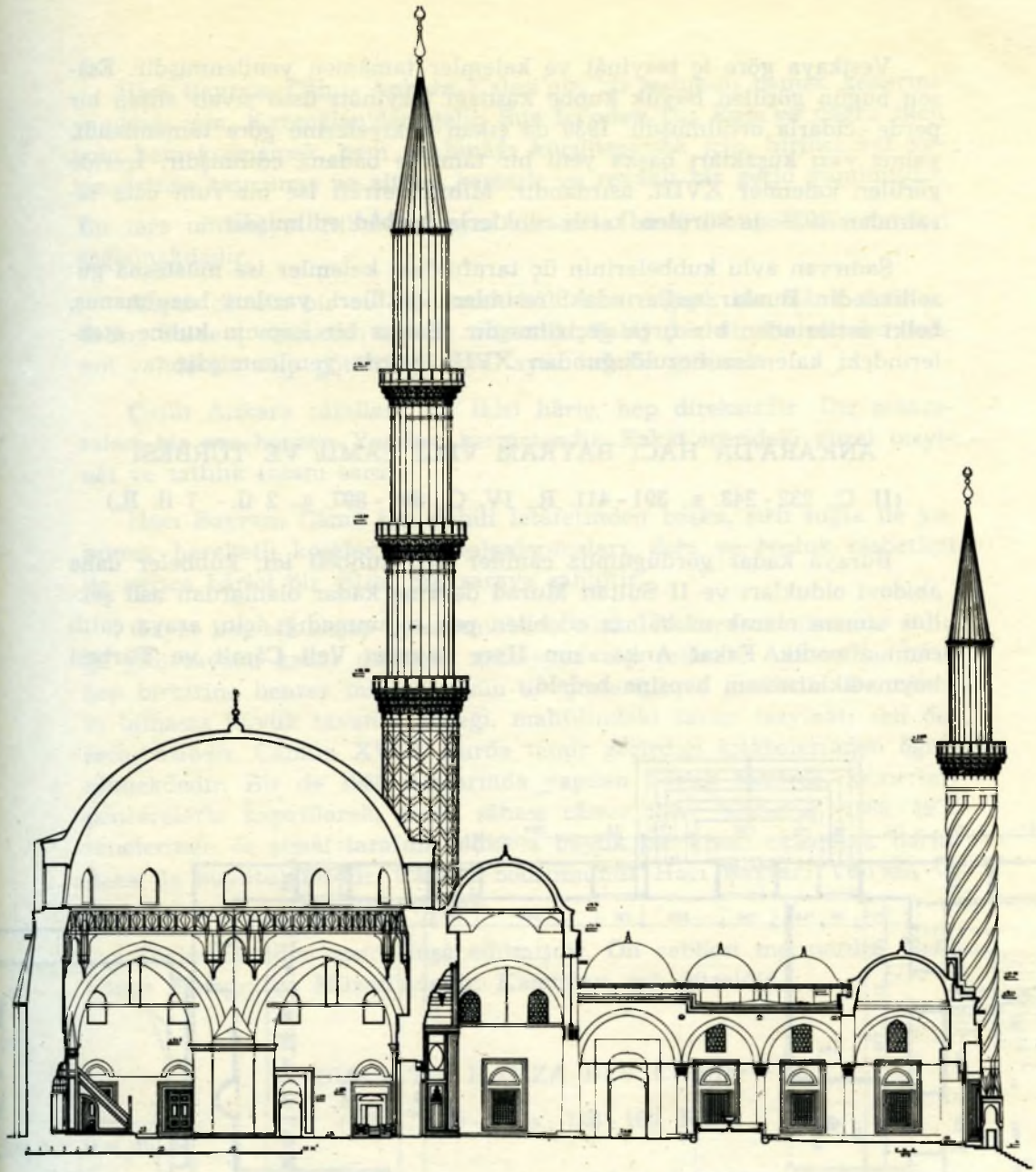
Yanlarda biri dilimli diğerleri düz dörder orta büyüklükte kubbe vardır. Onlarla büyük kubbenin altı köşe arasındaki sivri dilimleri kapatmak için altı köşe kubbecikler yapılmak mecbûriyeti hâsıl olmuşdur. Son cemâate yuvarlak kubbe, çapraz tonoz, tavanlı tonoz kullanılmışdır. Direk aralarında tenâzüre hiç ehemmiyet verilmemişdir; karşılıklı olanlarda 35 cm. e kadar fark vardır.

Üç Şerefeli minârenin üç ayrı yolu olup, müezzinler birbirini görmeden şerefelere çıkar. Câmiin ve şadırvan avlusunun üçer kapısı vardır. Avluya ayrıca cenûb duvarının alçakta kalan kâidesinden başlamak üzere iki (ogrun) giriş yapılmışdır. Bunlardan biri burmalı minâreye ulaşırsa da, diğeri, avlu kapısının iç tarafına çıkar. İçten ayrıca girişi olan minâreye çıkanı haydi anlayalım, diğeri neye yapılmışdır? İzâhını bulamıyoruz. Bir ustalık göstermek arzûsu mu? Bir şey denemez.

Mihrab ve minber çok sâde yapımışdır; mermerdendir. Esâsen bu câmide birbirinden farklı üç tutum vardır; biri çok sâde; sert, alâyişsiz, erkekce bir bünye: İri ayaklar, kuvvetli köşelikler, son cemâatte yığma mermer direkler, payandalar, harîm ve avlunun yan kapıları, kuvvetli silmeler vesâire. Bir de bu bünyeyi, mîmârîyi ezmiyen, fakat bu tutumla muvâzî gitmeyen zarâfette tezyînât: Hârikulâde pencere kapakları, kapılar ve son derece güzel, emsâlsiz kalem işleri. Kalem işlerini, avlu kubbelerine bakarak söylüyoruz. Zîrâ zelzeleden sonra içeride eski kalem kalmamıştır. İki pencere aynasında güzel çini yazı. Diğerlerinde aynalar kabartma taşdır; onun için bozumuş da bu ikisi kalmış değildir. Üçüncüsü: Hem kuvvet ve metâneti, hem süsü ve rengi birleştiren minâreler. Bunlar kendi başlarına bir âlemdir. Müstakıl bir güzelliği vardır. Bu sınıftan yine kendi başına emsâlsiz bir eser de mermer tak kapı ve etrafındaki kitâbe ve yazılardır. Fâtih Câmiinde de bir emsâli yapılmışdır.

Fakat bütün bu birbirine muvâzî yürümeyen ifâde tarzları sırıtmadan birleşebilmişler ve Üç Şerefeli Câmii meydana getirmişlerdir; işte eser ortada.

Sözlerimizi bitirmek için binânın XVIII. asır ortasında zelzeleden çok müteessir olup dört minârenin, bir iç kubbenin ve avlunun kıble duvarına muttasıl gözlerinden altısının yıkılması ve tâmîrinden bahset-



Edirne Üç Şerefeli Câmî restitüsyon makta'ı (II. C., 737 b. R.)

mek gerekdir. Üç ve iki şerefeli minâreler birinci şerefe altına kadar yıkılmış ve yeniden yapılmışdır. Yalnız bu ameliyeleri gösteren keşiften şerefe altlarının istalâktit (mukarnas) lı olduğu anlaşılıyor. Tâmîrde bunlar halka halka yuvarlak simitlerle basit şekilde yenienmişdir. Gördüğünüz makta ve plân eski hâle göredir. Fakat gövdelerin üst kısmı, yıkılmadan kalan altlar gibi, baklavalı ve damalı idi de, şimdi olduğu vechile tâmîrde düz yapıldı? Bulunan iki keşifde buna dâir sarahât yokdur. Diğer iki minâre saçak seviyesine kadar yıkılıp yeniden yapılmışdır. Yivli minâre 1930 da daha alçak olarak bir daha yapıldı idi.

Avlu kubbelerinden dördü tavanlı, biri çapraz tonoz iken bunlar yuvarlak ve beyzî kubbe olarak ihyâ edilmişdir.

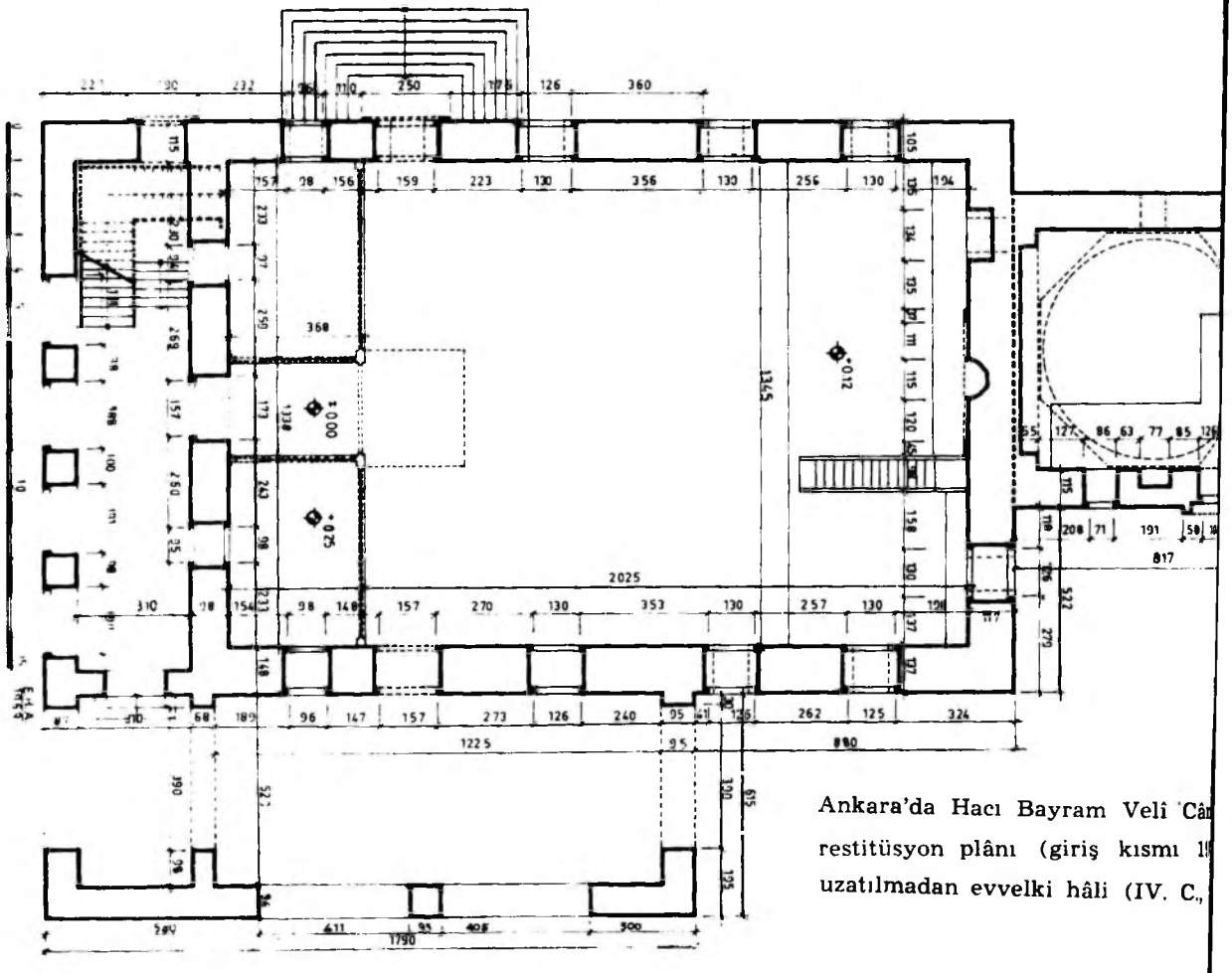
Vesîkaya göre iç tezyînât ve kalemler tamâmen yenilenmişdir. Esâsen bugün görülen büyük kubbe kasnağı tezyînâtı üstü sıvalı ahşap bir perde - cidarla örtülmüşdü. 1930 da çıkan bakıyelerine göre tamamlandı, yalnız yazı kuşakları başka yeni bir tâmîrde badana edilmişdir. İçeride görülen kalemler XVIII. asırdandır. Mihrab etrâfı ise bir rum usta tarafından 1935 de sürülen kerih renklerle berbâd edilmişdir.

Şadırvan avlu kubbelerinin üç tarafındaki kalemler ise müstesnâ güzellikdedir. Bunlar asıllarındaki resimleri, şekilleri, yazıları bozulmamış, belki üstlerinden bir fırça geçirilmişdir. Yalnız bir kapının kubbe eteklerindeki kalemler bozulduğundan XVIII. asırda yenilenmişdir.

ANKARA'DA HACI BAYRAM VELİ CÂMİİ VE TÜRBESİ

(II. C., 232 - 243. s., 391 - 411. R., IV. C., 893 - 897. s., 2 il. - 7 il. R.)

Buraya kadar gördüğümüz câmiler hep kubbeli idi; kubbeler daha âbidevî oldukları ve II Sultan Murad devrine kadar olanlardan asli şeklini tamam olarak muhâfaza edebilen pek bulunmadığı için, araya çatılı câmi almadık. Fakat Ankara'nın Hacı Bayram Velî Câmii ve Türbesi koymadıklarımızın hepsine bedeldir.



Ankara'da Hacı Bayram Velî Câ
restitüsyon plânı (giriş kısmı 1
uzatılmadan evvelki hâli (IV. C.,

Hacı Bayram Câmii Ankara Kalesi'nin bir surunun hemen kenarına yapıldığı için, Karaoğlan'dan gelip Sur İçi'nden Dış Kapı'ya doğru inen yolu hem kesmemek, hem de binâyı küçültmemek için, birinci kat yolun üstüne taşırılmış ve altdan kemerli ve revaklı bir geçid yapılmışdır. Bu tarz umûmiyet itibariyle aynı zamanda binâya büyük bir hareket sağlamakdadır.

Ahşab câmiin bir ev gibi sıcak hâli, ona değişik bir mânâ vermekdedir; âbidevî olmaktan ziyâde mûnislik. Tabîî çok direkli câmiler sahnın vahdetini silip götürdüğü için, aynı tasnîfe giremez.

Çatılı Ankara câmîleri, bir ikisi hâriç, hep direksizdir. Dış manzaraları bir eve benzer. Yapıları kerpiçtendir. Fakat içerideki güzel tezyînât ve tatlılık insanı sarar.

Hacı Bayram Câmii ise, dâhilî letâfetinden başka, sırlı tuğla ile yapılmış, hareketli köşeler, çatı dalgalanmaları, dolu ve boşluk nisbetleri ile ayrıca hârîcî bir güzel manzaraya sâhiptir.

Gayet hoş bir ahşap oyma minberi, bütün Ankara câmîlerinde olduğu gibi tavana kadar dayanan müzeyyen alçı mihrab, Ankara'dakilerin hep birbirine benzer mihrablarının en gösterişli ve güzelidir. Bu câmiin bilhassa büyük tavanın göbeği, mahfilindeki tavan tezyînâtı son derece câzibdir. Câmiin XVIII. asırda tâmîr geçirdiği kitâbelerinden öğrenilmekdedir. Bir de 1930 sıralarında yapılan büyük tâmîrde, kemerleri pencerelerle kapatılarak, geçid sâhası câmie ilâve olunmuş, 1969 - 1970 senelerinde de şimâl tarafına oldukça büyük bir kısım eklenerek harim daha da büyütülmüşdür. Câmiin bodrumunda Hacı Bayram Velî'nin ve üç halîfesinin çilehâneleri vardır.

Türbe câmiden sonra inşâ edilmişdir. Ön cebhesi mermerdir. Nefîs kapısı Etnografya Müzesi'ndedir. Kalemleri çok güzeldir.

BURSA'DA HAMZA BEY CÂMİİ

(III. C., 89 - 97. s., 146 - 160. R.)

Yaptıran Fâtih devri kahraman emîrlerinden olan Hamza Bey - Hamza Paşa'dır.

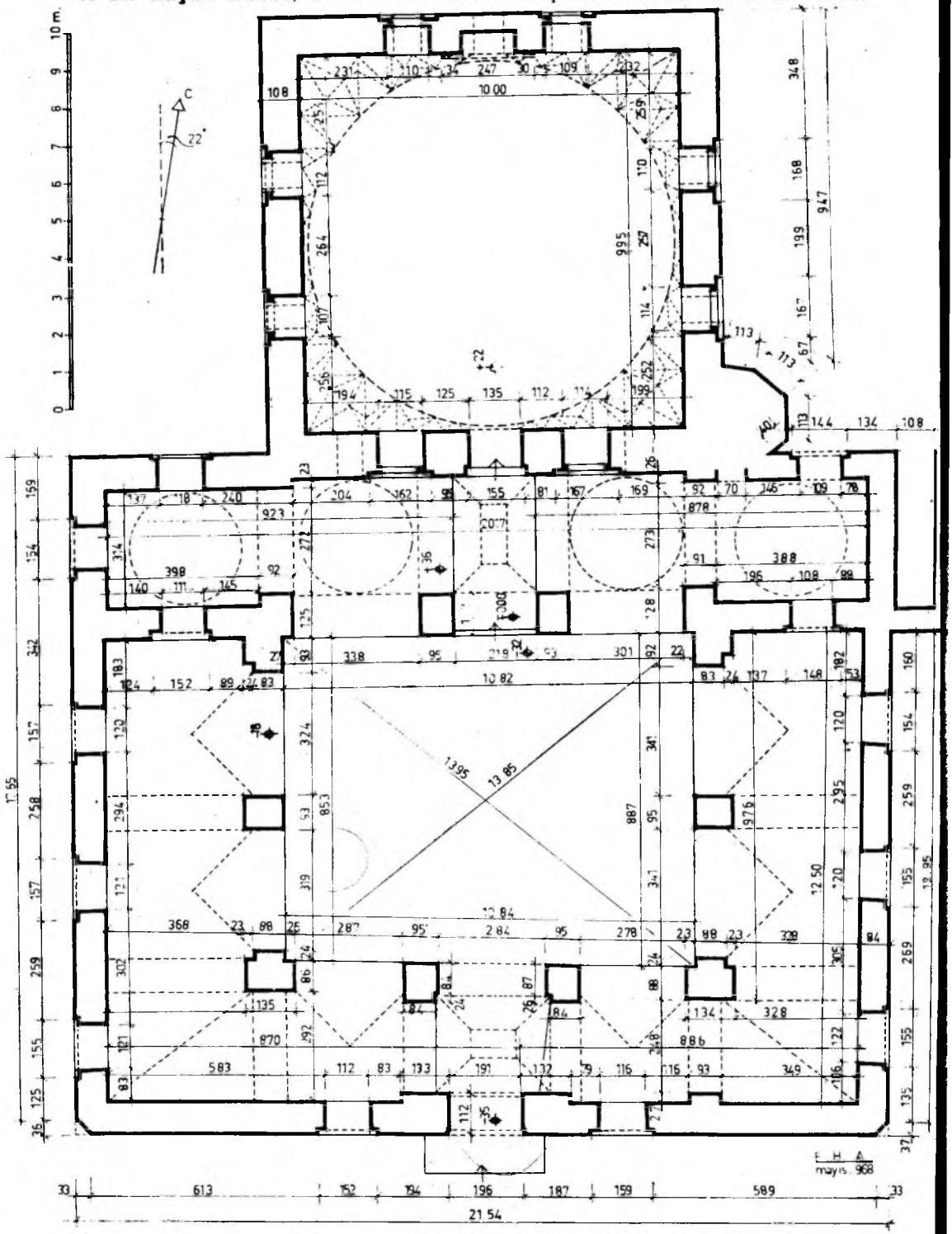
Bir kanadlı câmidir; fakat Bursa Murâdiyesi'ndeki ufak hizmet odaları da terk edilmiş, mihverdeki iki kubbe ve yan eyvanlardan mürekkep bir eser meydana getirilmişdir. Bu aşağı yukarı Edirne Murâdiye demekdir. Ondan farkı 48.0 sm. lik bir seki ile mihrab kısmının ayrılmış olmasıdır. Câmi tuğla ve taş ile yapılmışdır. Tezyînâtı güzeldir; kubbe köşelikleri husûsiyet taşır. Cebhedeki tuğla tezyînât, Fâtih devri Bursa câmîlerinde görülenlerin muvaffak bir nümûnesidir. Minâre sonradan eklenmişdir. Bu câmiin bir ucunda Hamza Bey âilesinin, avluda kendisinin ve torunu Küçük Mustafa Paşa'nın, türbeleri vardır. Medrese ve imâreti mahvolmuşdur.

Bu câmi için plân koymaya lüzûm görmedik; ufak farklarla Edirne Murâdiye ile karşılaştırılabilir.

BURSA'DA BAŞCI İBRÂHİM CÂMİİ

(III. C., 69 - 76. s., 115 - 124. R.)

Yalnız Bursa'ya mahsus tek kubbeli bir câmi tarzı vardır. Revakları iki küçük kubbe, ortada bir tonozla kaplıdır. Bâzan bu orta tonoza



Bursa'da Başcı İbrâhim Câmii plânı (III. C., 115. R.)

dıştan görünmeyen pek ufak bir kubbeciğin gömüldüğü vâkıdır. Revâkın alnı muhakkak yüksekce kalkan duvarıdır. Bu duvarlar da binbir şekilde tuğla ve taş oyunlarıyle süslenmişdir. Araya tek tük çini sokulduğuna da rastlanır. Bu câmiler kubbeleri 5.5 - 6.5, 6.5 - 8.5 ve 10.0 m. ye kadar olan küçük, orta, büyük boylara ayrılır. İç kubbeler en çok baklavalı kuşağa basar. İnşââtı umûmiyetle tuğladan, sıraları ve ara beslemeleri moloz taşıyledir.

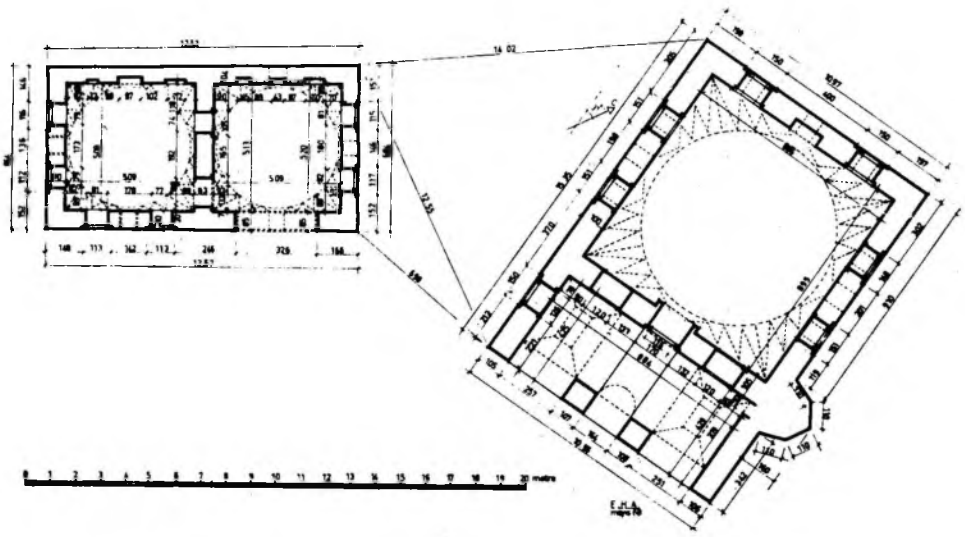
Fâtih devrine mensup olan Başcı İbrâhim Câmii büyük boydur. Üstelik bir şadırvan avlusu vardır. Bu avlu câmiden az sonra, fakat yine bânî tarafından, ilâve edilmiş ve birzaman revak önleri kapatılarak Medrese şeklinde kullanılmışdır. Bu zâtın câmiinden başka mektep, hamam ve hanı, bir başka câmii daha vardır. Câmiindeki ahşap minber pek lâtifdir. Mihrab epeyce bozulmuşdur.

BURSA'DA SİTTÎ HÂTÛN MESCİDİ

(III. C., 103 - 107. s., 170 - 176. R.)

Bu mescidin kubbesi, Başçı İbrâhim Câmiinden az küçükdür. Fakat tuğla tezyînâtı câlib-i dikkatdir. Gayet lâtîf, yüksek bir mihrabı vardır. Fazla olarak câmiin yanındaki sıbyan mektebi, yıkılmadan kalmışdır. Elimize bundan daha eski mektep nümûnesi geçmemişdir. Bir açık eyvan ile 5.0 m. lik bir dershâneden mürekkepdir.

Câmii yaptıran Oruç Bey'in kızı, Zağnos Paşa'nın zevcesi Sittî Hâtûn'dur. Balıkesir'de de hayrâtı vardır.

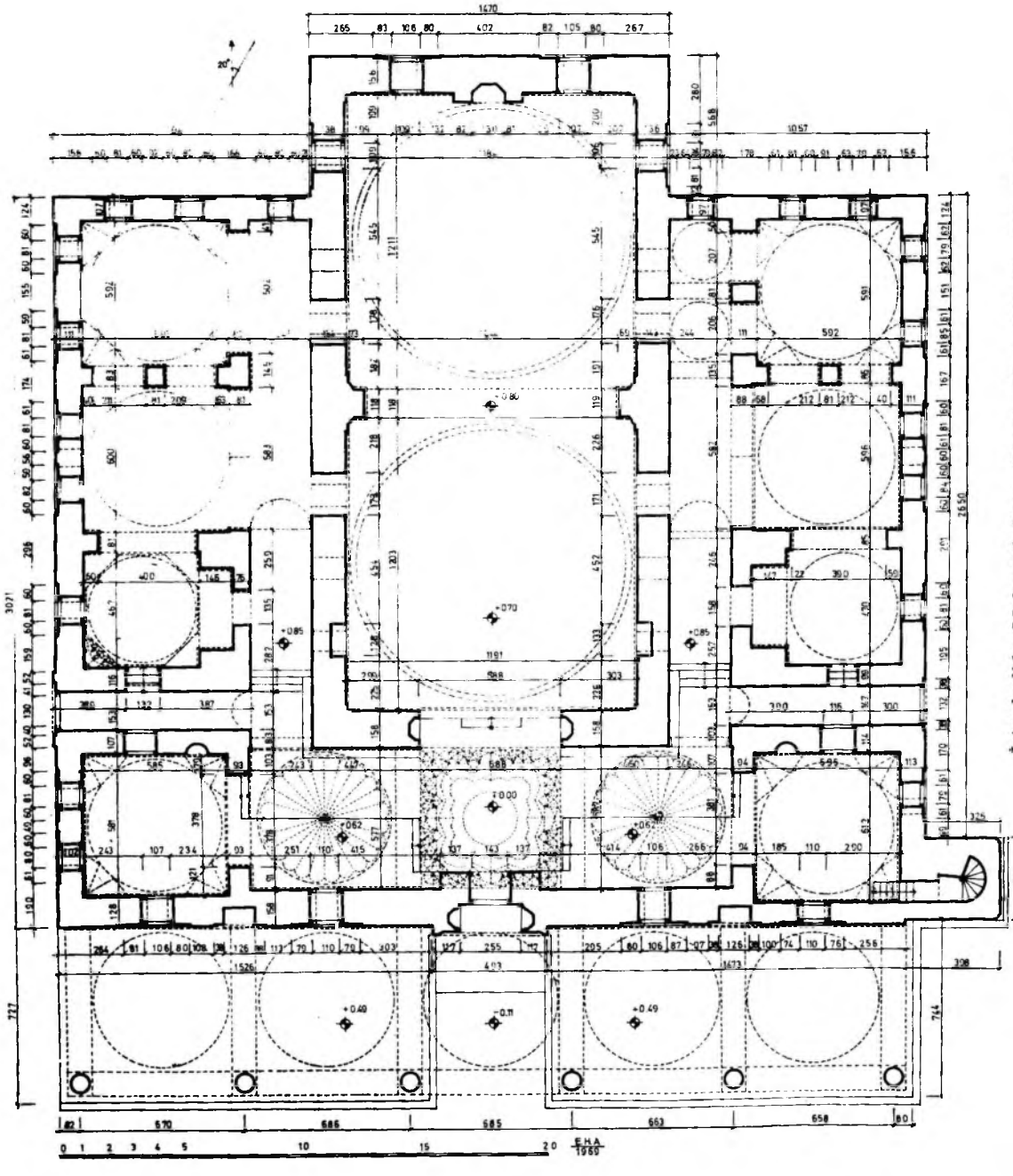


Bursa'da Sittî Hâtûn Câmii plânı (III. C., 170. R.)

İSTANBUL'DA MAHMUD PAŞA CÂMİİ

(III. C., 443 - 451. s., 695 - 704. R.)

Mahmud Paşa, ilk Eyüb Câmiinden sonra, İstanbul'un en eski câmîlerindendir. Esas îtibâriyle bir kanadlı câmidir; bununla berâber, umûmî bir tedkîk sonunda görülür ki, Bursa örnekleri aynen tekrar olunmamış, plânda yenilikler yapılmış, birşeyler aranmak istenmiş, ammâ, açık, berrak bir tarz-ı hâlle varılamamışdır. Ortada, mihverde, büyücek bir çift kubbe vardır; bu kubbeler altına yalnız bu câmide bulunan bir giriş dehlizi üzerindeki geniş kemerden geçilir. Bu orta kütle asıl namaz kılınan yerdir; bu belli. Fakat yanlarındaki dapdaracık, kasvetli geçit üstündeki üçer kubbe nedir? Bir tabhâne hücresi mi? Ola-



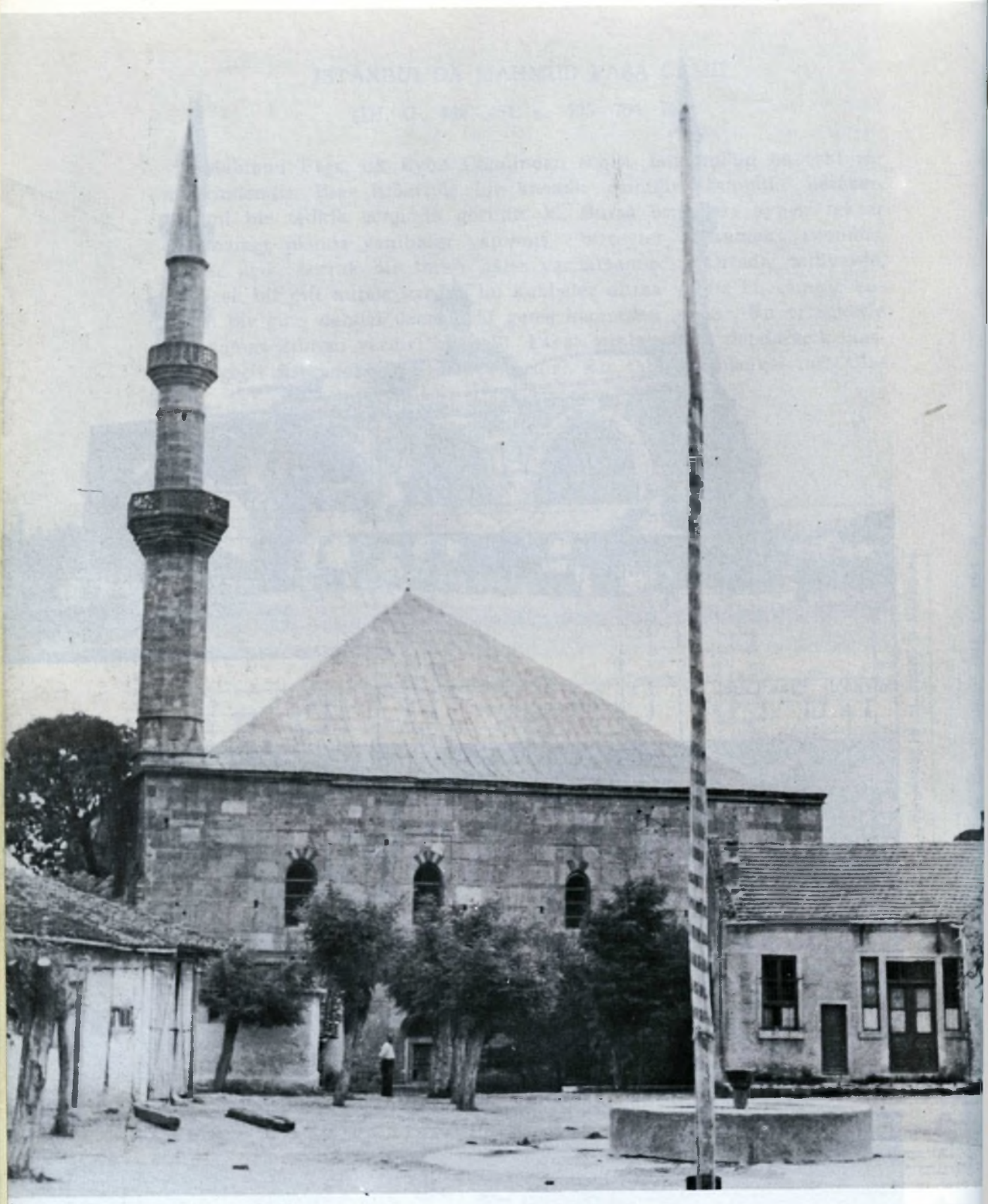
İstanbul'da Mahmud Paşa Câmii plânı (III. C., 695. R.)



Edirne'de Eski Câmî



Edirne'de Eski Câmî iç görünüşü



Dimetoka'da Çelebi Sultan Mehmed Câmii yan cebhesi



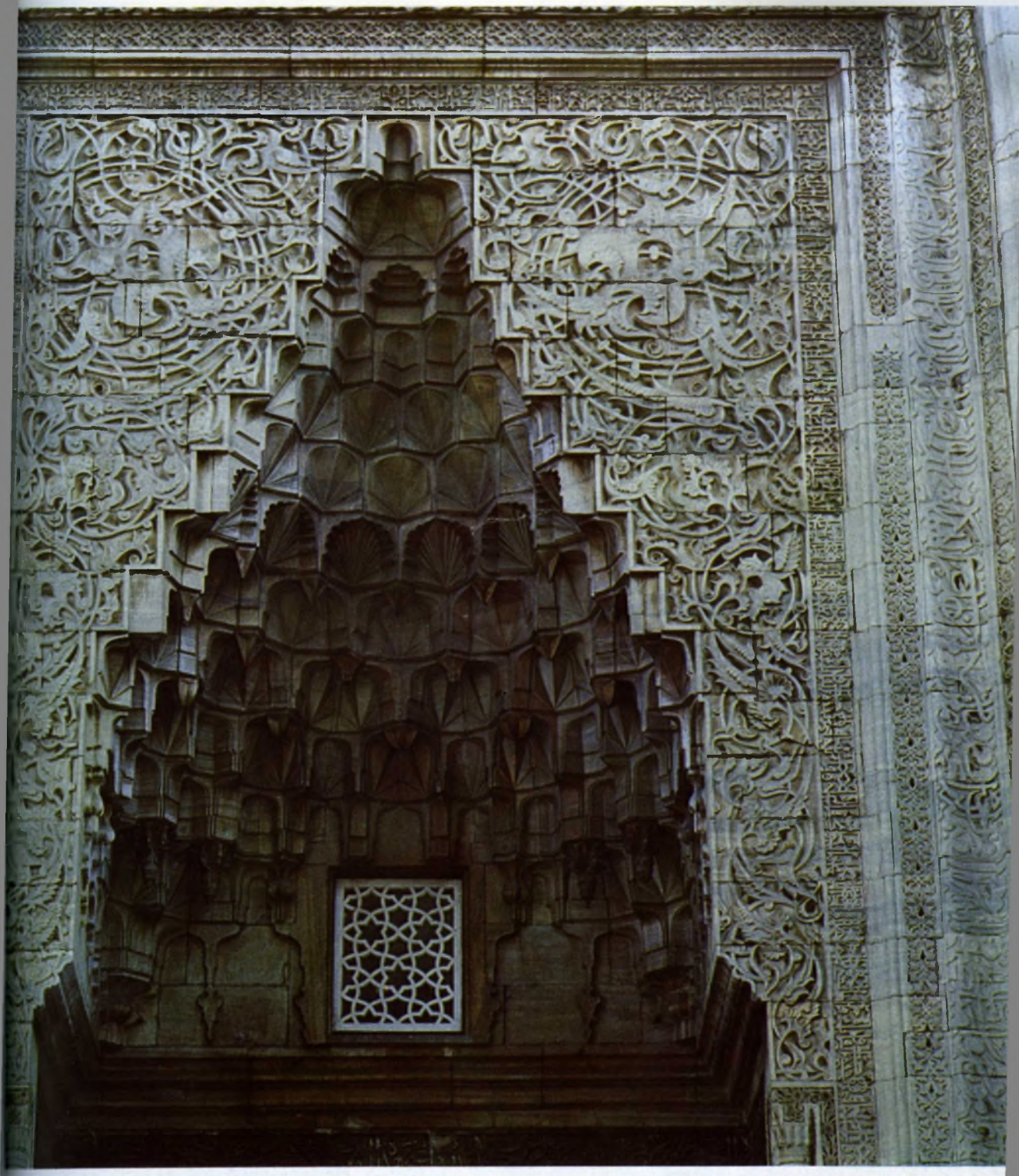
Bursa'da Murâdiye Câmii



Edirne Murâdiye Câmii arka cebhesi



Bursa'da Murâdiye Câmii kapısı



Bursa'da Yeşil Câmî kapı üstü tafsîlâtı



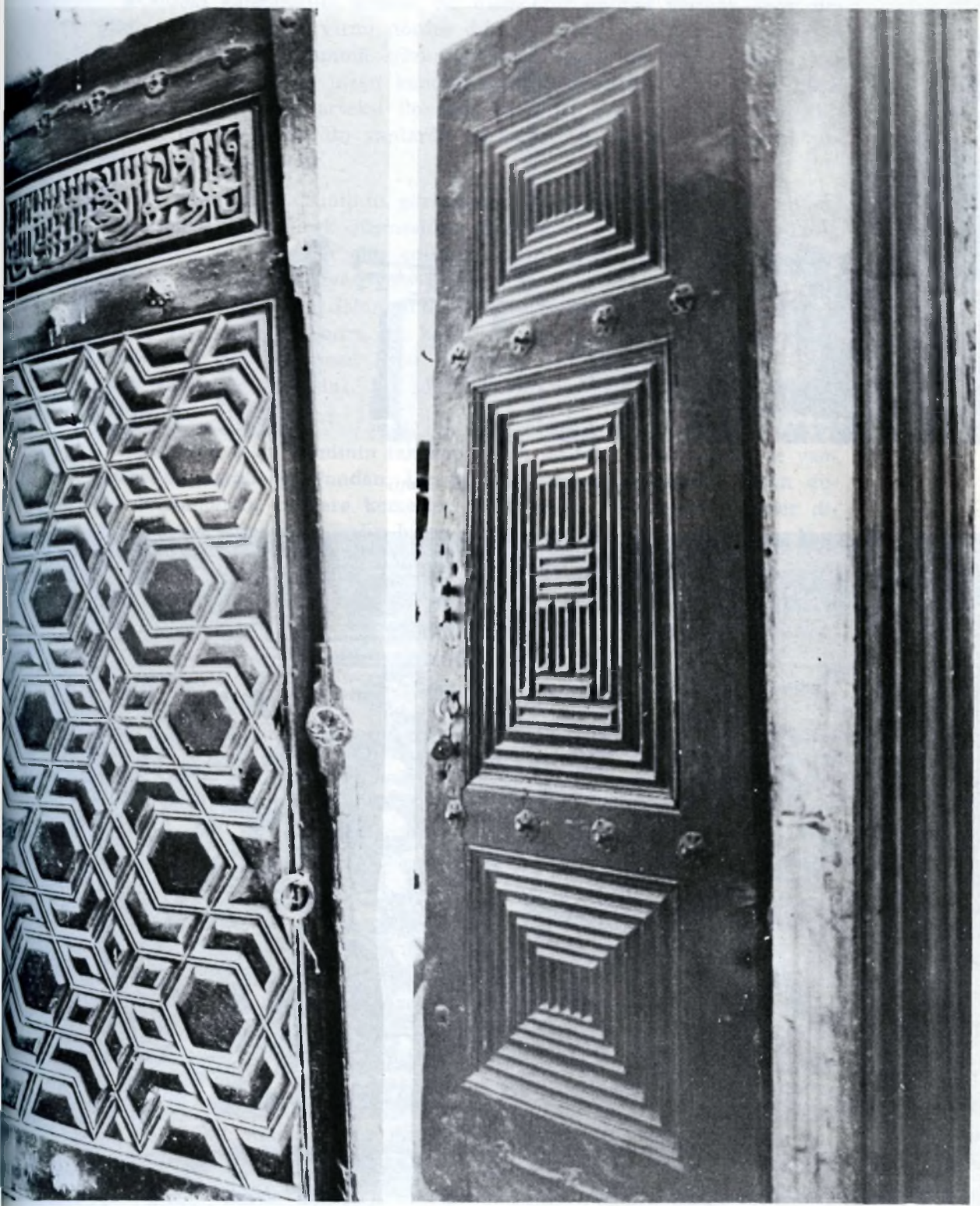
İznik Yeşil Câmi arka cebhesi



Edirne Üç Şerefeli Câmî, yan ve arka cebheleri



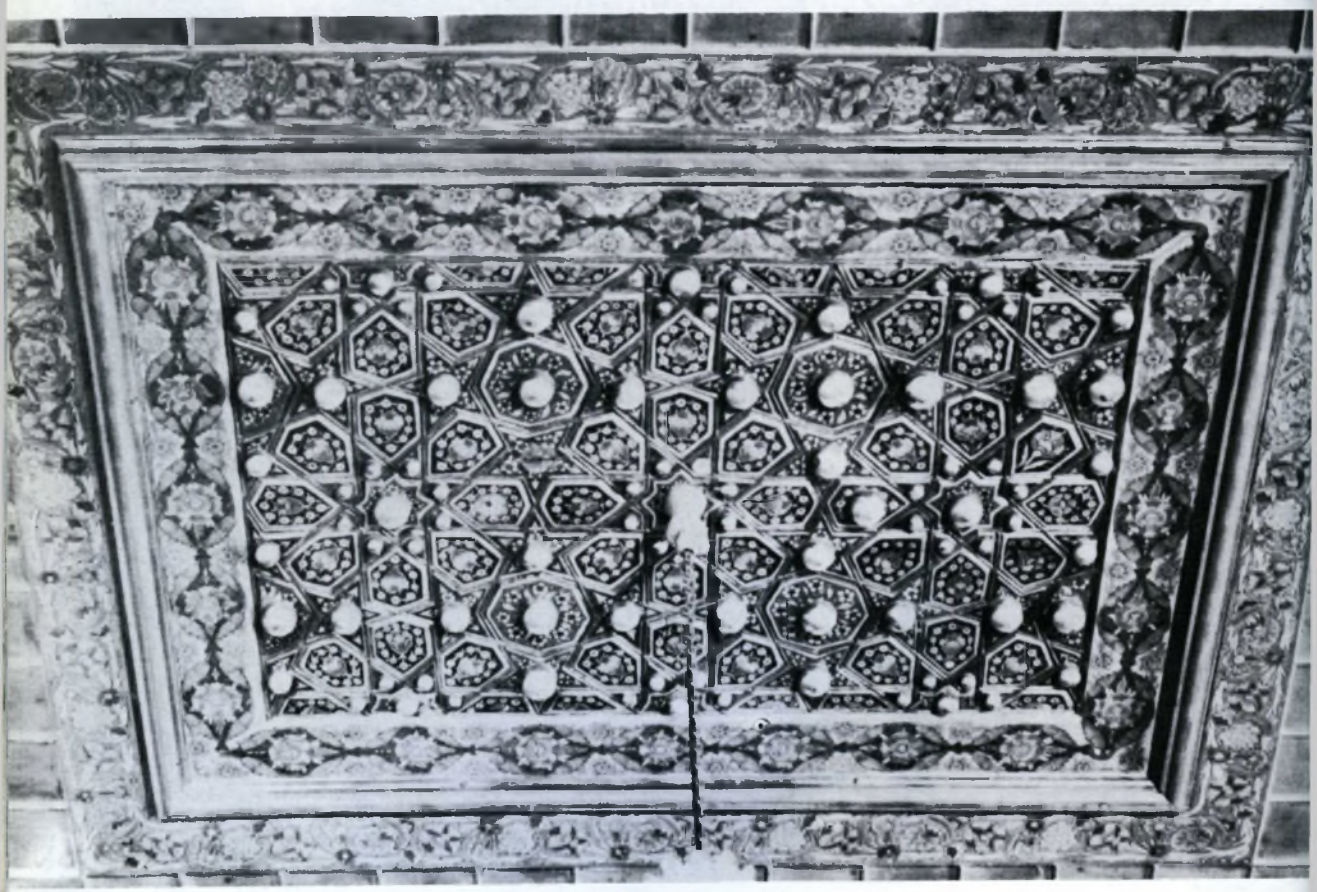
Edirne Üç Şerefeli Câmiin kapı yanında yazılar



Edirne Üç Şerefeli Câmi pencere kapaklarından



Ankara'da Hacı Bayram Câmii



Ankara'da Hacı Bayram Câmii, üst mahfilde taban göbeği

maz. Kapalı değildir, önleri kemer, araları kemerdir; ocak yokdur. Medrese odası? Ona da mahal yok; câmiin az uzağında tam tertîbatlı bir medresesi vardır. Bunlar askıda kalan, (yersiz) yerlerdir.

Öndeki kapkaranlık dehlize bir mânâ, bir kıymet vermek kâbil değildir. Gözlerin ikisi yirmi dörder dilimli kubbe, biri zengin istalâktitli tonozla kaplıdır. Ammâ, görünmedikden sonra bu süsleri neye yapmışlardır? Demekden insan kendini alamaz. Karanlık bir dehliz, hâşâ, sümme hâşâ, kilise narteksi ile aynı kasvette. Uçlarda da yerden yüksek iki hizmet odası. Bu yanlarda ve öndeki II kubbeli yerden işe yarayacak bu iki odadır.

Mahmud Paşa Câmiinin görünüşü için söylenecek söz, yanların orta kütleden biraz alçak düşmesidir; onlar ufak bir miktar daha yüksek tutulsa idi, iyi nisbetler elde edilmiş bulunurdu. Her hâl ve kârda Bursa'da iç mîmârîyi gizleyen yola gidilmediği de şüphesizdir. Bu orta kütlenin yüksek tutuluşu, İstanbul'daki Murad Paşa Câmiinde daha da bârizdir. Zâten ondan sonra bu kanadlı plân hemen hemen terkedilmiş, Afyon'daki Gedik Ahmed Paşa ve Üsküp İsâ Bey Câmîlerinden sonra artık yapılmaz olmuşdur. Bu son ikisinde nisbetler pek güzel ve kıvrakdır.

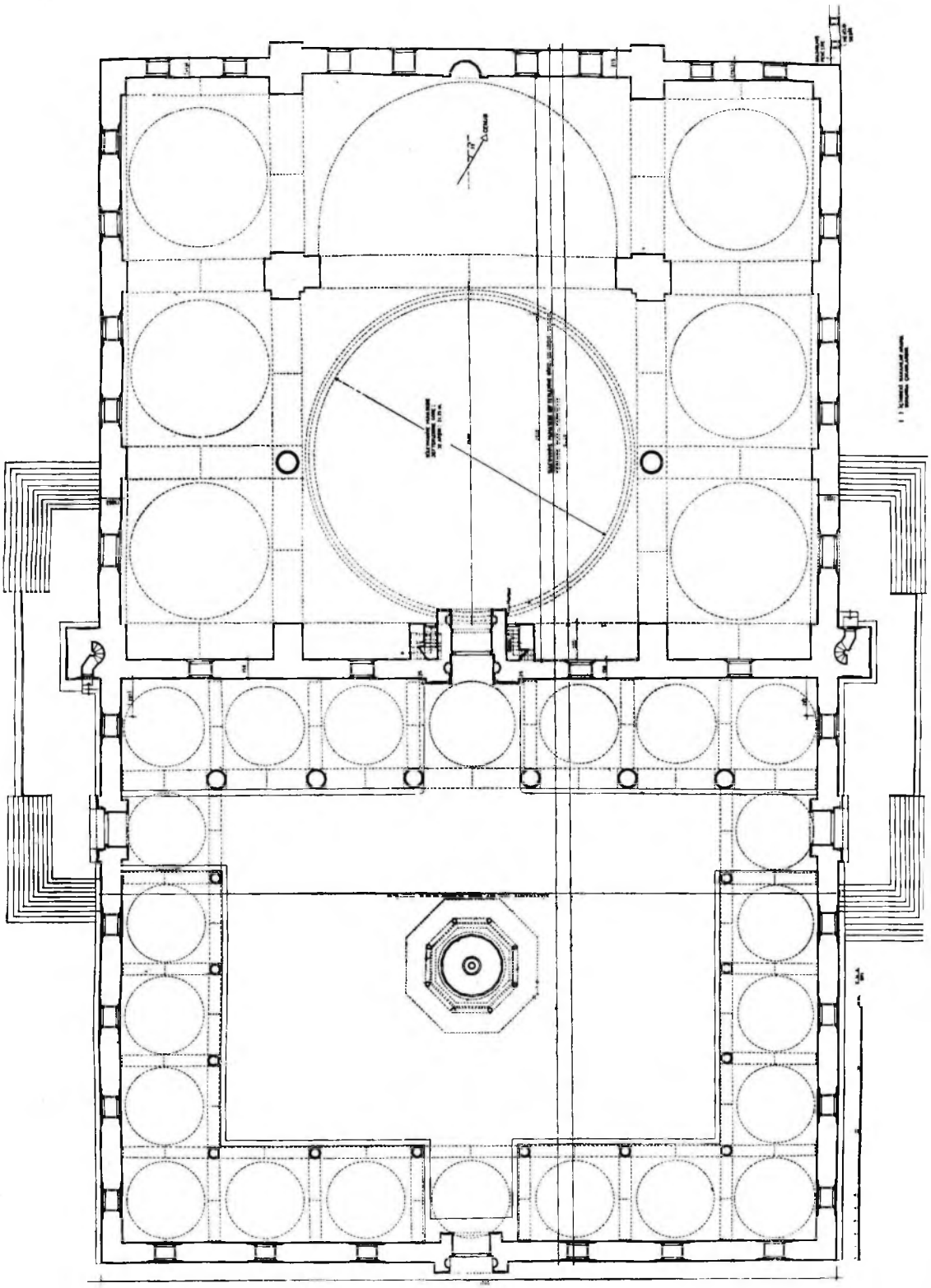
Mahmud Paşa Câmiinin tak kapısı pek lâtîfdir. Câmi zelzele ve yangınlardan harâb olduğundan, III. Sultan Osman zamânında, bütün duvar kaplamaları, pencere kemerleri değiştirilip, sakatlanan mermer direkleri yenilenmeyerek kalın birer köfeki gömlekle kaplandığından, hepsi yeni olan mîmârî aksam hakkında fazla bir şey söylenemez.

Bu câmiin gediğini kapatan Mahmud Paşa'nın sonradan yapılan türbesidir; gözleri o çeker. İleride göreceğiz.

İSTANBUL'DA FÂTİH CÂMİİ

(III. C., 356 - 387. s., 567 - 603. R.)

Bir Bursa, bir Edirne tarzı vardır; bir de İstanbul Fâtih Câmiinin ilk yapısı. İstanbul'un ve sonra devletin bütün topraklarında yapılanların anası olmuşdur. Artık, o üç bu'da şâmil iç sahnın yekpâreliği, hâricin, dâhilin karşılıklı birbirine ayna olması, umûmî nisbetler, dolu ve boşlukların uygunluğu, satıh satıh, kademe kademe yükselmeler, beden duvarının kubbeye göre tutulması, Osmanlı mîmârîsinde süzülmüş, tortudan arınmış naslar gibi olacaktır. İstanbul'dakilerin hepsi de, Afyon'un Gedik Ahmed Paşa'sı, Amasya'nın, Edirne'nin Bâyezid'i, Selimiye'si, Üsküb'ün Mustafa Paşa'sı, hep bu usûle uymuşdur; öyle kalmışdır. Câmi büyük bir manzûmenin merkezidir. 108500 m² üzerine yapılan bu mîmârî toplulukda, her unsuru son derece güzel tevzî edilmiş olan manzûmede, bir büyük câmi, 16 medrese, bir şifâhâne, bir tâbhâne, ilk mekteb, kütübhâne, muvakkıthâne, imâret ve kervansaray vardır.



İstanbul'da Fâtih Câmii restitüsyon plânı (tereddüde mahal bırakmayan rakamlı, ölçülü vesika ve resimlere nazaran) (III. C., 578. R.)

Yukarıda Fâtih Câmiinin ilk yapısı dedik, câmi XVIII. asrın ortalarında zelzele yüzünden yıkılmış, harîm kısmı yeniden yapılmışdır; eskiden kalan şadırvan avlusunun tamâmı, tak kapı ve mihrab ile, minârelerin ilk şerefeye kadar olan kısımlarıdır. Biz eski binâyı, ölçülerini açık açık gösteren pek çok vesîkalardan istifâde ile yapılan bir restitüsyon plânıyle tanıtma mecbûriyetideyiz. Bu restitüsyon plânında tereddüde mahâl yokdur. Boy ölçüleri aynen vesîkalarda yazılı olduğu gibi, inşââtla te'yîd edilmişdir. Ortadaki iri iki sütûn da avluda gömülü dururken ölçülmüşdür.

Buna nazaran câmi 26.0 m. lik bir merkezî kubbe ile, önde bir yarım, yanlarda üçerden altı kubbe ile örtülüdür.İki fil ayağı ve iki büyük granit direğe oturur. Şadırvan avlusu aynen durmakdadır; kezâlik tak kapı da, ilk yapıdandır; Edirne'deki Üç Şerefeli'dekine çok benzer. Sivri bir kemer altındaki Bursa kemeri ve çok zengin istalâktitle yapılan yaşmağın altında kitâbeler vardır. Bu kitâbelerin metni İstanbul Fethi'nin mânevî ve millî sebeblerini ifşâ etmekde ve kılıç ile alındığını bildirmekdedir. Yazıları Ali Sûfî'ye âiddir.

Mihrab da biraz sivri nisbetde, fakat yine de güzeldir; istalâktitleri mükemmeldir. Şadırvan avlusunun kıble duvarına bitişik revâkı Süleymâniye ve Selimiye'ye esas olmuşdur. Avlu, çok kunt ve sâde, hârikulâde nisbetlere mâlikdir. Avlu ön kapısı, dolu, boş nisbetleri, yan kapıları ve umûmî nisbet ve tutumu ile müstakbelin şadırvan avlusuna örnek olmuşdur. Avlu cebhesinde yeşil üstüne kakma mermer Fâtihâ Sûresi ve iç yüzde yalnız iki parçası kalmış olan çini Âyetelkürsî levhaları da emsâlsizdir. Şadırvanı da husûsiyet taşır.

Bu eski yapının kusuru minârelerinin tek şerefeli olmasıdır. Dört minâre olsun denemez; o bir isteğin, hevesin mahsûlüdür. Fakat bu kubbe irtifâına nazaran iki şerefe lâzım gibi gelmekdedir.

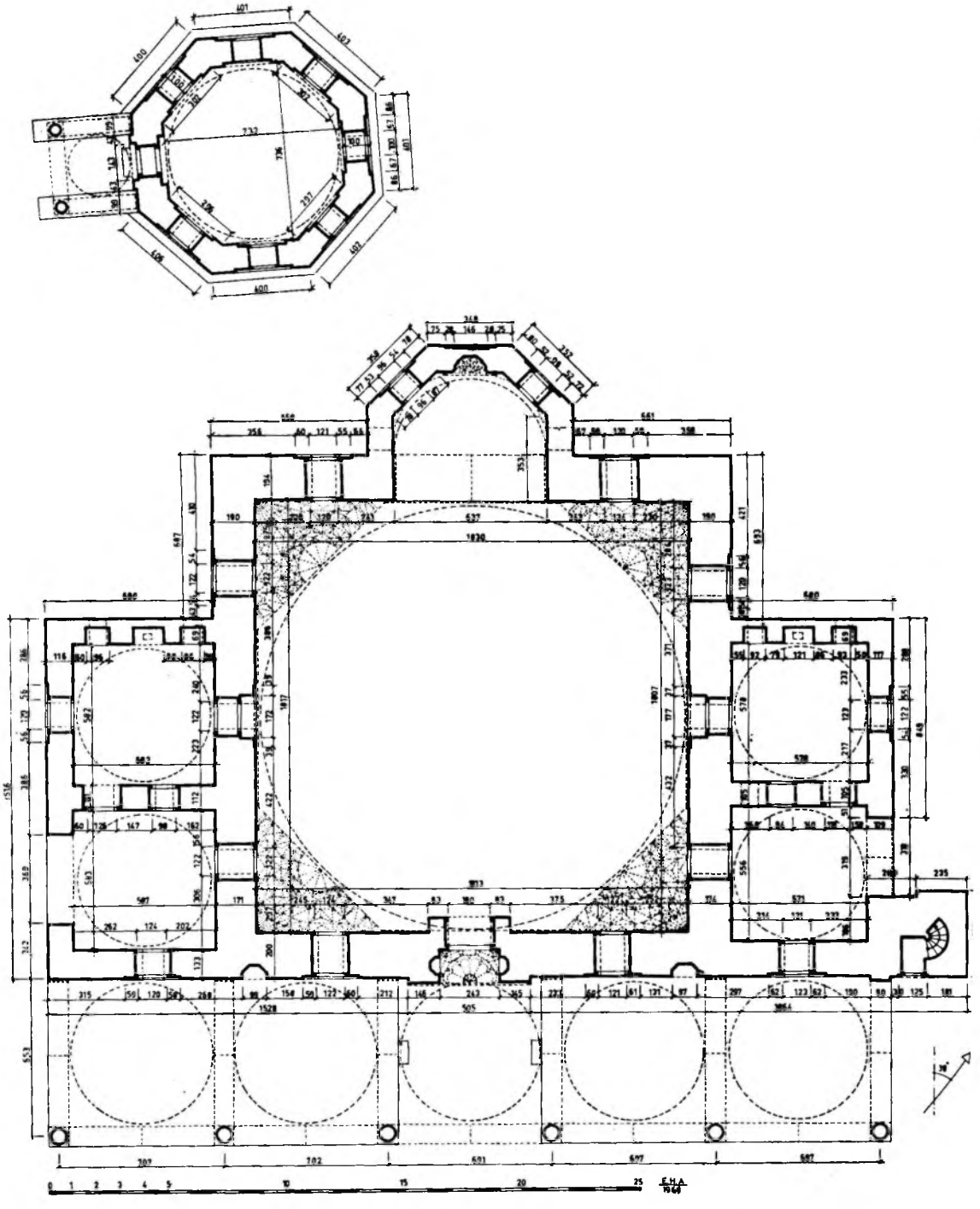
III. Sultan Mustafa zamânında yapılan harîm, eskisinden pek az ufakdır. Bu yeni binâ, aynı pâdişâh devrinde yapılan Lâleli ve Ayazma Câmîleri gibi, nisbetsiz birer rokoko üslûbunda değildir. Sanki Fâtih Sultan Mehmed'e hörmeten eski üslûba yakınlaşmayı vazîfe bilmişlerdir. Yalnız üç asırlık arada yapılan selâtin câmîlerinin dört fil ayağına oturan plânını tatbîk ederek bu noktada inhirâf etmişlerdir. Minârelerin iki şerefeli yapılması XIX. asır sonundadır.

İSTANBUL'DA DAVUD PAŞA CÂMİİ

(III. C., 327 - 334. s., 534 - 543. R.)

Şimdiye kadar gözden geçirdiğimiz câmîlerden başka bir tutumda ve ilk defâ tatbîk edilen bir plândadır; İstanbul'da Sultan Selîm ve Edirne'de Bâyezid Câmîleri buna benzer. Ortada 18.0 m. lik bir tek anaç kubbe ve yanlarda birer medhâl eyvanıyla berâber birer odadan mürekkebdir. Bu odaların harîmle muvassalası ancak pencerelerdendir; ki Sultan Selîm ve Bâyezid'de de böyledir. Kubbe gayet iri, sert görünüşlü kat kat istalâktitli müzeyyen kürevî köşeliklere oturur. Mihrab bir

yarım kubbe ile örtülü, beş köşe bir çıkıntı içindedir; ve güzel istalâktitli bir yaşmağı vardır. Minber mermerden, fakat basitdir; kubbe etekleri yaprak sırasıyle duvardan ayrılmışdır. Revak gayet yüksek ve genişdir. 1854de Bursa'yı tahrîb eden zelzele esnâsında yıkılmış idi; son zamanlarda yeniden yapılmışdır. Minâre de aynı zelzeleden hasar görmüşdü. Şimdiki eskisinden incedir. Yan odalarda ocak ve höcreler vardır. Bunlara medhâl teşkil eden kubbeli eyvanlar iki tarafda bir değildir.



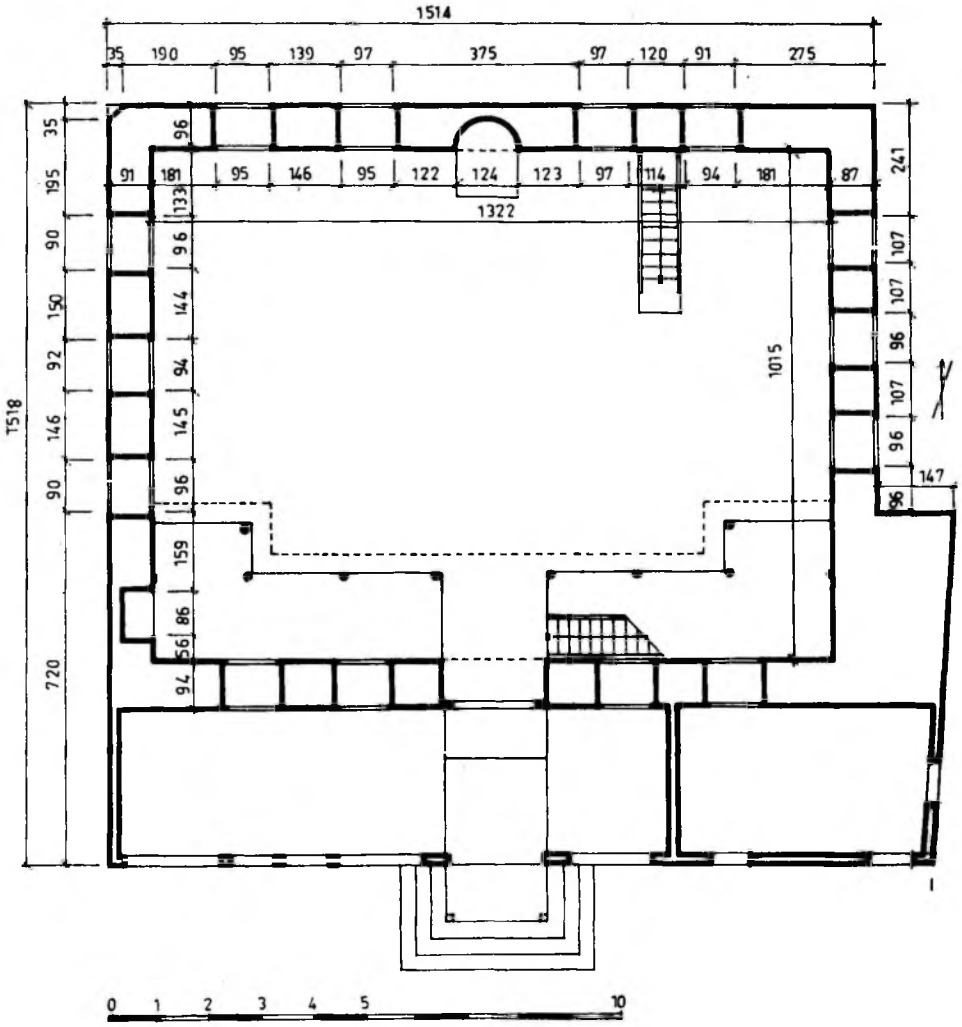
İstanbul'da Davud Paşa Câmii restitüsyon plânı (III. C., 534. R.)

Bu câmiin en şâyân tarafı duvarların kalem tezyînâtıdır. Edirne Murâdiye ve Karaca Bey Câmîlerine pek benzer. Serviler, hurma ağaçları ve fırdolayı câmii dolaşan kiremit sülüs celisi ve kûfî hatla yazılmış kuşaklardır. Bunlar Rifâî Evrâdı'nın tekrârıdır. Bânî Derviş Dâvûd Paşa'nın Rifâî'den olduğuna bir işâretdir. Binânın görünüşü haşmetlidir ve pek te'sîrlidir. Yalnız biraz alçak düşmekde, bu yüzden saçağa kadar fazla boşluk kalmakda ise de kubbenin hârikulâde oturtuluşu gözü doyurmakda ve bu noksanlardan dikkati çekmekdedir.

İSTANBUL'DA YATAĞAN CÂMİİ

(III. C., 519 - 531. s., 813 - 828. R.)

Bursa ve Edirne'dekilerin hilâfına, Fâtih devrinde İstanbulda yapılan câmîlerin % 70 i çatılıdır. Çünkü şehir acele, pek acele câmie muhtaçdı; kubbeli câmîlerin inşâlarındaki yavaşlık, bir tarafdas da yüksek olan mâliyetlerinin kısa zaman içinde tedârikindeki güçlük, bu mecbûriyeti doğurmuşdu. Bir kere böyle başlanınca da, herkese kolay gelen ve artık çatılı mahalle câmîleri şehir an'anesi hâline gelmişdir.



İstanbul'da Yatağan Câmii plânı (III. C., 813. R.)

Bu câmîler, ki yalnız Fâtih devrinde 150 kadardır, yangınlarda ve biraz da zelzelelerde harâb olmuş, o da tavanı müstesnâ, asıl şeklini muhâfaza eden bu bir teki kalmışdır.

Eğrikapı'dan Balat'a inen vâdî içine sıkışmış bulunan bu câmii görünce, emsâlinin, ne kadar güzel olacağı suâli derhâl hatıra gelir. Çatılıdır ammâ, görülmemiş bir yumuşaklık ve sıcaklık gözü doldurur. Billûr bir kap gibi aydınlık bir sahn, hârikulâde ahşap parmaklıklar, babalar, merdivenin ahşap kemerli geçidleri, direk başlıkları, büyük kapıda istalâktitli söve koltukları, kemer aynaları, rûmî püsküller, üst mahfilde ahşap çatılı etek (lâmbiri) ve bunun yağlıboya kalemi, girişte ahşap cidarlar, Bursa kemerleri, güzel minber, emsâlsiz bir âhenk içindedir. Bol ve büyük pencerelerin etrâfında alçı çubuklar ve zarîf kalemler, istalâktitli mütenâsib mihrab. Daha fazla saymaya ne lüzûm var? Bu kadar güzellik bir arada zor toplanır.

Pencere kanadları ve kapı da çok güzeldir. Maalesef tavan bozulmuş. ortaya konduğu için, manzaraya keder veren iki ahşap direk üstüne oturmuş, pasalı bir tavan yapılmışdır. Kalem renkleri oldukca kendini muhâfaza etmekle berâber, ahşap kısımlar kat kat boya altında ezilmekdedir. Resimlerde bile bu hâl seziliyor.

Câmi, o devirde ihtiyâcı karşılamak için, iki katlı ahşap bir son cemâat mahalliyle, kârgir harîmden mürekkepdir. Kârgir kısım görülmemiş bir şey değildir. Fakat ahşap son cemâat mahallinin, şâkûlî kaplaması tam bir Türk işi olduğu gibi, alt kat girişinin iki tarafındak ahşap Bursa kemerleri ve üst katdaki pencere altı eteği bu câmie has zarâfetler ve husûsiyetler arasındadır. Dikine ahşap kaplama böyle binâların tâmîrinde nümûne olacak bir unsurdur.

Ve düşünmel iki bu câmii basit bir adam, topcu İlyas yaptırmışdır.

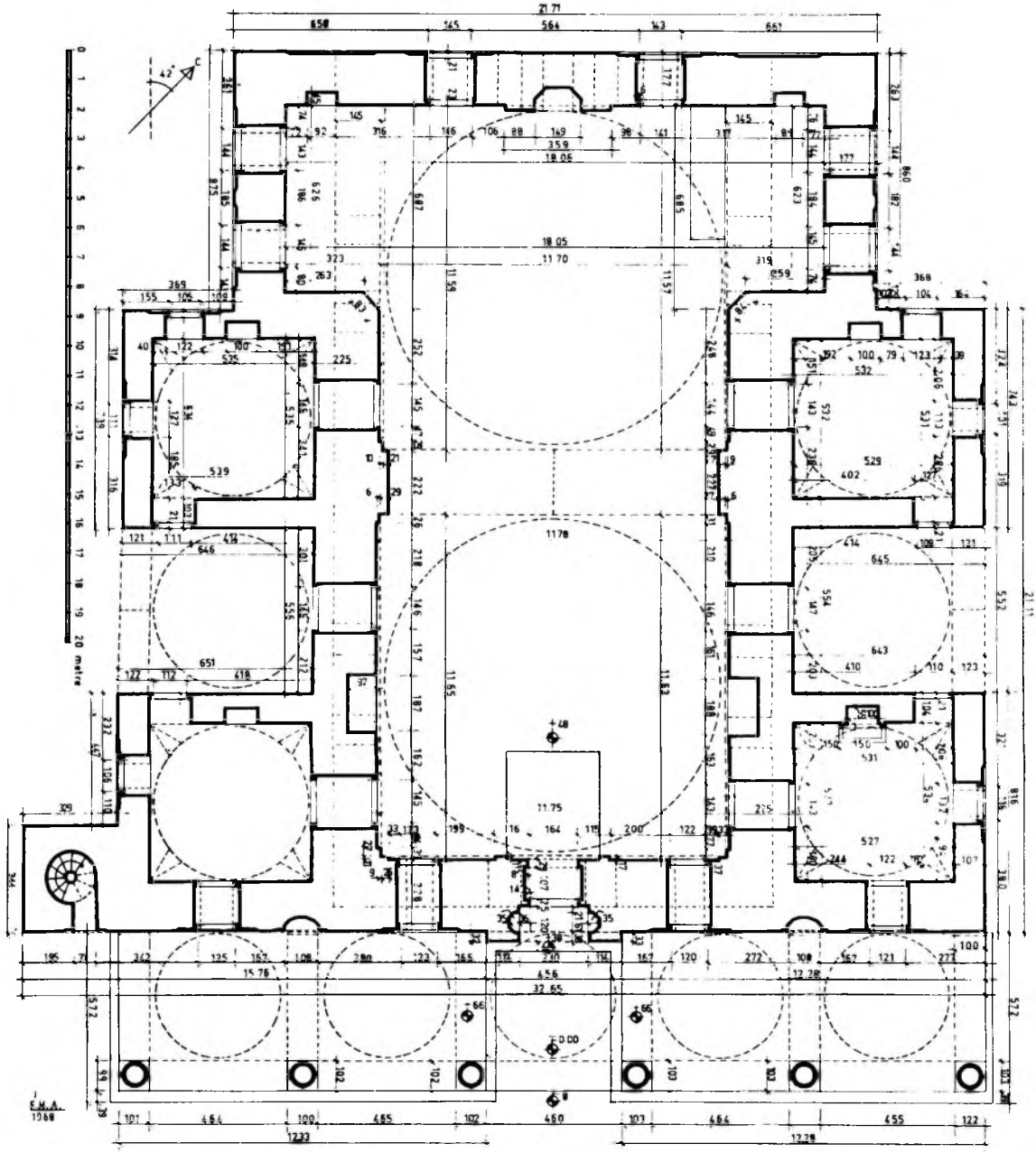
AFYON'DA GEDİK AHMED PAŞA CÂMİİ

(III. C., 1 - 16. s., 1 - 23. R.)

İstanbul câmîleri takımını bir arada tutmak için Davud Paşa'yı bu Gedik Ahmed Paşa'dan evvele aldık. Aslında bu daha evveldir; Dâvud Paşa, Fâtih devrinin en sonundadır. Her iki câmi yan ekleri olan kanadlı neviden oldukları hâlde, ikisinde de daha evvelki benzerlerindeki mahzurların izâlesine uğraşılmışdır. İkisinde de odaların harîmle alâkası kesilmiş, medhalleri dışarıya atılmış ve plâna bir başkalık verilmişdir. Bu hususta Davud Paşa daha müterakkî ve matlûba daha yakın bir buluşdur; onun için, İstanbul'u bir arada toplamak endîşesi olmasa, evvelâ bunu, sonra Davud Paşa'yı sıraya korduk.

Bu Gedik Ahmed Paşa Câmiinde vâkıâ yine mihverde çift kubbe tekrarlanmışdır ammâ, mihrab kubbesinin duvarları iki yan eyvanla genişletilmiş, bu sûretle, hiç şüphesiz içde bir ferâhlık te'mîn edilmiş bulunmakdadır. Câmiin ustaları, her hâlde esaslı bir mîmârî fikir salâbetine sâhip olmalılar ki, yaptıkları bu ufak bir genişletmenin umûmî görünü-

şe aksini, ona kazandıracağı mühim desteği de sezmişler ve ona göre tertîbât alarak, elhak muvaffak olmuşlardır. Zîra câmi harîmi yüksek endamlı olduğundan yan odalar alçak düşebilir ve mihrab çıkıntısı sivri bir burun gibi kalırdı. Bursa kanadlı câmilerindeki, Orhan ve Murâdiyeler dâhil, en zayıf noktalardan birisi de bu idi. Yan eyvancıklar bu câmide boşluğu doldurduğu gibi, üstelik yan odalardan birazıcık daha yüksek tutulan seviyesi ile de, son derece âhenkli bir kademeleşme hâsıl etmişdir. Esâsen büyük kubbelerin dışarıdan birbirine bağlı ikinci kasnakları da bu kademeleşmenin son merhalesini teşkîl etmekdedir; bütün bunlar, birbirini tamamlayan ölçülerin güzel nisbetiyle, tam bir âhenk içindedir. Revâkın son derece kuvvetli oluşu da hiç aksamayan bir mîmârî vetiredir. Buna ilâve olarak, bir hatvesi taş, biri patlıcan rengi çini ile yapılan emsâlsiz minâre, bu câmie büyük mîmârî vasfını



Afyon'da Gedik Ahmed Paşa Câmii plânı (III. C., I. R.)

tereddüdsüz, münâkaşasız kazandırır. Bu hususları fotoğraflar sadâkatle gösterir.

Câmiin içi de çok mütenâsibdir. Artık iki kubbe arasındaki kemer ayırıcı bir eyvan gibi görülmez; kemer hemen hemen kubbe özengisiyle birdir; aşağıya sarkmaz. İki kubbe arasında seki de yokdur; düz ayakdır Mihrab iki renk taş sırasıyle yapılmış nefîs bir eserdir; minber sâde mermerden ve mütenâsibdir. Birinci kubbe altında çok geniş ve yüksek iki höcre bulunmakdadır. Tak kapının istalâktitli yaşmağı, yan höcreleri, kum saatleri birer âbidedir. Kapının içinde, çıkıntı hâlinde bir kemer ve üzerinde hatâî ve çiçek tezyînâtı vardır. Yaşmağı da alçı istalâktitdir.

Bu câmiin kalemleri emsâlinin en güzellerindendir. Kemer başları, ara kemerin altı ve alnı, kürevî müsellesler son derece hoş rûmî, hatâî kalemler, sülüs celîsi ve kûfî yazılarla müzeyyendir. Pencere kapakları Fâtih devrinin husûsiyetini taşır. 1935 - 1940 arasında Evkaf Müdîr-i Umûmîsi olan zât, evvelce Afyon'da vâlilik yapdığından, bu câmie pek çok hizmet etmiş, mükemmel tâmîr ettirmişdir. Cebhede değişmemiş taş bırakılmamış, ahşap işleri mükemmel tâmîr edilmiş, kalemlerin üstünden, hiç bozmadan yeni ve aslına uygun renkler geçirilmişdir.

Mâmâfih arada, zamânın zihniyetine uymak tâvîzi de verilmiş, yapılan tahta secdelikler câmiin içine, müslüman mâbedine uymayan bir hava sokmuşdur.

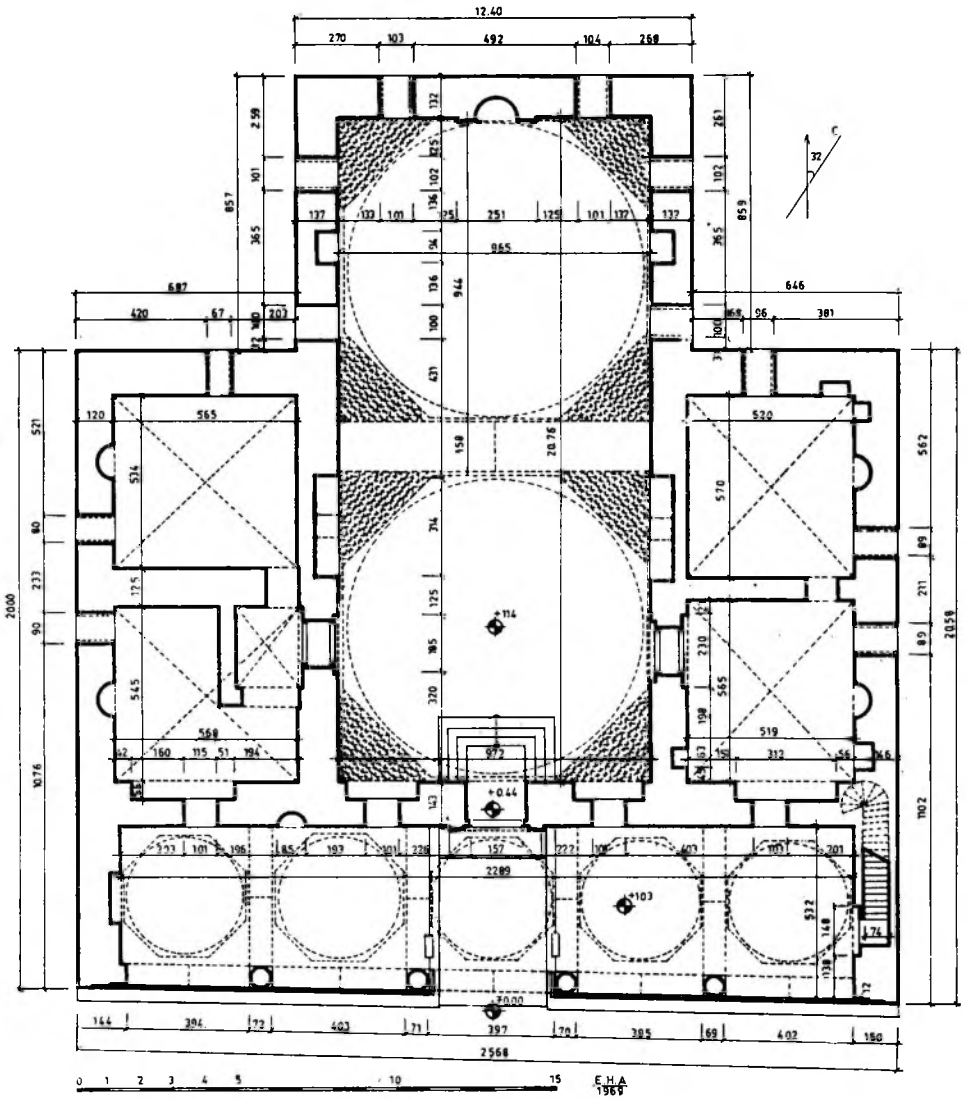
ÜSKÜB'DE İSÂ BEY CÂMİİ

(IV. C., 868 - 875. s., 1287 - 1295. R.)

Kanadlı câmi evsâfındadır. Yan odalarına dışarıdan girilebildiği gibi, içeriden de geçid vardır. Sahn düz ayakdır, seki yokdur. Bundaki husûsiyet sol taraf odalarının birine, kubbeden aşağı tutulmuş, tavanıyle berâber, ayrı bir bölmeden geçilmesidir. O takdîrde içinde bölüntü yapılan oda tecrîd edilmiş olmakdadır. Bu odanın bir matbah olması pek mümkündür; ocağı ve dışarıya kapısı olması bu düşünceyi te'kîd eder. Câmi tuğla taş sıralarıyle yapılmışdır. Beden alçak tutulmamışdır; minâre de mütenâsibdir. Merdiveni yanı kapalı son cemâat yerinin duvarından başlayıp sağ köşede minârenin altına kadar uzanır. Revâkı, iri pahlı, başlıkları, pah bitimleri istalâktitli dört köşe yığma taşdan direklere oturur.

Üsküb yeni alınmış bir şehir olduğundan, böyle imâretli bir câmie ihtiyaç duyulmuş olabilir. Zâten alışkanlığın o kuvvetli zorlaması, üstelik yapılışındaki kolaylık bu nevi câmîleri sürüp getirmiş, fakat câmiden tam isteneni vermediği için de terk edilmişdir. İşte bu İsâ Bey Câmii Fâtih devri nihâyetinde yapıldıkdan sonra, bir daha aynı plâna dönülmemişdir. İsâ Bey Câmii kanadlı örneğin sonuncusudur.

* * *



Üsküb'de İsâ Bey Câmii plâm (IV. C., 1287. R.)

Bu bendde 250 senelik bir devirdeki câmîlerden, sâdece 24 tânesini îzâh etmiş bulunuyoruz. Bu aded de 2.5 asırlık zamanda yapılan câmîlerin ancak yüzde üçüdür. Osmanlı mîmârîsinde, mânâ ve vazîfesine en uygun yapılan ve en önde tutulan binâ nev'i câmidir. Selçuklular'ın hanları önde tutmaları gibi. Osmanlılar, bütün İslâm devletleri ve milletleri içinde, câmii mîmârînin mihrâkı yapmışlar ve câmii hakîkaten mânevî seviyesine ulaştırmışlardır. Bu 24 câmii âbidevî salâtîn câmîlerden intihâb etdik; bu arada, asıl hüviyetlerini, kıyâfetlerini pek muhâfaza etmemeğe mahkûm olan kârgir duvarlı, ahşab çatılı olanlardan ancak bir tâne aldık. Ufak hacımlı bir el kitabında daha fazlasına yer olamazdı. Ammâ çatılılardan başka kubbeli olanlarda da daha ne çok şekiller, ne tarzlar vardır; böylece bilinmesi lâzımdır. İhtisâsa sapılınca, bunları dörd cildden tâkıb kaabildir. Meselâ dört duvar, tek kubbe olanlar vardır ki, ilk bakışda ehemmiyetsiz sayılabilir, duvarlar üstüne işte

bir kubbe oturtulmuşdur, geçelim; düşüncesinde olanlar çıkabilir. Ne edelim ki tek kubbeli câmîler berceste bir mısra'dır; sehl-i mümtenîdir. O duvarların boyu, posu, dolu kısımları, pencere ebâdı yerinde ve kubbenin uzvî bir şekilde bu duvarların tamamlayıcısı olması lâzımdır. Ayrıca, bu kitabda kaydetmediğimiz 20.0 m. lik büyük bir kubbe ile tâ Hüdâvendigâr zamânı gibi çok başlangıçlarda yapılan Mudurnu Câmiinin kubbesinin güzel bastığını ve bu kadar geniş bir açıklığa rağmen duvarların ona uyacak bir endamda ve tutumda olduğunu kim söyleyebilir? Söylenemez; zîrâ bu cihetler o câmide aksakdır. Duvarlar mütenâsib olması hâlinde de, meselâ o istikbâldeki üç sıralı pencerelerin en güzel nisbetlerini meydana koyan kıymetli Gebze Orhan Câmiine ve bedenine, üstü yassı kubbesinin yakışdığını iddiâ kaabil midir? Tek kubbe diyip geçmemelidir; o mîmârînin elifbâsıdır. Biz tek kubbelilerden yalnız iki aded ile iktifâ etdik.

Osmanlı isminin azametine hörmeten biz mebde'i Ertuğrul Gâzî ile bir tutduk ve 1230 dan başladık; Fâtih devrinin sonu olan 1481 e kadar geldik. Fîlîyatda bu mebde 1339 dur. Yânî Bursa'daki Orhan Câmiinin inşâ târihidir. Binâenaleyh bu devirde her yıla düşen inşâ takâtini hesablarken, câmi adedini 251 değil, 142 seneye taksim lâzımdır. Bu cihet de belirtmek lâzımdır.

Osmanlılar dîğer İslâm milletlerinden başka türlü ve mânâsına daha uygun câmîler yapmışlardır.Ammâ o merhaleye varmak için bir asırdan fazla çabalamışlardır; hem de ilk yapıları Orhan Câmiinde, varılması gaye olan tarz-ı hâllerin hemen hepsini keşfetdikleri hâlde. Ondan sonra hâricî âmiller, ihtişam ve süs hevesleri yoldan saptırmış ve Fâtih Câmiini beklemek lâzım gelmişdir.

İlk âbidevî binâ olan kanadlı tarzın câmie en uygun şekil olduğu söylenemez. Fakat o da bir safha olmuşdur. Gâye toplu bir harîm yapmakdır, denebilir; çok direkli câmîler de, çevreleri îtibâriyle toplu ise de. direklerin her biri iç vuzuh ve berraklığa ve görünüşe birer darbe teşkîl eder. Bu sebeble ilk toplu harîmler Şehâdet, Dimetoka ve Üç Şerefeli'dir. İşte ondan sonradır ki, Fâtih Câmiinin yekpâreliğine varıldı.

Bu 2.5 asırlık devirde birbirine değişmez bir isâbetle oturmayan unsur minârelerdir; aralarında hârikulâde olanlar vardır; ammâ bunu sağa, sola mı, yerden başlama mı, duvar üstüne mi konacakdır? Esas binâya göre hadleri, kâmedleri ne olacakdır? Bunlar nihâî cevâbını bulmamışdır. Bunu bu devirde yapılan Üç Şerefeli'nin emsâli dünyâda bulunmayan minârelerine rağmen söylüyoruz. Çünkü onlar, binâyı ezecek dehşetde, çeki taşı büyüklüğünde birer pırlantadır. Minâre alnı secdeye varacak mü'minleri dâvet eder; vazîfesi oraya kadardır. Asıl olan secdegâhdır; müezzin, imamı bastıramaz; minâre de câmii ezmemelidir.

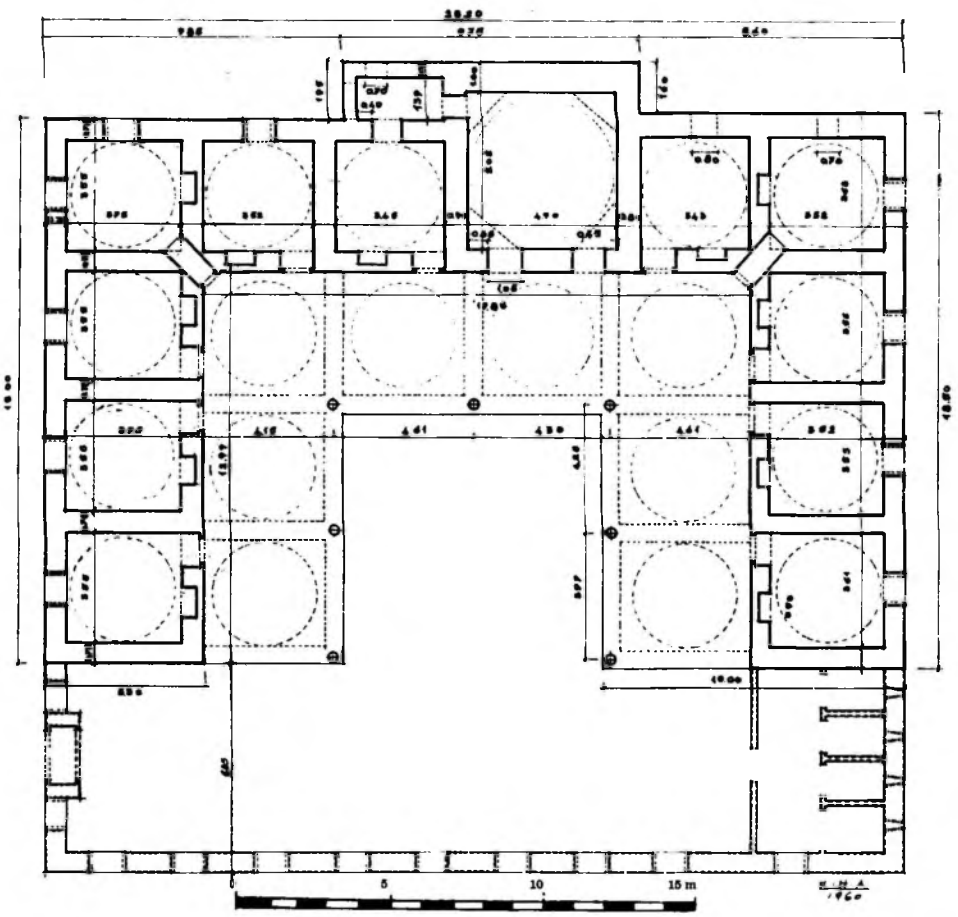
Eğer Fâtih minâreleri iki şerefeli olsa idi, onun ölçüsünü de orada bulduk, derdik.

II. MEDRESELER

İZNİK'DE GÂZÎ SÜLEYMAN PAŞA MEDRESESİ

(I. C., 172 - 178. s., 239 - 252. R.)

Osmanlılardan elde kalan ilk medrese budur; hâricen gayri muntazam moloz taşıyle, avlu yüzünde kaba yonma, şöyle böyle düzgün taş ve 2-3 sıra tuğla ile yapılmışdır. Toplama olan sütûnların kimisi kısa, kimisi uzundur. Altlarına yerine göre taş takozlar sıkıştırılmışdır. Başlıklar, köşelerinde birer yaprak olan basit şeylerdir. Üstü husûsî kubbe kiremidiyle örtülüdür. Bu kadar basit ve toplama malzeme ile ve acemice bir işcilikle yapılmışdır, ammâ, bu medresede mîmârî vardır. Hem de on sene evvelki perîşan hâline rağmen bu teşhîsi koymakda tereddüd etmeyiz. Şimdi tâmîr görmüş olduğu duyulmakdadır. Kim bilir daha ne kadar kıvraklık ve câzibe kazanmışdır. Medrese 11 höcre ile bir kapalı dershâneden mürekkepdir; çok hoş bir tertîb ile müderris odasından dershâneye ayrı bir aralıkla girilebilir. Bu sûretle müderris talebelerin kapısından geçmeye mecbûr kalmaz. Odasından çıkıp doğru yerine oturabilir. Bu tertîbe başka medresede rastlanmadı.



İznik'de Süleyman Paşa Medresesi restitüsyon plânı (I. C., 240. R.)

Medresenin üç tarafı höcre bir tarafı ihâta duvarıdır. XIV. asır ortalarında yapılan bu açık avlulu medrese tertîbi Osmanlılarda sonuna kadar devâm etmişdir. Bu da târihî seyir îcâbıdır. Şöyle ki: Eğer Osmanlılarda câmi, medrese, han, hamam gibi mîmârî nevi'lerine bir sıra numarası verilse, XV. asra kadar câmi en geride kalırdı. Zîrâ Selçuklular câmilere fazla ehemmiyet vermeyip, Arab, Büyük Selçûkî ve diğer müslüman memleketlerindeki çok direkli câmilerden başka bir tarzı pek aramamışlar, ona mukâbil zikrolunan diğer nevi'leri oldukca işlemişler ve daha mütekâmil bir hâle getirmişlerdir. Binâenaleyh medreselerde istenilen evsaf aşağı yukarı tahakkuk etdirilmişdi. Osmanlılar medreseyi harcıâlem bir hâle sokup aded îtibâriyle pek çok mıktar yapmışlardır. Osmanlılara kadar, mîmârî nevi'lerinin başı olması lâzım câmiin ihmâl edilip üstünde araştırmalar yapılmaması, şâhika bir terkîbe varılamaması anlaşılır şey değildir. Cenâb-ı Hak bu işte muvaffakıyeti Osmanlılara nasîb etmişdir.

BURSA'DA YILDIRIM MEDRESESİ

(I. C., 447 - 454. s., 761 - 780. R.)

Bursa Yıldırım Câmiinden epeyce alçak bir arâziye uzunlamasına yapılmış 20 höcre ve büyük eyvanlı bir açık dershâneden meydana gelmişdir.

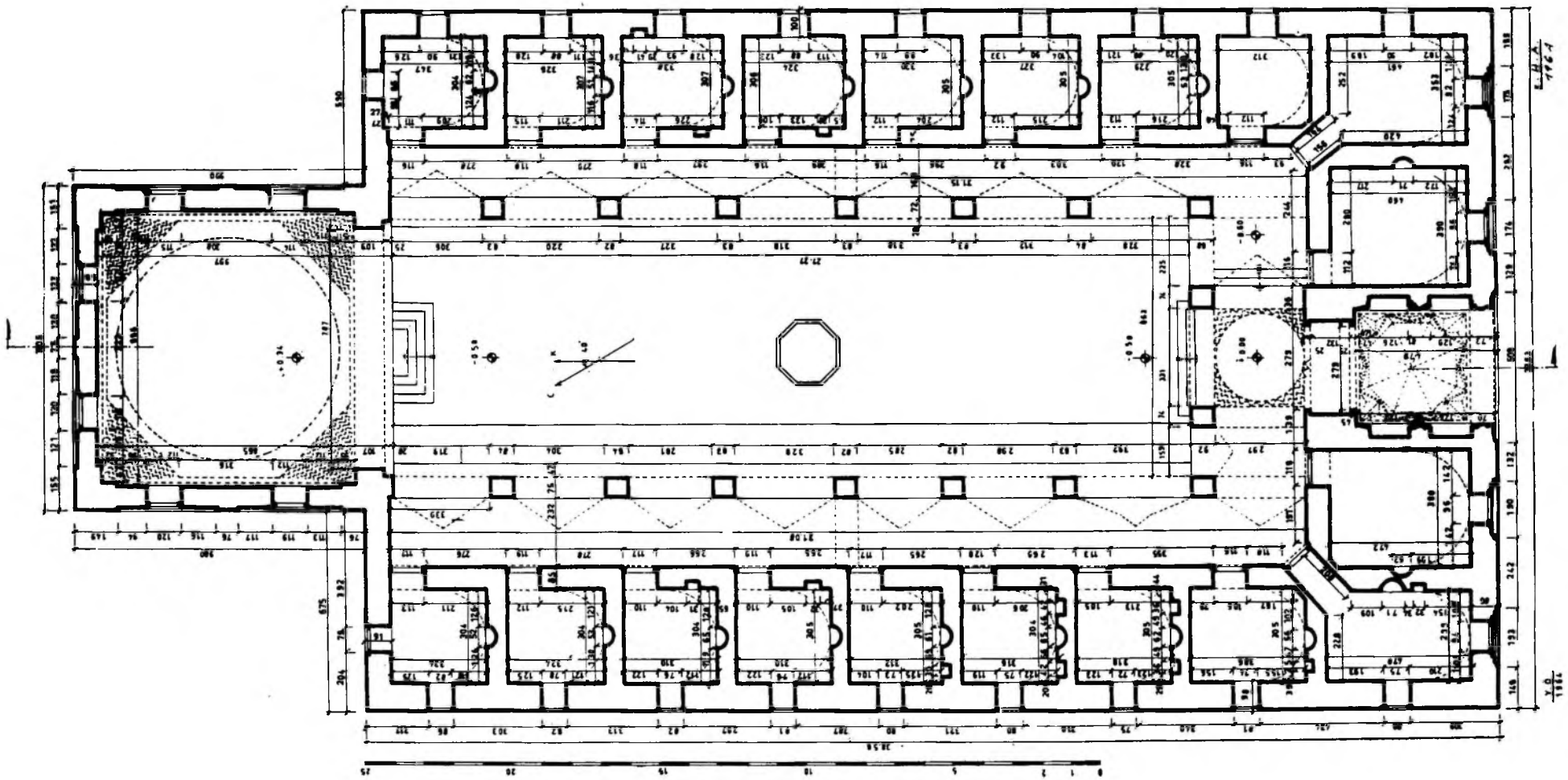
Uzun tutulmayıp emsâli gibi eni boyuna yakın yapılsa idi, toprak çok dik olduğundan büyük istinad duvarları çıkardı. Câmiin üst başına yapılsa bu mahzur kalkardı ammâ orası, mutasavver olduğu vakfiyeden anlaşılan, ikinci medreseye ayrılmış olsa gerekdir. Vakfiyede tasavvur edilen bu ikinci medrese yapılmadan kalmışdır. Bu uzunlamasına plân emsâli arasında tekdir. Höcre adedi de 20 olduğuna göre, nevi'nin en büyüklerindendir. Höcreler birer tâlib-i ilme tahsîs edilmişdir; ölçüleri uygundur; her odada ocak ve höcreler vardır. Ön cebhe kesme taşdan, yanlar tuğla ve taşdandır. Pencerelerde tuğla-taş tezyînât bulunmakdadır. Medresenin dershâne önü tamâmen açık büyük bir eyvandır. Bursa'da soğuklar az sayılmaz. Bu açık yerde kışın nasıl ders yapılırdı? Bir mes'eledir. Bursa'da açık eyvan bununla kalmamışdır; üç tâne daha vardır. Artık soğuk olunca, ebâdı daha büyük olan ön odalara sığınıldığını kabûl etmek lâzımdır.

BURSA DÂRÜŞŞİFÂSI

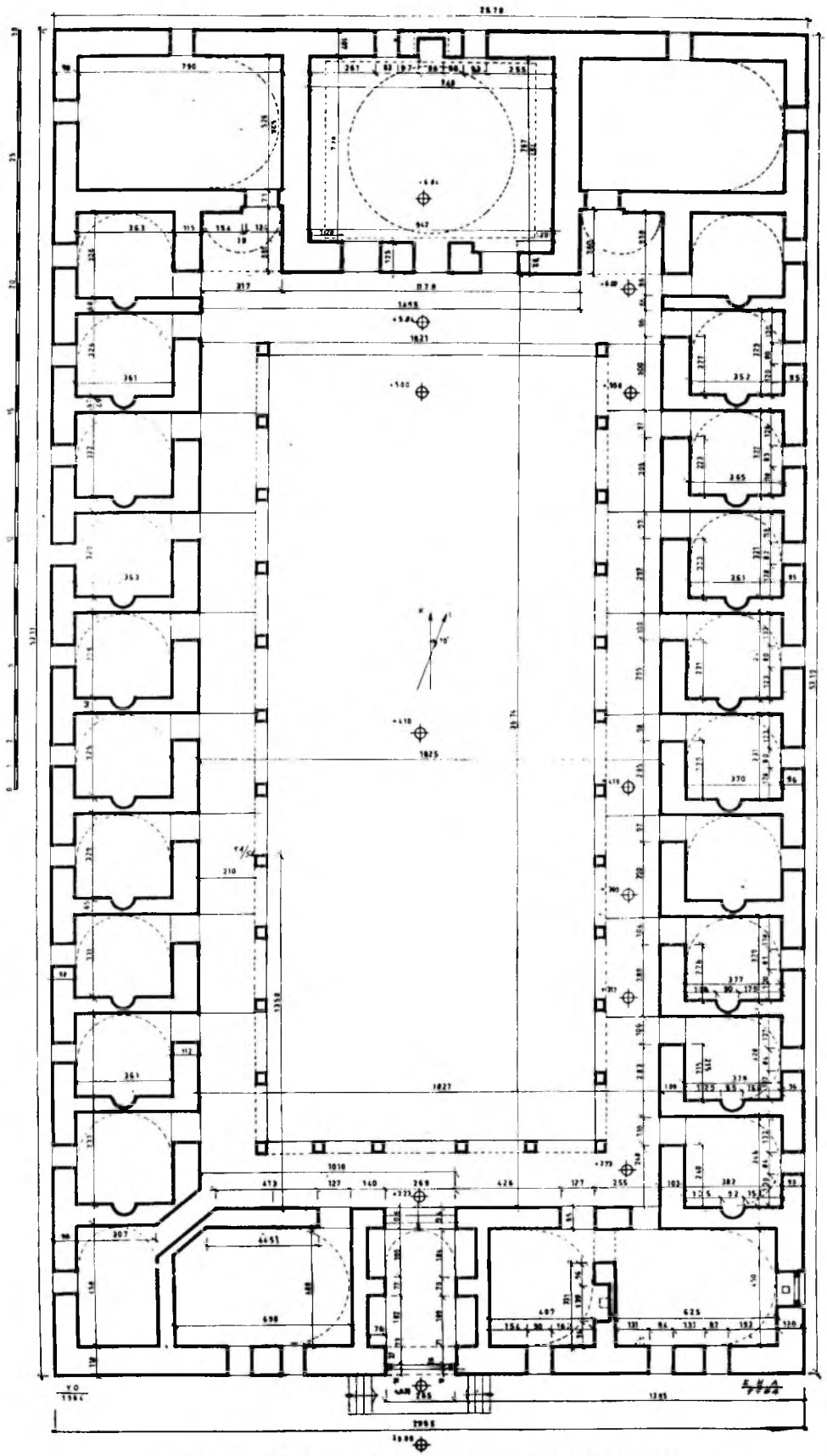
(I. C., 454 - 461., 781 - 792. R.)

Yıldırım Câmiinden epeyce uzakda meyilli bir arâzide uzunlamasına bir binâdır. 21 hasta höcresi, medhalin sağında iki gözlü bir matbah, solunda bir eczâhâne ve en dibde 2 tabib odası, bir yemekhâneden mürekkebdir. Höcreler sağa sola kademe kademe yerleştirilmişdir. Hizmet ve idâre odalarını birer ucda tutabilmek ve hastaları iki tarafdan görebilmek için bu tertîbe müracaat edilmiş olsa gerekdir. Yoksa yan taraflara doğru yayıp dört köşe bir plâna ulaşmak kâbildi.

Şimdi harâbe hâlinde olan bu binâdan fotoğraf koymak faydasızdır. Eldeki ilk Osmanlı hastahânesi olduğundan bir plânını koymakla iktifâ ediyoruz.



Bursa'da Yıldırım Medresesi plâm (I. C., 762. R.)

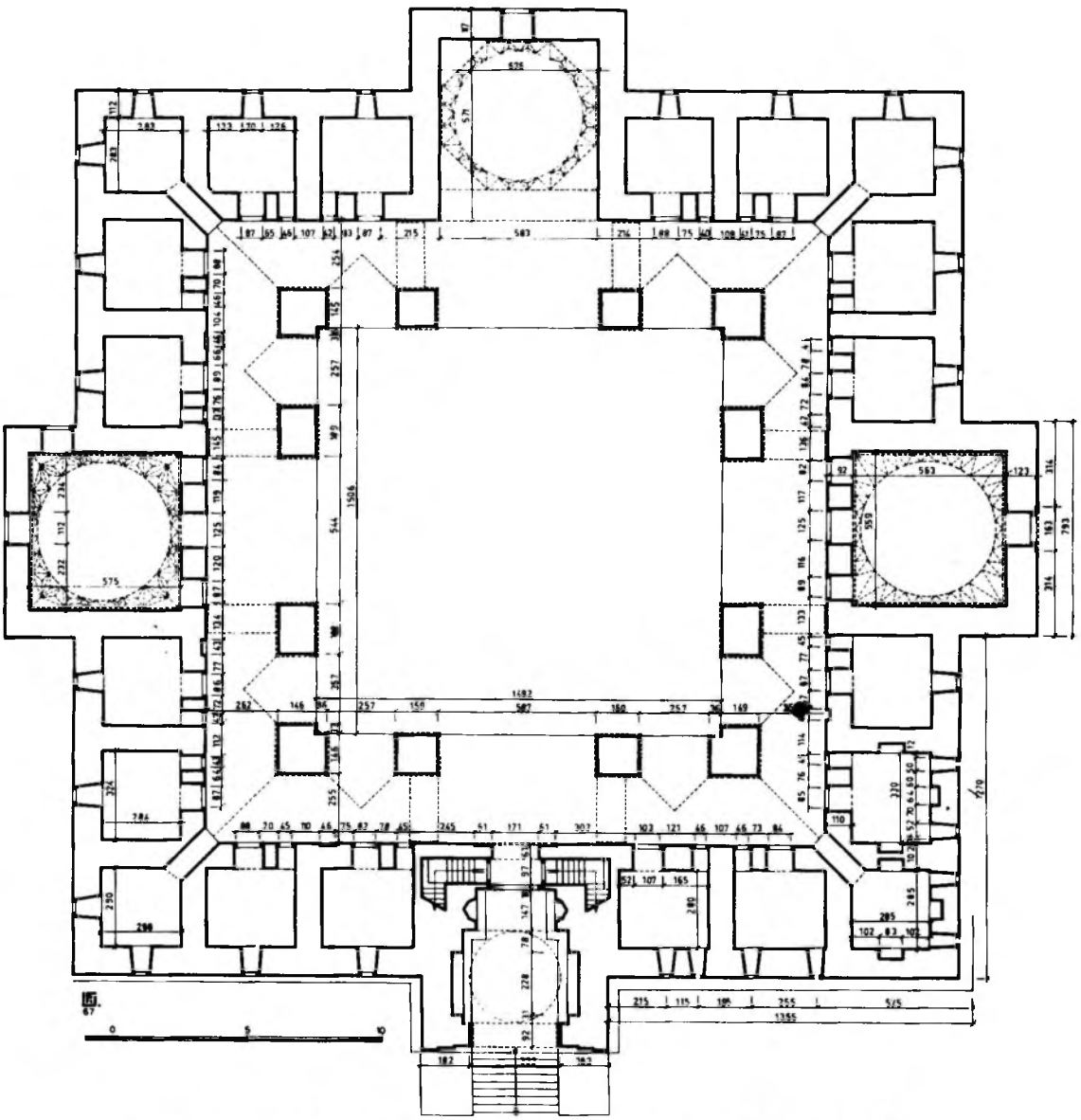


Bursa'da Yıldırım Şifâhânesi plânı (I. C., 782. R.)

MERZİFON'DA ÇELEBİ SULTAN MEHMED MEDRESESİ

(II. C., 185 - 190. s., 311 - 323. R.)

Bu medresenin revâkı kemerleri aynı açıklıkda olmayıp iki mihver üstünde sivri kemerli dört geniş eyvan ve köşelerde birer ufak kemerle yapılmışdır. Bu yüzden bir başkalık gösterdiği gibi, dershâne evsâfında olan geniş odaları da tek değil üçtür. Bunlar eyvanların gerisindedir. Dördüncü eyvan girişten hemen sonradır. Tâlib-i ilim höcreleri 20 adeddir. Osmanlı medresesinin ilk güzel nümûnelerindendir. Revak ayakları, kemer başları ve aynaları, tak kapı, muntazam güzel kesme taşla yapılmışdır. Tak kapının yan höcreleri, yaşmağı biraz tokca bir üslûbda tutulmuşdur. Fakat pek güzel ve âhenkliidr. Revak kemerlerinde, tak kapı kemerinde ve onun eyvanının ufkî sıralarında kırmızı ve beyaz



Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Medresesi plânı (II. C., 311. R.)

iki renk taş kullanılmışdır; bir tarafıyle Sûriye yapılarını andırır. Mîmârı da, Amasya'daki Bâyezid Paşa Câmiini yapan Şamlı Ebû Bekir Mehmed'dir. Fakat Sûriye kokusu burada durur; diğer aksâm tamâmen Osmanlıdır. Kemer nisbetleri, yan pencere takımları, kubbelerin baklavalı kuşakları kusursuz, noksansız Osmanlıdır. İki renk taş da hiç sırıtmamış, umum ile mükemmel kaynaşmışdır. Ön cebheden tak kapının iki tarafı moloz taşıyle iken, yan yüzlerde tuğla sıraları ilâve edilmişdir.

BURSA'DA YEŞİL MEDRESE

(II. C., 94 - 99. s., 155 - 166. R.)

Osmanlı devrinde medreseler umûmiyet üzere tek katlıdır. Bu Yeşil Medrese çift kat olarak yapılmaya başlanmış, hattâ vakfiyesine 30 talebe için kaydı konduğuna göre, 30 höcre tasavvur edilmiş demekdir. Fakat Yeşil Câmi ve Dimetoka Câmii bahislerinde anlatıldığı üzere Çelebi Sultan Mehmed'in vefât etmesiyle üst kat yapılamadan kalmışdır. İki kat düşünüldüğü için alt katın yüksek düşmemesi lâzım gelirdi; bunun için de odalar kubbe yerine daha alçak olan tonozla örtülmüş, iki kata göre yüksek tutulan açık eyvanlı dershânenin yarısı sipsivri, boşlukta kalan bir vaziyet almışdır. İki geniş merdiven şimdi tamâmen lüzûmsuz bulunmakdadır. Cebhelerde de katın bir tamamlanışı, bir saçağı yokdur; plâstrlar iğreti iğreti ahşab başlıklarla çatı damlalığına saplanmakdadır. Fotoğraflarda vaziyet açıkdır. Bu gün medrese bir açık eyvan dershâne, bir kapalı dershâne - müderris odası, 13 höcre, bir helâ gözü ve iki açık yan eyvandan mürekkebdir. Üstünde 13 höcrenin, iki eyvan helâ ve medhalin üstüne de birerden dört höcre geleceğine göre, 17 oda daha meydana çıkacak, yekûnu 30 edecekdir. Eksik kalmasından dolayı medrese çatı ile örtülüvermişdir. Binâ tuğla ve taşla yapılmışdır. Direk başlıkları oradan buradan toplanmışdır. Küçük eyvanlardan birinin tonozunun düz tavanı yirmi dilimli bir yıldız etrâfında nefîs rûmîlerle, tonozun yanları da mâvi - beyaz parça çinilerle kaplanmışdır.

Yakın vakte kadar binâ Arkeoloji Müzesi olarak kullanılıyordu. Allaha şükür şimdi kurtulmuşdur.

BURSA MURÂDİYE MEDRESESİ

(II. C., 316 - 320. s., 564 - 571. R.)

Açık eyvan dershâneli, 14 höcreli geniş, ferah bir medresedir. Medhale yakın iki aralığın helâ olması muhtemeldir. Tuğla ve moloz taşı ile yapılmışdır. Medhal derin bir eyvan içindedir. Revâkın girişine karşı iki sütûnu mermer, kalanı tuğladandır. Dershâne eyvanında duvarın 2.5 m. si çini kaplı imiş; yer yer parçaları kalmışdır; kubbesi sekiz köşe bir kasnağa oturur; serâpa istalâktitli köşelikleri, yapraklı güzel kubbe eteği vardır.



Bursa'da Hamza Bey Câmii



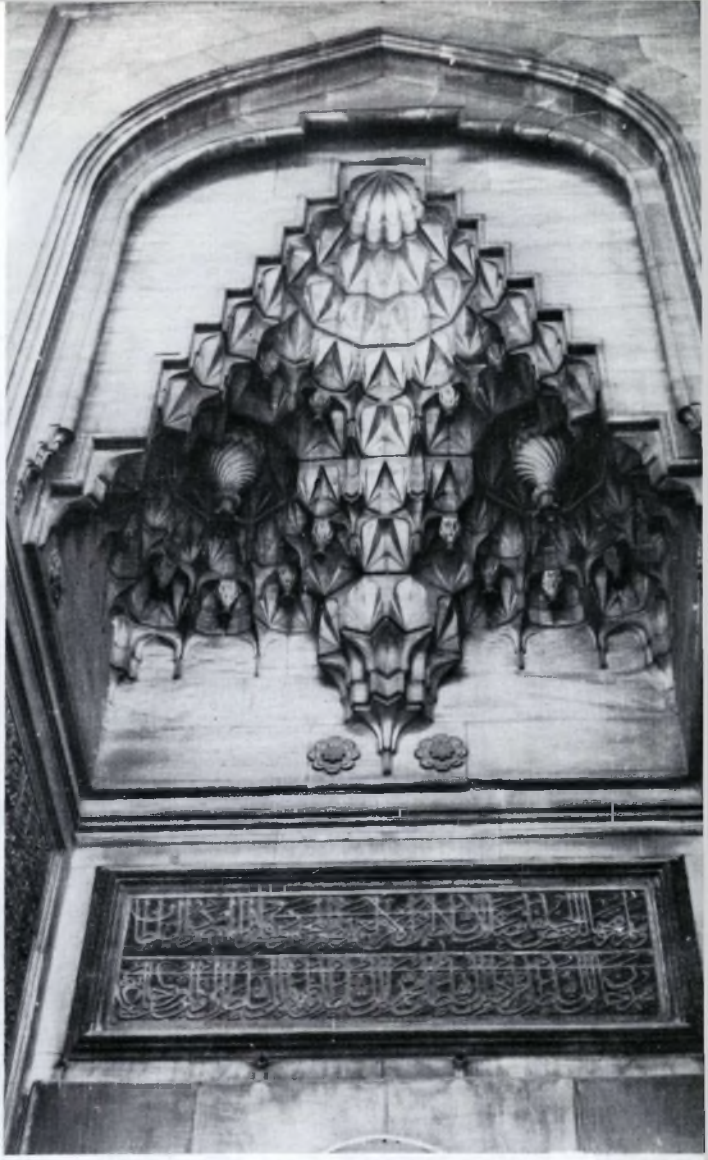
Bursa'da Başcı İbrâhim Câmii



İstanbul'da Fâtih Câmii'nin ilk yapıdan kalan Şadırvan Avlusu cebhesi ve tak kapısı



İstanbul'da Fâtih Câmii'nin
Şadırvan Avlusunda sütun başlığı



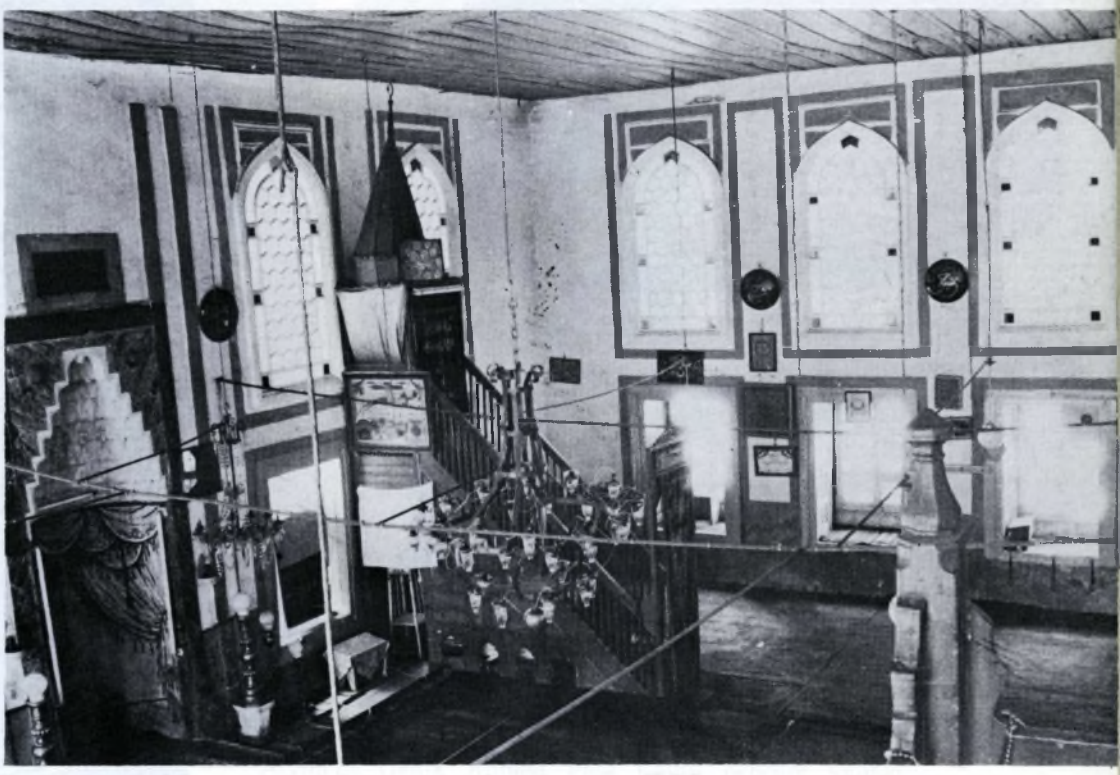
İstanbul'da Fâtih Câmii'nin tak kapısı



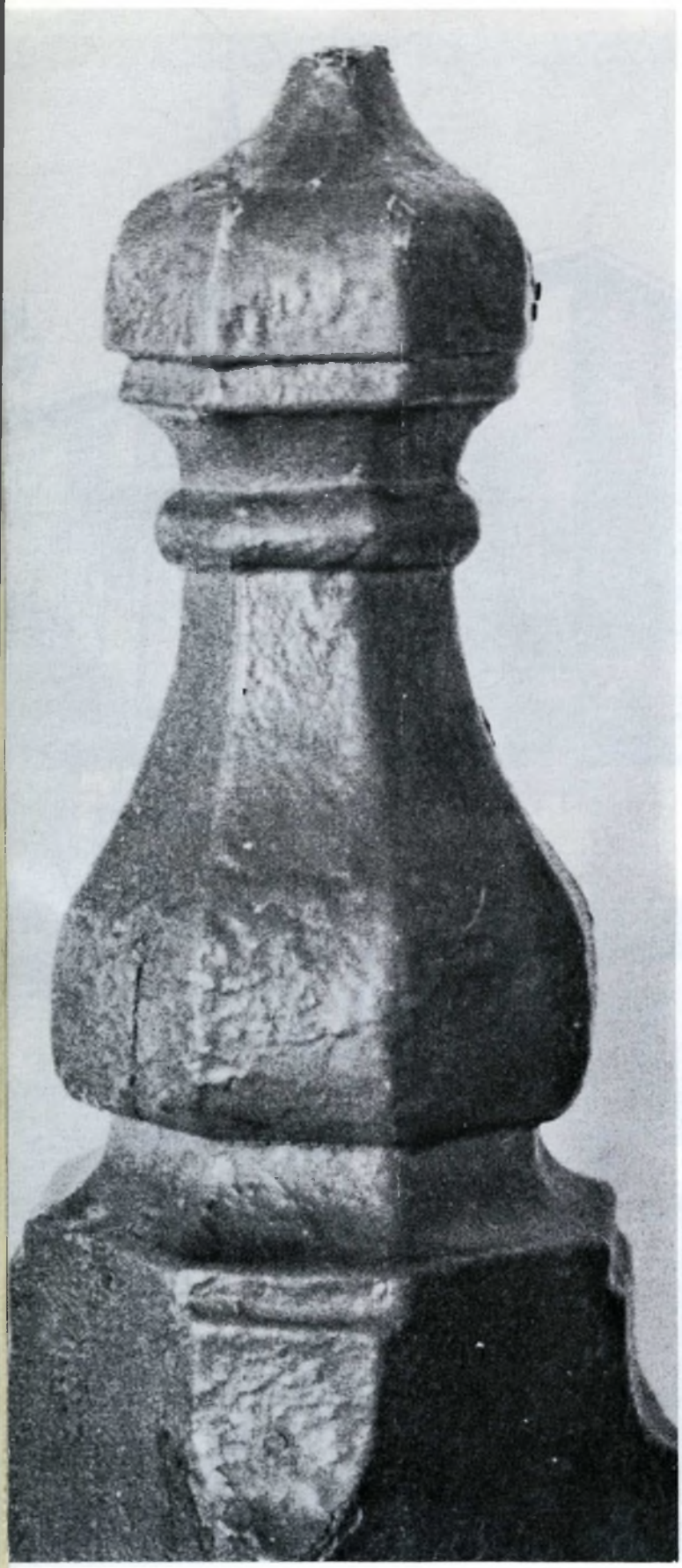
İstanbul'da Davud Paşa Câmii arka cebhesi ve türbe



İstanbul'da Yatağan Câmii



İstanbul'da Yatağan Câmii içi





İstanbul'da Yatağan Câmii parmaklık babalarından



Üsküb'de İsâ Bey Câmii



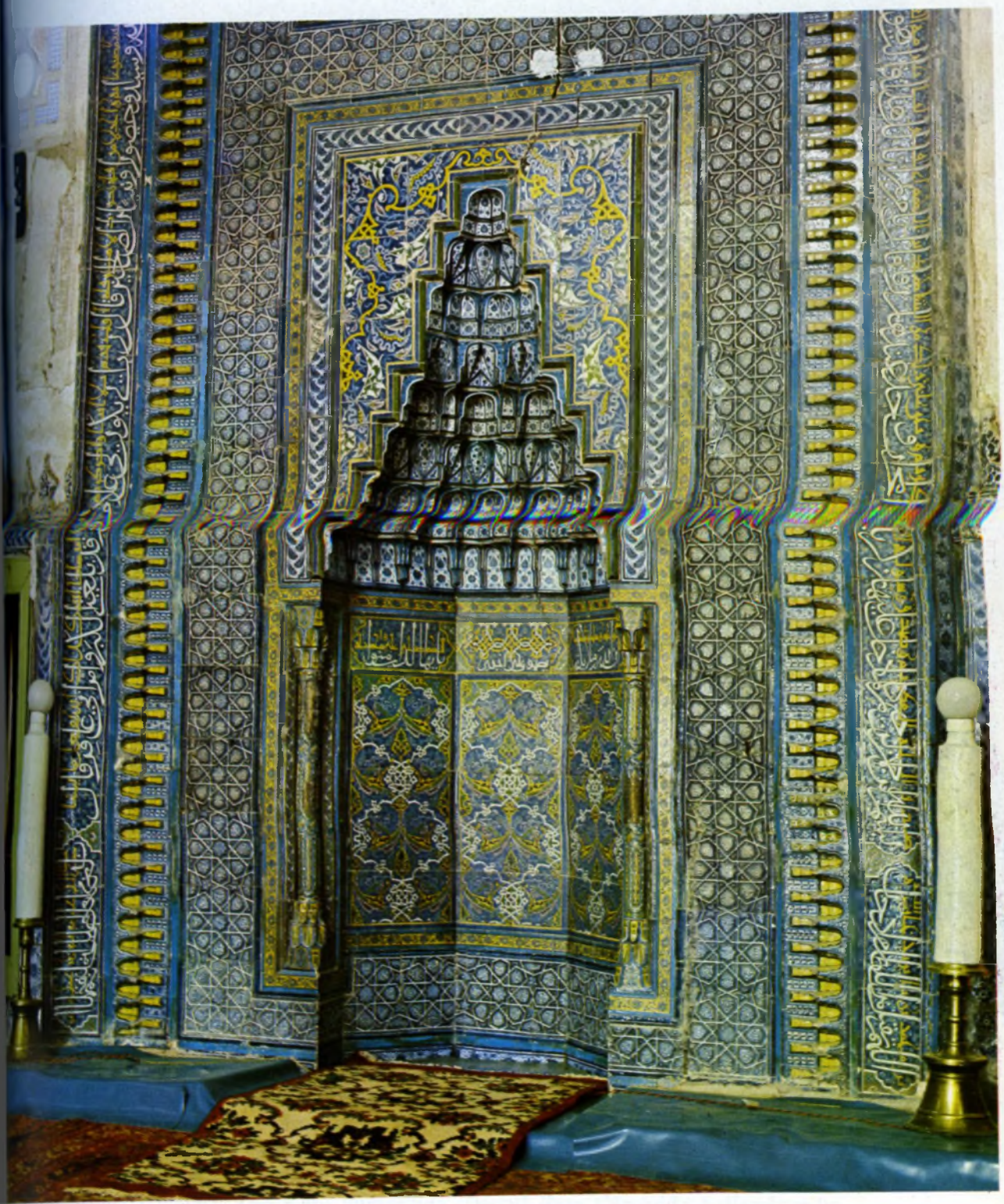
Üsküb'de İsâ Bey Câmii revak direği



Edirne Üç Şerefeli Câmî penceresinde çini (Mukabilindeki pencerede başka renklerle tekrarlanmışdır.)



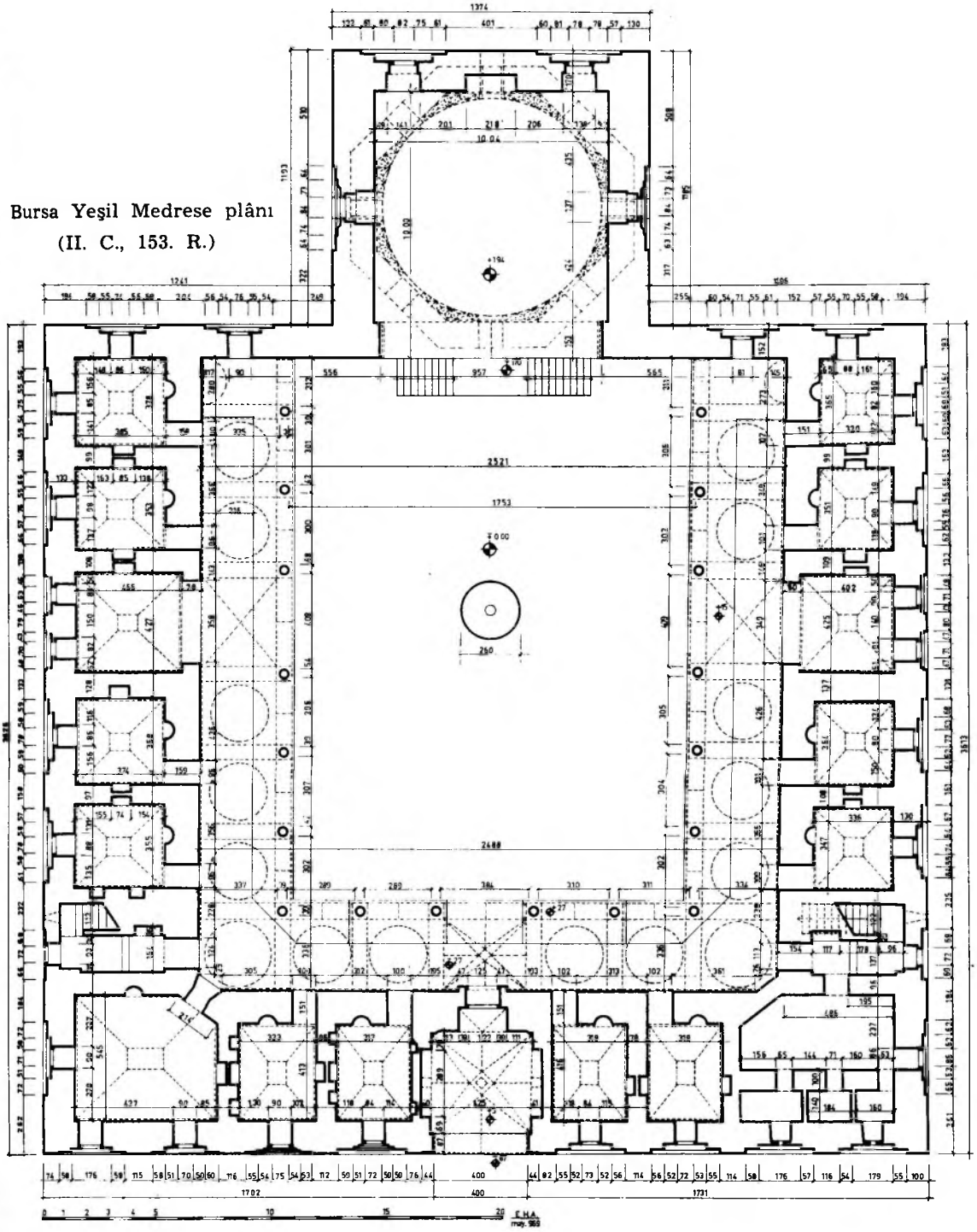
İstanbul'da Fâtih Câmii'nin bugünkü hâli



Edirne Murâdiye Câmii çini mihrabı



Bursa'da Yeşil Câmî Hünkâr Mahfili

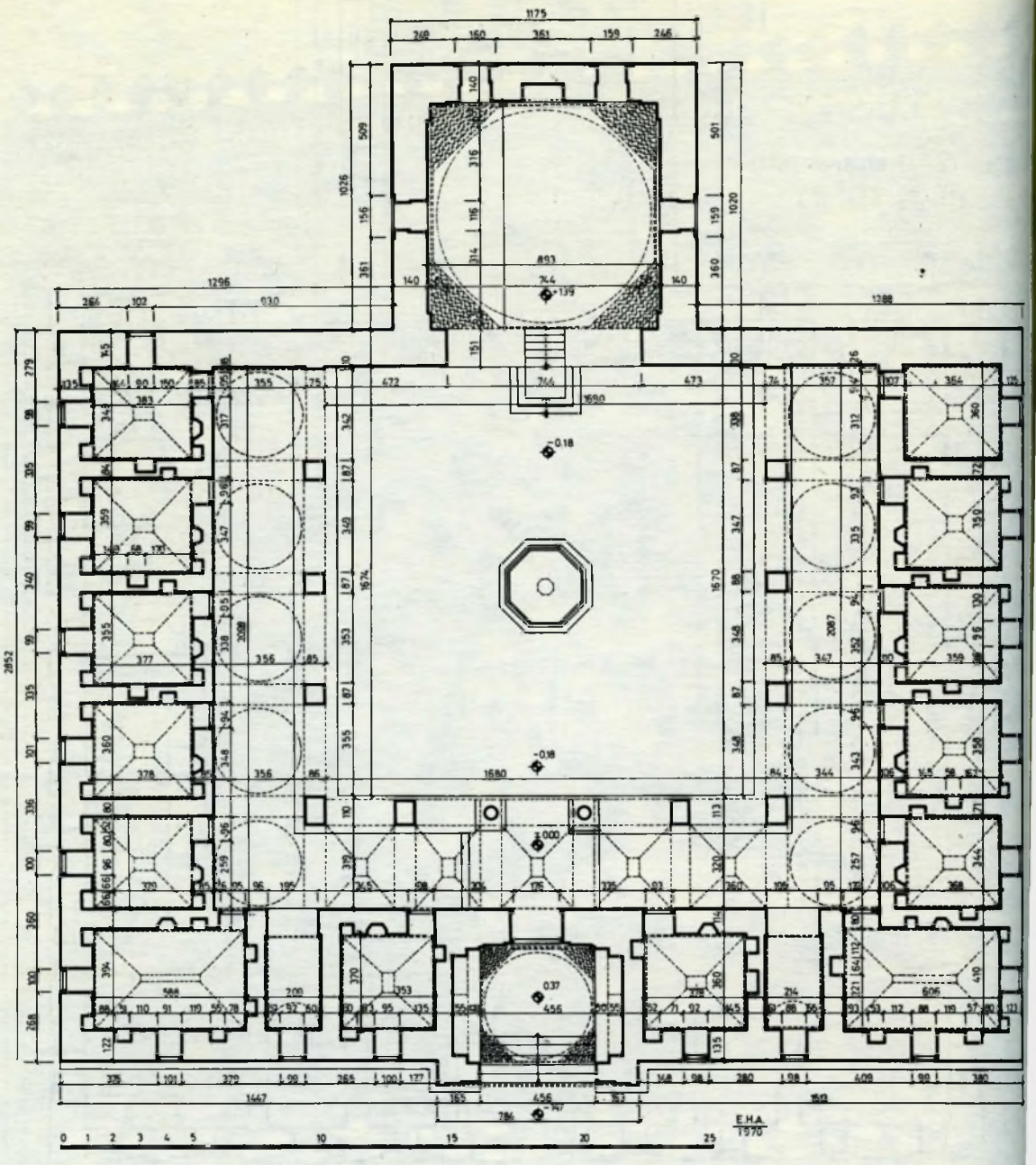


Bursa Yeşil Medrese plânı
(II. C., 153. R.)

EDİRNE'DE PEYKLER MEDRESESİ

(III. C., 225 - 231. s., 391 - 399. R.)

Biri açık eyvanlı, biri kapalı iki dershâneli, 18 höcreli bir medresedir. Fâtih Sultan Mehmed'in hizâsındadır. Duvarları kesme taşdan yapılmışdır. Revâkın sütûnları mermer, başlıkları baklavalıdır. Sepet kulpuna benzeyen kemerlerine, sütûn aralıkları müsâvî olmadığından, yerine göre sehim verilmişdir. Bursa kemerine yaklaşanları da vardır. Kemer taşları iki renkdir. Höcre kubbelerinin köşelikleri hoş bir tenevvü gösterir. Kapısı dilimli bir yarım kubbedir. Bu nevi dilimli kubbelerin çok güzelleri Top Kapı Sarayı'nda, Davud Paşa Câmiinde kullanılmışdır.

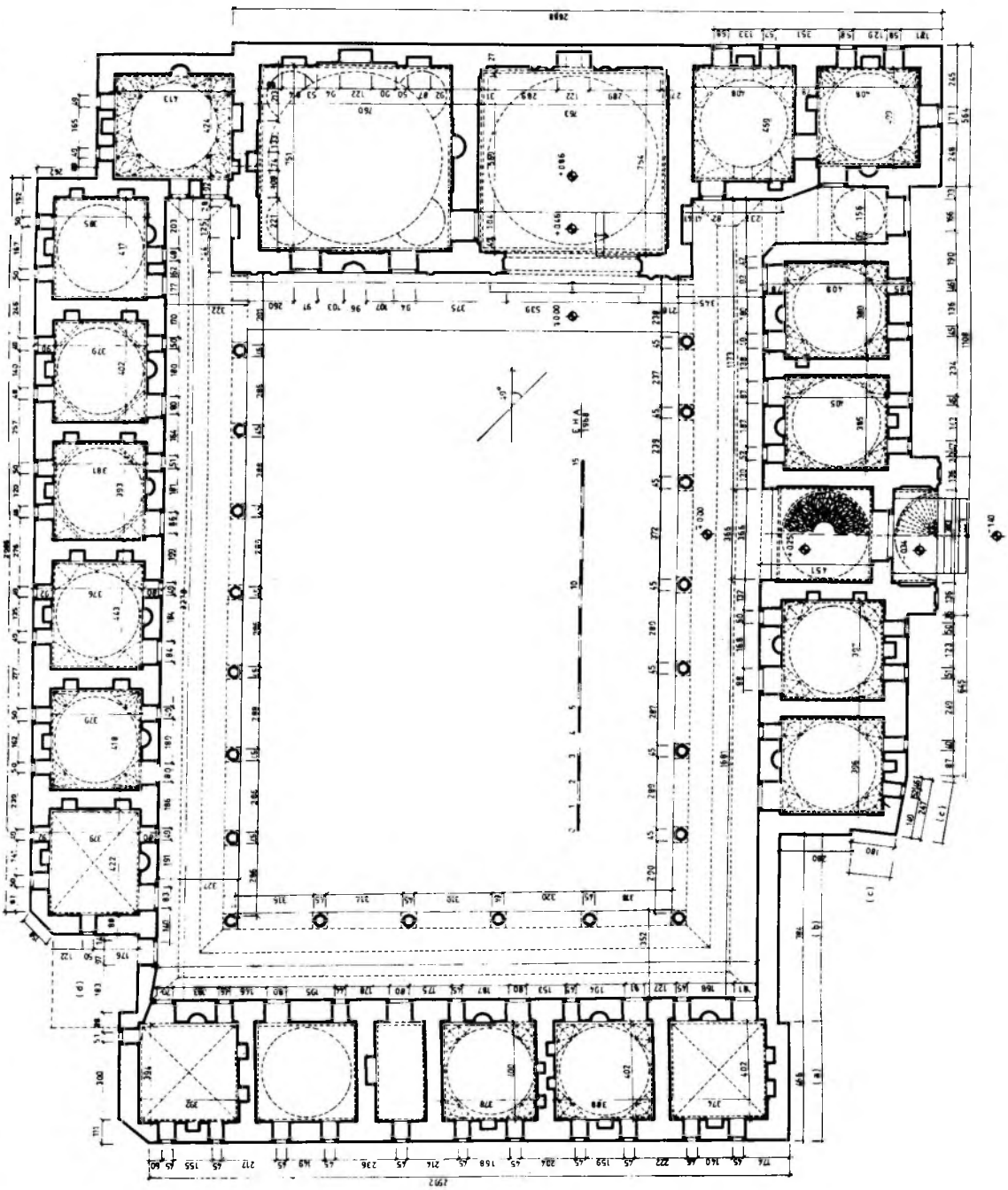


Bursa Murâdiye Medresesi plânı (II. C., 564. R.)

İSTANBUL'DA FÂTİH MEDRESELERİ

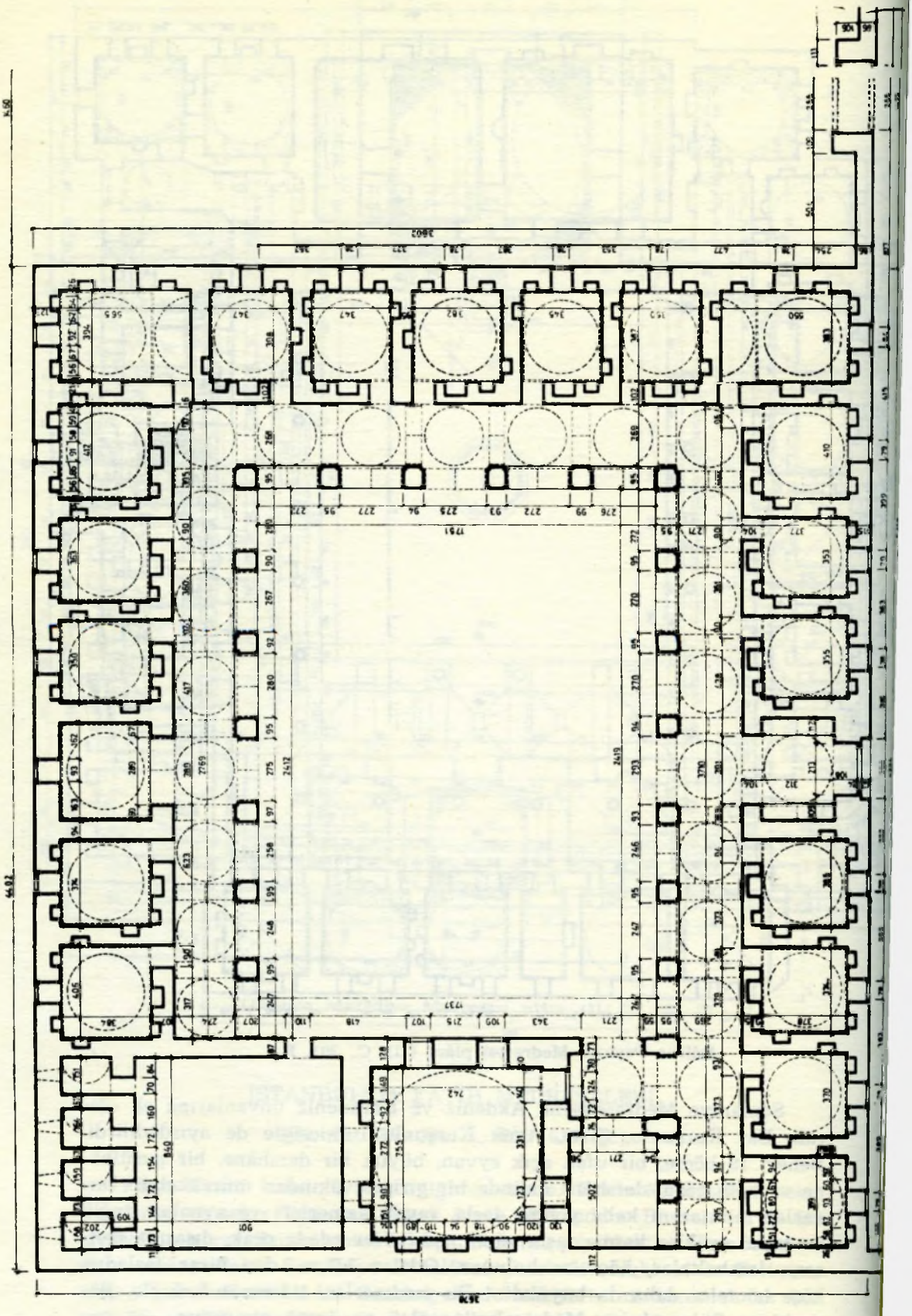
(III. C., 387 - 391. s., 605 - 619. R.)

Fâtih Câmii bahsinde bildirdiğimiz üzere, Fâtih Medreseleri sekiz Semâniye ve sekiz Tetimme olmak üzere 16 adeddir. Bunlar da, devlet siyâsetine işâret olarak, cenubdakiler Akdeniz, şimâldekiler Karadeniz ismini alırlar. Sekiz Semâniye Dârülfünûn, arkalarındaki sekiz Tetimme orta tahsil makamındadır. Semâniyelerde müderris unvânım almak büyük bir şerefdi; çünkü oraya ancak lâyık olanlar alınırdı.



Edirne Peykler Medresesi plânı (III. C., 391. R.)

Semâniye Medreselerine Akdeniz ve Karadeniz unvanlarına ek olarak, Baş Kurşunlu, Çifte, Ayak Kurşunlu isimleriyle de ayırdedilirdi. Beheri 19 höcre, bir ufak açık eyvan, büyük bir dershâne, bir gusülhâne ve helâ gözü, dershâne önünde bir giriş revâkından mürekkebdi. Duvarlar muntazam kaba yonma taşla, revak kemerleri ve aynaları tuğla ve taşla, ayaklar kesme taşla yapılmışdır. Her odada ocak, dışarıya pencere, lambalıklar, höcreler bulunur. Odalar 3.5 m. den biraz fazladır; köşe höcreler daha da büyükdür. Bu medreseler, teferruât farkıyle, Bâyezid ve Süleymâniye Medreseleri'ne ölçü ve örnek olmuşdur.



Fâtih Baş Kurşunlu Medresesi plânı (III. C., 605. R.) den bir köşe

III. TEKYE — ZÂVİYELER

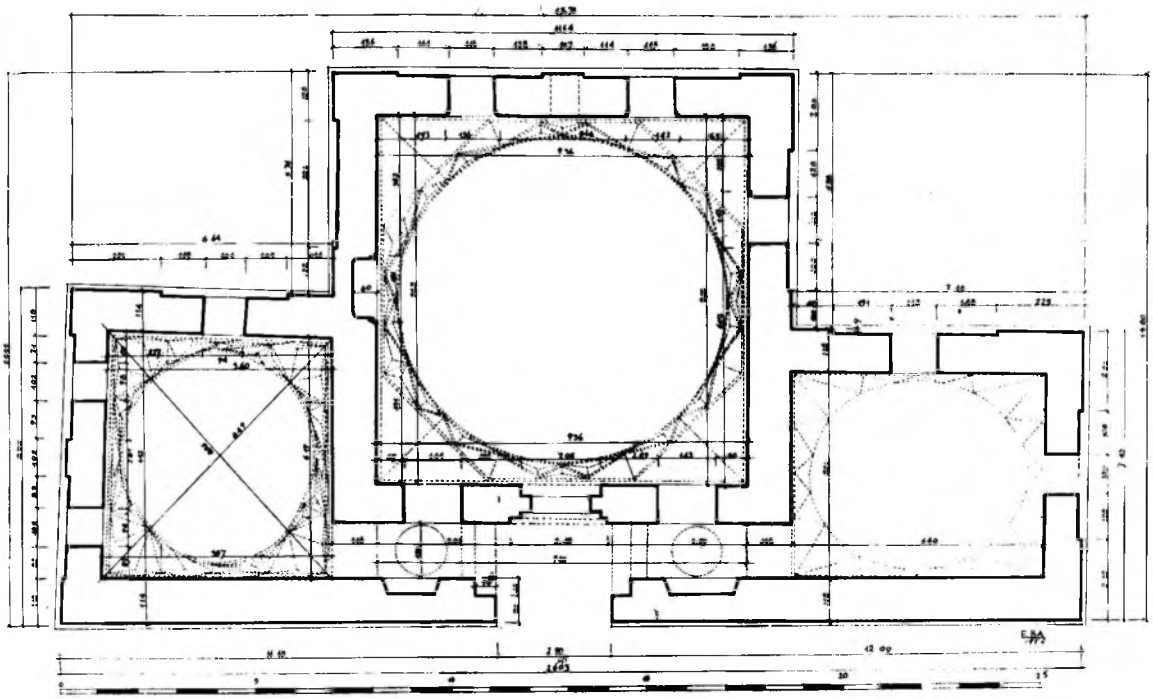
BURSA YENİŞEHİRİ'NDE PUSTİN - PUŞ ZÂVİYE - TEKYESİ

(I. C., 208 - 216. s., 299 - 309. R.)

Tekyeler Kadirî, Rifâî, Yesevî, Nakşıbendî, Halvetî ve bunlardan ufak değişikliklerle tefrik edilen, Sadî, Şâzelî vesâire ile Mevleviliğe mensub bir şahsın etrâfında aynı tarîke mensub dervişlerin bâzı günlerde âyîn icrâ etdikleri, sâir zamanlarda namaz kılıp sohbet meclisleri kurdukları binâlardır. Orhan Gâzî zamânında yapılan bu tekye, nevi'nin Osmanlılardan ele geçen ilk nümûne olmakdadır. Ufak bir medhal eyvanının karşısında oldukca geniş, aydınlanmış, mihrâbı olan bir tevhidhâne, solunda gâyet zengin bir baklavalı kuşağa oturtulmuş kubbeli bir şeyh makâmı, sağda daha basit, fakat daha geniş bir derviş odası bulunmakdadır.

Bu tam teşekküllü bir tekyedir ve vazîfesine uygun bir plândadır. Başlangıcında hangi tarîkate mensûb olduğu kat'ıyetle mâlûm bulunmamakla berâber, Yesevî veyâ Sühreverdî olması, yapıldığı devir nazar-ı îtibâre alınırsa, muhtemel görülebilir. Sonradan bir aralık Bektâşî'ye geçmişdir, ki bir çok tekyelerin târîhinde bu değişikliğe rastlanır. Tekyenin taâmiyesi oldukca zengindi; Ramazan ve Kandil günleri için ayrıca tahsîsât ayrılmışdır. Buna bakarak, dervişlerden mâadâ misâfirlerin yedirilip içirilmesi de hesâba katılmışdır, denilebilir.

Soldaki odada duvarlar gönyesiz ve birbirine gayr-ı müsâvîdr. Orhan Câmiinden başlayarak, o devrin bir çok binâsında bu gönyesizliğe rastlanır. Tevhidhâne düzgündür. Sağ odaya yığılan eşyâ yüzünden fotoğraf almak mümkün olmadı idi. Semâhâne ve şeyh odasının içine kasabanın su sarnıçları yapıldığından, binâ epeyce harâb bulunmakda idi.



Bursa Yenişehiri'nde Pustin Pûş Zâviyesi plânı (I. C., 299. R.)

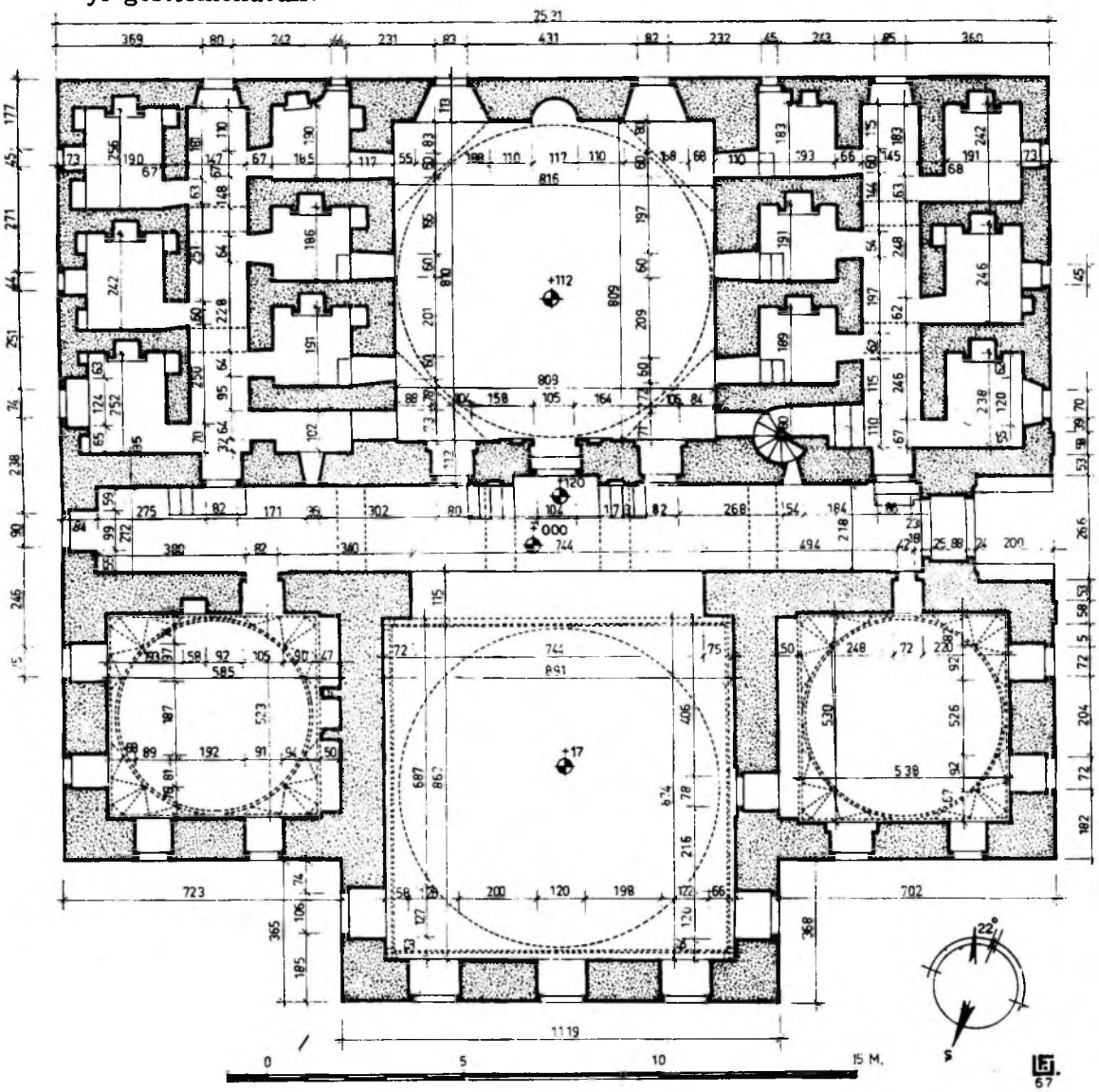
AMASYA'DA YÂKUB PAŞA TEKYESİ

(II. C., 26 - 33. s., 39 - 51. R.)

Amasya Sarayı'nın bulunduğu Yukarı Pîrler semtinde, Halvetî tarîkine mahsus bir tekyedir. Bir tevhîdhâne, bir şeyh odası, bir büyük mescid, bir türbe, 12 derviş höcresinden mürekkebdir. Tevlîdhâne ve şeyh odası ve türbe bir tarafda, diğerleri karşısında olmak üzere, hepsi bir dehliz üstünde toplanmışdır. Arâzînin sert meylinden dolayı yukarıya gelen höcreler ve mescid diğerlerinden bir metre daha yüksek tutulmuşdur.

Bu plân bir tekye için en uygun bir tarz-ı haldir. Höcrelerin hepsinde birer ocak, kandillik, raflar ve pencere bulunmakdadır.

Binâ en basit malzemeden, sırf moloz taşından yapılmışdır. Ammâ te'sîri unutulamayacak hareketlî bir mîmârîsi vardır. Fotoğraflar herşeyi göstermekdedir.



Amasya'da Yâkub Paşa Tekyesi plânı (II. C., 39. R.)

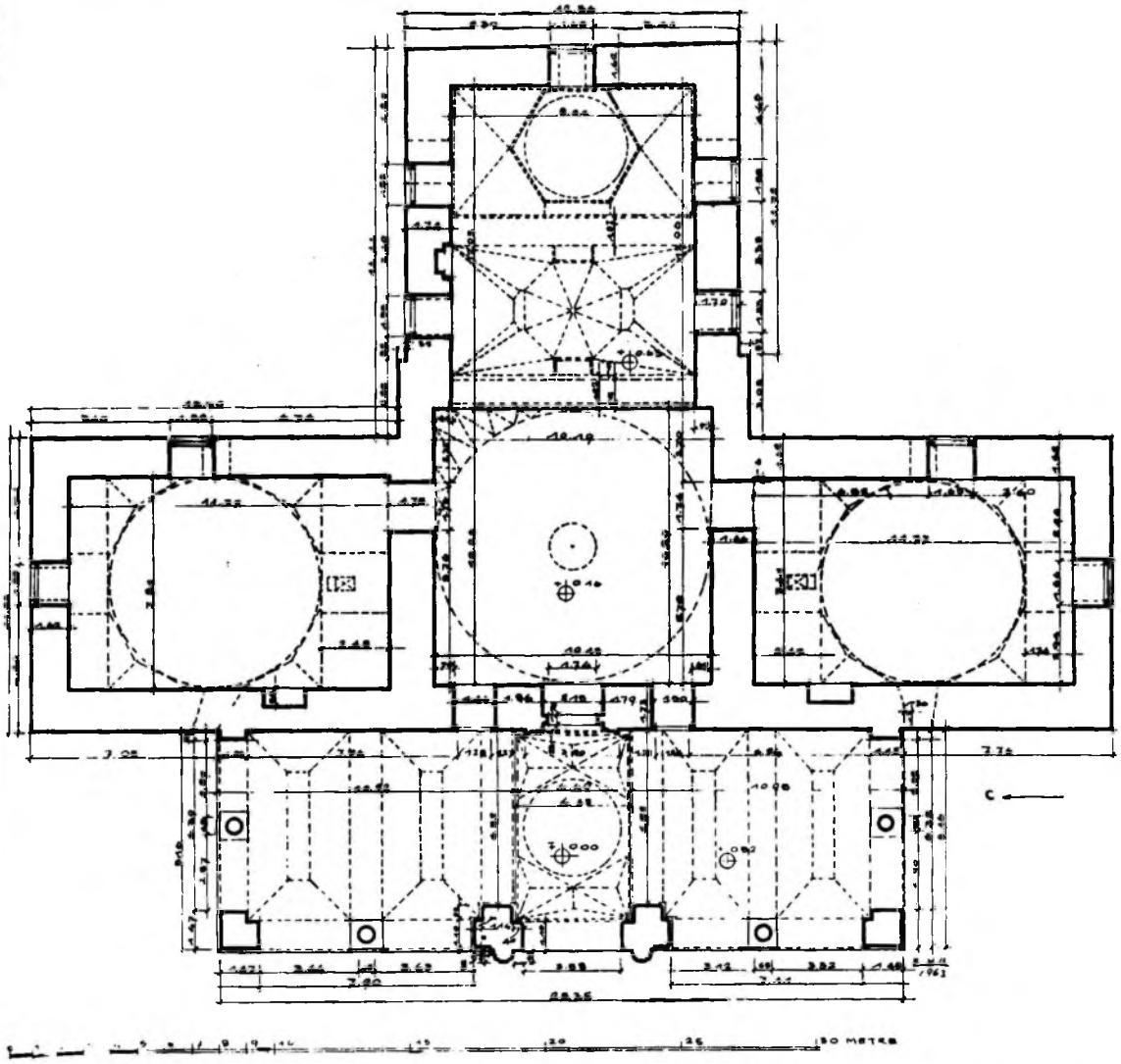
IV. İMÂRETLER

İZNİK'DE NİLÜFER HÂTÛN İMÂRETİ

(I. C., 320 - 328. s., 496 - 526. R.)

Bir câmiin eklemesi olmayarak, sırf imâret - ziyâfethâne maksadıyla yapılan bir mîmârî nevi'dir. Bunda binâ mihverini aşağı yukarı kıble'ye doğrultmak bile düşünülmemişdir. İstikâmet kıbleye amuddur; yâni kıble mihverde değildir. Yana bir mihrab konmuş ise de, her yerde, her cins binâda, türbede, medresede, mektebde, yer yerde zâten mihrab eksik midir?

Binâ ilk bakışda, emsâlini gördüğümüz çift kubbeli câmîleri andırır. Ancak ikinci kubbenin yerine, bir kemerle ikiye ayrılmış iki gözden beherine ufak iki kubbe oturtulmuşdur. Tezyînât üstâdânedir. Yandaki iki matbah mahallînde iki pencere, bir ocak ve kubbelerinin yan kemerleri alnına geniş bir nefeslik açılmışdır. Revâkın orta gözünün yanlarına gotik ayaklarına benzer, tuğla sütûnçelerden mürekkeb ayaklar yapılmışdır. Köşe ayaklar gönye biçimindedir. Bunların aralarındakiler, istalâktit başlıklı mermer sütunlardır. Bütün bu birbirinden farklı ayaklar, sütunlar, revak kubbe ve tonozları ve binânın kademe kademe toplanışı üstâdânedir.



İznik'de Nilüfer Hâtûn İmâreti plânı (I. C., 496. R.)

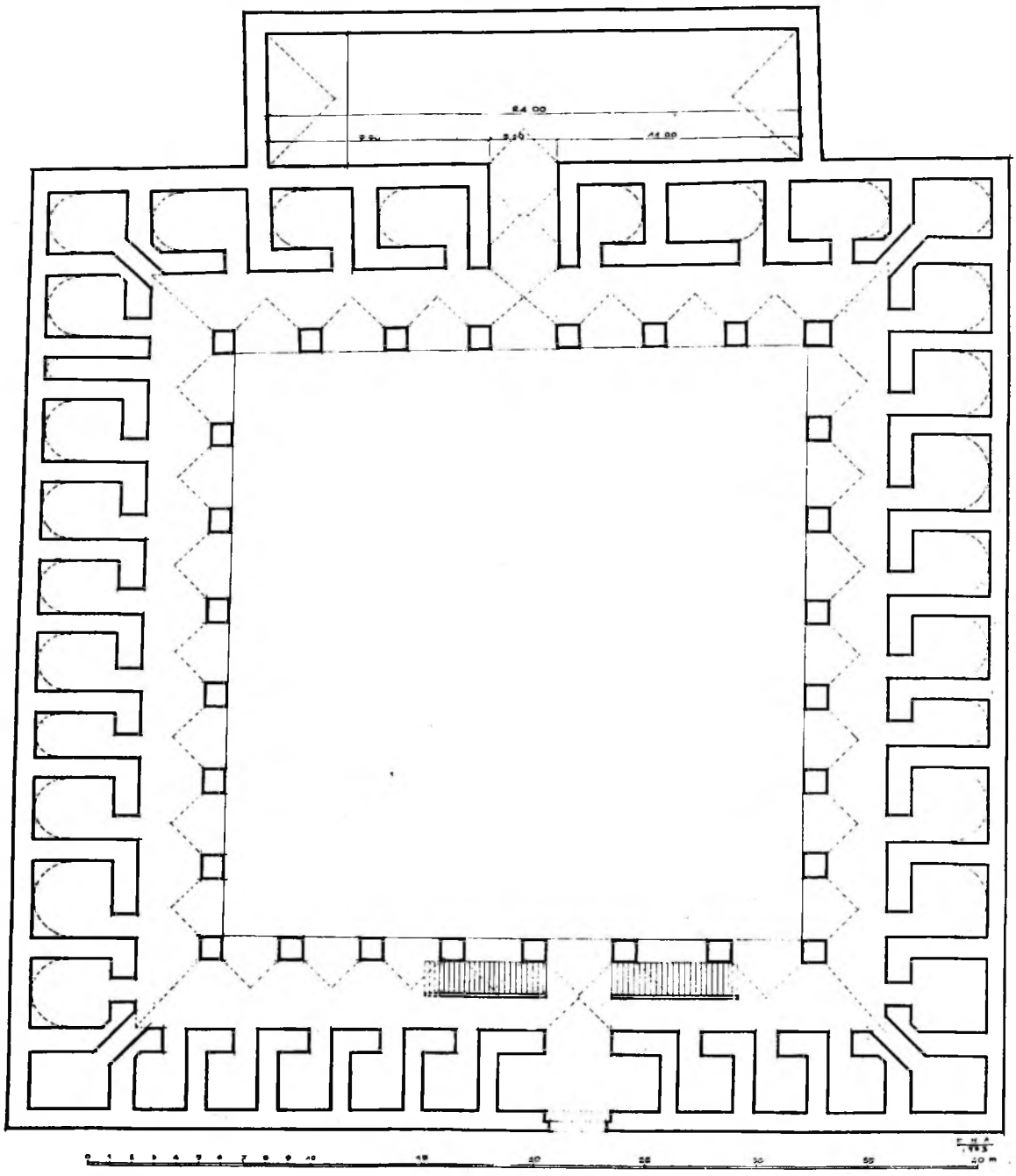
V. HANLAR

BURSA'DA EMÎR HANI

(I. C., 96 - 101. s., 114 - 120. R.)

Selçuklu devrinin şehir içi hanlarından nümûne pek kalmamışdır. Selçukluların, meskûn yerlerin seyrek, mesâfelerin uzun olduğu şark taraflarının derbendlerinde, geçid yerlerinde yapdıkları, çok müzeyyen, pek şâşaalı, gösterişli kervansaraylar mâlûmdur.

Osmanlılar ilk zamanlarda, daha ziyâde şehirlerde, ahırı, mahzenleri olan ve binâenaleyh kervansaray vazîfesini de gören, üst katında gecelemeye ve alış-veriş yapma imkânını da te'mîn edecek iki katlı ticâret hanları yapmışlardır. Bunlar, inşââtında hiç bir mübâlagaya, göste-



Bursa'da Emîr Hanı restitüsyon plânı (I. C., 114. R.)

rişe kapılmadan, sağlam, kunt, kullanışlı, geniş odalı, avlusu hanın büyüklüğüne uygun bir genişlik ve ferahlıktadır. Bu tutum ve ölçü, yalnız şehir hanları için değil, kasaba ve şehir araları uzun olan yerlerde, sonraları Hac yolunda, yapdıkları kervansarayları için de vâriddir. Meselâ bir orduyu içine alabilecek Ulu Kışla veyâ bir kasaba büyüklüğündeki Payas Sokollu Kervansarayları'nda bir damla yaldız bulamazsınız. Zâten süs mîmârînin düşmanı değil midir? Üstelik dağ başındaki kervansarayda yeri ne?

Bu Orhan Gâzî yapısı Emîr Hanı, Osmanlı şehir te'sîslerinden elimize geçen ilk nümûnedir. Altta 36 mahzen, bir ufak ahır, üstte 38 oda bulunmakdadır. Revak ayakları altta kesme taş, üstte tuğla - taşdır. Kemer aynaları da öyledir.

Hanın ahır yerine Ulu Câmiin şark minâresinin bir kısmı girmişdir. Binâ pek çok yangın, zelzele geçirmiş, içerisi tufeyli binâlarla boğulmuş, tanınmaz hâle gelmişdi. 1956 yangınından sonra, bütün bütün harâb olmuş, mikdarca pek çok olan oda sâhipleri, devletin de irşâdıyla, aralarında anlaşarak tâmîr etdirmişler, pek hoş ve bakımlı hâle getirmişlerdir. Hele şimdi ortada havuzu, bakımlı bahçesiyle âdetâ bir ikâmet yeri te'sîri bırakmakdadır.

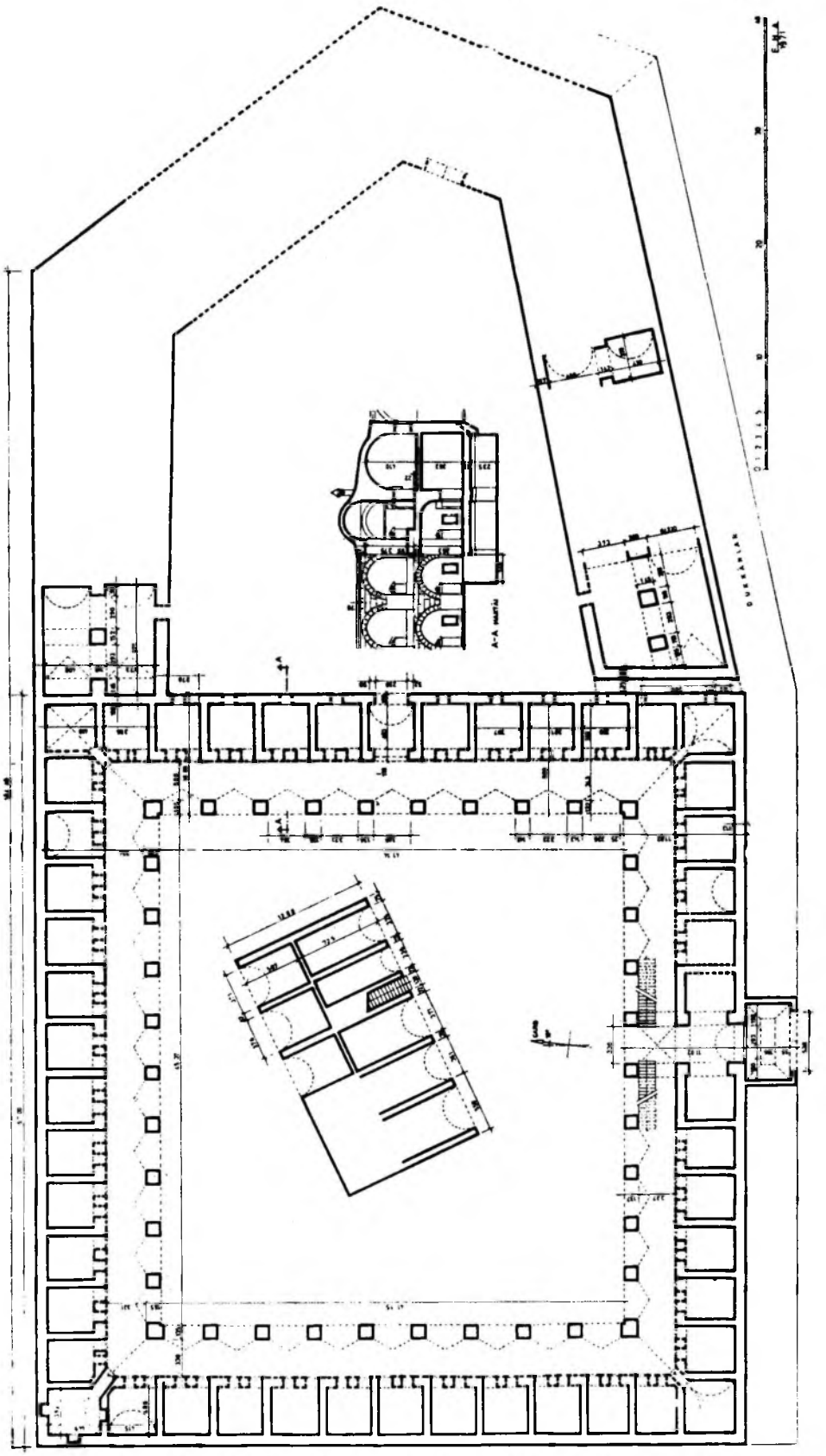
İSTANBUL'DA KÜRKÇÜ HANI

(IV. C., 580 - 589. s., 875 - 887. R.)

Fâtih devrinde iki avlulu hanların yapılmasına başlanmışdır. Bunlarda ahır ve büyük mahzenlere mahsus bir ufak, biri de, dükkânlar ve üstlerinde iş yeri ve ikâmet odalarını hâvî bir büyük avlu bulunmakdadır. Kürkçü Hanı da bunlardan biridir. Yalnız birinci avlu ve onun bir ahırı bulunsa idi, yukarı da gösterdiğimiz Emîr Hanı tertîbinde, fakat daha büyüğü olurdu.

Kürkçü Hanı'nı Sadrâzam Mahmud Paşa yaptırmış, sonradan Ayasofya vakfına intikal etmişdir. Bu hanın birinci avlusu, yine iki avlulu olan aynı zâtın binâsı, Bursa'daki Fidan Hanı'yle hiç farksız aynı ölçüdedir. Oda adedi aynıdır. Yalnız ikinci avluları değişikdir. İstanbul'dakinde sokaklara uymak mecbûriyetiyle, bu avlunun üç kolu çarpıktır. Bursa Fidan Hanı'nın ikinci avlusu tamâmen ortadan kalkmışdır. Yalnız hududları mâlûmdur.

Kürkçü Hanı'nda fazla olarak epeyce bodrum vardır; fakat onlar da çok tahrîbat gördüğünden ölçmek hemen hemen imkânsızdır. Birinci avlu birçok ilâvelerle gizlenmiş ise de, aslını ve şeklini muhâfaza etmekdedir. İkinci avluya gelince, bir fotoğraf alınamayacak derecedeki binâlarla dolmuşdur. Köşe tarafında 4-5 katlı büyük hanlar, avlu ortasında iki katlı birçok binâlar vardır. Kitabda hava fotoğrafı (IV. C., 879. R.) bu hâli göstermekdedir Birinci avluda, şimdi ticâretgâh olarak kullanılan fevkânî câmi, Fâtih devri ricâlinden Hacı Küçük'e âiddir.

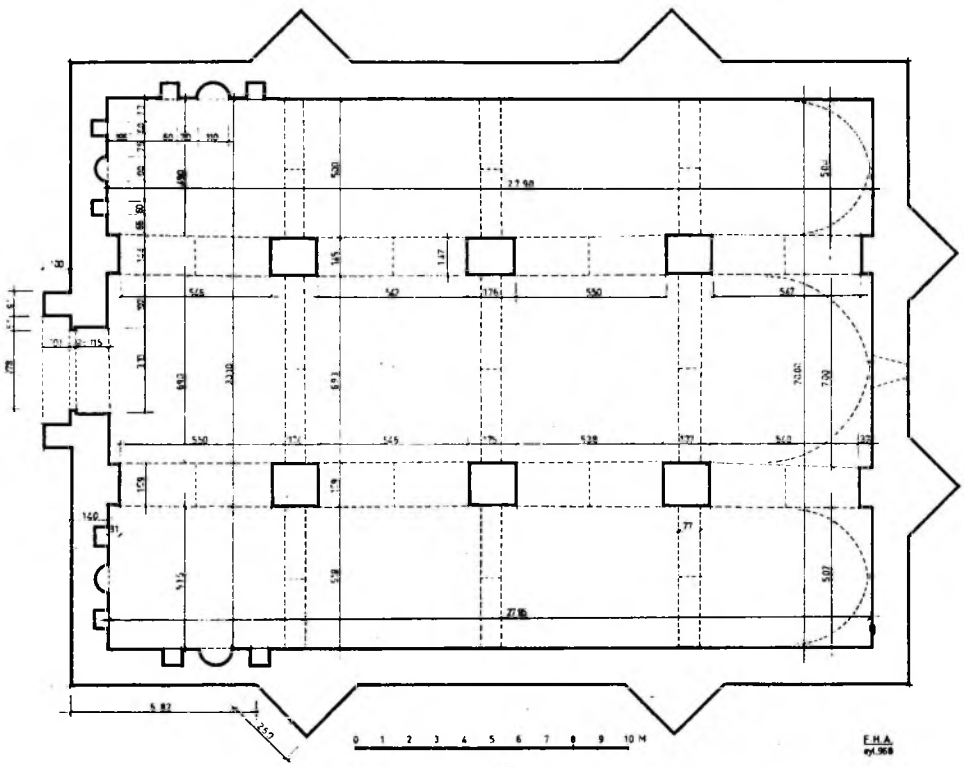


İstanbul'da Kürkçü Hanı plânı ve makta'ı (IV. C., 875. R.)

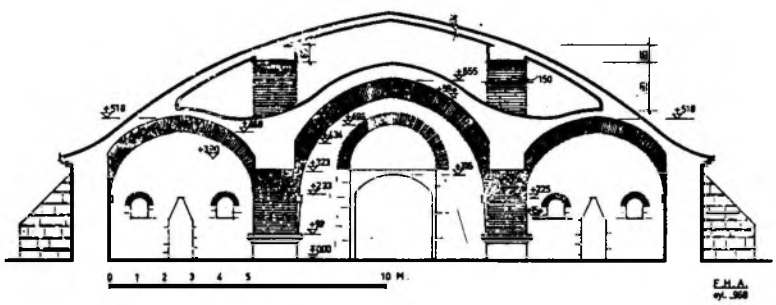
ORTAKÖY (İNEGÖL)'DE KARACA BEY KERVANSARAYI

(IV. C., 830 - 833. s., 1227 - 1232. R.)

Yanları kervancıların ikâmetine, ortası bineklerine ve develerine ve sâir hayvanlara ayrılmış orta büyüklükde bir kervansaraydır. Şimdi çok harâb vaziyetdedir. Yeri İnegöl kasabasının yakınındadır ve bir kervan uğrağıdır. Bunun husûsiyeti, arası boş çift kat tonozla kaplı olmasıdır. Alttaki tonozların arası doldurulup akıntı verileceğine, böyle bir çift cidarla meylin te'mîni, güzel bir buluşdur. Üst tonoz sıcak - soğuğa karşı da binâyı korur.



1227. R. : İnegöl Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı plânı



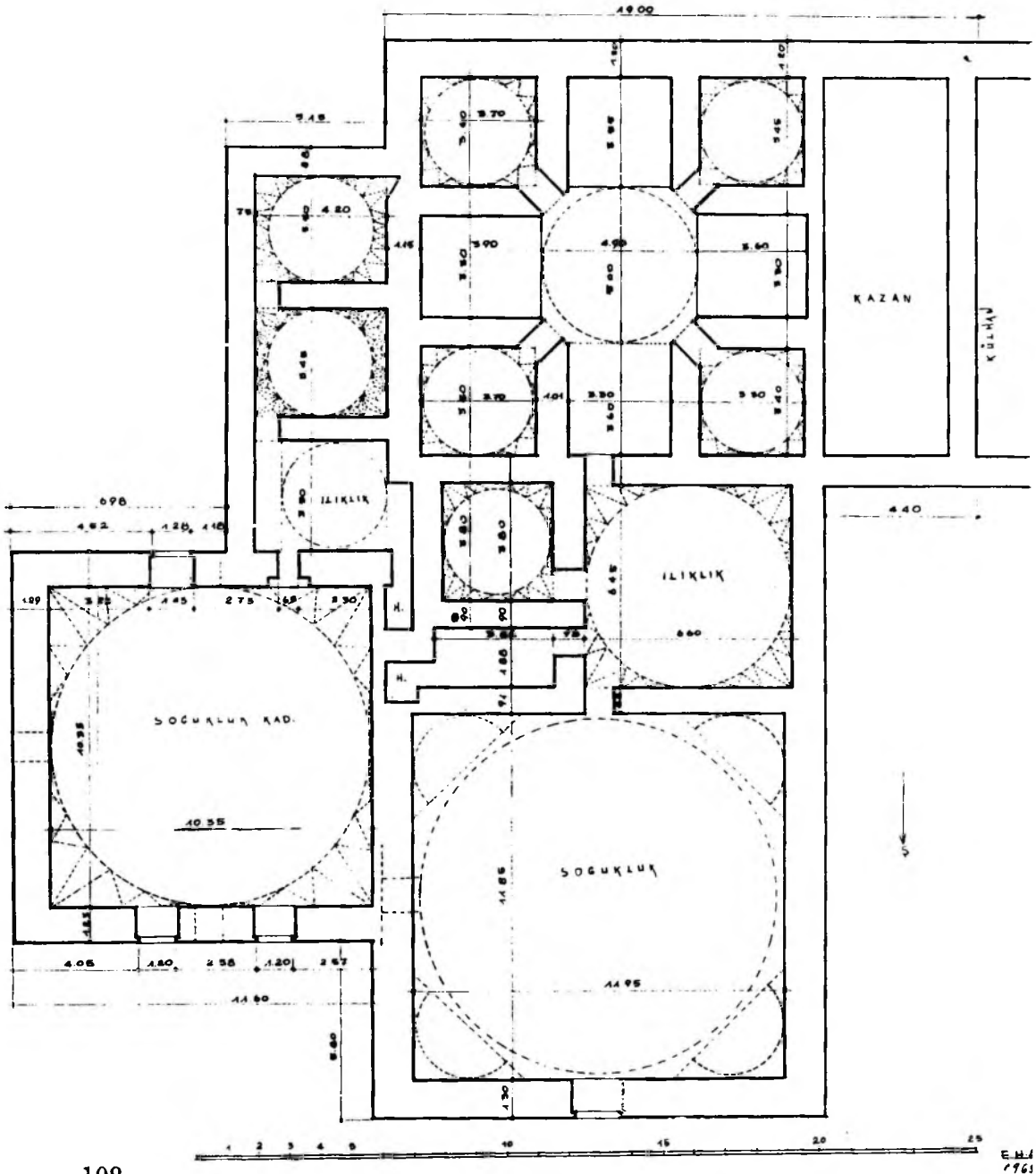
Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı plânı ve makta'ı (IV. C., 1228. R.)

VI. HAMAMLAR

BURSA'DA ORHAN GÂZİ ÇİFTE HAMAMI

(I. C., 111 - 116. s., 131 - 136. R.)

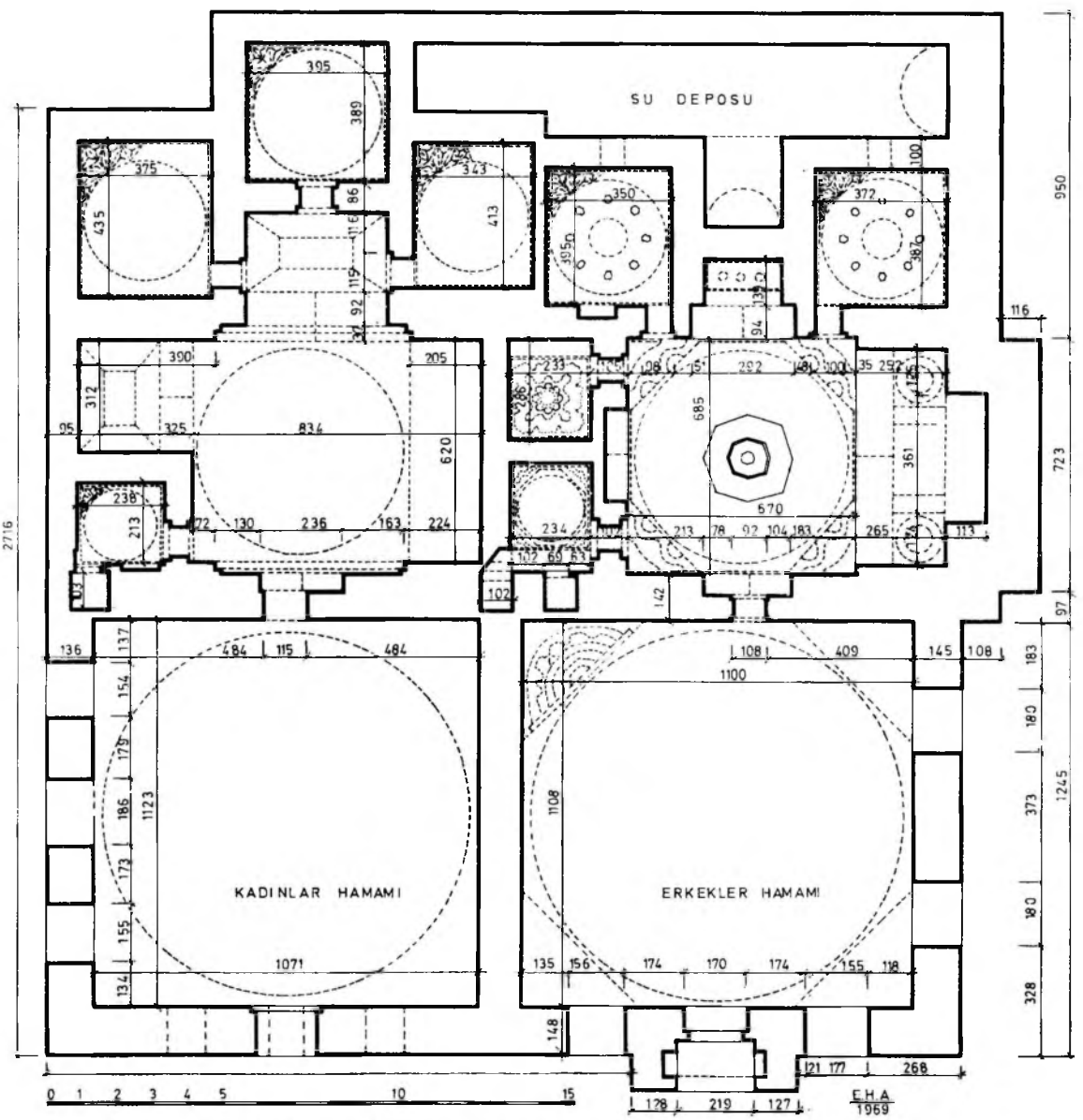
Bu çifte hamam, dört eyvanlı, dört halvetli 12 m. lik bir soğukluk - câmekân, bir ılıklıkdan mürekkep erkekler kısmıyle, ona yandan uzunlamasına bitişen, iki halvet, bir ufak ılıklık 10.0 m. lik bir soğukludan ibâret kadınlar tarafından meydana getirilmişdir. Bir hamamdan istenen bütün unsurları ve vasıfları hâizdir. Daha Osmanlı mîmârîsinin



Bursa'da Orhan Gaazî Hamamı plânı (I. C., 133. R.)

başlangıcında 1339 senelerinde bu kadar mütekâmil bir terkîbe varılması şâyân-ı hayretdir. Selçuk hamamlarından kalmış nümûneler hemen hemen mevcûd olmadığından, Osmanlıların böyle ileri bir neticeye varmaları üzerinde durulmalıdır.

Bu Orhan Hamamından evvel Yenişehir'de Osman Gâzî Sarayı'nın ufak çifte hamamından yalnız erkekler kısmı kalmışdır; o da tek halvetli pek ufak bir eserdir; buna bir nümûne teşkîl edemez. İznik'de Bursa'daki ile hemen hemen aynı târîhde yapılan Orhan Hamamı harâbesinden, Bursa'ya bir geçiş aşağı yukarı kabûl edilebilir. Ammâ o da üç eyvanlı, ufacık soğukluklu pek basit bir tek hamamdır. Onun için Bursa hamamının ehemmiyetini kabûl ve tasdîk zarûrîdir. Tezyînâtı basitdir; fakat benliği vardır. Bursa Orhan Hamamının etrâfını sonradan büyüyen Çarşı sardığından, devamlı işlememişdir. Şimdi de çarşı olarak kullanılmakdadır.



Bursa'da Mahkeme - İbrâhim Paşa Hamamı plânı (II. C., 195. R.)

BURSA'DA MAHKEME - İBRÂHİM PAŞA ÇİFTE HAMAMI

(II. C., 124 - 131. s., 195 - 206. R.)

Yaptıklarının bütününden çıkan mânâya, bünyelerinden intişâr eden kıvam ve ölçüye bakınca, Osmanlılarda câmiin ezelî hakîkat olan vahdetin binâ şeklinde ifâdesini teşkîl etdiği, dışından kavî bir yerleşişle kuvvet ifâdesinin, içinden rûhâniyet ve ciddiyetin taşdığı hemen görülür. Bir kere bu müşâhedeye varılırsa, artık yardımcı, tâlî unsurlar arama beyhûdeleşir; Osmanlılar câmide tezyînâta lüzûm görmemişler veyâ, Arab eserlerinden gelen alışkanlığı karşılamak için, azın azı bir mikdarla yetinmişlerdir.

Ammâ hamam öyle değil, küllün cüz'ü olan insanın dünyevî ihtiyaçları için yapılmışdır. İnsan orada dinlenecekdir; beşeriyeti îcâbı gönlü, gözü avunacakdır. Onun için hamamlar süslü yapılmışdır. İstedikleri zaman Osmanlıların tezyînâtda da ne kadar muvaffak olduklarına hamamlar şahitdir.

Bu Mahkeme Hamamı da o cinstendir; çok büyük değildir; merkezî usûlün hendesesinden de sıyrılarak, iç içe eyvanlar yer yer serpiştirilmişdir; ılıklık yokdur; doğrudan göbek taşına girilir. Erkekler tarafında bir yan, bir dik eyvan, üç halvet, diğer tarafda iki yan eyvan ve yine üç halvet vardır. Tezyînâtın ne derece güzel olduğu, fotoğraflarda görülür. Göbek taşı renkli kaplamalarla, kurnalar istalâktit ve iç içe kabartma, oyma kitâbelerle süslüdür. Kubbeler de bir âlemdir.

EDİRNE'DE TAHTA KALE ÇİFTE HAMAMI

(II. C., 471 - 477. s., 811 - 824. R.)

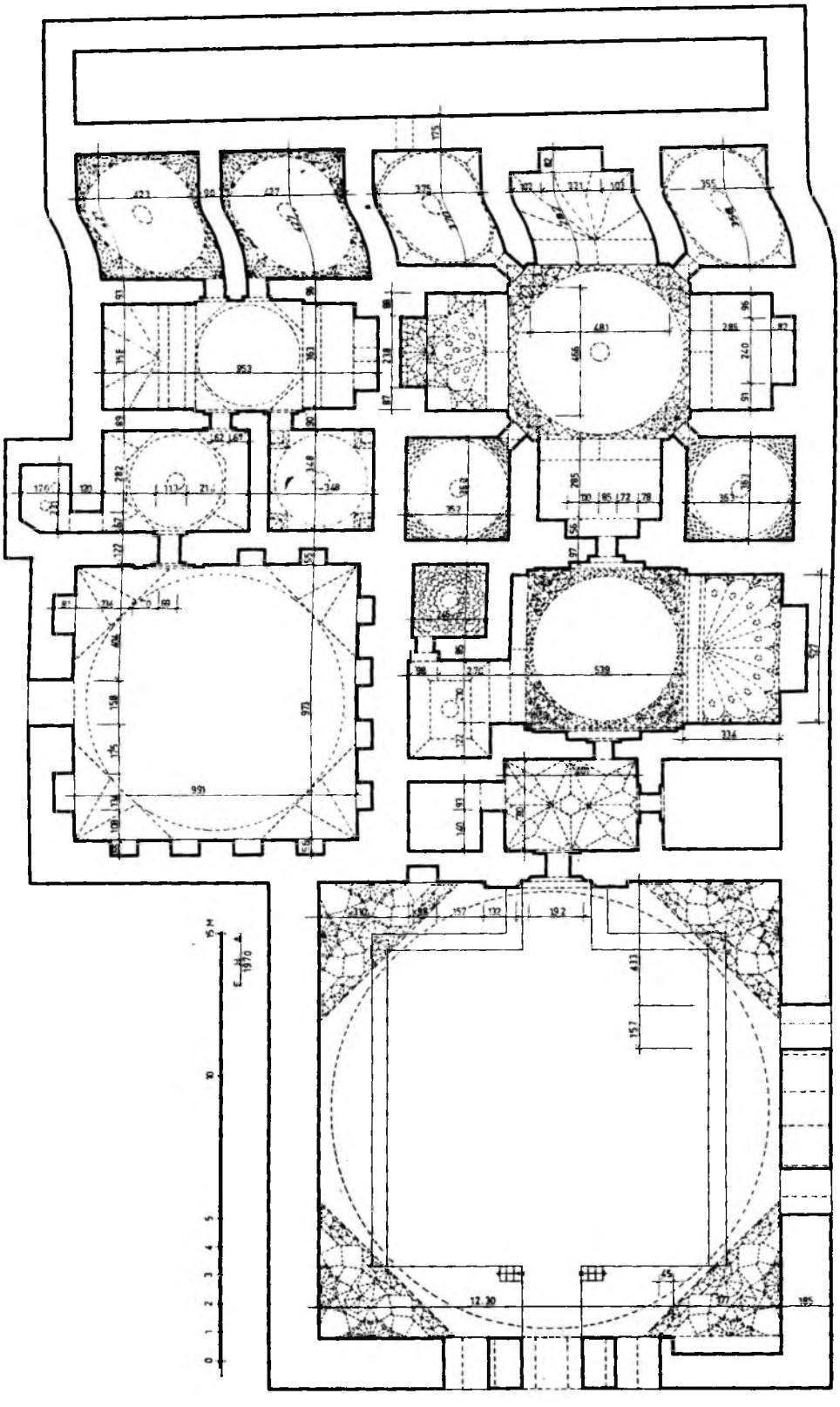
Artan ihtiyâcı karşılamak üzere büyümeye başlayan hamamlardan biridir. Erkekler soğukluğu kubbesi 16.0 m. den fazladır ve haşmetli bir görünüşü vardır. Erkekler tarafında ufak bir ılıklıkdan geçilen, yine harâreti hafif bir eyvan ve iki halvetli bir kısımdan sonra, dört eyvan ve dört halvetden mürekkep göbek taşı bölümü gelmekdedir. Soğukluğun köşelikleri yedi sıra çok cesûrâne yapılmış istalâktitle kaplanmışdır; fotoğraf bunu göstermekdedir. Ancak bu soğukluk bugün metrûk ve harabdır, ılıklık onun vazîfesini görmekdedir.

Kadınlar tarafı, bir soğukluk, bir ılıklık, üç halvet, bir eyvanlı göbek taşından mürekkebdir.

İSTANBUL'DA MAHMUD PAŞA ÇİFTE HAMAMI

(IV. C., 602 - 606. s., 907 - 923. R.)

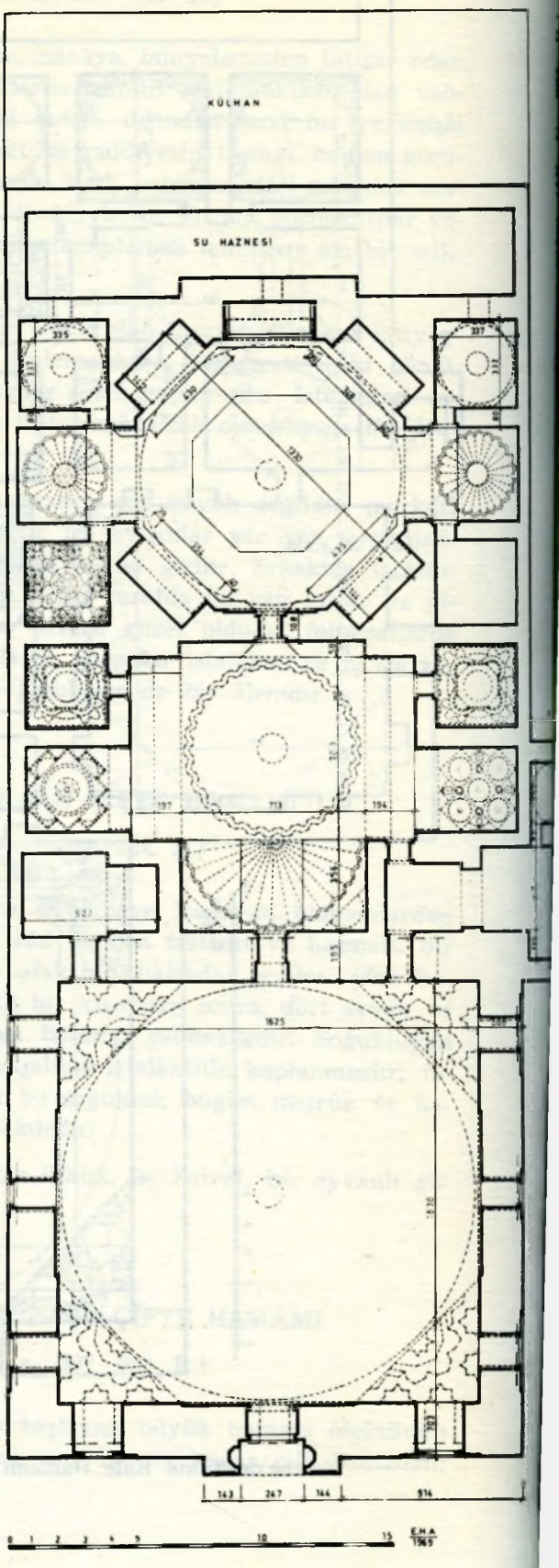
Edirne Tahta Kale Hamamı ile başlayan büyük hamam ölçüsünün zengin bir nümûnesidir. Aslında son asır başına kadar çift hamamdı;



Edirne'de Tahta Kale Hamamı plâm (II. C., 811. R.)

hattâ bâzı şehir panaroma fotoğraflarında kadınlar tarafı fark edilir. Kadınlar kısmı yıkılıp yerine, bir zamanlar Abud Efendi Hanı denilen çarşı yapıldı.

Eldeki erkekler kısmının soğukluk kubbesi 16.25 m. kutrundadır. Şemseli bir yarım küre ile örtülü bir kapıdan iki eyvan ve iki halvetli ılıklığa girilir. Bunların kubbe ve duvarları pek müzeyyendir. Bu kısımda bir helâ ve usturalık vardır. Güzel bir düşünce ile soğukluğa da bir helâ konmuşdur. Göbek taşı iki büyük, beş küçük eyvanlı, dört halvetlidir. Denilebilir ki İstanbul'un ve memleketimizin en kıymetlilerinden biri Mahmud Paşa Hamamı'dır. Maalesef tek kalmışdır. Hamam câmie îrad olarak, ondan dört sene sonra yapılmışdır. Mahmud Paşa'nın Edirne'de de bir çifte hamamı varmış; Evliyâ Çelebi medhede ede bitiremiyor. Bu eser şimdi yokdur.



BURSA'DA NASÛH PAŞA ÇİFTE HAMAMI

(III. C., 145 - 150 s., 227 - 237 R.)

Aslında çifte hamam iken, masrafını karşılayamıyor diye kadınlar kısmı yıktırılıp satılarak bedeli erkekler kısmının tâmîrine sarfedilmişdir. Güzel bir soğuklukdan, ufakca bir ılıklığa, oradan beş eyvanlı, iki halvetli bir göbek taşına geçilir. Bu şekliyle plânda bir yenilik yapılmış ve güzel bir netîce alınmışdır. Hamam pek müzeyyen ve dilberdir.



İznik'de Süleyman Paşa Medresesi



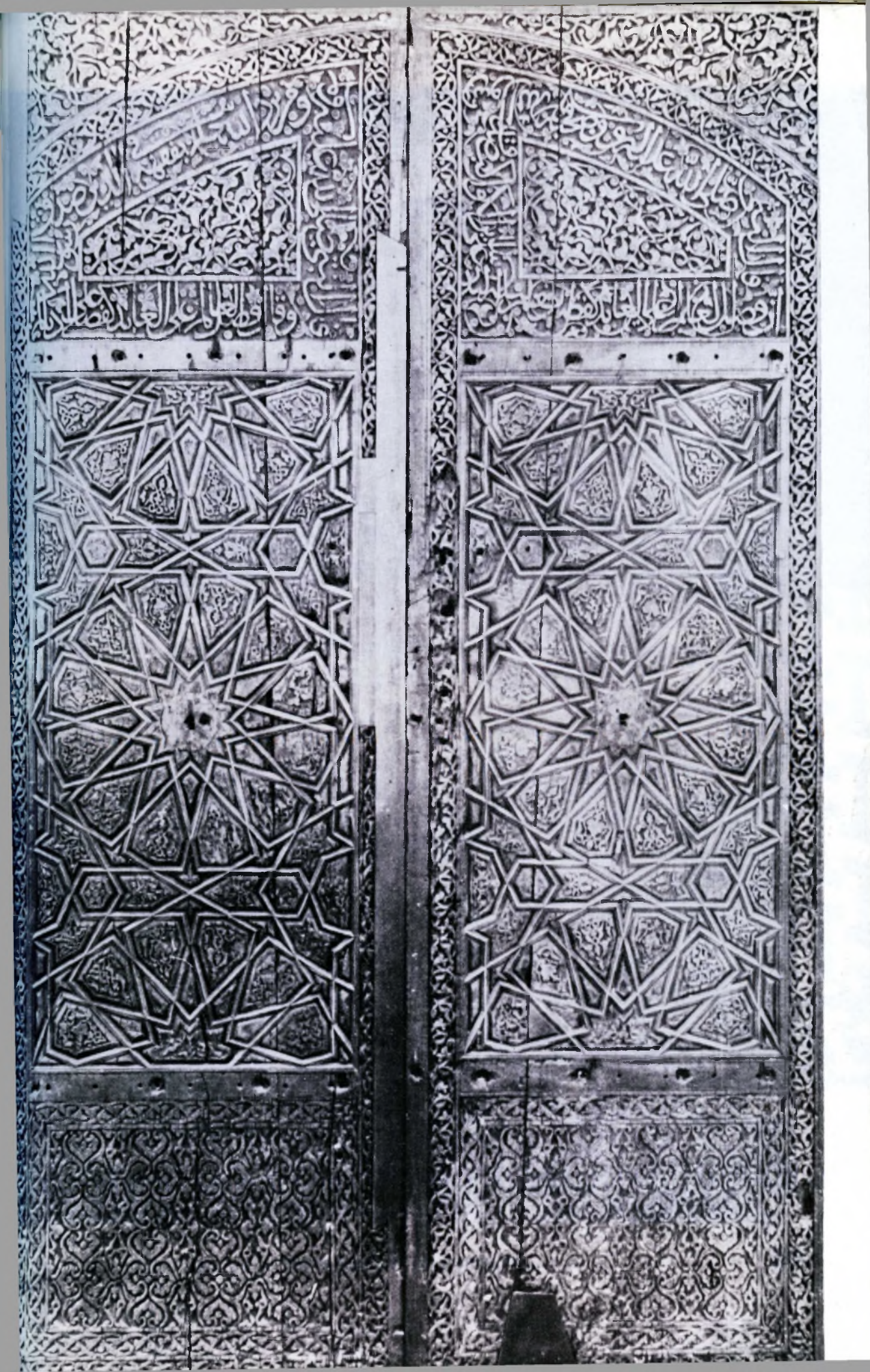
Bursa'da Yıldırım Medresesi yan cebhesi



Bursa'da Yıldırım Medresesi eyvanı

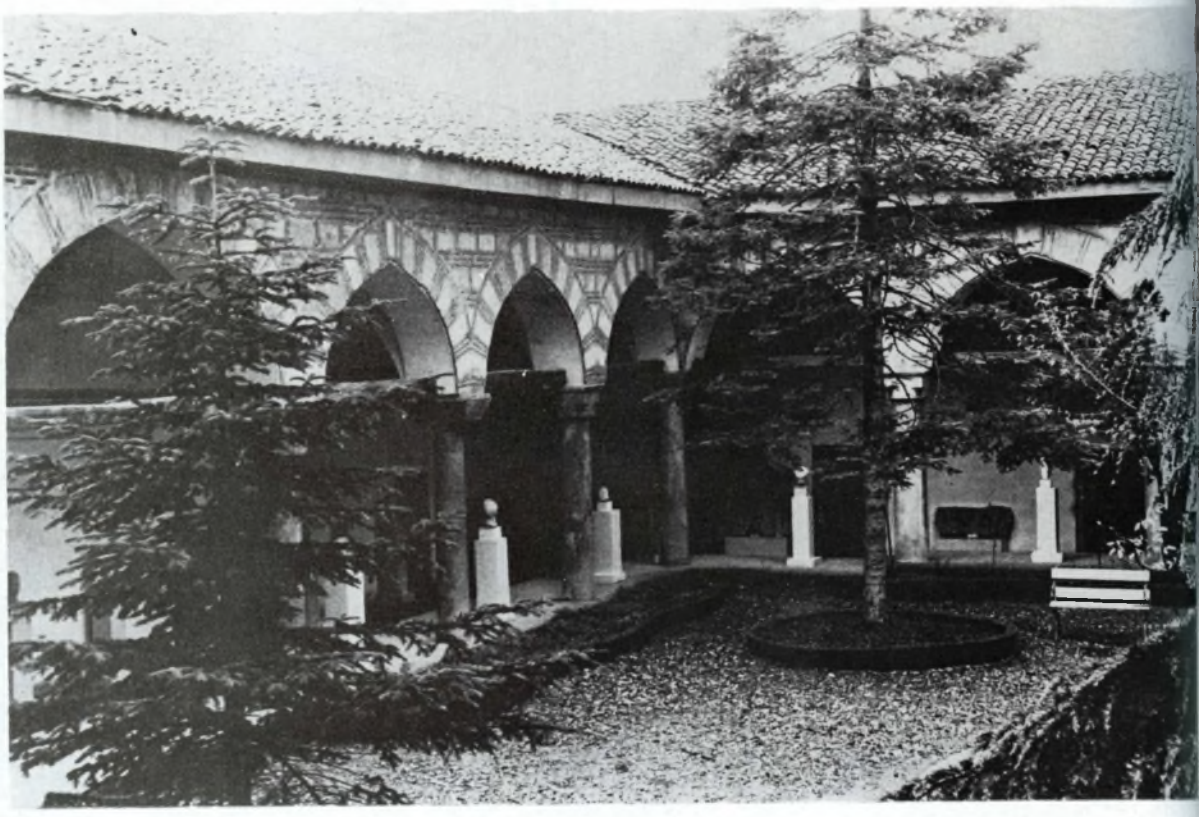


Merzifon'da Çelebi Sultan Mehmed Medresesi

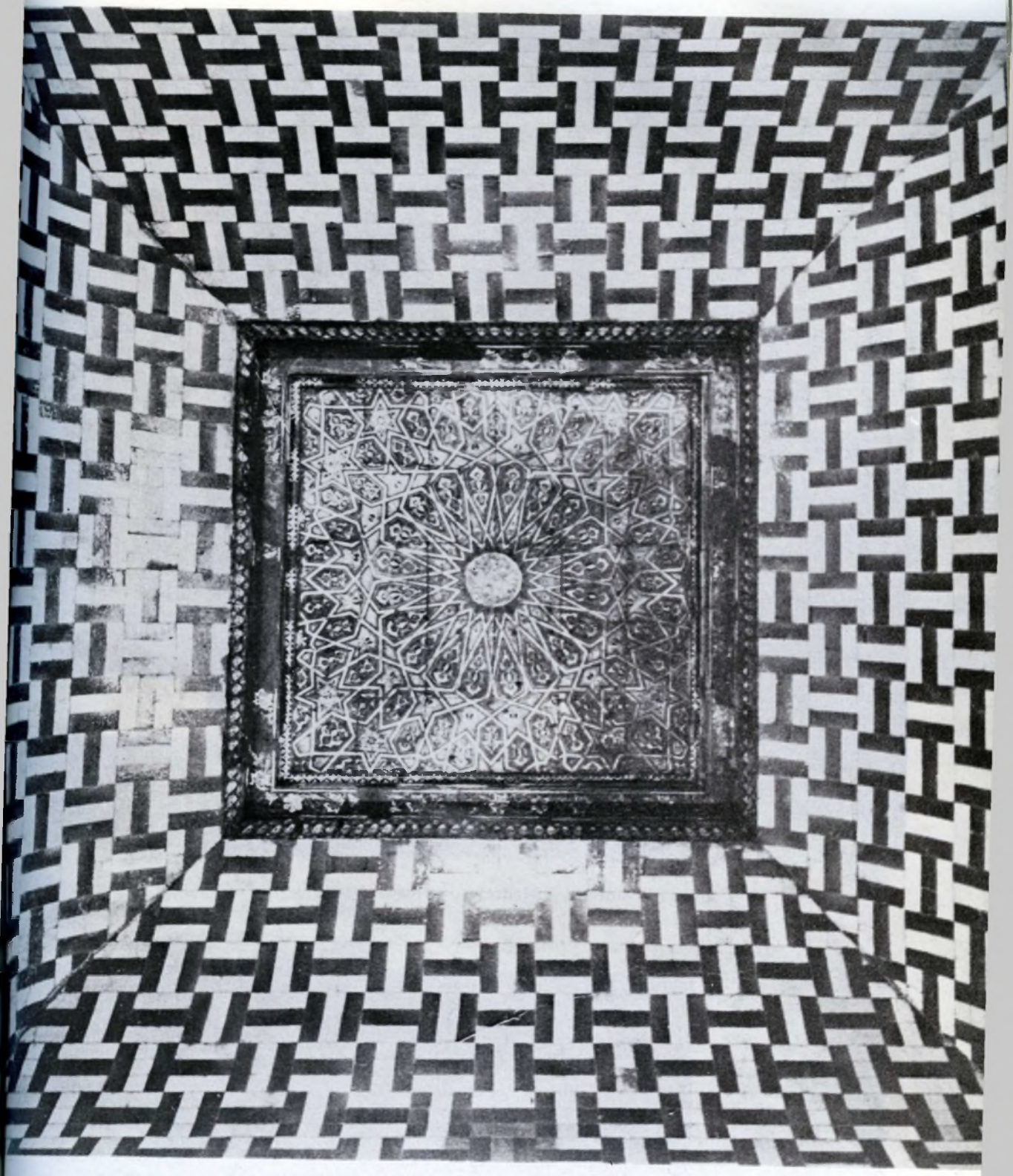




Bursa'da Yeşil Medrese yan cebhesi



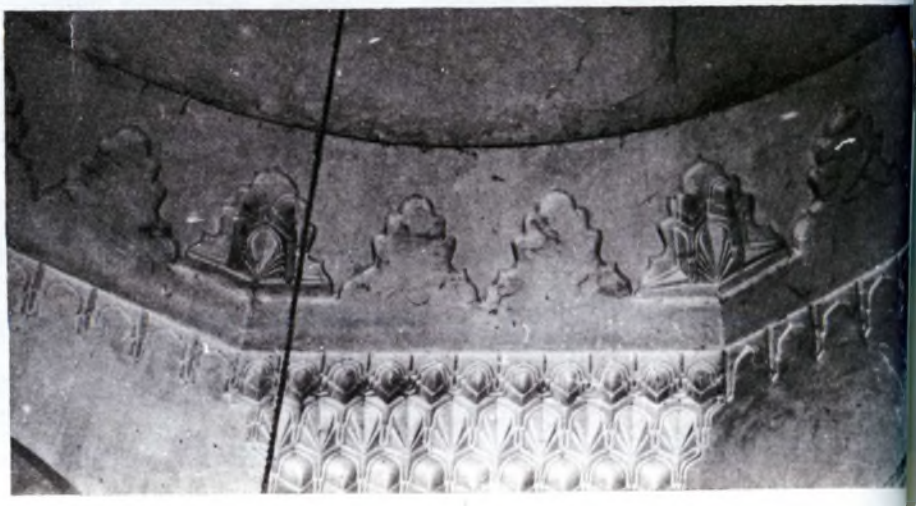
Bursa'da Yeşil Medrese avlusu



Bursa'da Yeşil Medrese yan küçük eyvanlarda çini kaplı tonoz



Bursa'da Murâdiye Medresesi avlusu



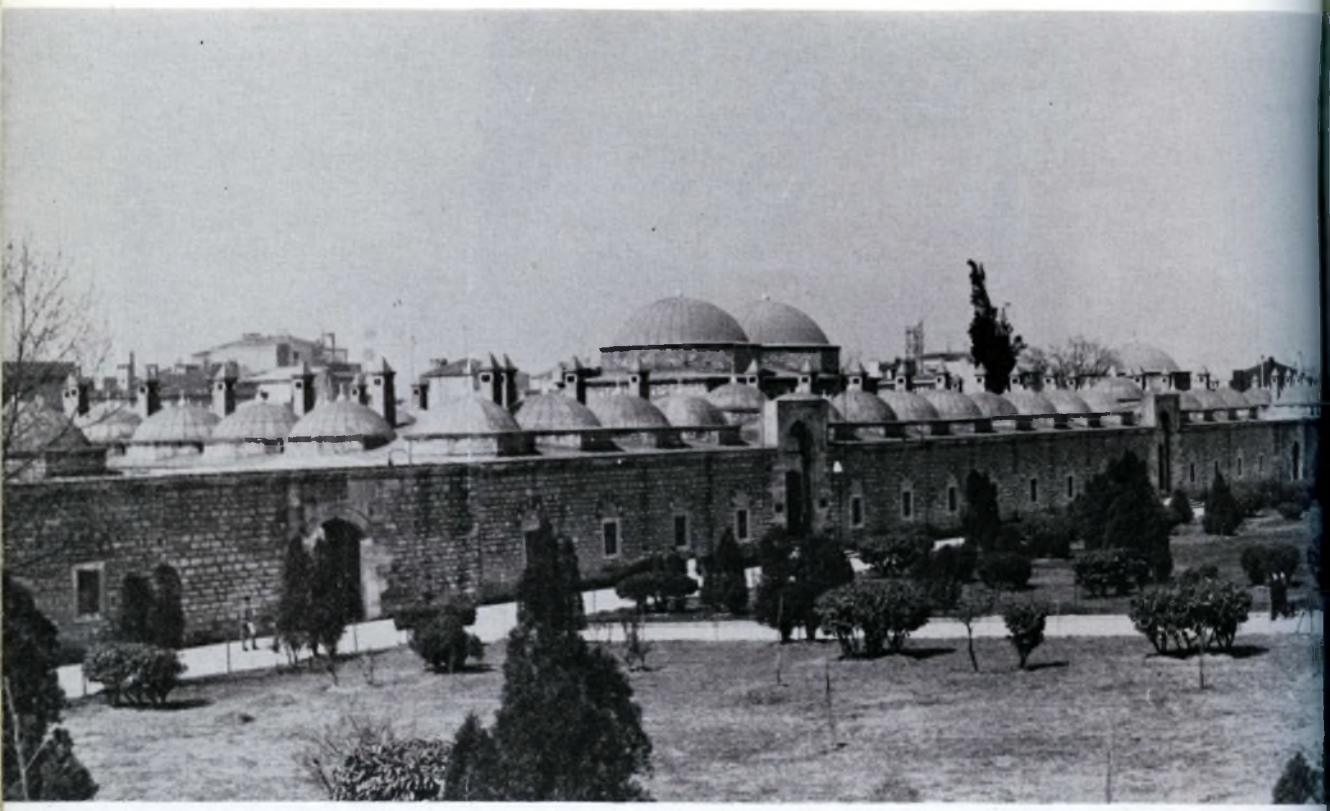
Bursa'da Murâdiye Medresesi dershânesi eyvanı, kubbe köşelikleri



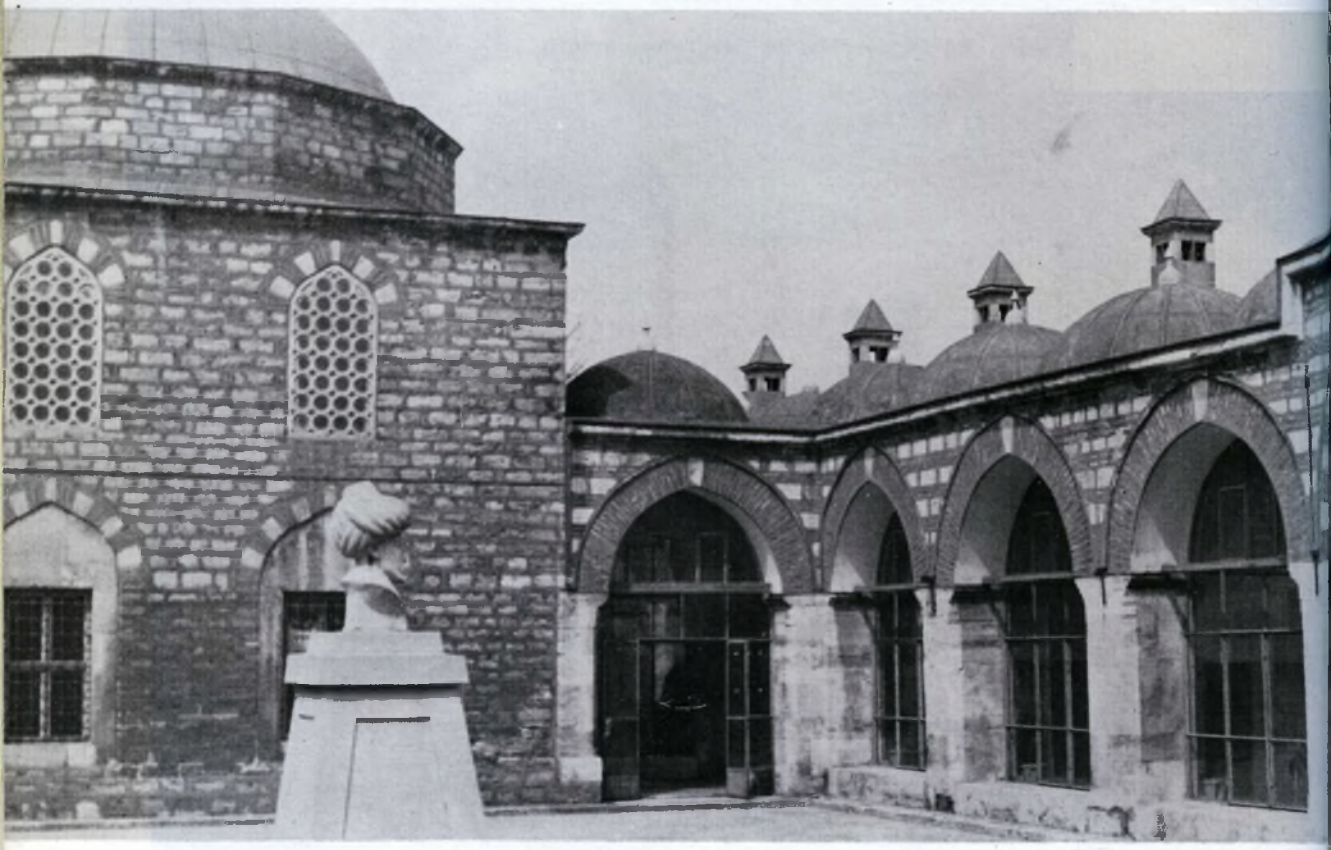
Edirne'de Peykler Medresesi avlusu



Edirne'de Peykler Medresesi kapısı



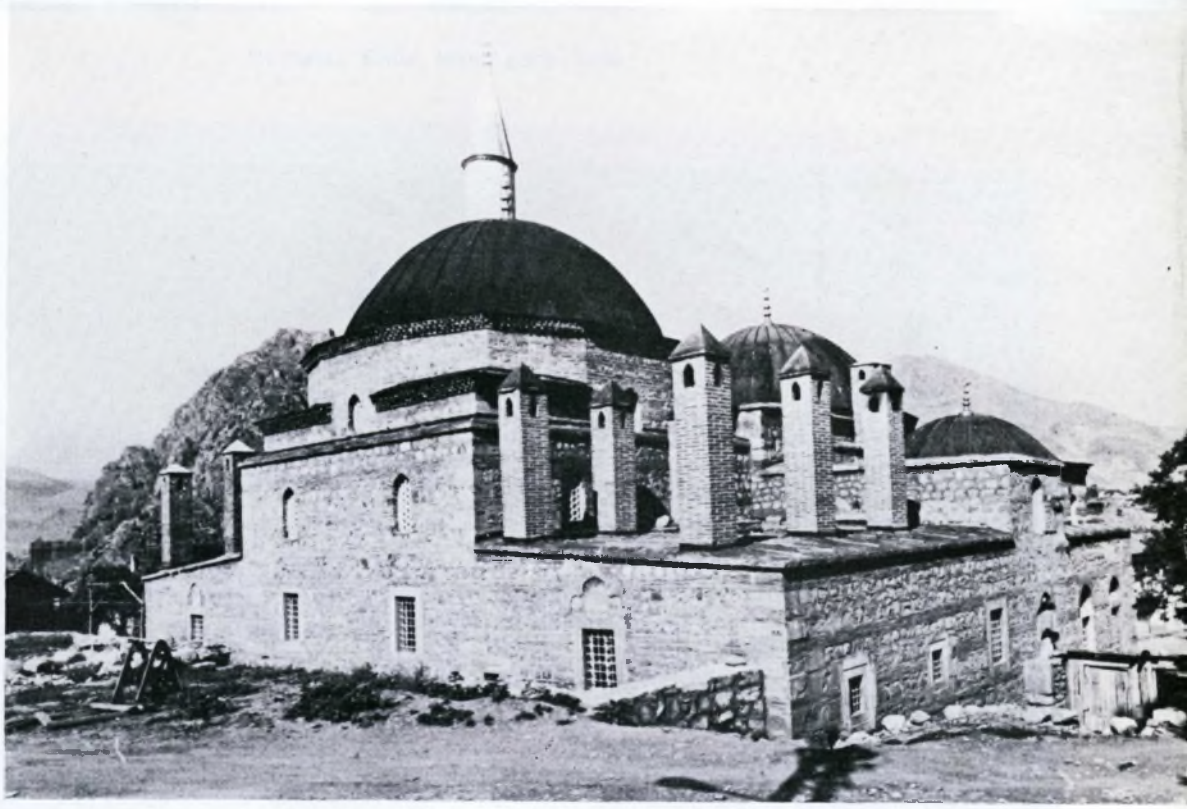
Fâtih Akdeniz Medreseleri



Fâtih Akdeniz Çifte Medreseleri



Bursa Yenişehiri'nde Pustin Pûş Zâviyesi



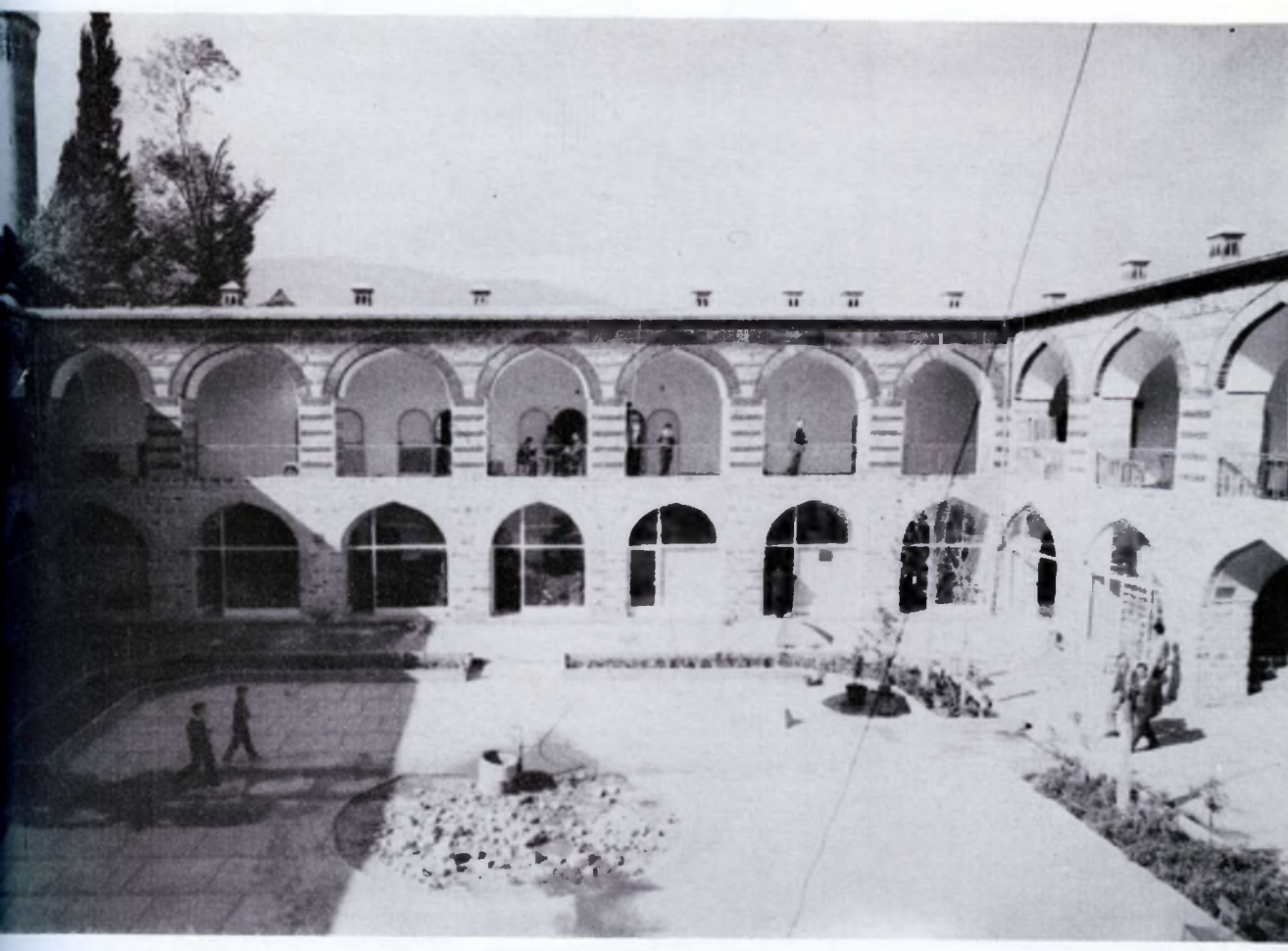
Amasya'da Yâkub Paşa Tekyesi



Amasya'da Yâkub Paşa Tekyesi



İznik'de Nîlüfer Hâtûn İmâreti



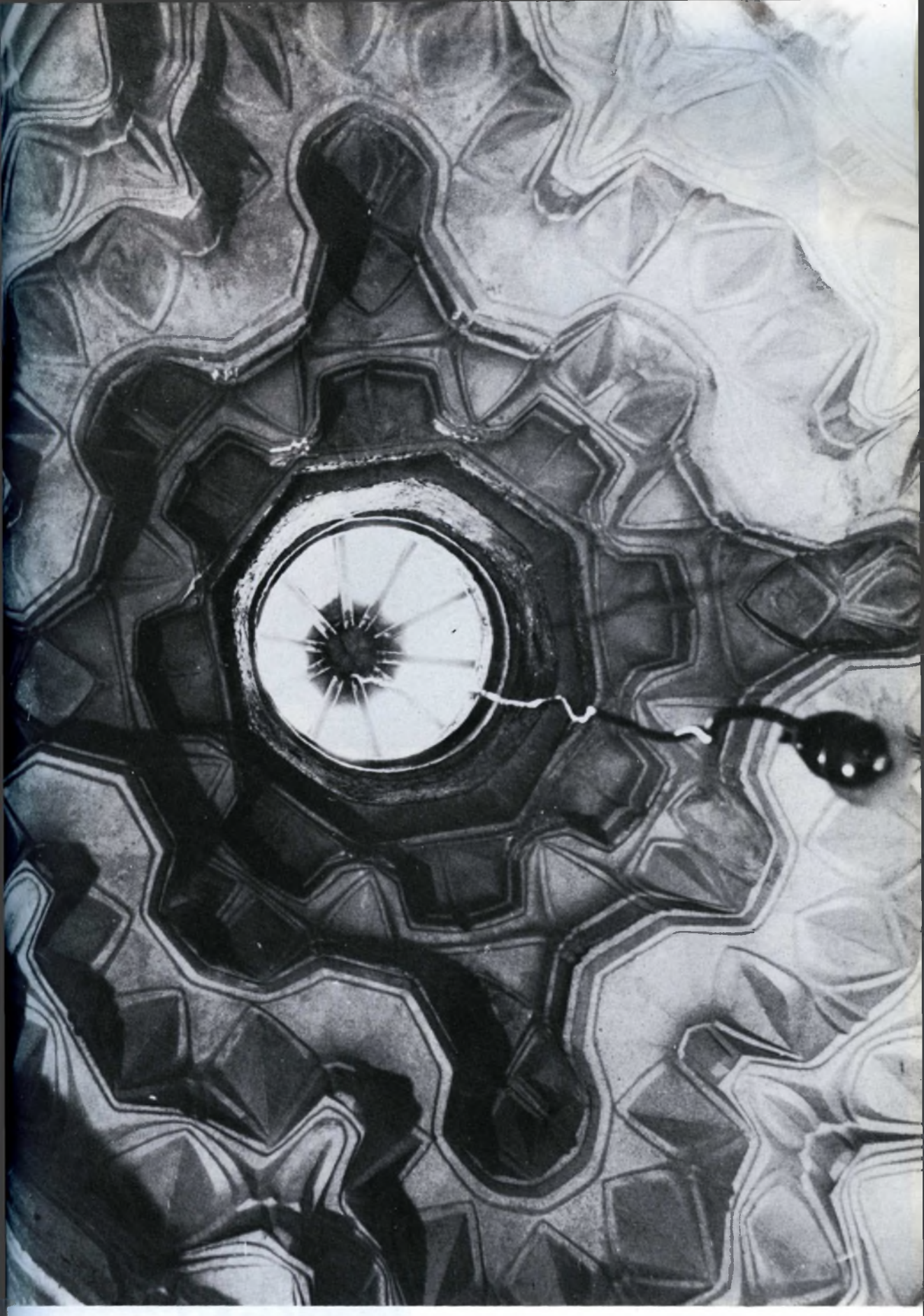
Bursa'da Emîr Hanı garb kolu



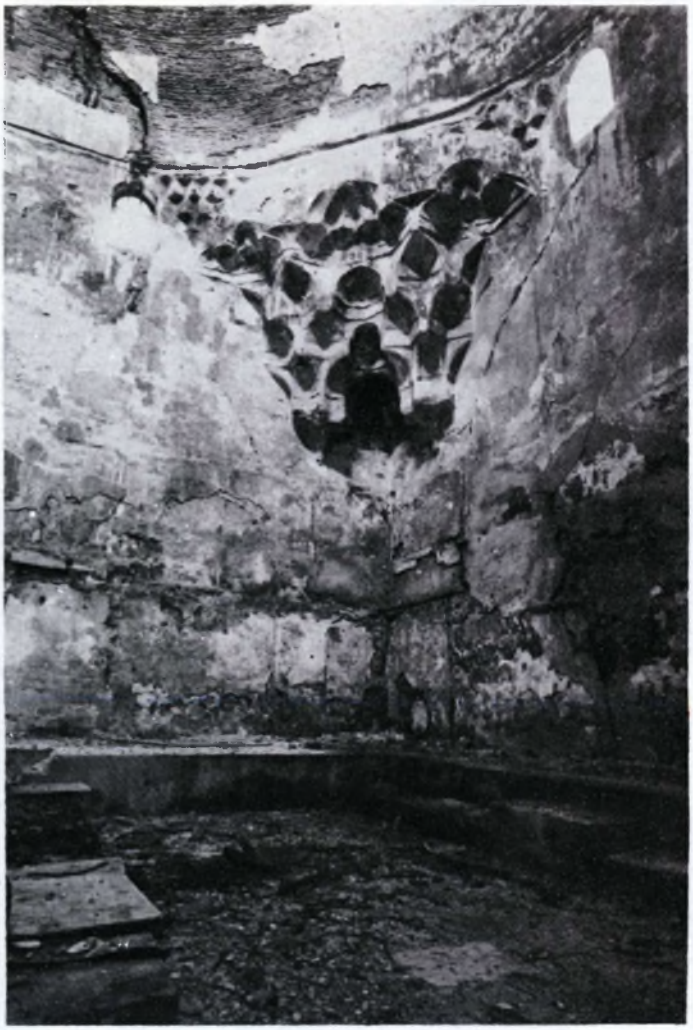
Orta Köy'de Karaca Bey Kervansarayı



Bursa'da Mahkeme - İbrâhim Paşa Hamamı erkekler kısmı sağ eyvanı ve göbek taşı



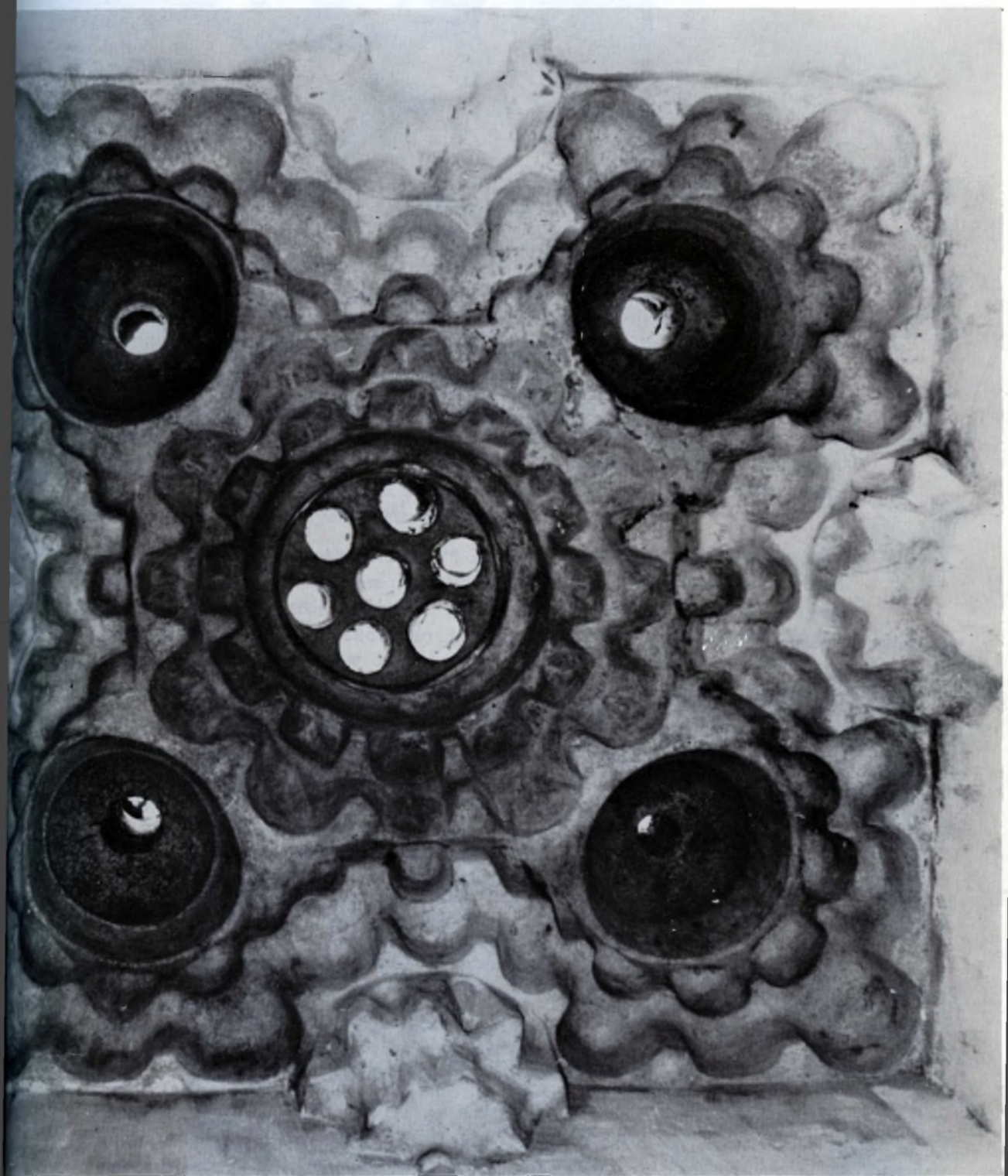
Bursa İbrâhim Paşa Hamamı küçük halvet kubbesi



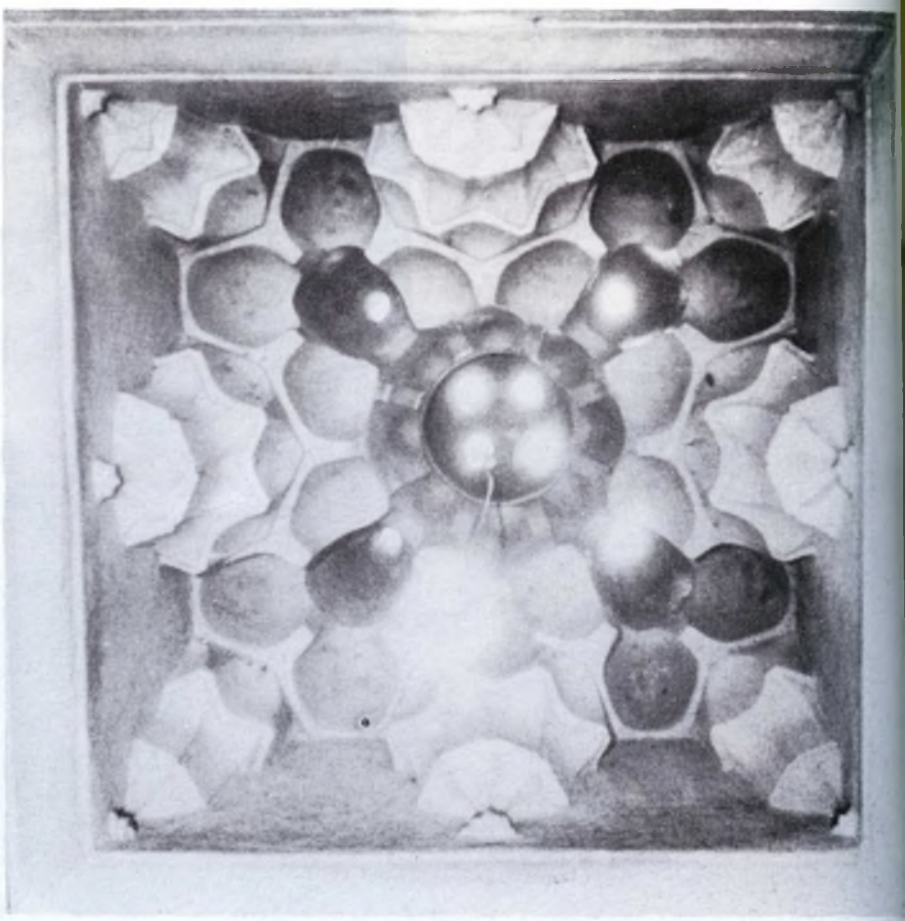
Edirne Tahta Kale Hamamı erkekler soğukluğu kubbe köşelikleri



İstanbul'da Mahmud Paşa Hamamı'nda bir kurna (Ayna taşı sonradan.)



Bursa'da Nasûh Paşa Hamamı halvet kubbelerinden



İstanbul'da Mahmud Paşa Hamamı halvet kubbelerinde

Bursa'da Nasûh Paşa Hamamı soğukluk köşelikleri



VII. BEDESTANLAR

BURSA'DA YILDIRIM BÂYEZİD BEDESTANI
(I. C., 469 - 471. s., 809 - 815. R.)

Bedestan ihtiyâcı önce Osmanlılarca duyulmuş olmayabilir; muhakkak ki şehirlerde kıymetli malların saklanması ve satışı için bâzı binâlar olacakdır. Ammâ bu mîmârî nevi'nin Osmanlılar'da şimdiki şeklini aldığı ve gelişdiği hiç şüphe götürmez br hakîkatdir. Bunların ilki de Yıldırım Bâyezid tarafından yapılandır.

Orhan Gâzî'nin yapdırdığı çarşı ve dükkânların bir kısmını da bünyesine katarak, bir merkezî çekirdek ve mahzenler ve 56 dükkân daha ilâvesiyle meydana getirilmişdir. Bu bedestan'm hepsi 68 olan dükkândan Ulu Câmie bakan kapısından şark köşesine kadar olan 12 si Orhan Vakfı'dır; Yıldırım Vakfiyesi'nden bu anlaşılıyor.

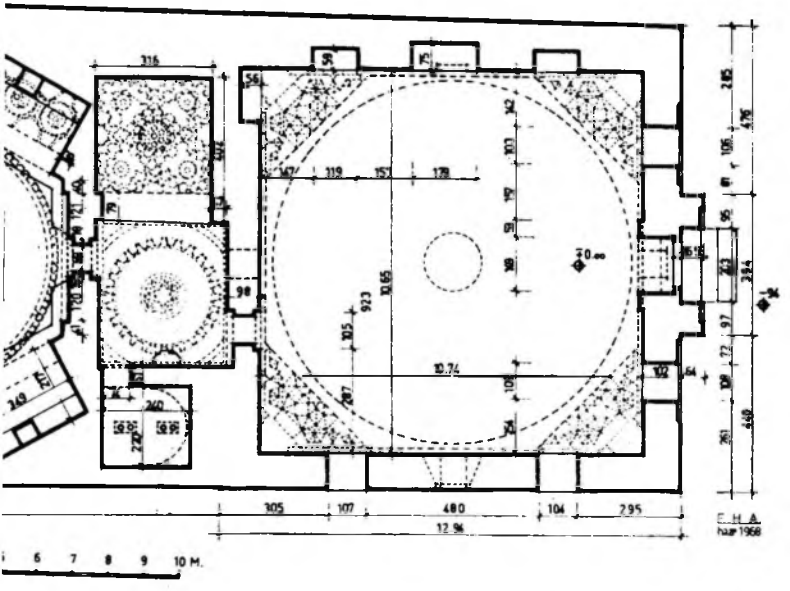
Bu Bedestan 6 ayağa oturan 14 kubbe ile örtülüdür; iç kısımda karşılıklı iki sırada 32 mahzen olup ticâret, bunların önlerinde ve direkler etrâfındaki peykelerde yapılırdı. Bu muâmele tarzını, İstanbul Büyük Bedestanı'nın hâlâ mevcûd olan teşkîlâtına bakarak biliyoruz. Yoksa Bursa Bedestanı pek çok defâ yangın görmüş ve yıkılmış olduğundan, peyke ve tezgâhlardan örnek kalmamışdır.

Bedestan'ın dört kapısı vardır; dış dükkânların ortasında çok mütenâsib bir gövde yükselmekdedir. 1956 yangınından sonra Bedestan pek güzel bir şekilde tâmîr edilmişdir. Duvarlar tuğla ve taş sırasıyle yapılmışdır.

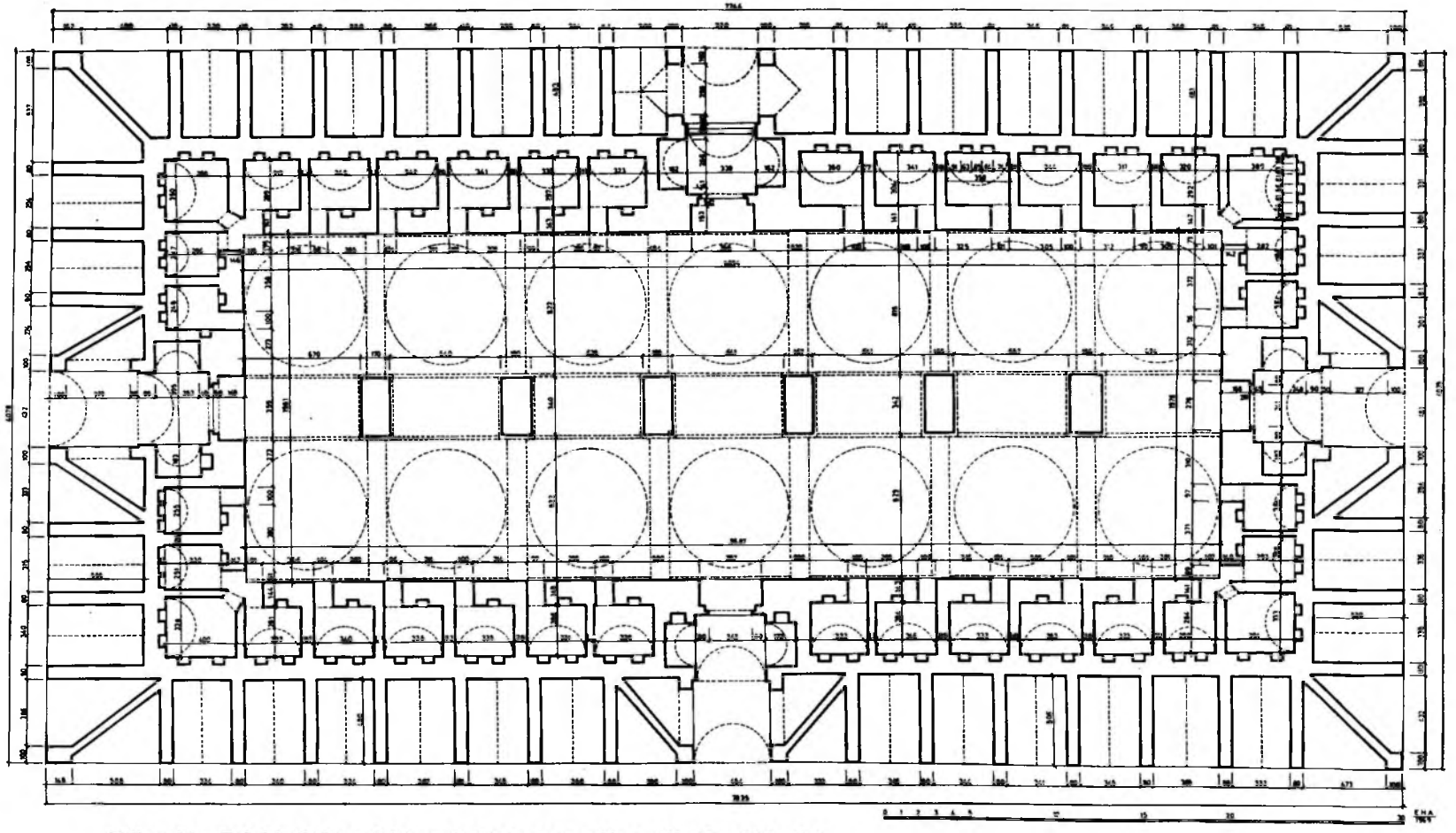
EDİRNE'DE ÇELEBİ SULTAN MEHMED BEDESTANI
(II. C., 162 - 163. s., 264 - 274. R.)

Bu da Bursa Bedestanı gibi 14 kubbelidir; farkı dükkânların daha büyük ve adedinin 68 yerine 64, höcre sayısının da 4 kolda 36 olmasıdır. Binânın nisbetleri pek güzeldir. Orta çekirdek 6 ve 4 sıra tuğla ve muntazam kesme taşla yapılmışdır. Dükkân ayakları da öyledir. İç ayaklar kesme taşdır. Üst pencere kemerleri türlü türlü rûmî ve hendesî kabartmalarla süslüdür. Bu bedestan'da kapı yanlarında ve köşelerdeki dükkânlarda bölmeler kutrânî konmuş olduğundan fazla birer dükkân elde edilmişdir.

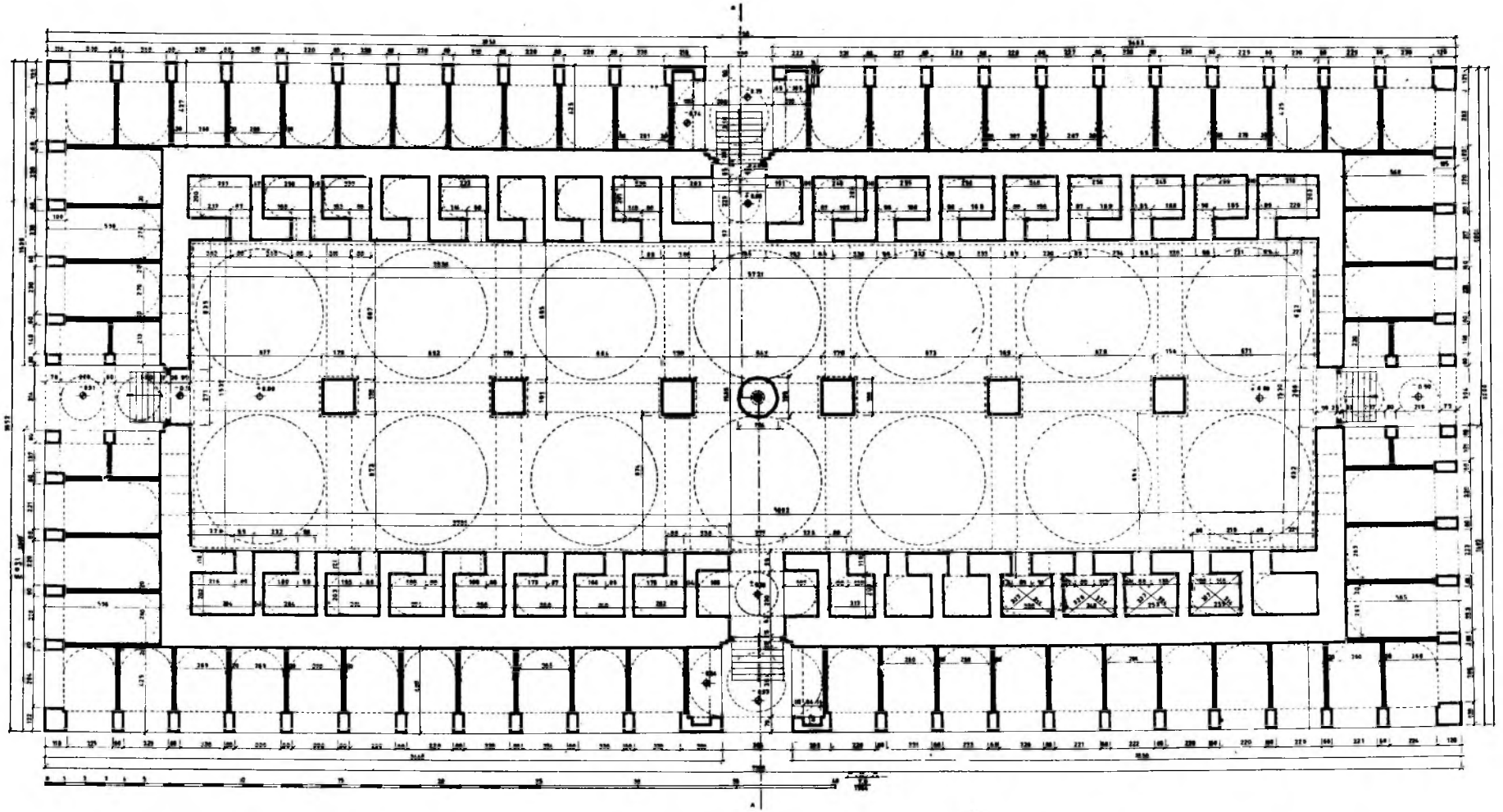
KULHAN
SU
DEPOSU
345
35
220
+30
1223
115
432
287
346
26.06
13.90
0 1 2 3 4



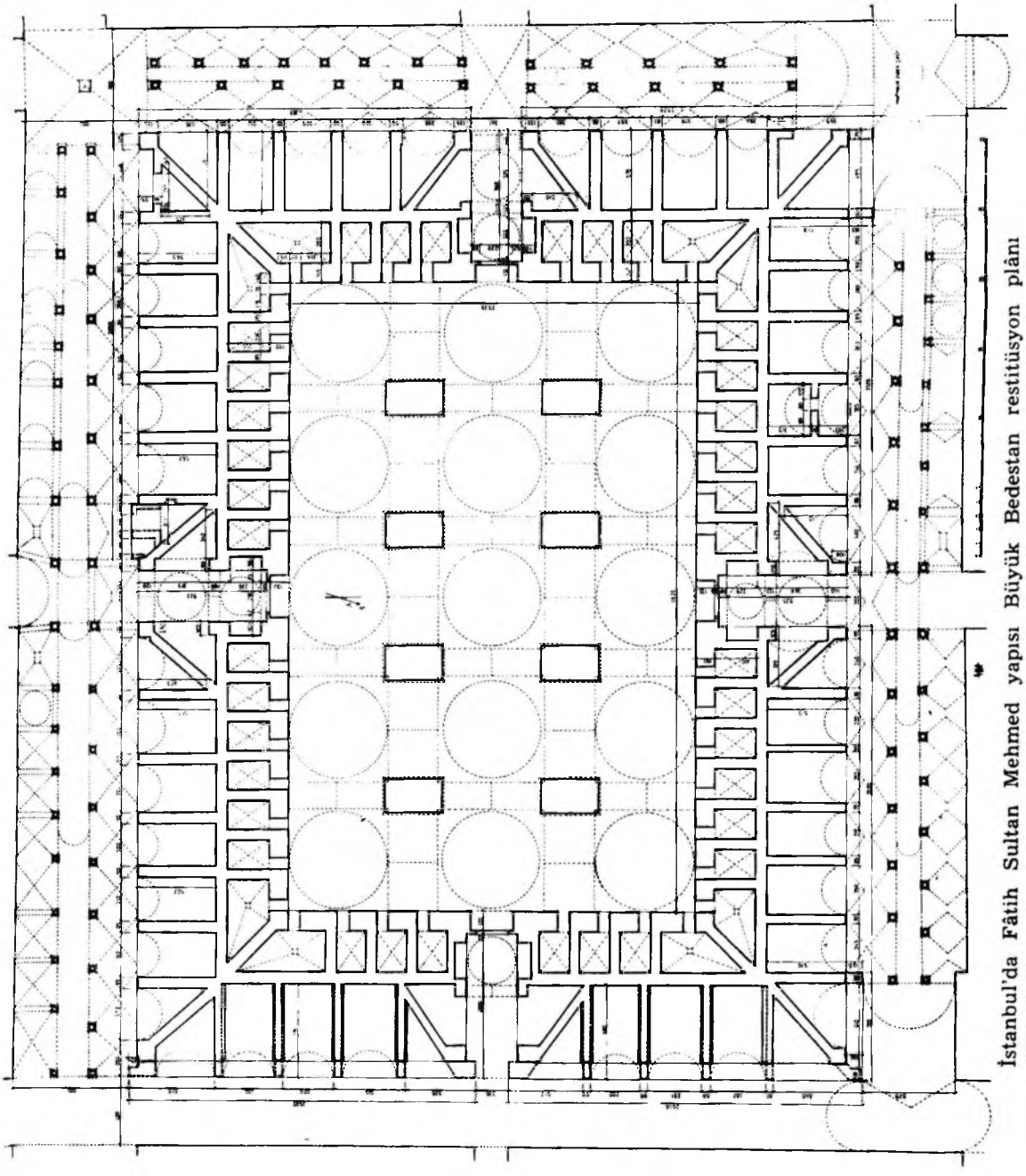
Bursa'da Nasûh Paşa Hamamı plânı (III. C., 227. R.)



Edirne'de Çelebi Sultan Mehmed Bedestanı plânı (II. C., 264. R.)



Bursa'da Yıldırım Bâyezid Bedestanı plânı (Dükkân duvarları yangından sonra ince tutulmuştur.) (I. C., 810. R.)



İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed yapısı Büyük Bedestan restitüsyon plânı
(IV C., 856. R.)

Sandal Bedestanı'nda iç mahzen yokdur; yalnız dört tarafda dükkânlar vardır. Bunların da bir kısmı şimdi noksandır. Sandal Bedestanı, sokaklara uymak ve dükkân adalarına mümkün mertebe az tecâvüz etmek mecbûriyetinden dolayı, tam gönyesinde yapılamamışdır. Bu Bedestan 12 ayak üstüne 20 kubbelidir. Kubbeleri Büyük Bedestan'a nazaran daha küçükdür.

Şu ufak ölçü mâlûmâtını ilâve edelim: Bursa Yıldırım Bedestanı dış sâhası 2545, Edirne Çelebi 3080, Büyük Bedestan 3412, Sandal 2230 ve göreceğimiz Ankara Mahmud Paşa Bedestanı 2888 metre murabbaıdır.

İSTANBUL'DA FÂTİH SULTAN MEHMED YAPISI
BEDESTANLAR VE ÇARŞI

(IV. C., 557 - 576. s., 853 - 869. R.)

İstanbul'un üç bedestanı vardır; Büyük veyâ Cevâhir Bedestanı, Sandal ve Galata Bedestanları. Büyük Bedestan tabîî her şeyden evvel bedestan olması düşünülerek yapılmışdır; bunda tereddüd yokdur. Fakat bununla kalmamış, şimdiki 3000 dükkânlık İstanbul Kapalı Çarşı'sının, Fâtih zamânında yapılan iki bininin yer aldığı adaların boy ve enlerine de ölçü olmuşdur (Bk: IV. C., 869. R.) Adaların boyu, Bedestanın kapısından köşesine kadar olan mesâfeye müsâvîdir; derinlikleri de hep aynıdır.

Bu adalar hiç dokunulmamış değildir; Sandal Bedestanı'nın, yine Fâtih devrinde inşâsı esnâsında ufak bir kısmı onun sâhasında kalmış, yanındakilerin de boylarından çalınmışdır. 1896 zelzelesine kadar vaziyet değişmeden kalmışdır. O zaman Çarşı'nın bilhassa şark tarafı, tamâmen harâb olduğundan, bâzı tâdilât yapılmışdır. Kalan üç taraf ilk hâlini muhâfaza etmekdedir.

Plânı halka halka olan bu kısımdan başka, Nûr-i Osmânî'ye çıkan Kalpakcılar Başı Caddesi'nin büyük bir parçası ile, Örücüler Kapısı'na giden yolun, Çakır Ağa Câmiine kadar olan kısmının, belki kapıya kadar olan devâmının da Fâtih devrinde olduğu, Sandal Bedestanı ve mezkûr câmi delâletiyle mâlûmdur.

Büyük Bedestan 8 ayak üstüne 15 kubbelidir; 44 mahzen, 56 dış dükkânı ve dolap denilen 8 dükkâncığı vardır. Etrâfı ikişer sıra direkli üç kollu yollardır. Dükkân adaları bu yollardan sonra başlıyor. Dördüncü kol olan şark tarafı, yânî Kuyumcular Çarşısı da 1896 zelzelesinde çekilen fotoğraflarının belirttiği gibi, üç kollu idi. Tâmîr esnâsında bu koldaki dükkânlar ve medhâl tamâmen yeniden yapılmış ve derinlikleri fazlalaşdırılarak cadde daraltılmış ve artık tek bir tonozla örtülüvermişdir.

Bedestan'ın Bizans eseri olduğu hakkında ilimle alâkası olmayan bir iddiâ vardır; bu iddiâya cevap vermek için ilmî kelâm etmek günâhdır. İddiâ o kadar çocukcadır ki hayret etmemek kâbil değildir! Şark kapısının üstünde tek bir kuş resmi varmış da ondan. Bir insan İtalyan boyunbağı takmış diye o milletden nasıl olmazsa, bir çok emsâli gibi, bir yerden bulunup oraya takılmış bir kabartma da, Bizans pasaportu olamaz.

Bedestan İstanbul'un bankası idi; her peykenin altında dövme demir sandıklar bulunur ve burada büyük servetler, kıymetler saklanırdı. O peykelerde oturan esnaf, mahzeninden çıkardığı mallarını gündüz müşteriye arzeder, sabah namazını müteâkib açılan Bedestan ikindi üzeri kapanırdı. Bu esnâfa hâce, hâcegî denirdi. Gece gündüz dam üstünde ve içde üst pencereler altındaki yollarda pasbanlar dolaşırdı. Bu bize has ticâret üslûbunu terk edip, Avrupa taklîdi dükkânlarla donatılan bu günkü Bedestan'ı tanımak kâbil değildir.

ANKARA'DA MAHMUD PAŞA BEDESTANI

(III. C., 33 - 48. s., 61 - 88. e. R.)

Ankara'da Hitit Müzesi yapılmış olan Mahmud Paşa Bedestanı Bursa ve Edirne'dekilerden başka bir tertibdedir. Dükkânlar yalnız orta gövdeye bitişik tek sıra olmayıp, tonozlu bir yol üstünde karşı tarafda da ikinci bir dizi teşkîl eder. Bu sûretle yalnız Bedestan olmakla kalmayıp, bir kapalı çarşı meydana getirir.

Bedestan dört ayak üstüne 8 kubbelidir; kubbeler emsâlinden büyükcedir. İç mahzen yokdur; geride 36, dış yüzlerde 58 ve ayrıca, kapı yanlarında iki tarafı açık 12, yânî cem'an 106 dükkân bulunmakdadır. Dükkânlar birbirine müsâvî değildir. Köşedekiler daha büyükdür. Binâ son zamanlara kadar çok harab idi; müze yapmak üzere, bâzı kısımları hatâlı olmakla berâber, mükemmelen tâmîr edilmişdir.

VIII. SARAYLAR

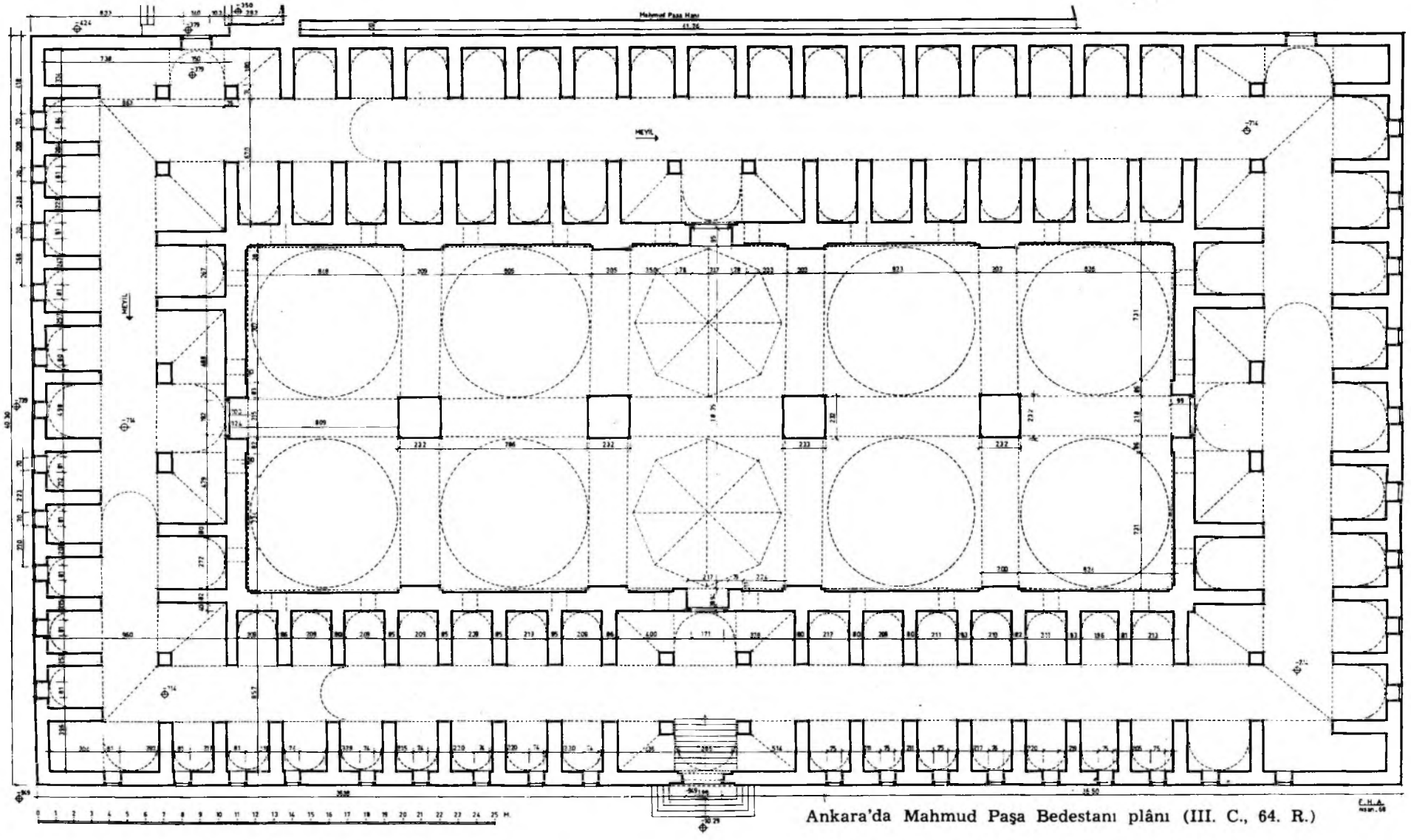
EDİRNE SARAYI VE CİHANNÜMÂ KASRI

(III. C., 234 - 267. s., 400 - 446. R.)

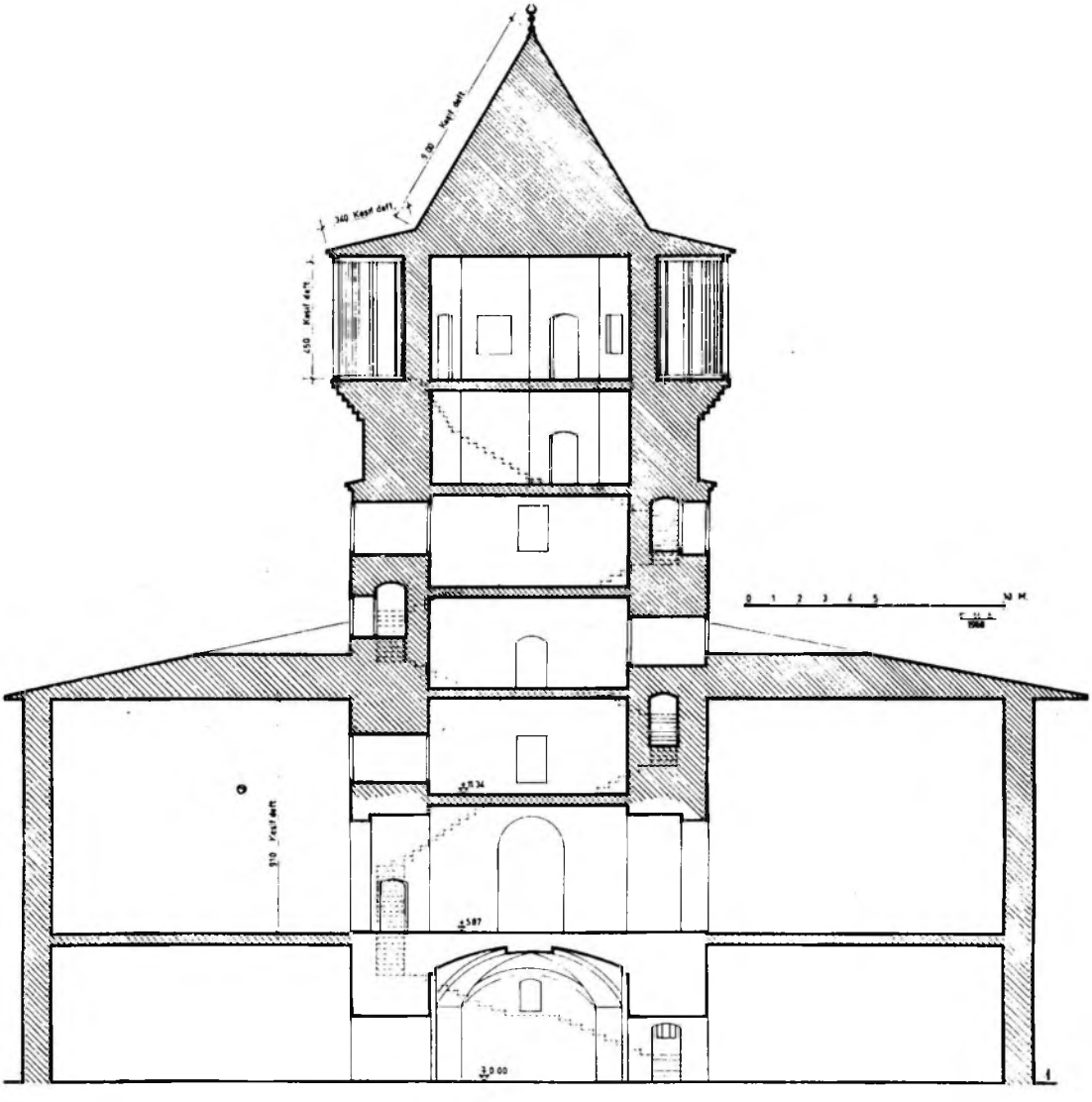
Ele aldığımız eser Edirne'nin ikinci sarayıdır; birincisi Selimiye'nin garb ve şimâlinde idi. Bir hamamından başka şimdi eseri kalmamışdır. Vâkıâ ikinciden de ancak yer altında binâlar ve bir iki harâbe mevcûd ise de mâhiyeti kül olarak mâlûmdur.

Bu yeni sarayın büyük kısmı Tunca ayağının şimâl-i garbî kenarındadır. Köşkler, kasırlar gibi bâzı müteferrik binâlar nehrin iki kolu arasındaki Bülbül Adası veyâ Tavuk Ormanı denilen sâhaya yapılmışdır. Bu adada şimdi güreş taklidleri yapılmakdadır.

Edirne Sarayı 350 - 360 bin metre murabbaı sâha işgâl etdiğine göre, İstanbul Topkapı Sarayı'nın yarısı kadar demekdir. Bununla berâber, bir eksiğiyle İstanbul'a nümûne olmuşdur. Bundan Topkapı Sarayı'nın Bâb-ı Hümâyûn'dan girilip Bâbü's-Saâde - Orta Kapı'ya kadar uzanan ve iki tarafdan sarayı kavrayan Birinci Avlusu yokdur. Bâb-ı Hümâyûn'dan girilen avlu üstünde matbahlar ve baltacı koğuşları vardır. Bu binâlar İstanbul'da İkinci Avlu'dadır. Birinci Avlu üzerinde binâlardan sâde matbahların harâbesi mevcuddur. İstanbul'daki âbidevî Bâb-ı Hümâyûn, Edirne'de basit bir kapıdan ibâretdir.



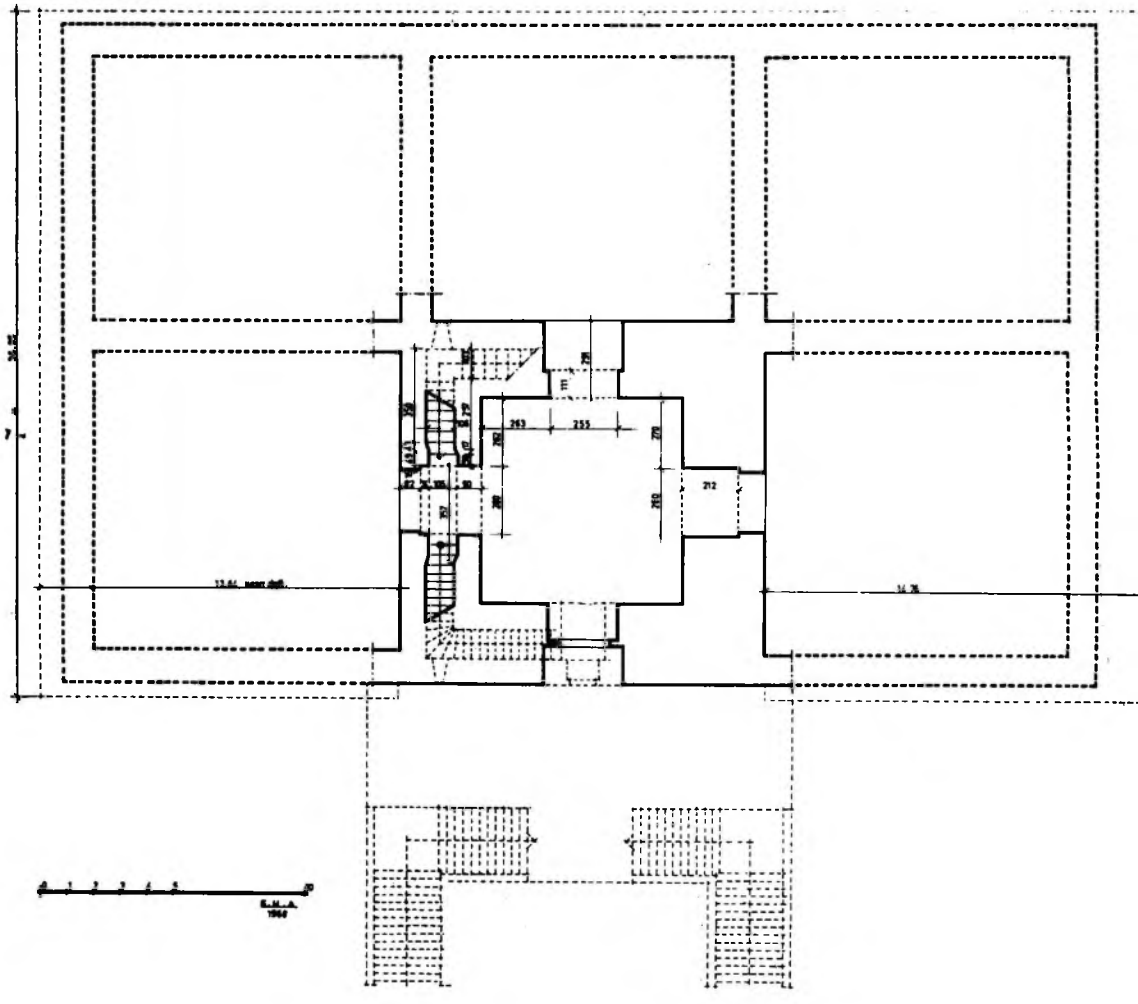
Ankara'da Mahmud Paşa Bedestanı plânı (III. C., 64. R.)



Edirne Sarayı Cihannümâ Kasrı restitüsyon makta'ı (III. C., 409. R.)

Bu avlu ile Kum Meydanı arasında Bâbü's-Saâde vardır; onun hemen karşısındaki Arz Odasından eser kalmamışdır. Bu Kum Meydanı'nda Kum Kasrı ve hamamı, bir de büyük bir husûsiyeti hâiz olan Cihannümâ Kasrı bulunmakda, Harem dâiresi sol tarafı tutmakda idi.

Sarayın şimâl, yânî nehrin dirsek teşkîl edip ikiye ayrıldığı tarafının tam hudûdunu, kat'ıyetle tâyîn mümkün değildir. Sarayın, Topkapı'da olduğu gibi, burçlarla tahkîm edilmiş, dendanlı, seğirdimli bir sûru yokdur. 1875 lerden kalan fotoğraflara nazaran, en ehemmiyetli sâhası olan Kum Meydam'nın duvarı, nihâyet 1.00, 1.10 kalınlıkdan, takrîben 3.5 m. irtifâdan fazla değildir. Bu duvar içden üç köşe ufacık payandalarla tahkîm edilmişdir, o kadar. Bu duvarlardan iz kalmamışdır.



Edirne Sarayı Cihannümâ Kasrı birinci kat restitüsyon plânı (III. C., 408. R.)

Bu gün saraydan kalan sağlam ve tâmîr edilmiş olan küçük Kum Kasrı Hamamı, Fâtih Köprüsü, su maksemi, matbahların harâbesi, Kanûnî devrinde yapılan Adâlet Kasrı ve ikinci köprü ve Cihannümâ Kasrı'nın harâbesidir.

Biz de, Edirne Sarayından kalan husûsiyet ve ehemmiyeti hâiz bir parça olarak, Cihannümâ Kasrı'nın plân ve fotoğraflarını koyuyoruz. Kasır şöyle böyle 25.0 × 40.0 m² sâhasında ve alemine kadar 40.0 m. irtifâındadır. Bodrum ve birinci katı 1000 m² iken, asıl kuleyi teşkîl eden yedi katlı orta kütle 14.80 × 14.80 ebâdında, yâni 220 m² dir. Sâde bu orta çekirdek 40.0 m. irtifâındadır; yanlar alçakdır.

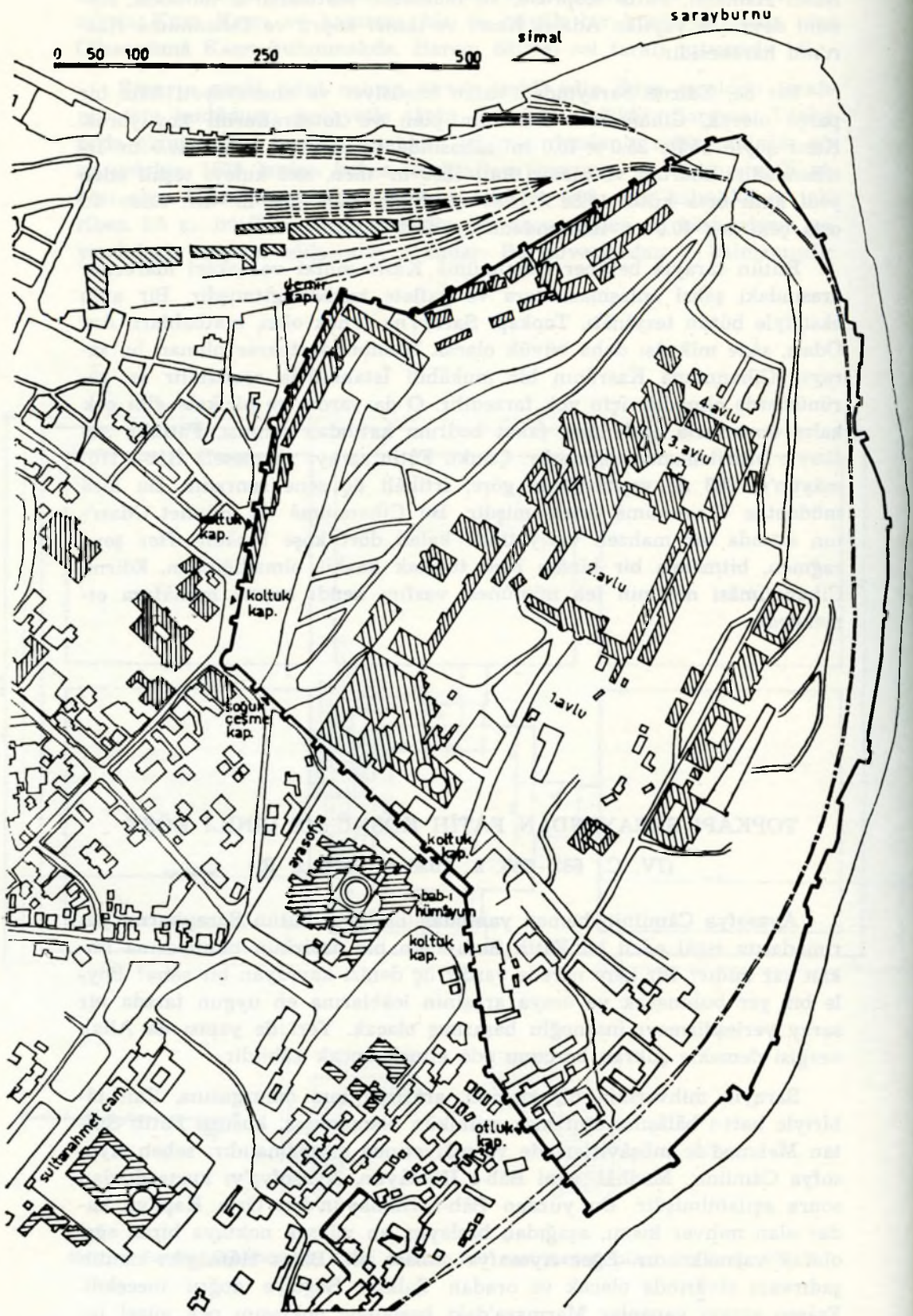
Bütün sarayla berâber Cihannümâ Kasrı mülkî ve askerî idâreciler arasındaki şahsî anlaşmazlıklara ve gaflete kurban gitmişdir. Bir avlu eksiğiyle bütün tezyînâtı, Topkapı Sarayı'na örnek olan, matbahları, Arz Odası, sâde mikyâsı daha büyük olarak İstanbul'da tekrar olunan bu sarayın Cihannümâ Kasrı'nın bir mukâbili İstanbul'da aranabilir ve görünürlerde olmadığı için yok farzedilir. O da vardır ve bir kale gibi çok kalın duvarlarla başlanmış, fakat bodrum katından sonrası, Fâtih'in vefâtıyle bitirilemeden kalmışdır. Çünkü Fâtih sarayı ve meselâ Bâb-ı Hümâyûn'u, 883 de yaptırdığına göre, irtihâli üç sene sonradır. Bu kısa müddetde Cihannümâ bitememişdir. Bu Cihannümâ da Sünnet Odası'nın altında bir mahzen vazıyetinde kalan dört köşe binâdır. Her şeye rağmen, bitmemiş bir binâyı ölçü tutmak kaabil olmadığından, Edirne Cihannümâsı nevi'nin tek nümûnesi vasfını kendi başına muhâfaza etmekdedir.

TOPKAPI SARAYI'NDAN FÂTİH KÖŞKÜ VE ÇİNİLİ KÖŞK

(IV. C., 682 - 755. s., 1038 a. - 1056 z. R.)

Ayasofya Câmiinin hemen yanından başlayıp bütün Sarayburnu yarımadasını işgâl eden bu Fâtih Sarayı'nın bir nazîrinin bulumasına imkân var mıdır? Bir kere nerede vardır üç denizi kavrayan bir sâha? Böyle bir yer bulunacak ve oraya arâzinin îcâblarına en uygun tarzda bir saray yerleşdirmeyi insanoğlu başarmış olacak. Yeri de yapısı da Allah vergisi demekle şükran borcunu edâ etmek ancak kâbildir.

Sarayın mihverinin bir kısmını, arâzinin tam omurgasına, ilmî tâbiriyle hatt-ı bâlâsına oturtmak mümkün olamamışsa, kusuru Fâtih Sultan Mehmed'de müşâvirlerinde ve mâiyetinde aramamalıdır; sebeb Ayasofya Câmiidir. Medhâl, yâni Bâb-ı Hümâyûn, Ayasofya'yı kurtardıkdan sonra açılabilmişdir. Bu yüzden Bâb-ı Hümâyûn'dan Orta Kapı'ya kadar olan mihver kısmı, aşağıdan başlayıp, en yüksek noktaya biraz eğri olarak varmakdadır. Eğer Ayosafya olmasa idi, Bâb-ı Hümâyûn câmiin şadırvanı civârında olacak ve oradan Salkım Söğüd'e doğru inecekdi. Esâsen sarayı yapanlar Marmara'daki başlangıç noktasını pek güzel in-



Topkapı Sarayı umûmî plânı (IV. C., 1038 a. R.)

tihâb etmişler, fakat câmii kurtarmak için sûrun istikametinde büyük bir kırma yapmaya mecbûr kalmışlardır. Doğru kalsa idi saray, Ayasofya'yı içine alacakdı. Sâhanın biraz büyümesi mes'ele değil, iş tabîî sûret-i hâllini bulmasındadır.

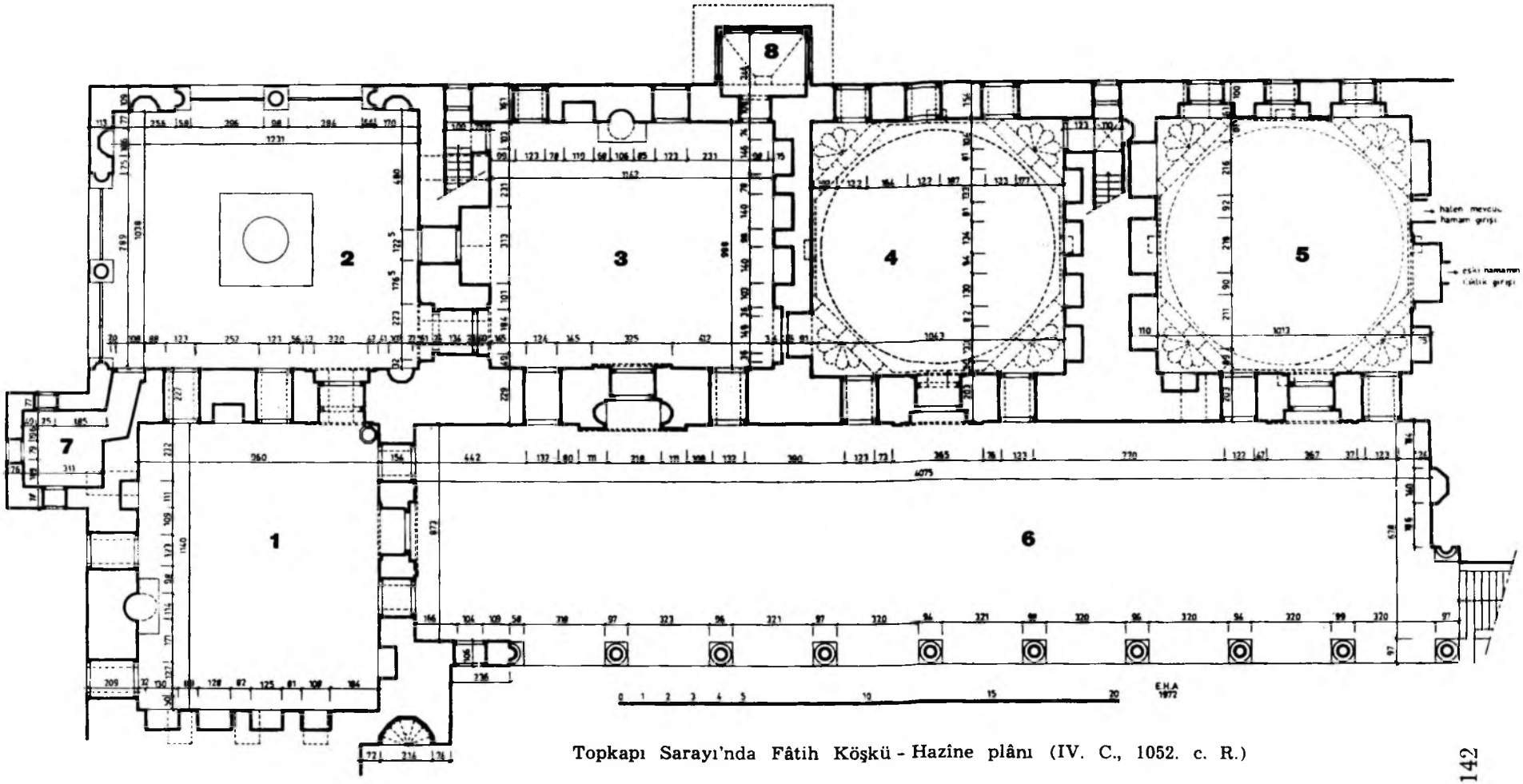
Türklerde saray, pâdişâhın husûsî ikâmetgâhı olmakdan ziyâde, Devlet umûrunun esas mes'elelerinin çevrildiği mekânlar mecmûası demekdir. Türk an'anesine boyun eğmiş, kültürü içinde yuğurulmuş olan Hindistan Moğol hükümdarlarının saraylarında dîvân-ı hâs ve dîvân-ı âm gibi mahaller vardır. Saray ismi taşıyan bu te'sîslerin, düşünülebilecek lüzûmlu husûsiyetlerin toplamış bir bütün olmasını Osmanlılar tahakkuk etdirmişler, şâhika da bu Topkapı Sarayı'nda vücûde gelmişdir. Harem kısmı sarayın sâhası içinde ufak bir yer işgâl eder.

Sur mâlûm, Marmara'dan başlar şimâle doğru çıkar, birkaç kırma ile Soğuk Çeşme köşesinden sert bir dönüşle şarka doğrulur. Bâb-ı Hümâyûn Ayasofya'nın yanındadır ve Birinci Avlu'nun ve sarayın tak kapısıdır. Birinci Avlu, ekmek fırını, neccarlar - yapıcı teşkîlâtı ve malzemesi, iyi su sakaları, vesâire gibi hizmet erbâbına tahsîs edilmişdir. Müstesnâ zamanlar hâricinde bu avluya giriş serbestdir. İkinci Avlu devlete mahsusdur; devleti temsîl eden Kubbealtı vezîrleri burada toplanır. İç Hazîne, Devlet Aşı, Devlet Bineği, yâni matbah ve ahırlar buradadır. Üçüncü Avlu Enderûn'a mahsusdur. Yine Enderûn denilen Devlet Mektebi, pâdişâha hizmet yoluyle devletin şan ve şerefini gözeten Enderûnlular, Emânât-ı Mukaddese Hazînesi buradadır. Fâtih Köşkü de sonradan Hazîne olmuşdur. Dördüncü Avlu yorucu devlet işlerinin sâhasından, yâni Enderûn'dan sonra Pâdişâha mahsus birkaç köşkün, sünnet merâsimine mahsus odanın bulunduğu avlu olup Mubârek Emânetler Revâkı da buraya açılır. Bu avlu üstünde Sünnet Odası altında Cihannümâ'nın yapılabilen kısmı olan bodrum katı vardır. Beşinci Avlu, donanmanın uğurlanma ve karşılanma merâsimine mahsus köşkü, kasırları hâvî olup korular, meyve ve sebze bahçeleri, cirid oyunları sâhası buradadır. Bir tarafdan Birinci Avlu ile birleşir; bu sûretle Birinci ve Beşinci Avlular dîğer üçünü kavrar.

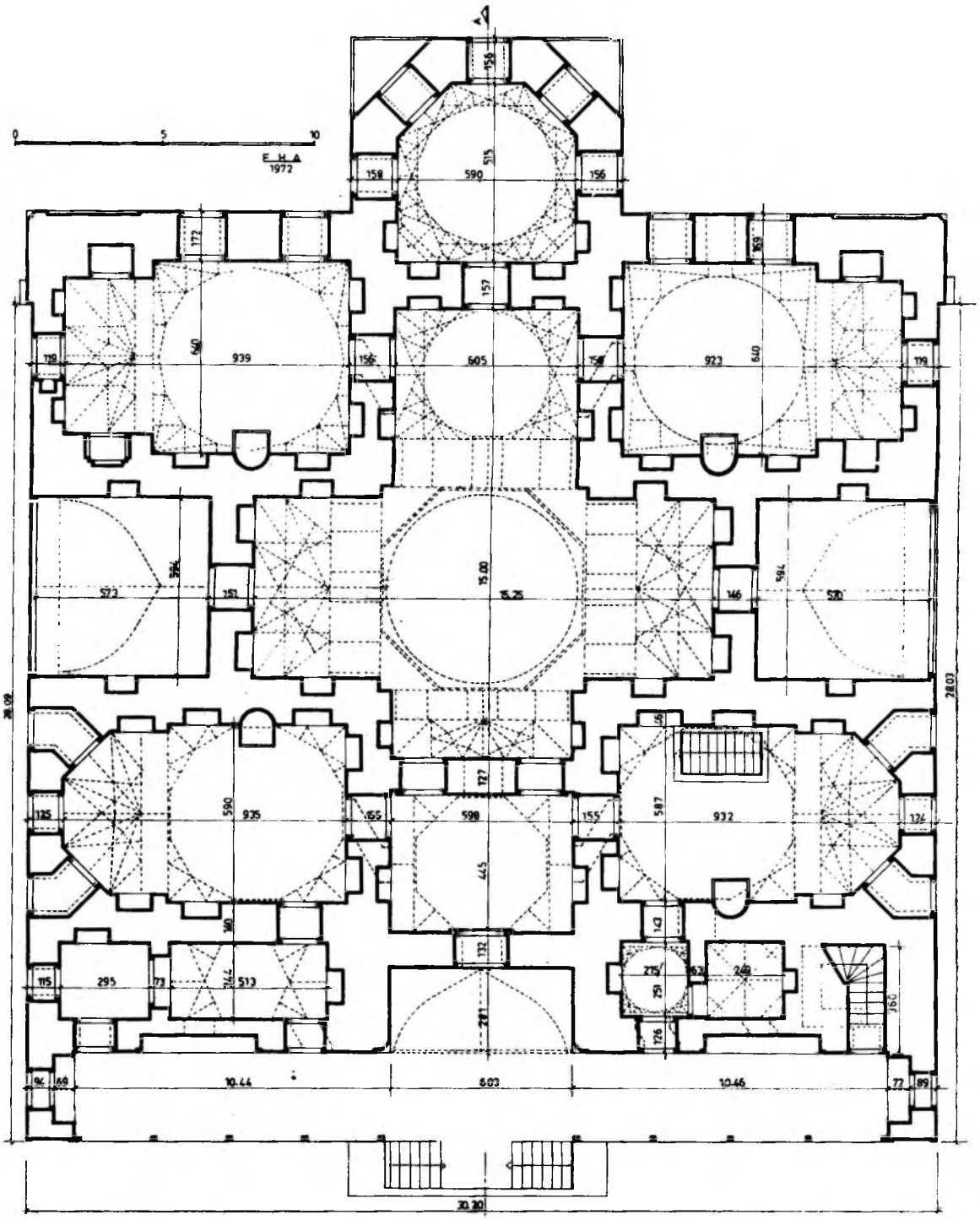
Harem İkinci Avlu'dan Dördüncü'ye kadar devâm eder. Şimâl hudûdu Beşinci Avlu'dadır. Ucu nereye varacağı hesaplanmadan aktarılan bâzı bilgilerin bilâ münâkaşa kabûllenilmesi, bilhassa rivâyet ve yakıştırmalara îtibâr göstererek temâyüz etmek istenmesi gibi âmillerin te'sîri ile Harem'in Fâtih devrinde mevcûd olmadığı söylenir. Harem'i Kanûnî devrinden gösterenler olduğu gibi, bir kapıdaki tâmîr kitâbesini inşâya delâlet ediyor zannederek, III. Sultan Murad'a hamledenler de vardır.

Avludaki medhalin 90 m. ilerisinde Kanûnî bir hamam ile Hünkâr Sofası'nı, III. Sultan Murad da 110 metre ileride yatak odasını yaptırmışdır. Ammâ ikisi de daha evvel mevcûd olan binâlara eklenerek, gönyesiz duvarlarını ekleme yerlerini tashîh ile yaptırmışlardır. İnşâat da târîhî vak'alar da bunu gösterir. Sarayın avlularını meydana getirebilmek için, Harem'in oturduğu düzlüğe istinad duvarı vazîfesini gören Harem binâlarının sarayın ilk yapılışı sırasında, yâni Fâtih devrinde bitmiş olması mecbûrîdir. Yoksa kat kat sedler teşekkül edemez; onlar olmadan da saray mevcûd olamazdı. Bunu bile göremeyenler vardır. Bu hulâsacık ile Topkapı Sarayı'nı ve mes'elelerini îzâh etmiş olduk.

* * *



Topkapı Sarayı'nda Fâtih Köşkü - Hazîne plânı (IV. C., 1052. c. R.)



Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'ün birinci kat restitüsyon planı (IV. C., 1056 d-I. R.)

Bu anlatış hakîkatin ifâdesidir; ammâ bir de, saraya olmayacak tahminler atfeden bâzı düşünceler serdedilir. Tursun Bey'in bir tâbîrinin akıl almayacak bir mânâya çekilmesi, bu düşünceye mesned yapılmışdır. Tursun Bey, yedi kuleli bir Ahmedek, yâni iç kaleden bahseder. Bu ahmedekin Yedi Kule değil de Topkapı Sarayı olduğu hakkında bâzı fikirlerin sarfedildiği duyulur, âfâkî telâkkî edilip geçilirdi. Ammâ 1975 başında iddiâ yazıya intikâl etmişdir. Mezkûr sene başında bir banka takviminin resim altında imzâlı bir îzâhât metninde Bâyezid'deki Eski Saray'ın: "... Daha geniş bir alana inşâ edilmiş olduğu hâlde Fâtih'in onu terk ederek Topkapı Sarayı'nı "Daha çok İstanbul'un müdâfaası ilk plâ-

na alınarak..." yapıldığı ve Ahmedekin Üçüncü Avlu olduğu ve o sâhanın kuleler ve ağır toplarla tahkîm edildiği — Tursun Bey'in Yedi Kule için yazdıkları buraya mal edilerek — öne sürülmüş, ancak bu ahmedekin kulelerini Topkapı Sarayı'ndaki hangi binâlar olduğu tasrîh edilmemişdir. Bu da, çok daha evvel vâkı şifâhî beyanlardan mâlûmûmuzdur. Bu ifâdeden sonra, Harem'in III. Sultan Murad tarafından yapıldığı fikri gelmekdedir; Harem bahsini yukarıda tashîhen îzâh etdik; tekrârına lüzum yok. Ahmedek bahsine gelince, her şeyden evvel Eski Saray'ın sâhasının daha geniş olduğu asla hakîkate uymaz, hakîkat bunun tam tersidir. Eski Saray'ın şimâlde varabileceği en son nokta Küçük Pazar seddidir; ondan sonrası uçurumdur. Süleymâniye Câmiini de içine almak şartıyle, Fâtih devrinde mümkün olan en geniş hudûdiyle bu sarayı Topkapı'dan çok daha küçük ve ancak onun %45 idir. Daha az olabilir, daha büyüyemez, basit rakam ve ölçü mâlûmâtı bunun gösterir.

Binâenaleyh Eski Saray, küçük ve tevsii kabil olmadığı, büyütülse şehri ikiye böleceği gibi sebeblerle terkedilmiş ve yerine yenisi yapılmışdır. Topkapı Sarayı da sâhası vâsi, mahalli pek uygun olduğu için intihâb edilmişdir.

Ahmedekin Üçüncü Avlu olduğu hakkındaki teşhîs ise, ahmedekin ne olduğunu bilmemekdir. Bir kalede ne aranır? Bâhusus, en kuvvetli olması lâzım gelen iç kalenin hâiz olması lâzım gelen şartları bu duvarlar karşılar mı? Bu cihetler hiç aranmamışdır. Üçüncü Avlu'nun duvarları 1.05 m. dir, irtifâı da bir bahçe duvarından az kabacadır. Çünkü sarayın avlularını bölmek vazîfesi için bu ebâd kâfîdir. Böyle bir duvara bir omuz verilse dayanmaz. Bir kalede ahmedeke nazaran dış duvarlar makamında olan Sûr-i Sultânî bile 3.0 m. kalınlıkda yâni ahmedek diye öne sürülen avlu duvarının üç mislidir. Varıp kıyâs etmek gerekdir. Resim altını yazan zatdan eskiden alınan şifâhî mâlûmâtdan akılda kalanlara göre, iddiâ edilen yedi tane kule arasında, Hazîne Dâiresi, Hekimbaşı Odası, mevcud Saray Kulesi ve yalnız bodrumu olan ve bu kitabda iki yerde bahsi geçen Cihannümâ temeli gibi binâlar gösterilmekde idi. Hazîne, o apaçık revaklar varken müdâfaa ve düşmanı püskürtmek değil, içeriye dâvete yarar. Hekimbaşı Kulesi'nin duvarları ise, en kalın yerinde 1.95 m. dir. O yalnız gemileri görmeye yarayan bir tarassut mevkiidir. Şimdiki kule ise Üçüncü Avlu'dan hâriçtedir.

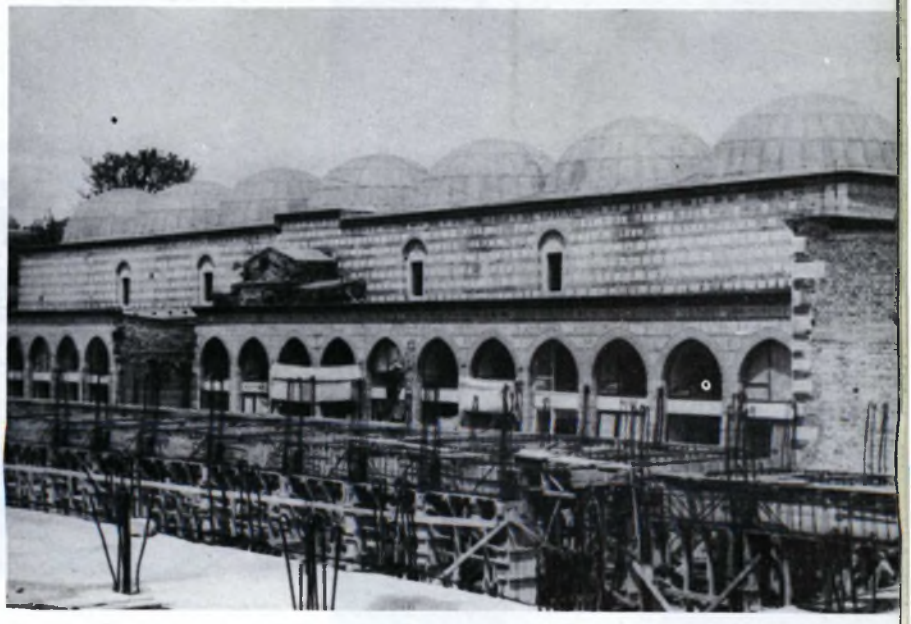
Tursun Bey'in bahsetdiği ahmedek ise Yedi Kule Hisarı'dır; kulelerinin duvarı 5.0 - 5.25 m. dir. Kale de, kule de böyle olur. İlle yeni bir fikir öne sürmek için bu kadar boş gayrete şaşmamak kâbil değildi. Yedi Kule dururken, Ahmedek Topkapı Sarayı'nda aranmaz. Sarayın inşâ sebeblerine de kulp takmaya lüzûm yokdur.

* * *

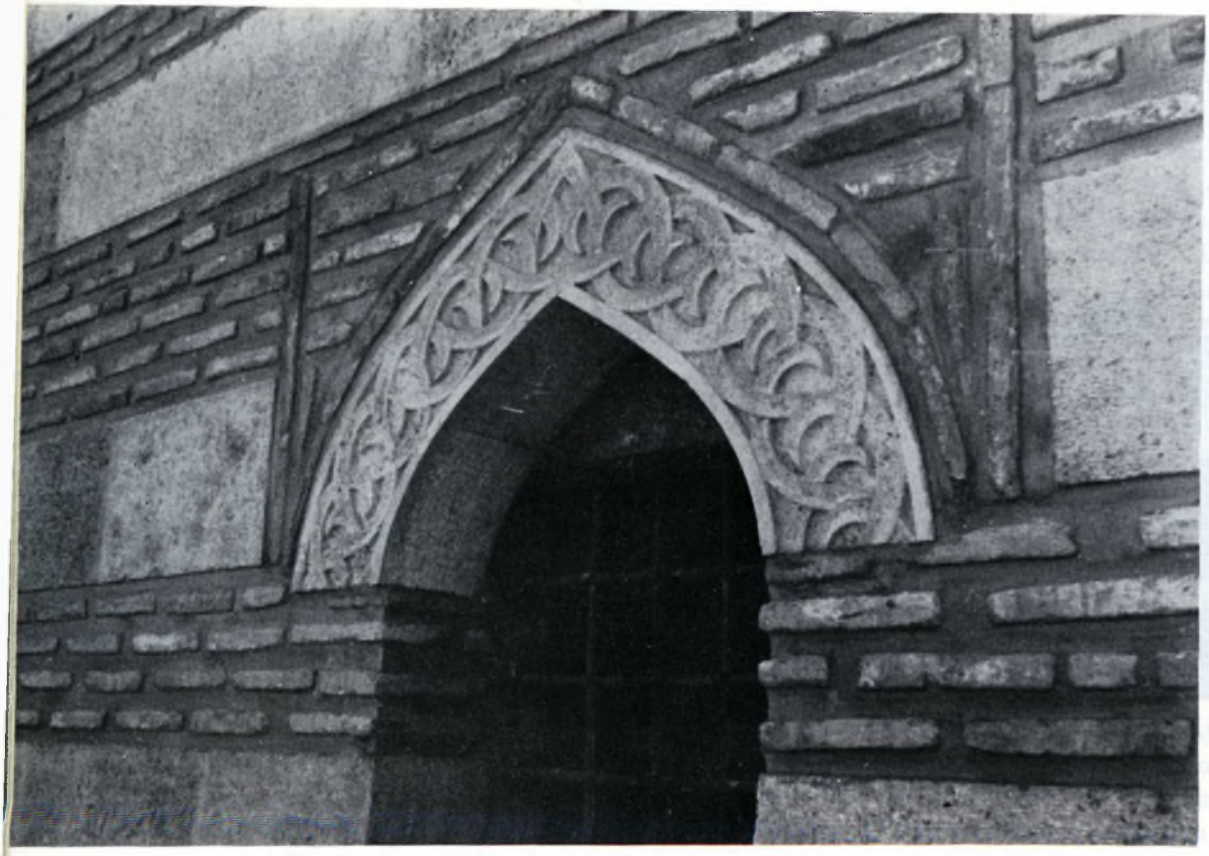
Şimdi Hazîne Dâiresi olan, Fâtih Köşkü'nü Tursun Bey "Tavr-i Osmânî üzere fenn-i hendeseyi câmi..." kelimeleriyle târîf eder. Binâ fenn-i hendeseyi hakîkaten câmîdir. Ammâ (Osmanlı tavrına uygun) tâbîrini o gün için söylenmiş olarak kabûl lâzımdır. Çünkü bu köşkün tek tek inşâî unsurları hâriç, ne evvellerde emsâli vardır; ne de sonra benzeri yapılmışdır. Bir tarz, bir üslûp teşkîl etmez. Bununla berâber köşk, üs-



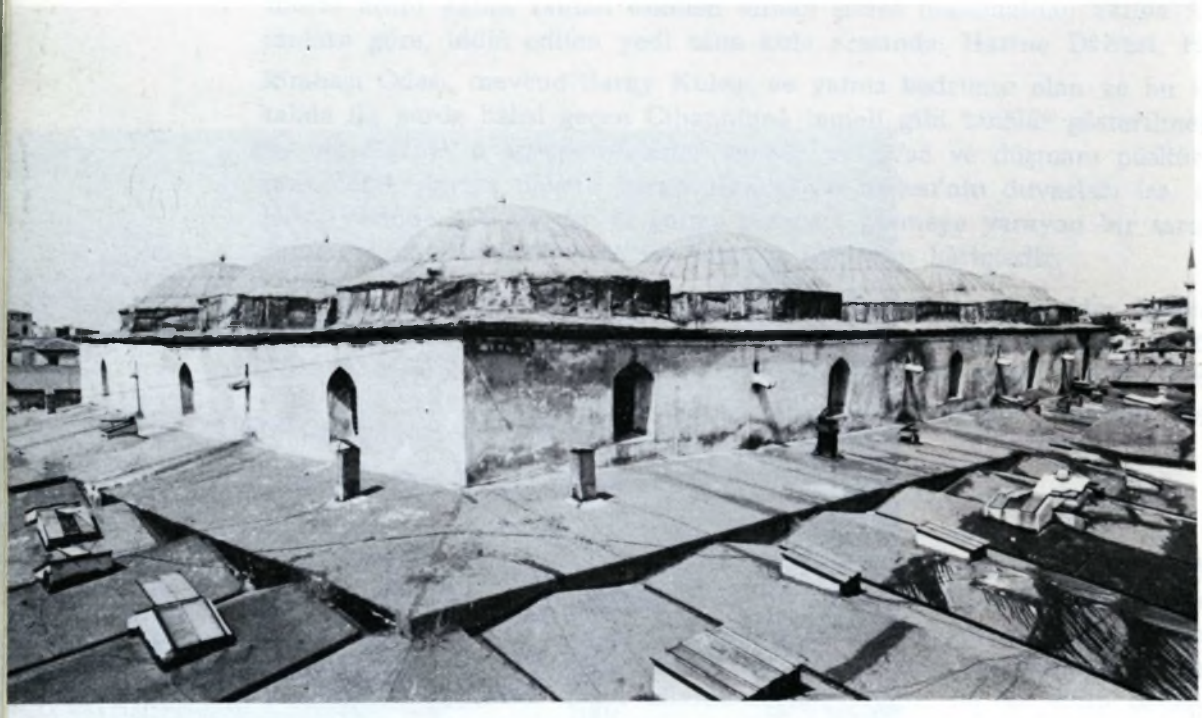
Edirne'de Çelebi Sultan Mehmed Bedestanı



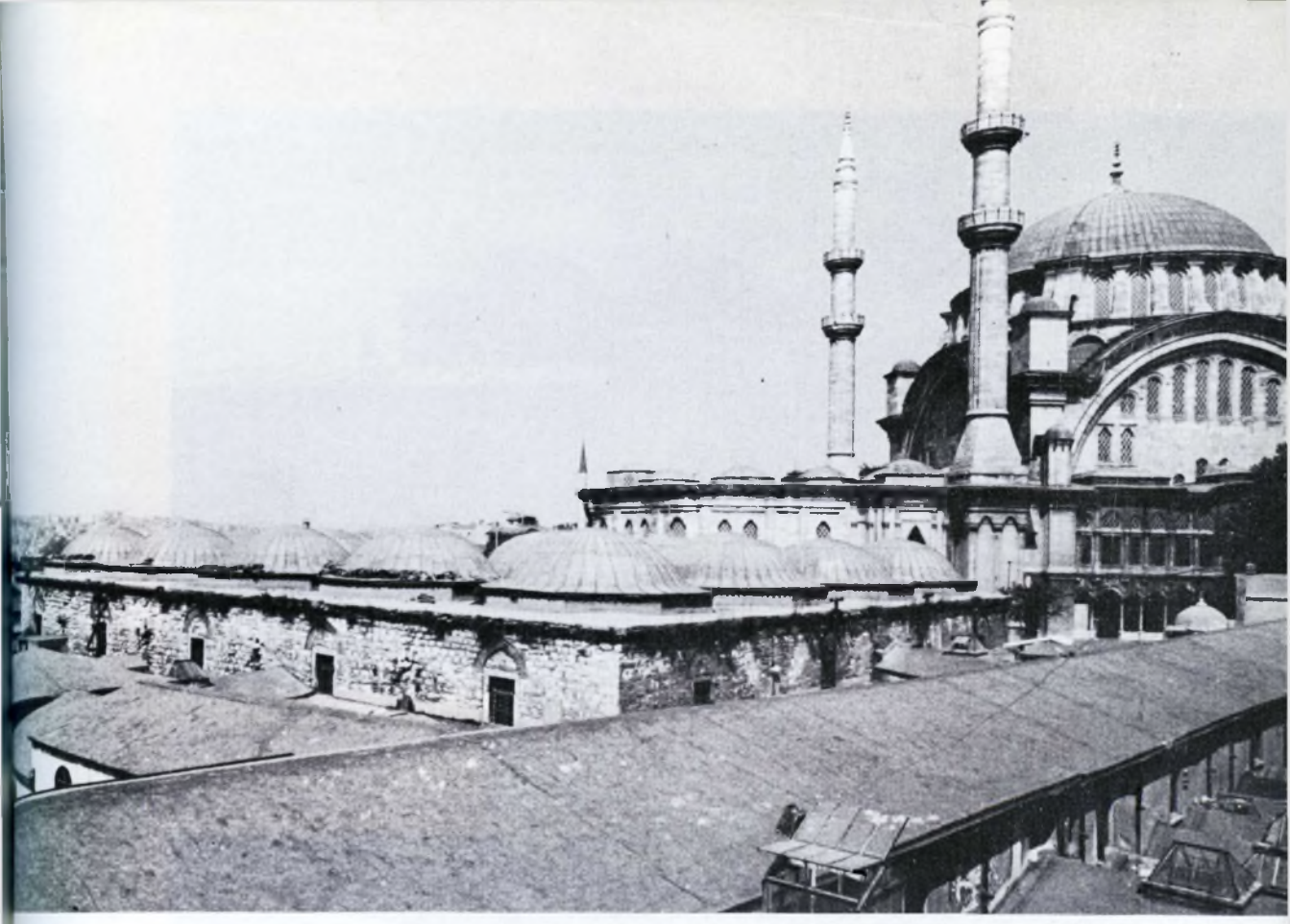
Bursa'da Yıldırım Bâyezid Bedestanı



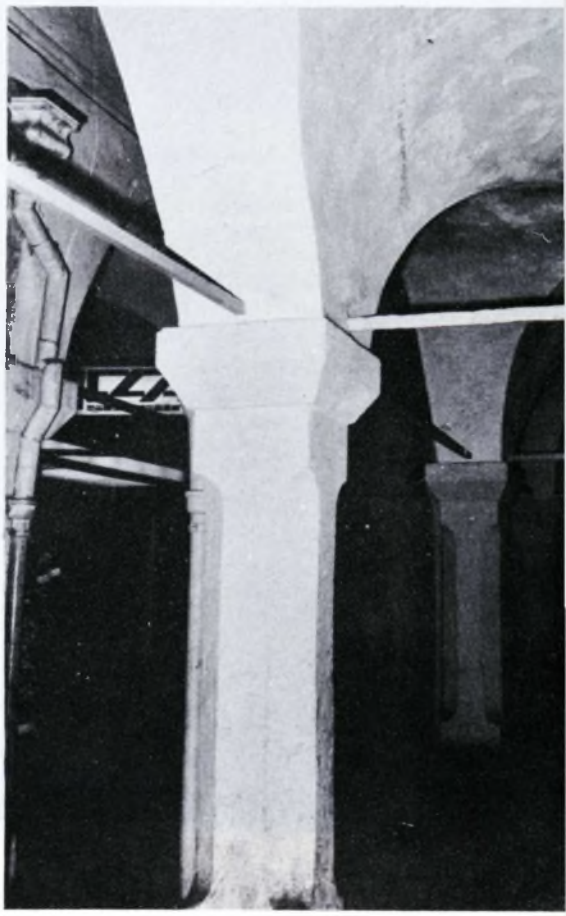
Edirne'de Çelebi Sultan Mehmed Bedestanı pencere tafsilâtı



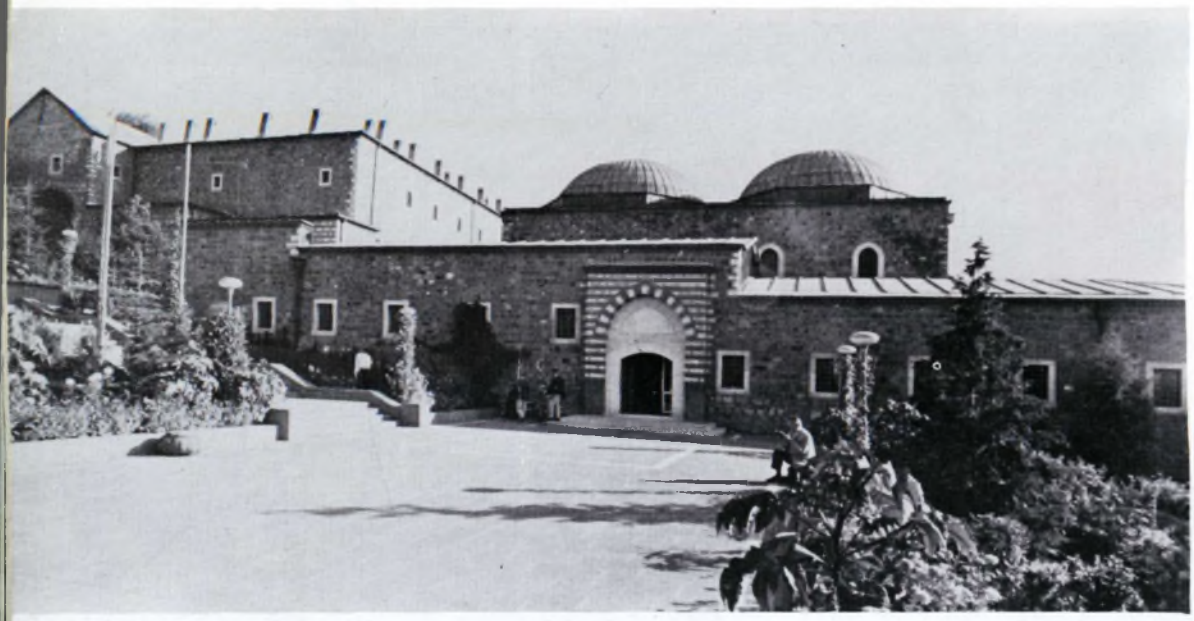
İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed yapısı Büyük Bedestan, çatılar üstünden görünüş



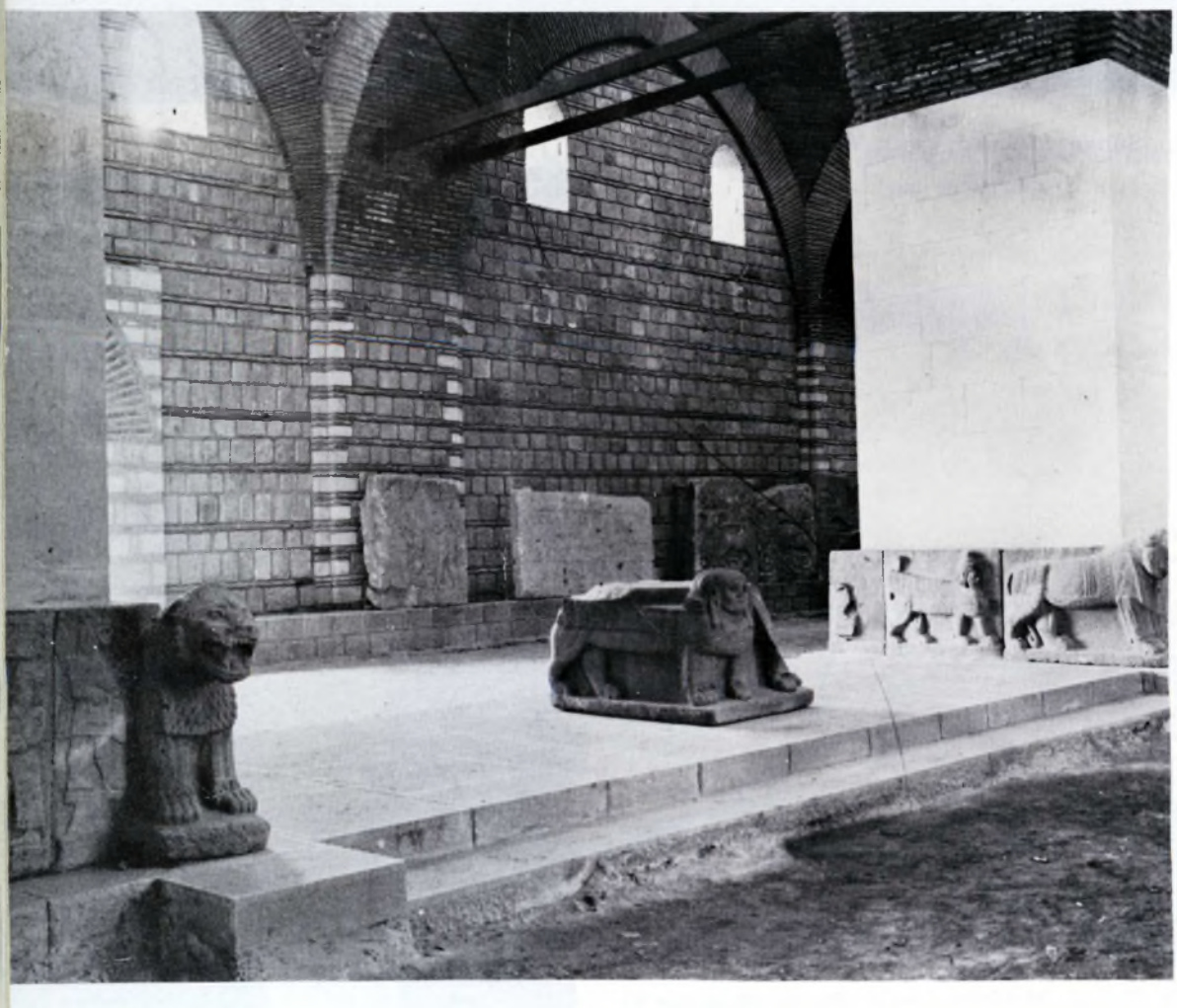
İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed yapısı Sandal Bedestanı



anbul'da Fâtih Sultan Mehmed yapısı Büyük Bedestan'da
neciler Çarşısı



Ankara Mahmud Paşa Bedestanı



Ankara'da Mahmud Paşa Bedestanı iç görünüşü



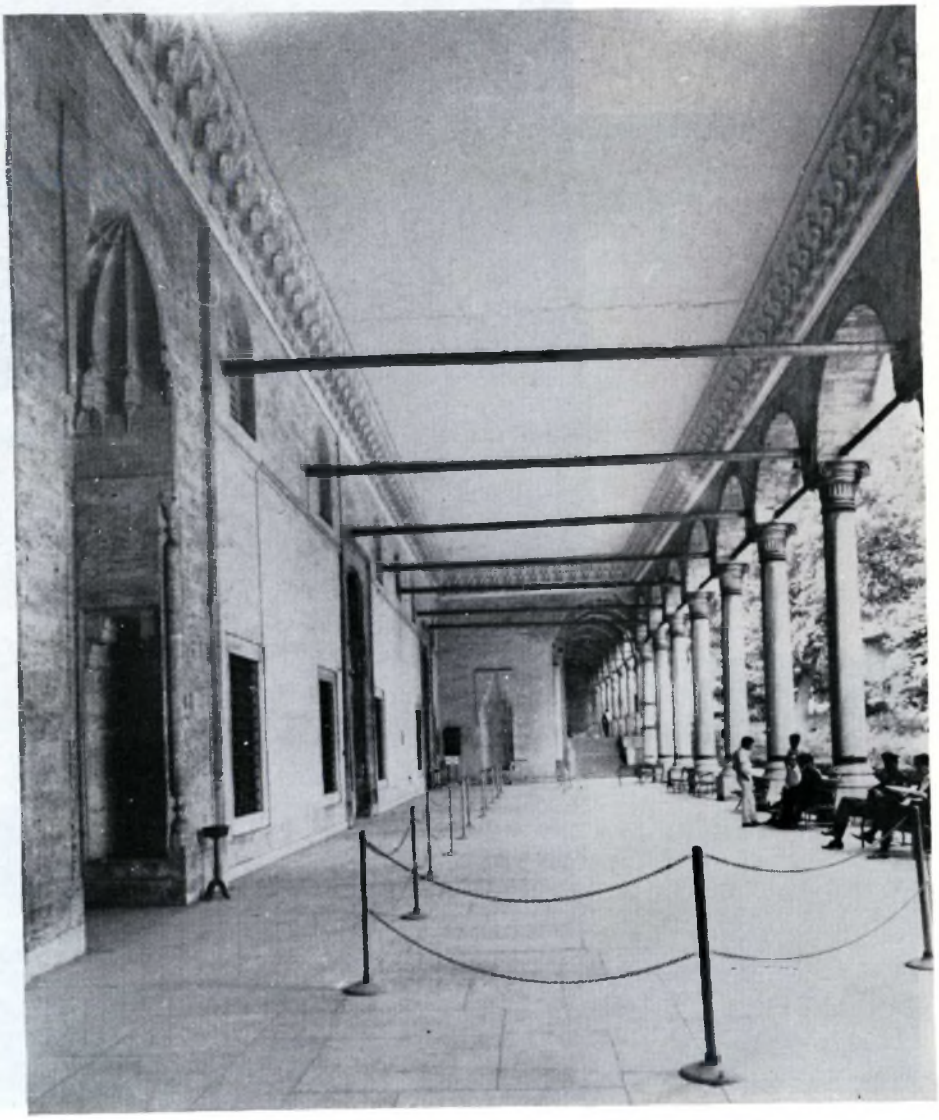
Edirne Sarayı Cihannümâ Kasrı (1875 vaziyeti)



Edirne Sarayı Cihannümâ Kasrı (1968)



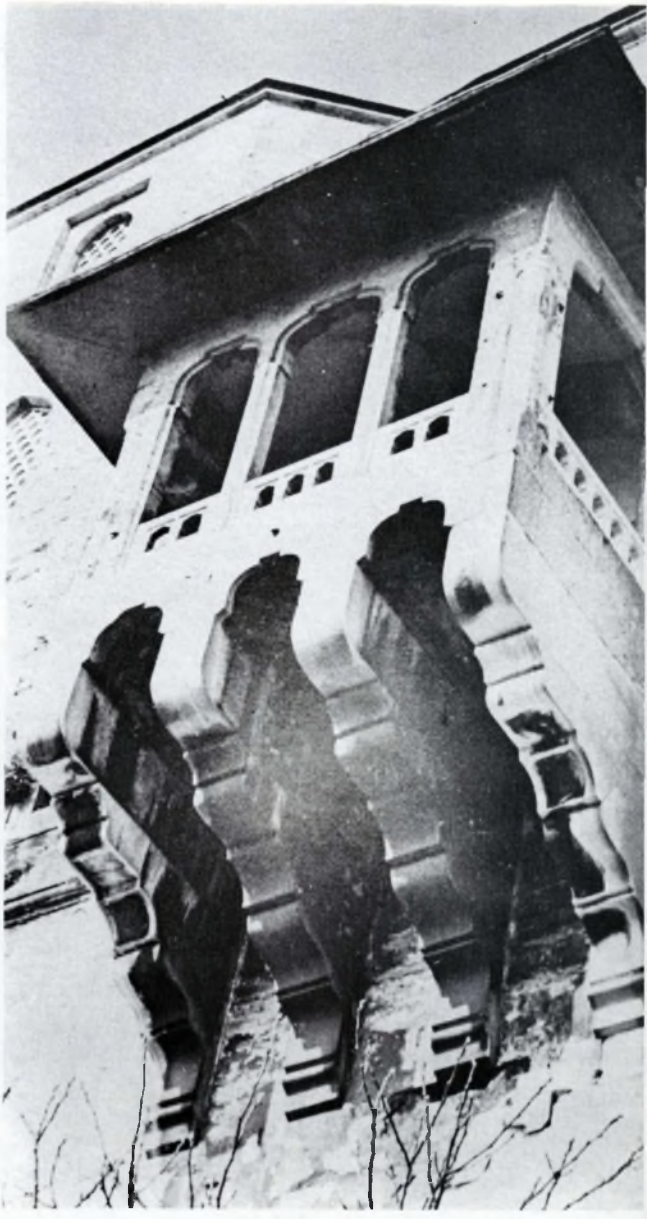
Topkapı Sarayı'nda Fâtih Köşkü



Topkapı Sarayı'nda Fâtih Köşkü revâkı



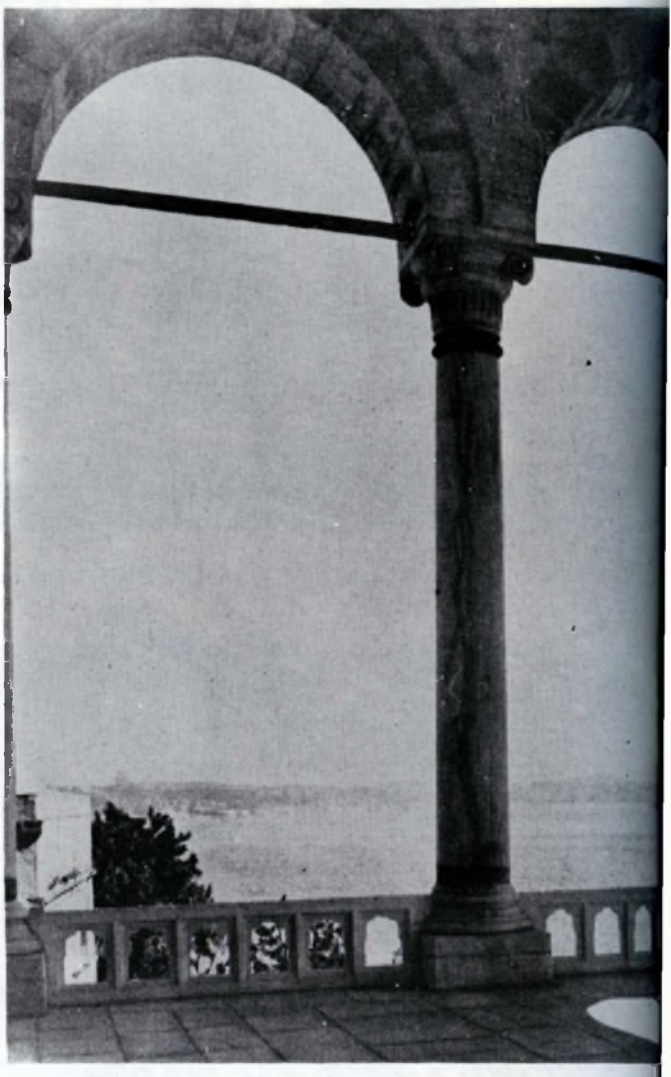
Topkapı Sarayı'nda Fâtih Köşkü
hamam soğukluğu kubbeleri



Topkapı Sarayı'nda Fâtih Köşkü şahnişini



Topkapı Sarayı'nda Fâtih Köşkü direk başlığı



Topkapı Sarayı'nda Fâtih Köşkü hayat revâkı



Topkapı Sarayı umûmî görünüşü.



Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk cebhesi

tadâne bir mahâretle, fenn-i hendeseye, yânî inşâat usûllerine uygun olarak yapılmışdır, eğer bu cihete Tavr-ı Osmânî deniyorsa, o başka.

Bizce plân, inşâsı sırasında değişdirilmiş, binâ büyütülmüşdür. Evvelce bir hamam, muhteşem kubbeli bir soğukluk, kat musandıraları, mahfelleri olan kubbeli bir dâireden ibâret tasavvur edilen, fakat ikinci kubbe kasnağına gelmeden, çatı ile örtülü ilk gözün tavan kirişi ve tabanlarına hiç bir değişme, tâdîl olmadan, inşâî usûllere uygun bir sûrette kârgîr içinde yer bırakılmışdır. Ahşab tavanların şekilleri için inşâî işâret kalmamışdır. Fakat tuğladan çıkarılıp alçı kaplanmış çok iri istalâktitlerle yapılmış koltuk silmeleri hâlâ mevcuddur. Kubbelilerle berâber, ahşab tavanlı olanların önünde pek geniş ve uzun aynı koltuk silmelerine oturna yine ahşab çatılı bir revak bulunmakdadır.

İlk tasavvurda yalnız hamam ile soğukluk ve kubbeli mahâlden ibâret bir kasır düşünüldüğünü, çatılı kısımlara sonradan lüzûm görüldüğünü bu revak göstermekdedir. Yalnız kubbeli bir yer olsaydı, böyle dokuz metreye yakın genişlikde saçak yapılmazdı. Ancak çatılı bir ilâve yapıldıkdan sonra, berâberce yapılan bir çatı altındaki bu revak kubbeler önüne de devâm ettirilebilirdi.

Dîvânhâne diyebileceğimiz bu gözlerde bol bol höcreler, ocak, birinde hârikulâde güzel bir çıkma şahnişîn, birinde helâ kısmı vardır. Köşede de dört kemerli, ortası havuzlu, Halic'e, Boğaz'a, Marmara'ya nâzır emsâlsiz bir hayat bulunmakdadır.

Bodrum katı esas itibâriyle çatılı kısımların altındadır; soğukluğun altı doludur, yalnız dîğer kubbelinin altında çok daha basık, zemîni dîğerlerinden daha yüksekde dar mahzenler bulunmakdadır. Bunun büyük bodrumla bağlantısı yokdur. Bu çok farklı vaziyet de yine iki devre inşââta işâret etmekdedir.

Binâda en güzel istalâktitli kubbe köşelikleri, nefîs yastıklar, dilimli kubbeler, büyük kapıda şemseli yarım kubbe, cumba şahnîşînin nefâseti yanısıra, Osmanlı üslûbunda nâdir rastlanan yarım dâire kemerler ve oluklu ve iyonik volütlü başlıklara rastlanır. Ne yuvarlak kemer, ne böyle başlıklar kullanılmışdır. Burada başlamış, burada bitmişdir. Başlıkların sonradan değiştirildiği asla sanılmamalıdır. Hepsinin berâber yapıldığını inşâat kat'ıyetle gösterir.

Her halde bu köşke, tavr-ı Osmânî üzre damgasından fazla, tavr-ı Istanbulî'yi bulmak için bir arama demek daha doğru olsa gerek. Öyle ya, koca bir şehir alınıyor, ona has üslûp ihdâs etmek arzûları doğabilir. Fakat bütün gayret bir başlıkdan gayrı netîce verememiş. O da 2.5 asırdır akıp gelen asıl ve asîl tavr-ı Osmânî binâ içinde kaybolmuşdur.

Pek harâb bir hâle düşmüş olan binâ 1940 larda, ahşab yapılamayacağı için betonarme tavan ve içi boş kubbelerle mükemmel tâmîr edildi.

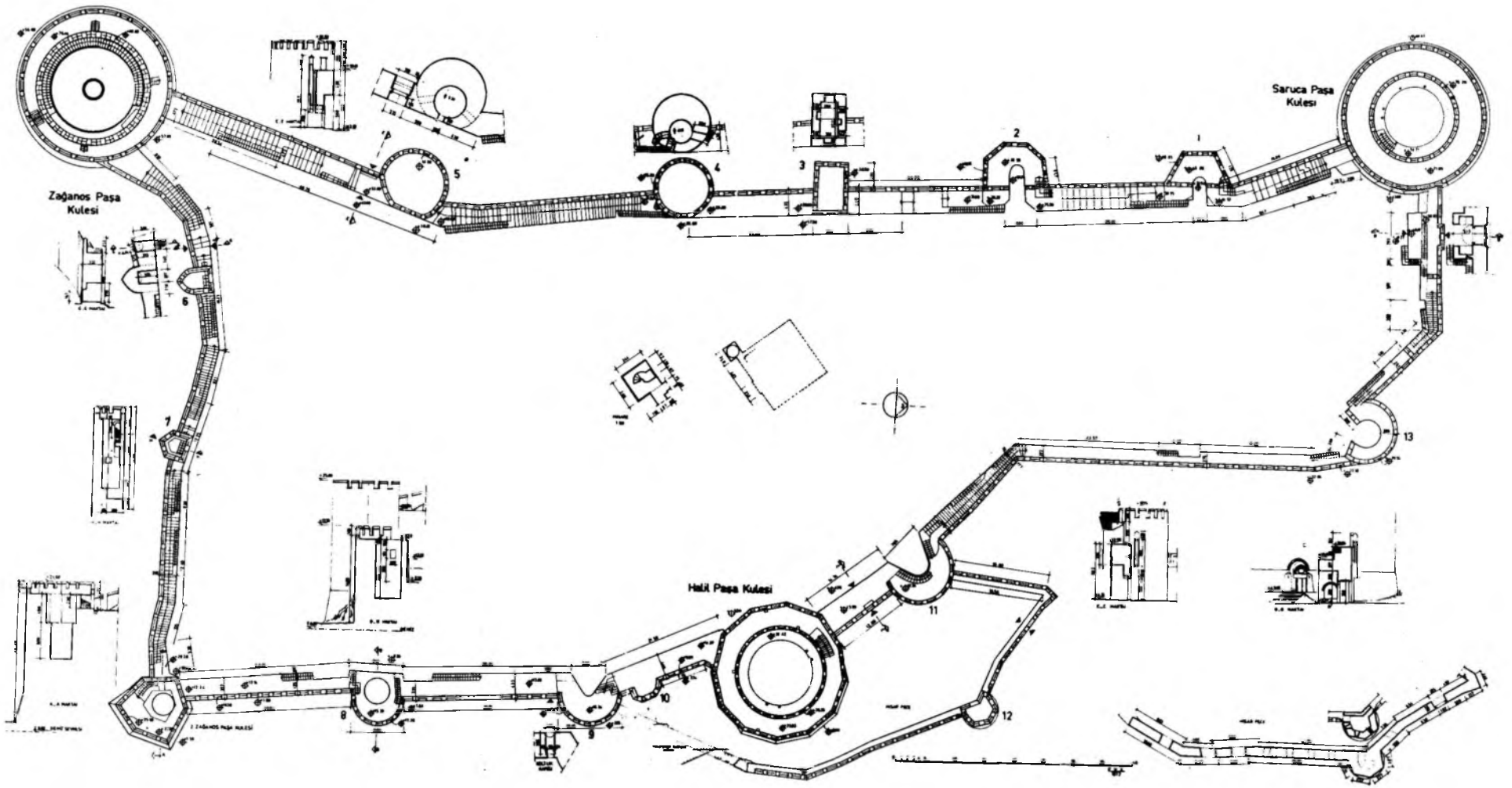
* * *

Tursun Bey Çinili Köşk için: "tavr-ı Ekâsire üzre bir sırça sarây-ı can-fezâ..." târîfini kullanmışdır; yâni kisrâlar tarzına uygun bir sırçalı, çinili saraydır, der. Kisrâ tavrı tâbîrinden her hâlde Bağdad yakınında Selman Pâk'de olan adıyle sanıyla Tâk-ı Kisrâ'yı kasdetmiş olsa gerekdir. Kisrâ adı da Sâsânîlere kadar olan İran hükümdarlarına verilir. Onların yapıları içinde tonozlu, eyvanlı olan yalnız bu olduğundan mevzûubahs etdiği odur. Halbuki Çinili Köşk buna benzemez. O pek kocaman büyük tonozlu, çok katlı bir saraydır.

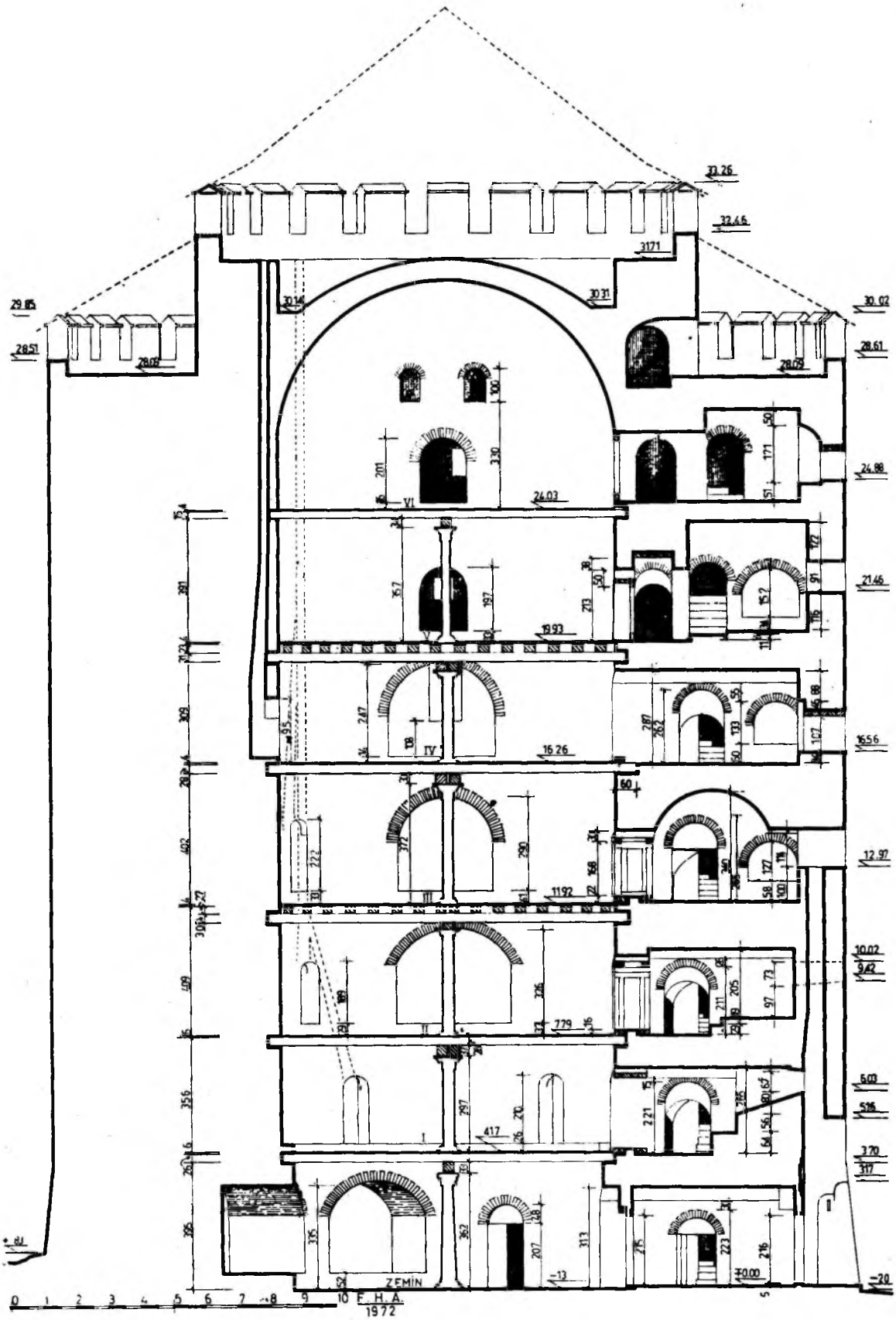
Çinili Köşk'de de eyvan vardır. Fakat insan ölçüsünde az derin ve zarîfdir. Köşkün dört iç eyvanı ve bunları birleştiren tek bir kubbesi, köşelerde dört, mihverde bir olmak üzere beş odası vardır. Medhalin yakınında helâ vesâire bulunmakdadır. Odaların geride olan ikisi daha basit tutumlu, hizmete mahsus yerlerdir. Birisinde bodruma inen merdiven vardır. Asıl odalar önde olan üç tânedir; bunlar birbirinden çok başka renk ve şekillerde, bir kısmı yaldızlı hârikulâde çinilerle kaplıdır. Orta odanın kubbesinin ve köşeliklerinin alçı tezyînâtı emsâlsizdir. İki yan eyvanın içli, dışlı iki bölümüdür; arada kapılı birer duvar vardır. Binâ Eski Eser Müzesi yapıldığı zaman bu duvar sökülmüş, iki taraf birleşmişdi; son tâmîrde bu duvar ihyâ edilmiş olmakla berâber, dış eyvanı örten câmekân yerinde bırakılmışdır. Bütün eyvanlar gibi, açıkta olanlar da çini kaplıdır.

Bodrumun yalnız Gülhâne Parkı tarafı açıktadır; üç tarafı toprağa gömülüdür. Bu sebeble üç tarafa boş dehlizler yapılarak su ve rutûbete karşı odalar muhâfaza altına alınmışdır. Köşkün giriş cebhesinde dar bir ara katı çıkarılmışdır. Binânın üstü aslında taraçadır. İçlerde olduğu gibi, revak cebhesi ve eyvan nefîs çinilerle kaplıdır. Bu kısmın çinileri daha ziyâde kesme mozayiktir; içdekiler levha hâlindedir.

Çinili Köşk tam bir zevk ve safâ mekânı olup dört eyvanlı Türk plânında, nev'i şahsına münhasır bir yapıdır; noksansız bir Osmanlı - Türk zevkını temsîl eder. İleride Sihl-Sütûn gibi İran'ın Safevî köşklerine misâl teşkîl etmiş, çini kaplamada da mozayik usûlünün tatbîk edildiği son binâ bu olmuşdur.



Rumeli Hisarı plânı (üstden görünüş) (IV. C., 953. R.)



156 Rumeli Hisarı'nda Saruca Paşa Kulesi makta'ı (IV. C., 960. R.)

XI. KALELER ve HİSARLAR

RUMELİ HİSARI

(IV. C., 626 - 660. s:, 954 - 1003. R.)

Bu eserin müsâadesini aşmamak üzere şu kadarını söylemekle iktifâ etsek yeridir: Çok ârızalı bir arâzide, müdâfaa ve taarruzun istediği bütün evsâfı hâiz bir teknik âbidesi, nisbet ve tenâsübün kusursuz elde edildiği bir mîmârî şâheseri. İstanbul Fethi'nden bir sene evvel yapıldı.

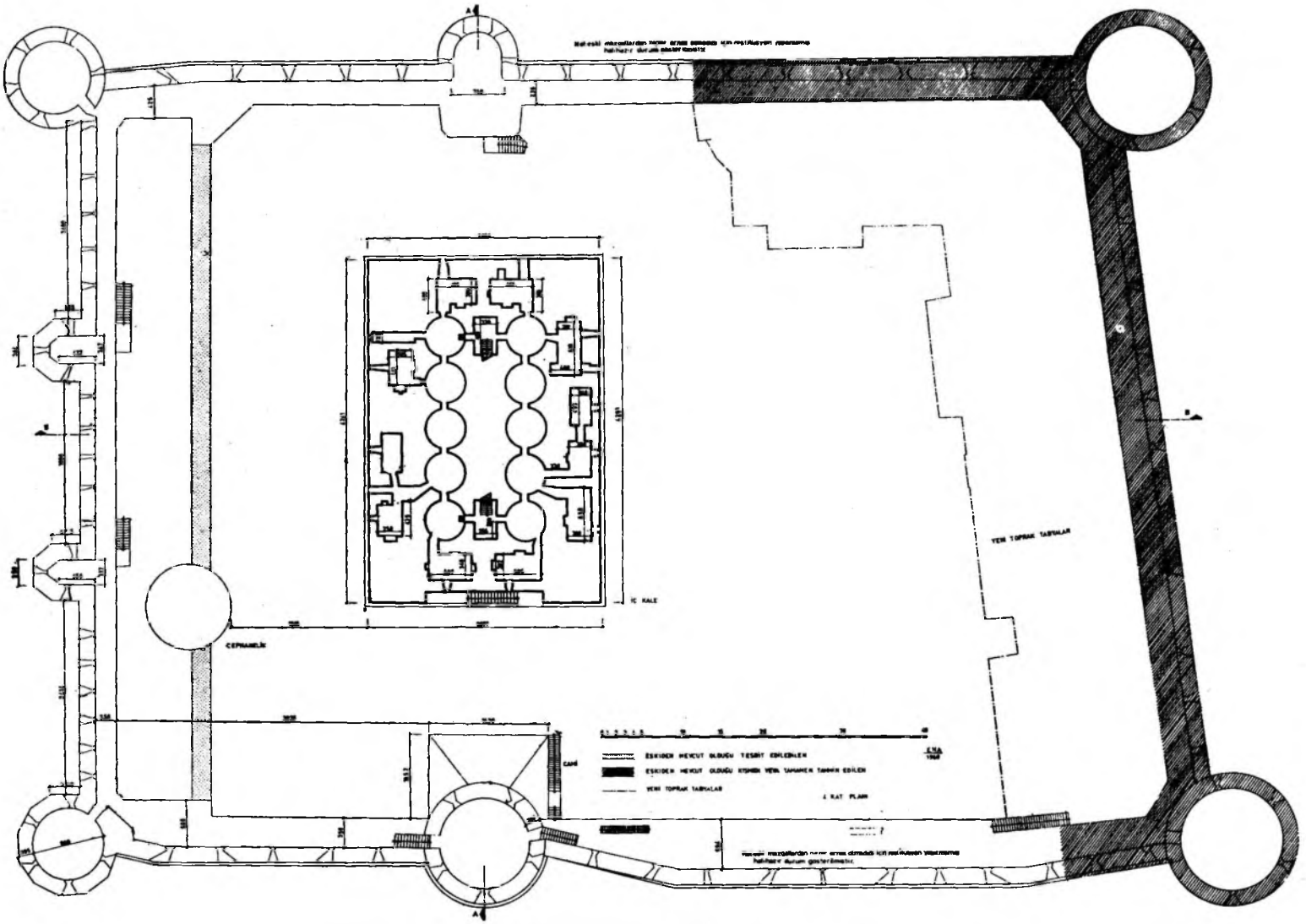
Esas hisar, hem denize karşı taarruza ve eğer İstanbul bir vuruşta alınamazsa ona karşı bir havâle, bir müdâfaa ve muhasara kalesi.

Hisar üç büyük kule ile, yuvarlak, yarım yuvarlak, yarım altılık,, yarım beşlik ve mustatil olan on üç burca istinad eder. Pek dik olan şark-ı şimâlî kolunda burca lüzum görülmemiş; cenub dıl'ında ise, üç köşe ufak iki mahmuz yapılmışdır. Garb kolunun tamâmı ve şark kolunun deniz seviyesindeki kısmına pek kuvvetli burclar konmuşdur. Deniz tarafında tek kuleli bir Hisar-Peçe olup, denizi yalayan top mazgallarını korur. Şimalde ve garbda tahkîmatlı, yukarı çekilebilen müteharrik demir perdeli birer kapı, cenûbun pek sarp bir noktasında bir koltuk kapısı mevcuddur. Hisar-Peçenin kapısı ile büyük kapı şarktadır.

En şimaldeki büyük kule Saruca Paşa, cenubdaki Zağnos, şarktaki Halil Paşa Kuleleri namlarıyle anılır. Şimdi yolun yalayıp geçdiği burç da Zağnos Paşa'nn olup, aslında kule değildir; yalnız üstünden kullanılabilen bir müdâfaa burcudur; arâzinin getirişi, kayalar üstünde olmasından dolayı büyük görünür.

Hisar inşââtında, Kuru Çeşme'de, Fetihden evvel harâb olmuş bulunan bir manastırın bir iki başlığı ve sütûnu bulunmakdadır.

Rumeli Hisarı'nın kuleleri bugün dünyâda mevcudların en büyüğüdür. Galata Kulesi'ni de aşmakdadır. Hisar'ın şimâlden cenûba boyu 250, en geniş yerindeki arzı 120 m. dir. Kale 1955 senelerinde tâmîr edilmiş, binlerce esef edilir ki şerefeye kadar minâresi kalan, temelleri belli olan câmi yapılmamışdır. Sebebi câmi olması mıydı?



Çanak Kale'de Kal'e-i Sultâniye dördüncü kat plânı (III. C., 288. R.)

ÇANAKKALE'DE KALE-İ SULTÂNİYE

(III. C., 171 - 186. s., 278 - 317. R.)

Dümdüz bir kumsalda ve bir dere ağzında 110 × 160 m² bir sâhaya yapılmış, bir iç kale ile kuleli bir surdan mürekkebdir. En büyük müdâfaa ve taarruz silâhı 30 × 42 ebâdında, bu pek kuvvetli bir iç kaledir.

Dört köşesinde ufak kuleler, arada üç ufacık burc vardır. Kale, bilhassa Ahmedek, son devrin en kudretli toplarına karşı muvaffakıyetle karşı koymuşdur. Garb koluna Sultan Azîz zamânında, yeni silâhlara göre toprak tabyalar yapıldığından, bu taraf ile şimâl ve cenûbdan birer kısım gömülü bulunmakdadır. Bundan başka sur mazgalları kalınlaştırılmış, yeni güllelerin sekmesi için, mâil satıhlar ilâve olunmuşdur. Medhaldeki kulenin de Kanûnî veyâ II. Sultan Selîm zamânında tâdîl gördüğü anlaşılmakdadır. Maalesef bunu gösteren kitâbe, yazımızın imhâsı senelerinde kazıttırıldığından, tam târîhi belli olmamakdadır.

Kale bakımsız bir hâldedir. Medhal kulesi üzerinde olan mescid de harabdır. Bu kalede Rumeli Hisarı'nın büyük mîmârî zarâfeti yokdur. Fakat bu kadar yeni, başka başka askerî şekilleri nasıl bulduklarına hayret etmemek kaabil değildir. Ahmedek hiç görülmemiş bir terkible yapılmış, kat kat koğuşları ve atış mazgallarını hâvî, zabtı imkânsız bir devdir. En üstündeki düzlükden de denize atış yapılabilir. 1915 de İngilizlerin 38 lik bir güllesi ancak köşeden ufak bir parça koparabilmişdir.

KİLİDÜ'L-BAHR KALESİ

(IV. C., 790 - 804. s., 1140 - 1183. R.)

Üç dilimli bir büyük gövdenin ortasına alınmış bir yuva, bir mihrak, sanki kâğıd üstünde güzel resim yapmak, yeni hendesî şekiller aramak için bir çalışma intibâı verecek dilberlikde bir iç kale ve bunu koruyan kırmaları belli belirsiz yedi köşeli bir sur.

Askerî kıymeti hiç eksilmeden, gâye hiç bir şeye fedâ edilmeden elde edilmiş bir mîmârî şâhikası. Bu kadar müstesnâ şekilleri bulan o devrin velûdluğuna hayret etmemek kaabil değildir. Böyle bir kaleye ne tarafdan ateş edilebilir? Denizin keyfine kalmış, akıntı ile sürüklenmeğe mahkûm bir donanma, atış istikametini tâyîn ederken yerini değişdirir; karşısındaki hedef devamlı bir düzlük değil ki aynı zâviyeden vurabilsin. Sekme vursa 7.5 m lik duvara ne te'sîri olur?

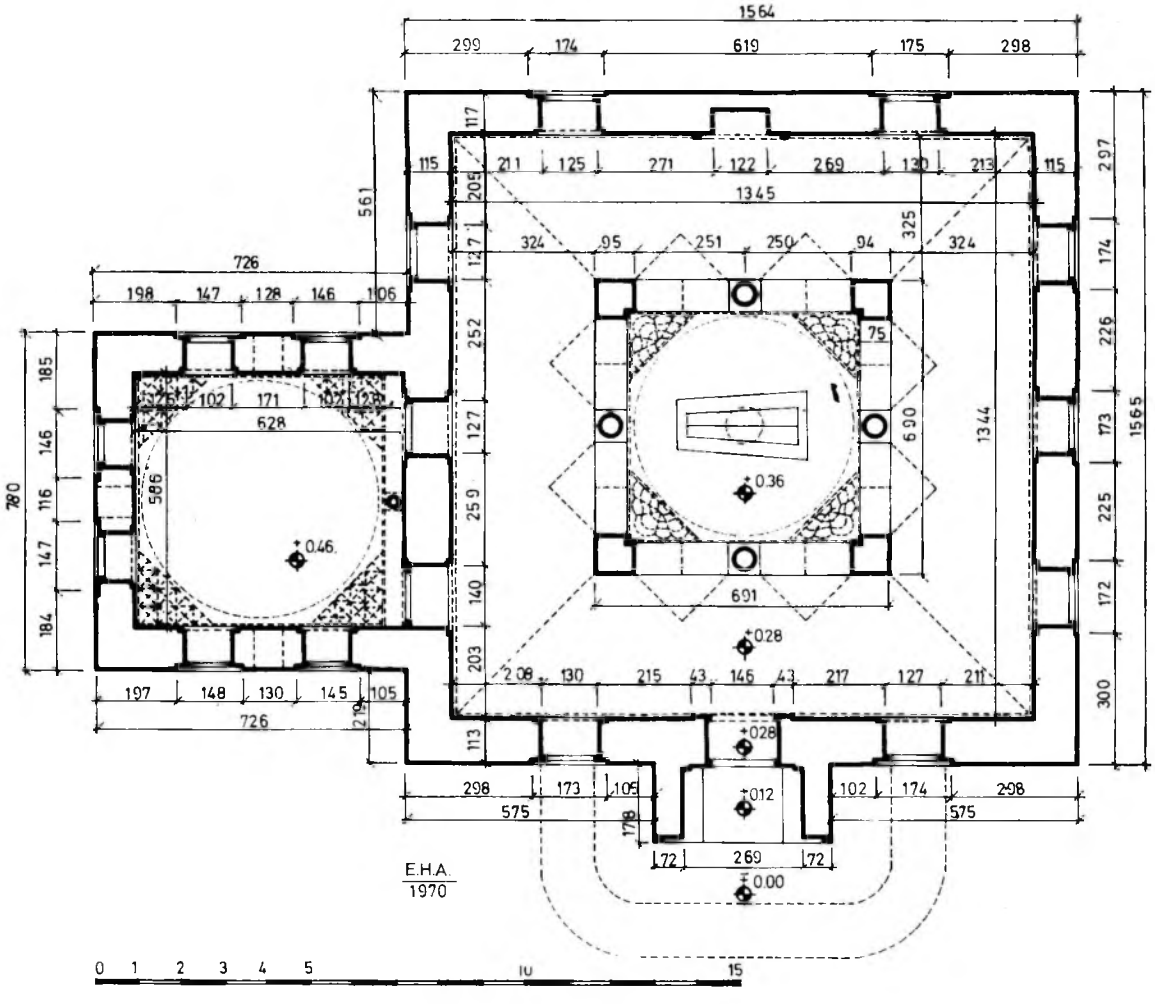
Karadan taarruz, o hiç kolay değil. Sûru aşsa, iç kalenin dilimlerinin birisine girse boğulur kalır. En ortadaki çekirdek bir başka çetin ceviz. İşte Fâtih devrinin Kilîdü'l-Bahri budur. Buna Kanûnî bir kıyı kulesi ile bir sur eklemiş, o da ilâvesi. Bu korkunç görünüşlü kalenin çırıl çıplak bırakılmasına yapanların içi elvermemiş, dilimli yonca yaprağının gövdelerine güzel tuğla tezyînât işlenmişdir.

Ece Âbâd'da Kilîdü'l-Bahr Kalesi plânı (IV. C., 1144. R.)

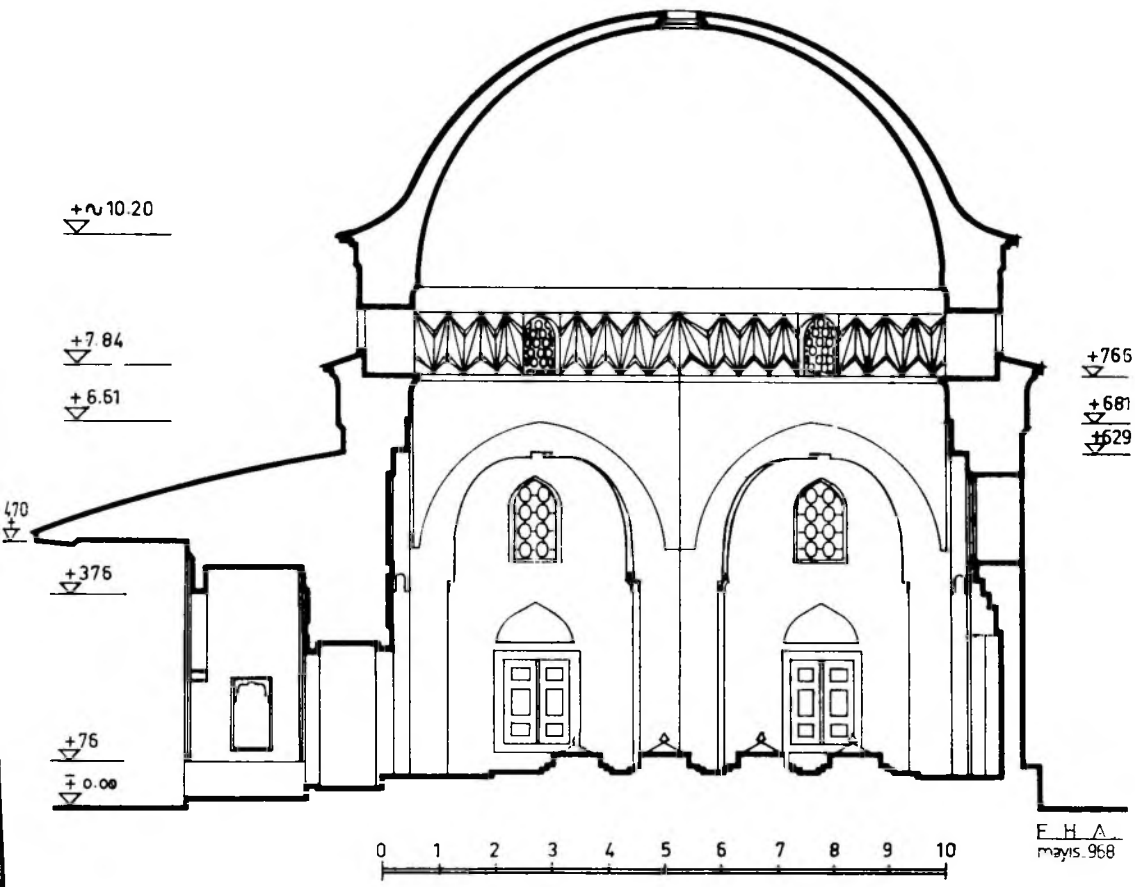
Kilîdü'l-Bahr ahmedeki zâviyeleri 120 derecelik bir müsellesin köşeleri merkez alınarak çizilmiş 20.0 m. kutrunda üç dâireden ve ortalarında kalan ufak sâhaya yapılan bir çekirdekten meydana gelmişdir. Cidârın dış tarafa bir kapısı, ve kendi aralarında ara kapıları vardır. Çekirdeğin kapısı tek ve yedi katı da ahşap döşemelidir. Maalesef Birinci Umûmî Harb'de ahşap kısımlar yakıldığından en üstüne çıkmak mümkün değildir. Yalnız duvar içinden bir kata çıkılabilir.

Sûrun deniz tarafını eskiden su yalamakda idi; sur şimdi mevcud değildir. Yalnız iki köşedeki burç durmakdadır. Dağ tarafında da yedi burç yapılmışdır. Sûrun etrâfında bir kuru hendek vardır. Bu hendeğe bir şiv ilâve edilmiş, üstüne taş iksâ edilmiş, yâni kaplanmışdır. Bu iksâ dağ sularının tahrîbâtına karşı olup inşâsı sonradandır. Kara tarafının şimal ve cenûbunda sûrun iki kapısı olup hendek üzerine atılmış kantarlama köprülerden girilebiliyordu. Ahmedekin mazgalları Sultan Hamid zamânında kalınlaştırılıp, yeni zaman güllelerinin sekmesi için mâil kaplamalarla örtülmüşdür. Zamanla deniz dolmuş ve sâhil sûrunun en şimâldeki burcundan suya kadar ufak bir duvar çekilerek eski deniz sûru ile deniz arasında kalan sâha ve bütün kışlalara tahsîs edilmişdi. Bu ufak bölme duvarının mazgalları da mâil olduğundan, yukarıda söylenilen Ahmedek mazgallarının da aynı zamanda yapıldığını göstermekdedir.

Kânûnî ilâvesi üç köşe bir sırla çevrilmiş ve deniz kısmına kesme taşdan bir kule eklenmişdir. Bu kulenin inşââtı Çanakkale'deki giriş kulesinin tarzına pek benzemekdedir.



Bursa'da II. Sultan Murad Türbesi plânı (II. C., 575. R.)



Bursa'da Şehzâde Sultan Mustafa - Cem Türbesi makta'ı (III. C., 262. R.)

XII. TÜRBELER

BURSA'DA DEVLET HÂTÛN TÜRBESİ

(II. C., 132 - 135. s., 207 - 213. R.)

Osmanlı türbelerinin hemen hepsi kubbelidir. Selçukluların sivri külâhlı künbedlerine benzer, sâdece dört tâne yapılmışdır: Bolayır'da Süleyman Paşa, Kirmasti'de Lâlâ Şâhin Paşa, Gebze'de Malkoç Bey ve bu Devlet Hâtûn Türbeleri. Onların da biri müstesnâ içi yine kubbedir.

Çelebi Sultan Mehmed'in annesi Devlet Hâtûn'un türbesi, Yeşil Câmiin alt tarafındadır. Tamâmı mermerden yapılmışdır; murabba ve yığma köşe ayakları ortasında dört sütûn vardır. Baklavalı kuşağa oturan, helezonî dilimli bir kubbe ile örtülmüş, onun üstüne de sivri külâh yapılmışdır. Ebâdı 5.70 × 5.70 dir. Plân koymaya lüzum yokdur; fotoğrafları türbeyi göstermekdedir.

BURSA'DA YEŞİL TÜRBE

(II. C., 101 - 118. s., 168 - 185. R.)

Bursa'yı bilen Yeşil Türbe'yi de bilir; Çelebi Sultan Mehmed'in pek genç vefât etmesi üzerine eserleri yarım kalıp câmiinin revâkı, medresesinin bir katı hiç yapılmamış, Dimetoka Câmii de kubbe yerine çatı ile örtülüvermişdi.

Bu türbe de, Çelebi'nin sâdık adamı ve ondan kuvvet alarak II. Sultan Murad'a bile yan bakan, o biraz mağrur Hacı İvaz Paşa'nın gayretiyle başlanıp bitirilmişdir. 14.0 m. kubbeli, sekiz köşeli bir binâdır. Köşe taş plâstrlar ortasındaki bütün yüzleri düz çini ile kaplıdır. Pencere aynalarında yazı ve rûmîler bulunmakdadır. Türbenin mihrâbı belki câmiindekinden de güzeldir. Bu kadar eşsiz bir esere tesâdüf güçdür. Duvarlar pencere üstlerine kadar altı köşe firûze çinilerle kaplıdır. Pencere aynaları Hadîs-i Şerîfler yazılı ve rûmîlerle süslü çini ile süslenmişdir. Ağaç işleri ve kapı son derece güzeldir.

Fotoğrafdan da görüleceği gibi türbenin kubbesi gayr-ı tabîî bir biçimde ve sipsivri bir nisbetdedir. Bütün mîmârî delîller, kubbe özengisinin daha aşağılarda, kasnakdaki pencerelere yakın bir yere kadar indiğini, bu sûretle yanları yassı, tepesi sivri, çirkin şeklin doğru bir nisbette olacağını göstermekdedir.

BURSA'DA II. SULTAN MURAD TÜRBESİ

(II. C., 321 - 326. s., 575 - 582. R.)

Bu mütevâzı türbeyi, Osmanlı türbe anlayışı, daha doğrusu, bir hükümdâra bile mübâlağa ile muâmele edilmesine karşı gelen zihniyetini tebârüz ettirmek için misâl veriyoruz. Her türlü tâzîm ve tekrîme lâyık olan II. Sultan Murad, kendine (mağrur olma pâdişâhım senden büyük Allah var) diyen, gülbank okutan bir sultan, kabrimin üstünü açık bırakın, Hakk'ın rahmeti üzerime yağsın, diye vasıyet ediyor ve ancak bu pek basit türbe yapılabiliyor. Dört köşe, tuğla taşla yapılmış basit duvarlar, ortada, dört ayak, dört sütûnla çevrilmiş bir makûre. Bütün türbe bundan ibâret. Hiç bir süsü yok. Hele şimdi Kur'an'ından, rahlesinden, halısından soyulmuş hâliyle pek hazîn, duruyor. Sonradan bu türbeye kendi oğullarının türbesi eklenmiş, bir pencere bozularak kapı yapılmışdır.

Türbede yegâne süs hârikulâde oyma, renkli saçağıdır. O da oğlu Fâtih-i İstanbul Sultan Mehmed'in babasına bir şükran borcu olarak yapılmış olsa gerek. Pâdişâhlara basit türbe yapmak an'anesi devâm etmiş, devletin büyümesiyle mütenâsiben biraz daha artmış, fakat muhteşem anıt kabir Osmanlıda hiç bir zaman görülmemişdir.

BURSA'DA ŞEHZÂDE SULTAN MUSTAFA - CEM TÜRBESİ

(III. C., 161 - 168. s., 261 - 273. R.)

Yine basit tuğla taşla yapılmış, altı köşe bir binâ. İçi ise, ölümü korkulacak bir hâl olmakdan çıkaran pek sıcak kalemlerle donatılmış, çinilerle kaplanmışdır. Gönlü, genç yaşında göçen kıymetli şehzâde Mustafa'nın elemiyle yanan Fâtih, oğlunu bu sıcak tezyînâtın ve Âyet-i Kerîme'lerin, Esmâ-ı Hüsnâ'nın rûhâniyetine tevdî etmekden kendini alamamış. Denilebilir ki bu türbe bu tutumuyle başka türlü bir mânâ, mâverâdan bir işâret taşımakdadır. Câmii her türlü tezyînâtdan ârî, sarayı, medresesi her şeyi öyle olan bu devlet, türbede ölüm hâdisesini mûnis kabûl etdirmek üzere, sıcak bir hava peydâ etmeye mesâğ vermişdir. Kubbenin iki sırada altışar göbek etrâfında toplanan rûmî, hatâî tezyînâtı emsâlsizdir. Bu tezyînât arasında, altı yerde Sultan Mustafa ismi geçer

Bu türbeye sonradan Cem de gömülmüşdür. Kime âid olduğu bilinmeyen iki kabir daha vardır.

İSTANBUL'DA MAHMUD PAŞA TÜRBESİ

(III. C., 451. s. 706. R.)

Sekiz köşe bir türbedir. İçinde bir husûsiyet kalmamış, yanmış, pek çok tahrîbâta uğramışdır. Türbenin pencere üstüne kadar kısmı ile köşe sütûnçeler, orta pencere söveleri kesme taşdan yapılmış, pencerelerden itibâren, bu taş fitillerin ortasına altı köşe kurslar şeklinde, yine taşdan yuvalar yapılıp içlerine firûze çiniler gömülmüşdür. Eğer çok harâb olmamış bulunsa idi, İstanbul'un en süslü ve gösterişli türbesi olurdu. Bilindiği gibi ne Fâtih, ne Bâyezid, ne Kanûnî'nin türbesi böyle tezyîn edilmiş değildir.

XIII. KÖPRÜLER

ÜSKÜB'DE FÂTİH KÖPRÜSÜ

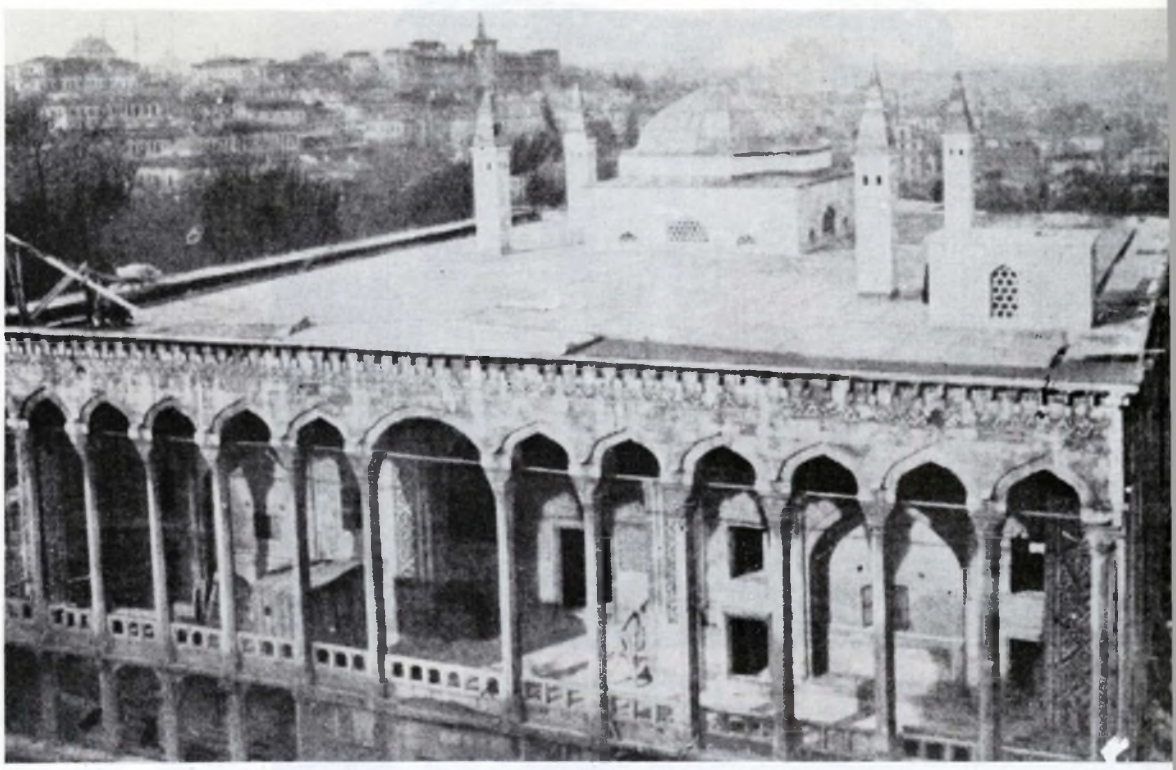
(IV. C., 883 - 886. s., 1318 - 1323. R.)

Üsküb'de Vardar üstündeki bu köprü aslında büyüklü küçüklü on gözden ibâretdir; tamâmen kesme taşdandır. En büyük gözü 13.5 m. dir. Eskiden kitâbeyi hâvî bir mihrâbı da bulunmakda idi; Sırplar tahrîb etmişlerdir; gözlerden bir kaçı rıhtımların arkasında kalmışdır. Sultan Reşad zamânında yaya kaldırımları taşırılarak tâmîr edilmişdir.

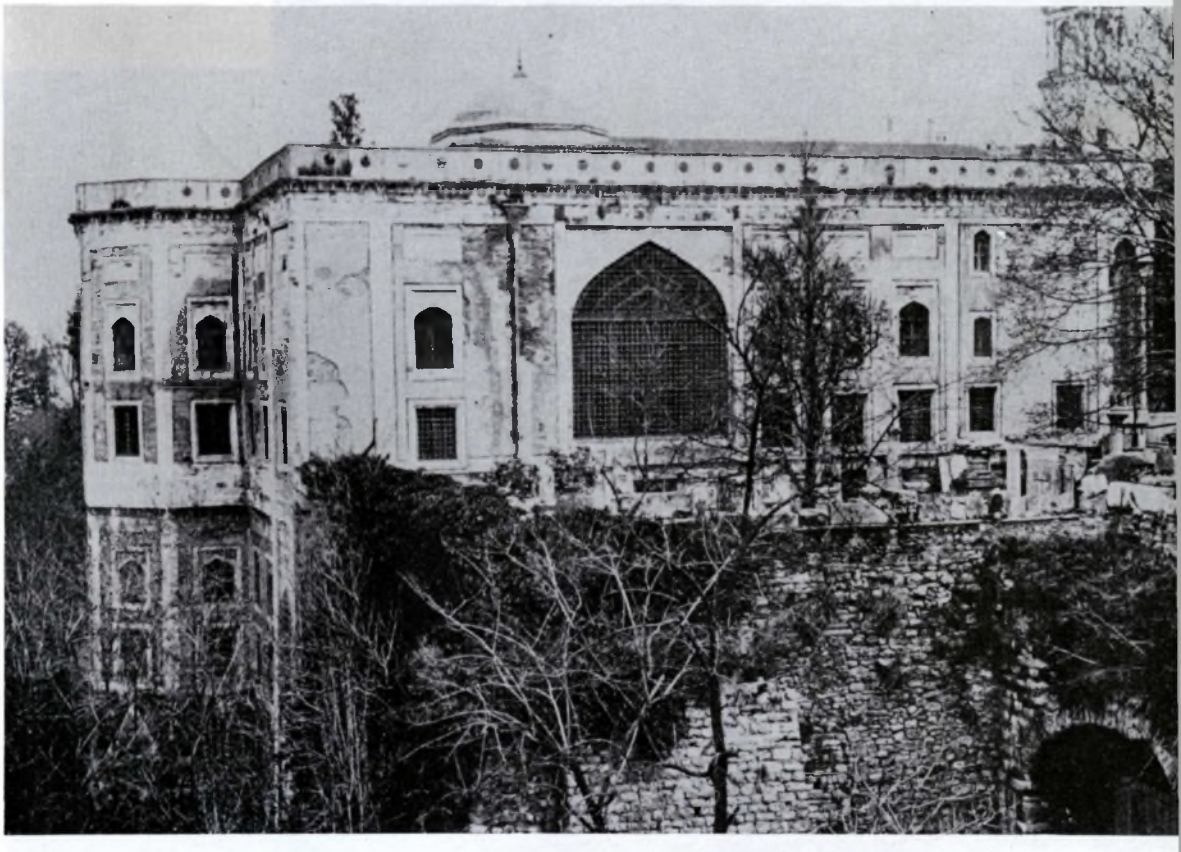
KÖSTENDİL'DE İSHAK PAŞA KÖPRÜSÜ

(IV. C., 806 - 808. s., 1185 - 1186. R.)

Köstendil'e 15 km. mesâfede olan Usturumca nehri üzerindeki bu köprüyü, İnegöl'de ve Selânik'de eserleri olan Fâtih devrinin Sadrâzamı İshak bin İbrâhim Paşa yaptırmışdır. Beş gözlüdür. Orta göz 21.65, iki yan 14.75 ve 13.70 metre açıklığındadır. İki de ufak göz vardır. Bütün tûlu 90 m. dir. Târîhi 874 (1469-1470) dir. Köprü bir kelime ile muhteşemdir.



Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'ün 1960 lardaki tâmirinden sonraki hâli (Aslında yalnız üst katta ahşab bir revak vardı; XVIII. asırdaki yangında harâb olunca, sahanlık genişletilip daha ileriye iki kat mermer direkli revak yapıldı.)



Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'ün yan tarafı 1930 larda (Şimdi ağaçlar resim alınmasına imkân bırakmadığından bu konmuşdur. Eyvanı örten câmekân muhdesdir.)



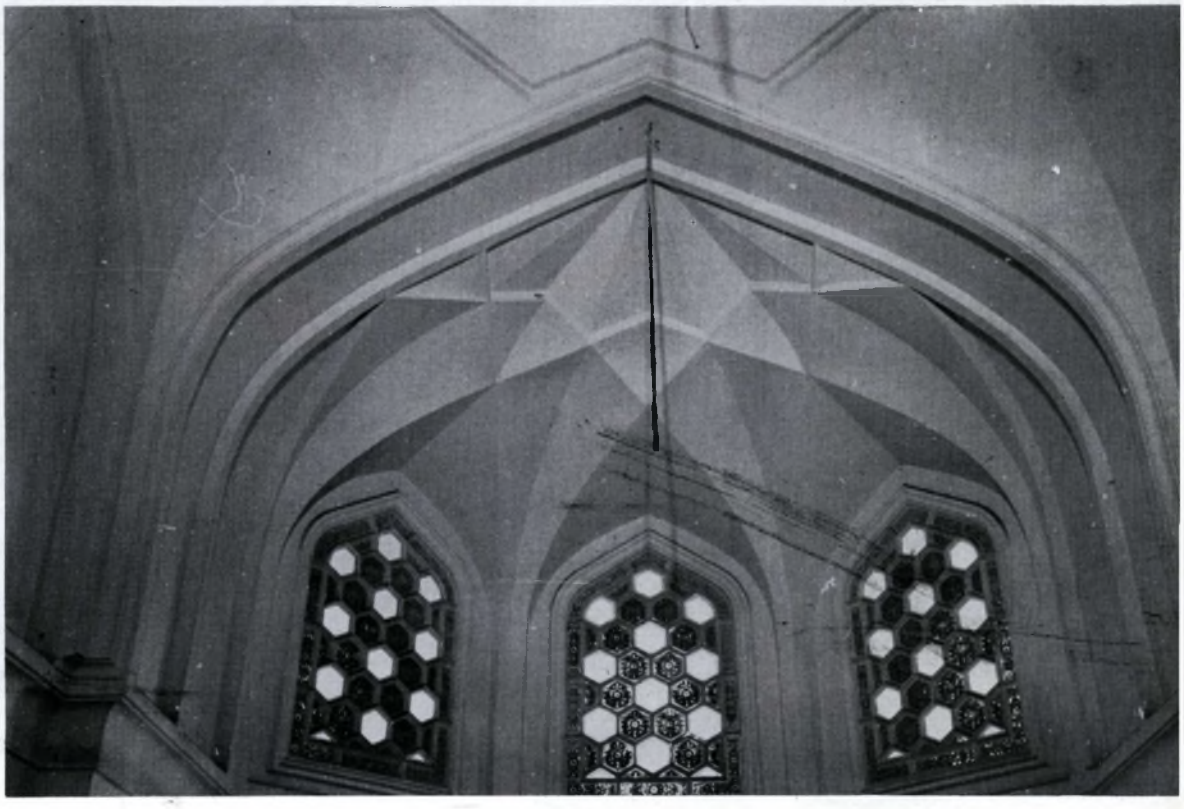
Topkapı Sarayı'nda Çınılı Köşk'ün arka tarafı 1930 larda (Şimdi ağaçlar resim alınmasına imkân bırakmadığından bu konmuşdur.)

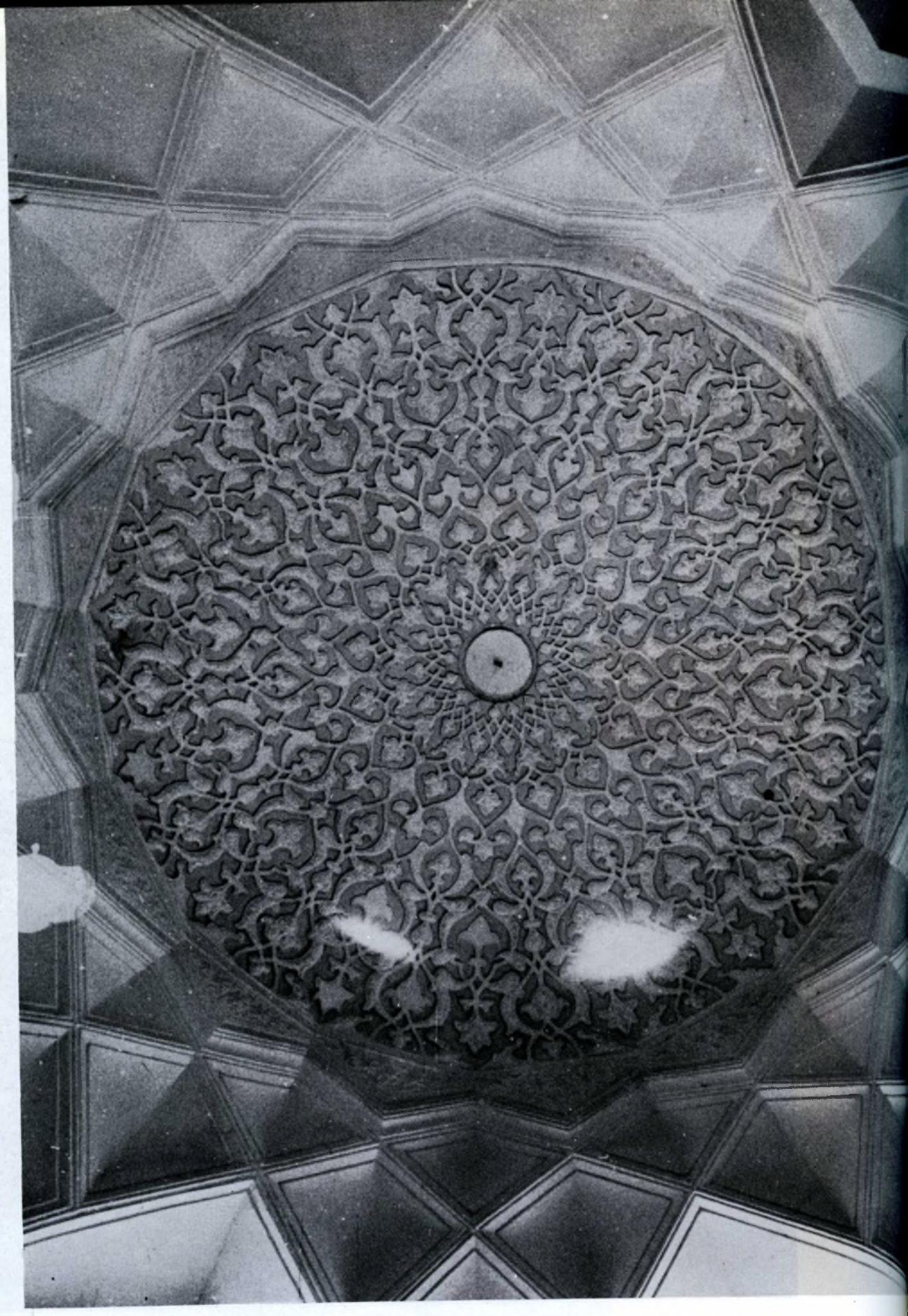


Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'ün çini kaplı revâkı ve kûfi yazılar



Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'ün oda içlerinden

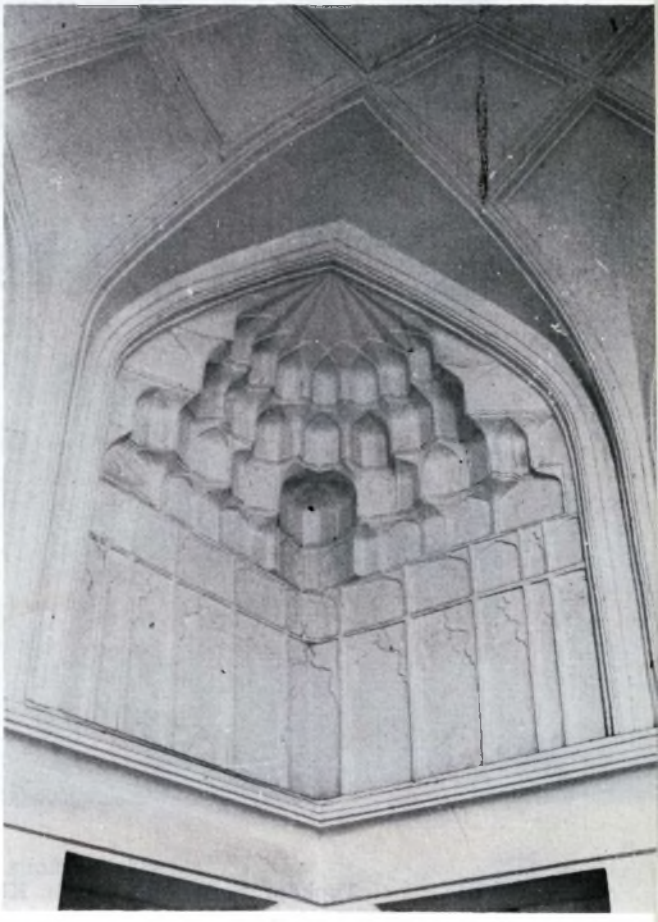




168 Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'ün bodrum katı kubbe tezyinâtı



Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk kapısının rûmîli kabartma yazısı ve pirinç
akımları



pkapı Sarayı'nda Çinili Köşk bodrum katında köşelik



170 Topkapı Sarayı'nda Çinili Köşk'ün birinci katında çeşme ve çini kaplama



Rumeli Hisarı (1900ler deki fotoğrafı)



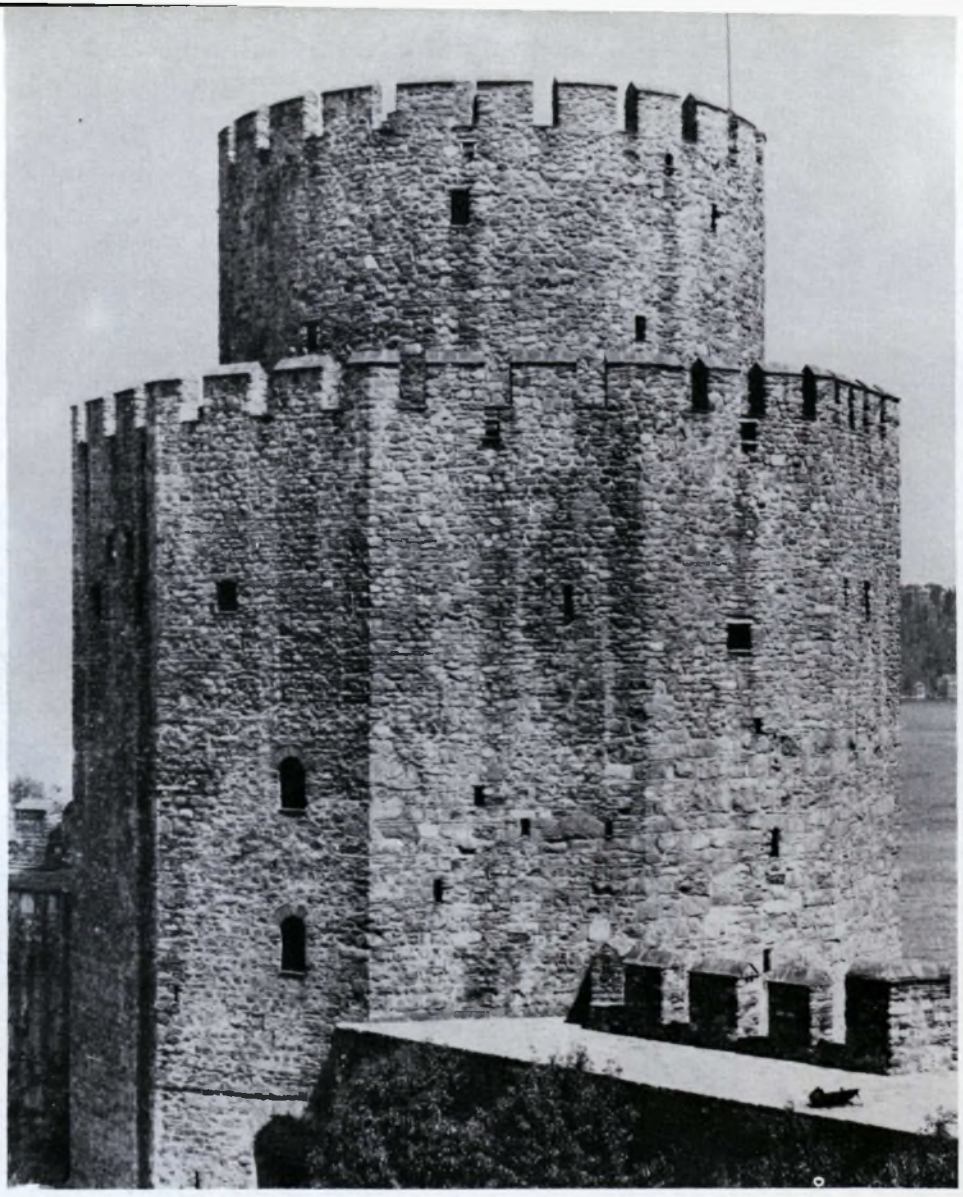
Rumeli Hisarı cenubden şimâle bakış

Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi

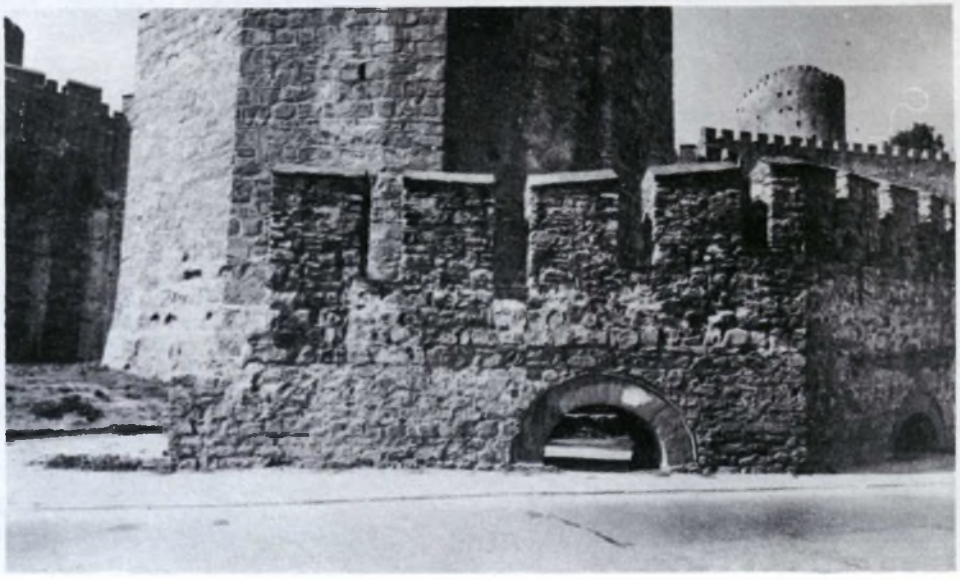




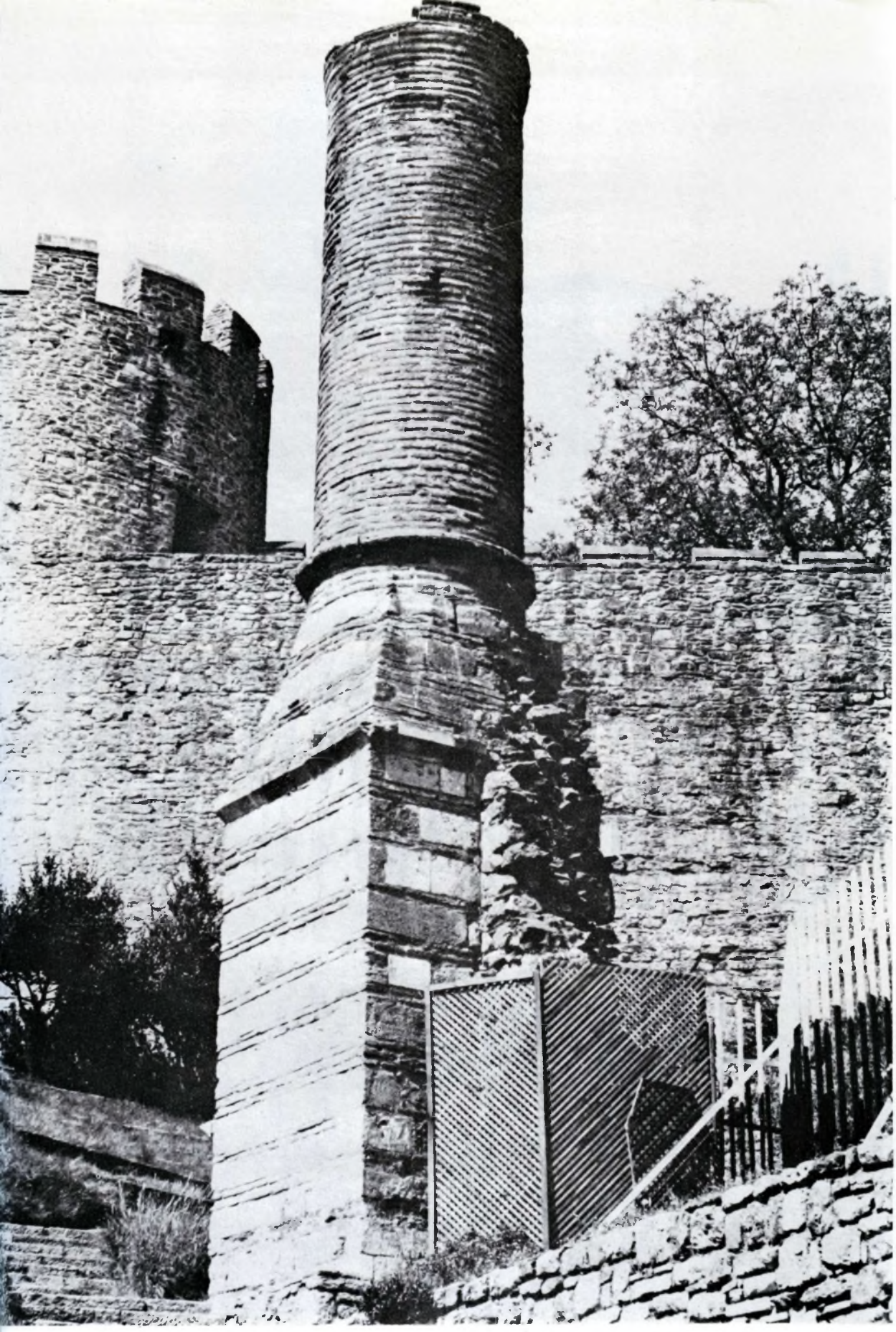
Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi orta direği



Rumeli Hisarı'nda Halil Paşa Kulesi



Rumeli Hisarı'nda hisar - peçe ve top mazgalı



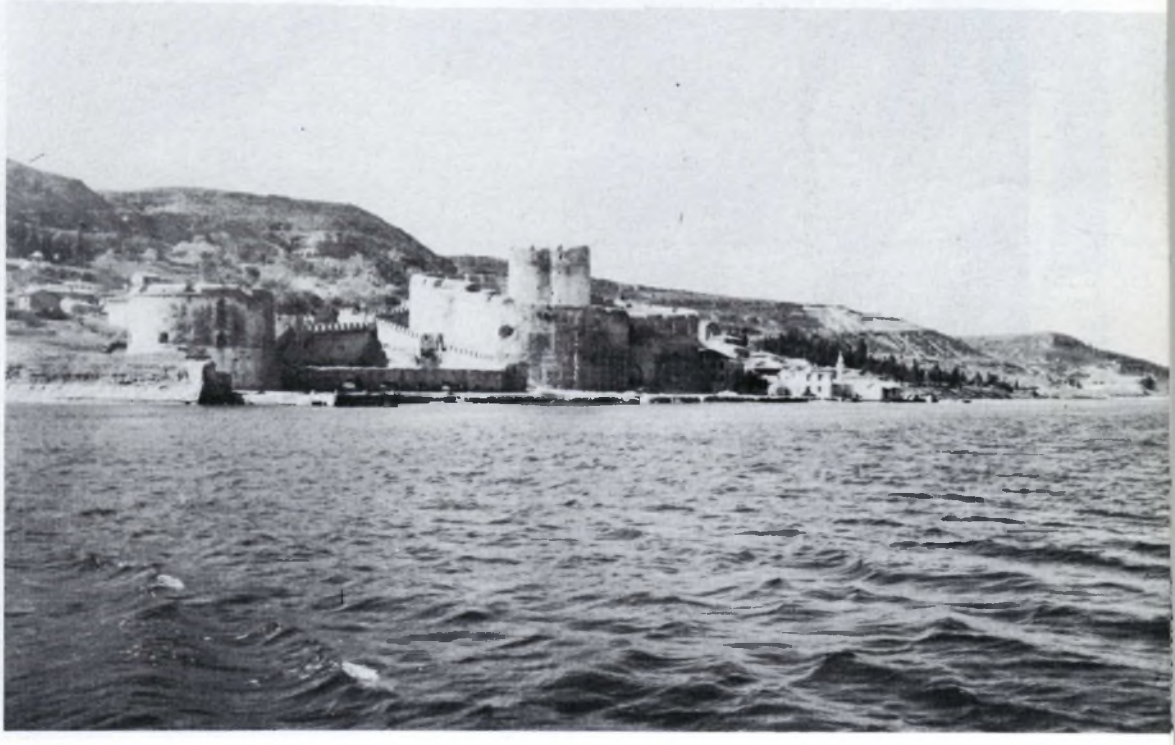
Rumeli Hisarı'nda Fâtih Sultan Mehmed'in Cumâ Câmii'nin minâresi



176 Rumeli Hisarı'nda Zağnos Paşa Kulesi kitâbesi



Çanak Kale'de Kal'e-i Sultâniye Ahmedek (Köşedeki yıkığı 1915 Harbi'nde İngiliz güllesi yapmışdır.)



Ece Âbâd'da Kilîdü'l-Bahr Kalesi umûmî manzarası



Ece Âbâd'da Kilidü'l-Bahr Kalesi ahmedekin iç görünüşü



Ece Âbâd'da Kilidü'l-Bahr Kalesi ahmedekin bir dilimi



Bursa'da Devlet Hâtûn Türbesi



Bursa'da Devlet Hâtûn Türbesi sütûnu



Bursa'da Yeşil Türbe



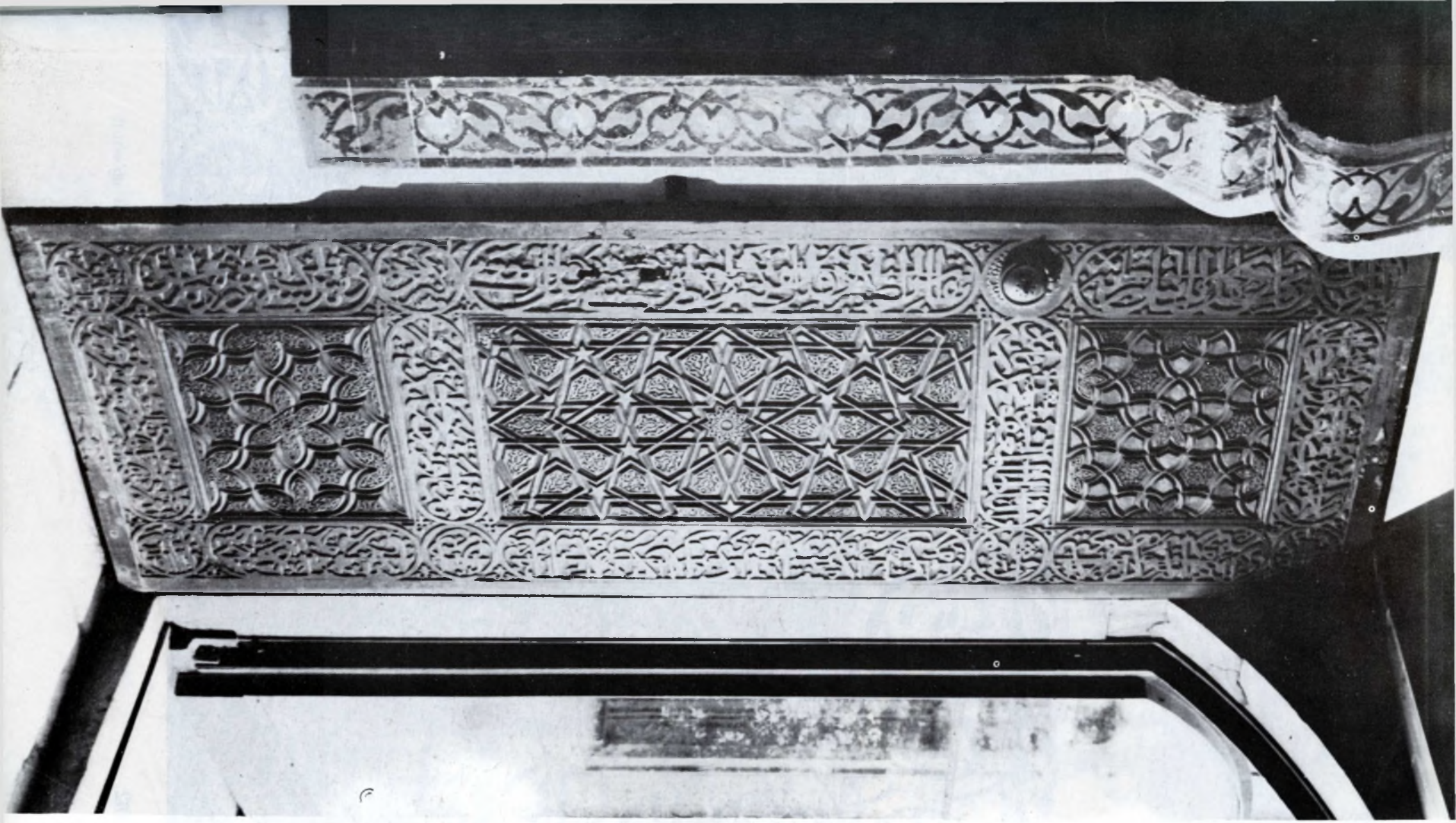
Bursa'da Yeşil Türbe mihrâbı, duvar çinileri, Çelebi Sultan Mehmed'in çini sandukası



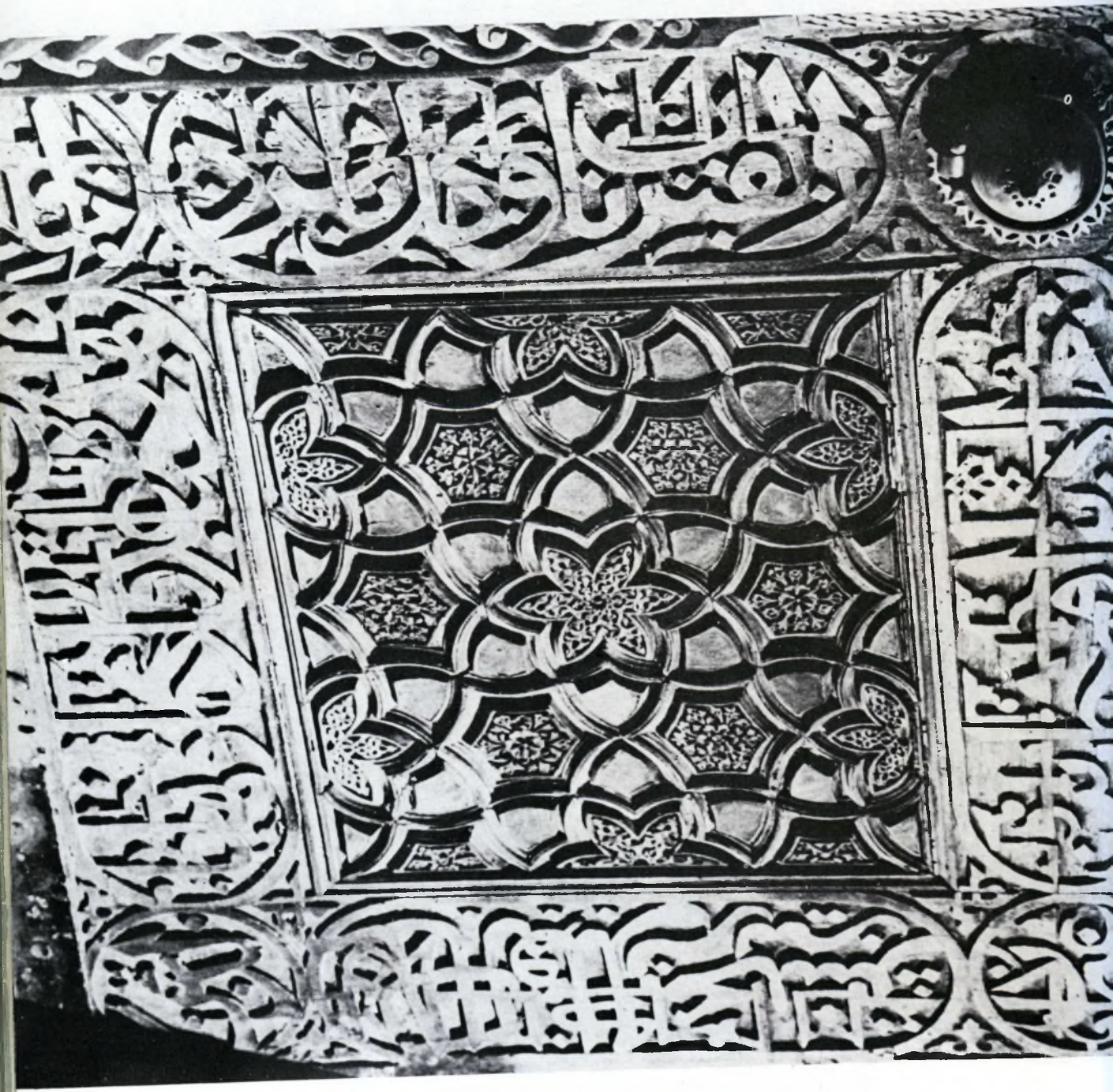
Bursa'da Yeşil Türbe mihrabı



Bursa'da II. Sultan Murad Türbesi saçağı



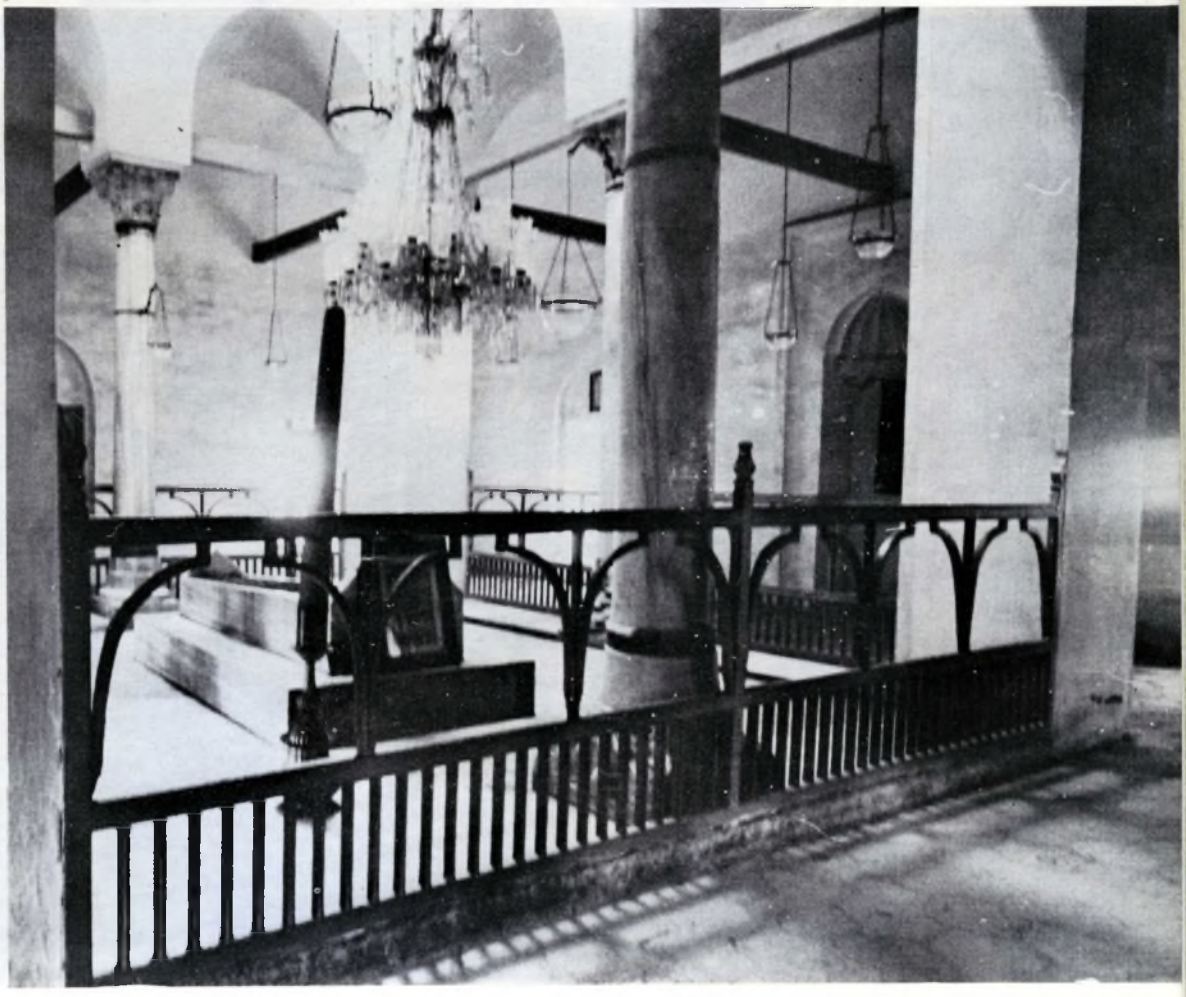
Bursa'da Yeşil Türbe kapısı



Bursa'da Yeşil Türbe kapısının oymaları



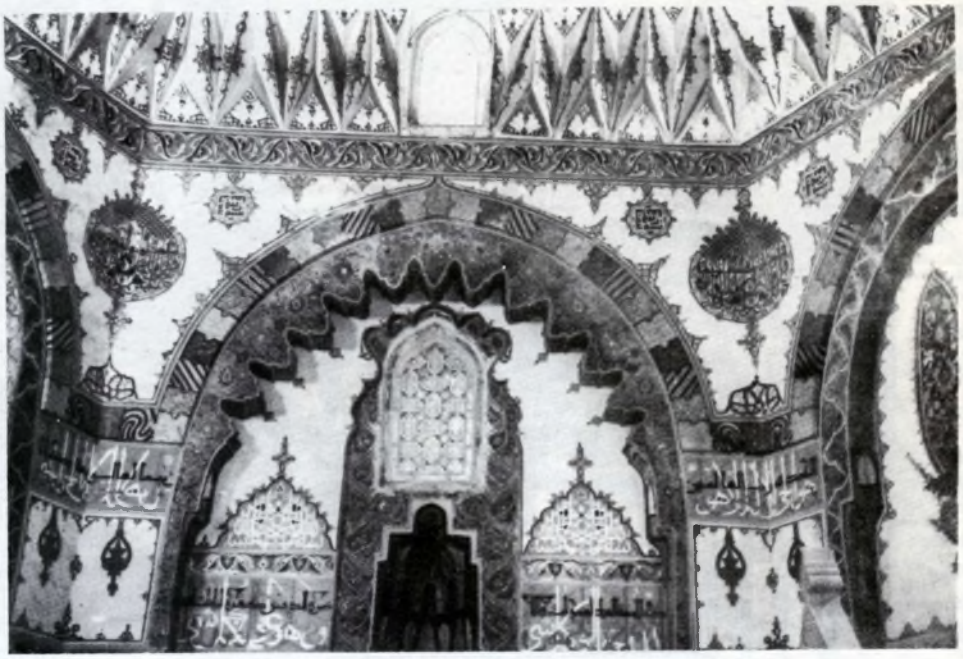
Bursa'da II. Sultan Murad Türbesi arka cebhesi



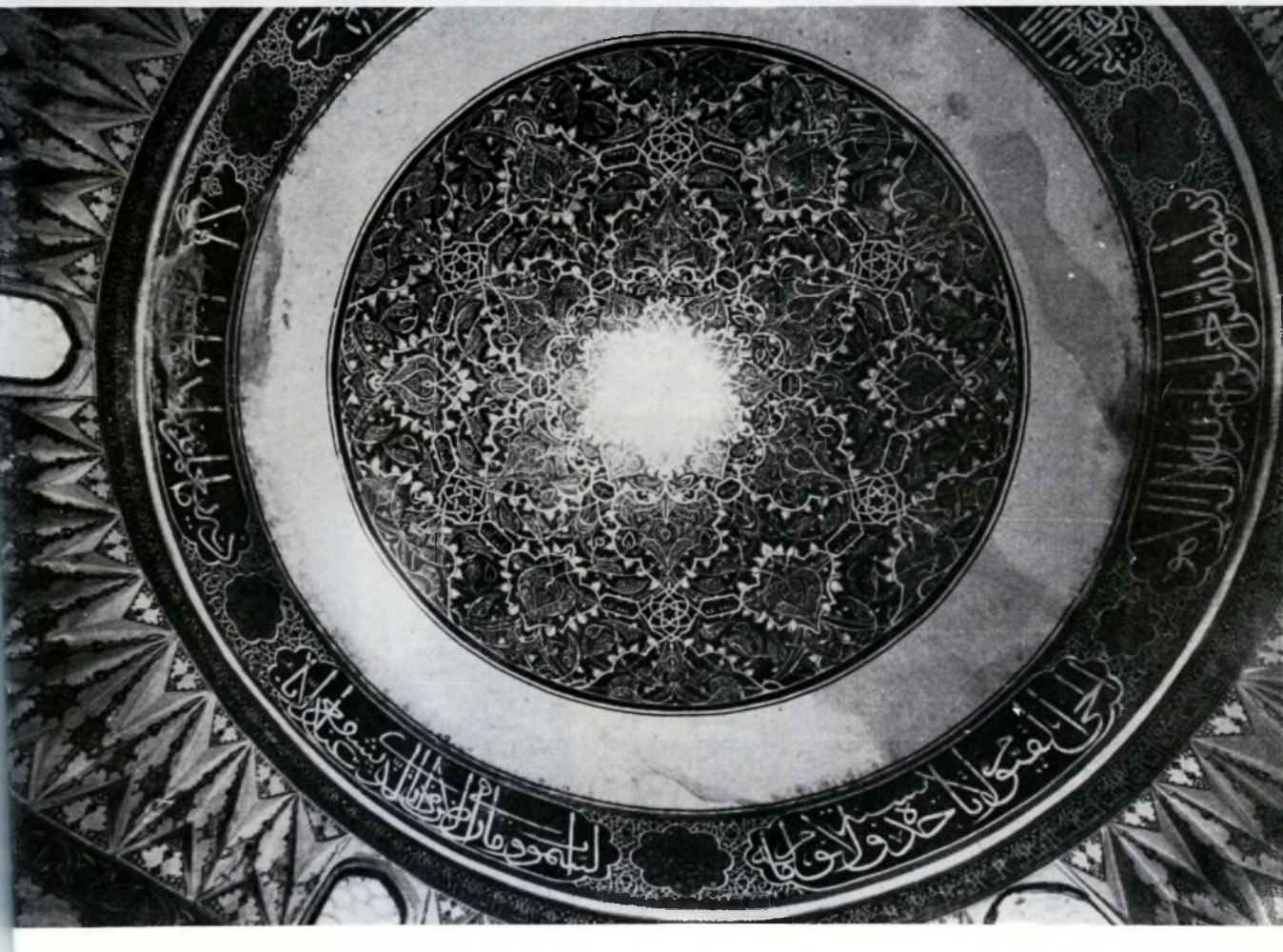
Bursa'da II. Sultan Murad Türbesi iç görünüşü



Bursa'da Şehzâde Sultan Mustafa - Cem Türbesi



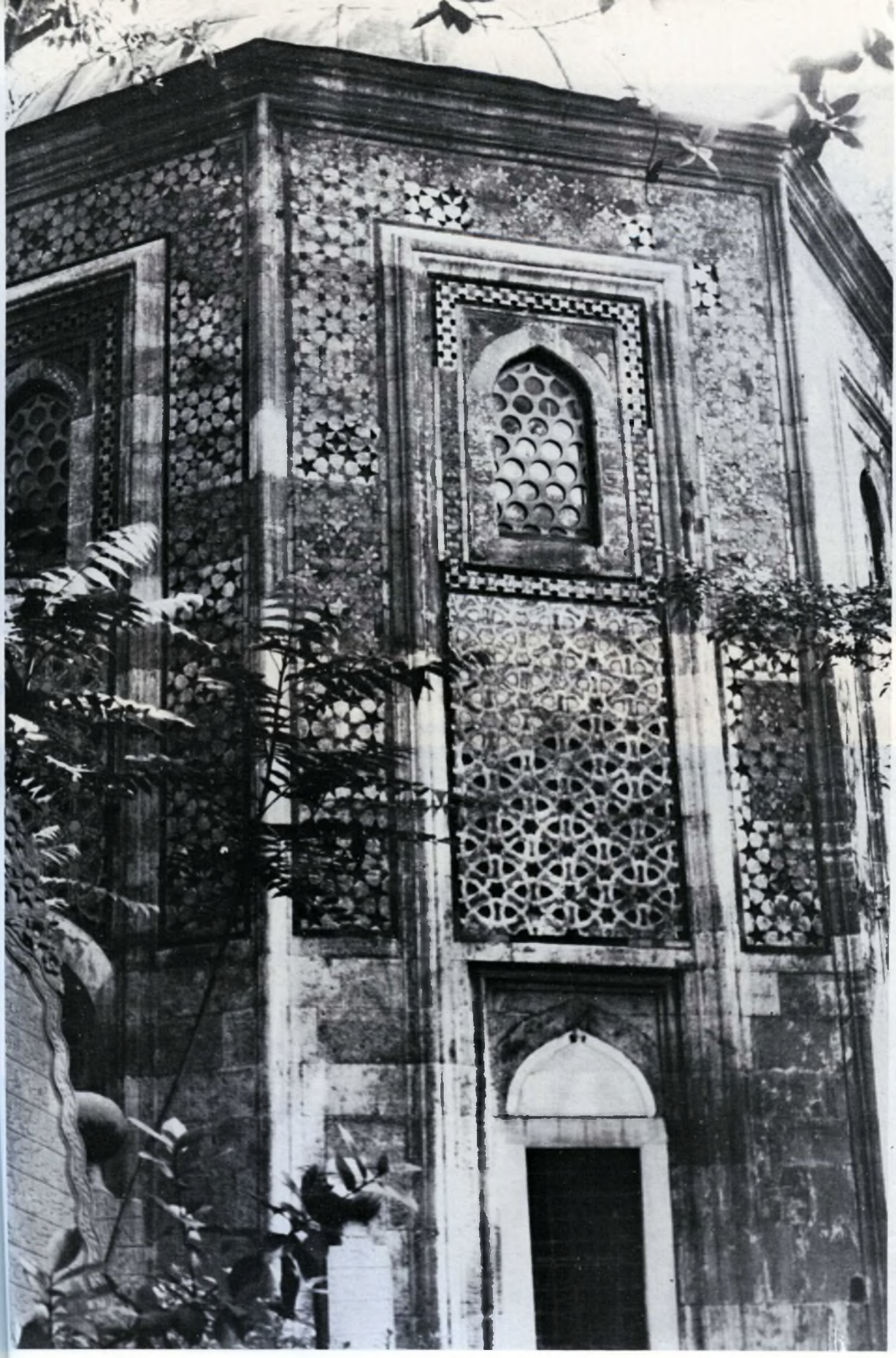
 Bursa'da Şehzâde Sultan Mustafa - Cem Türbesi içinde mihrab ve kalemler



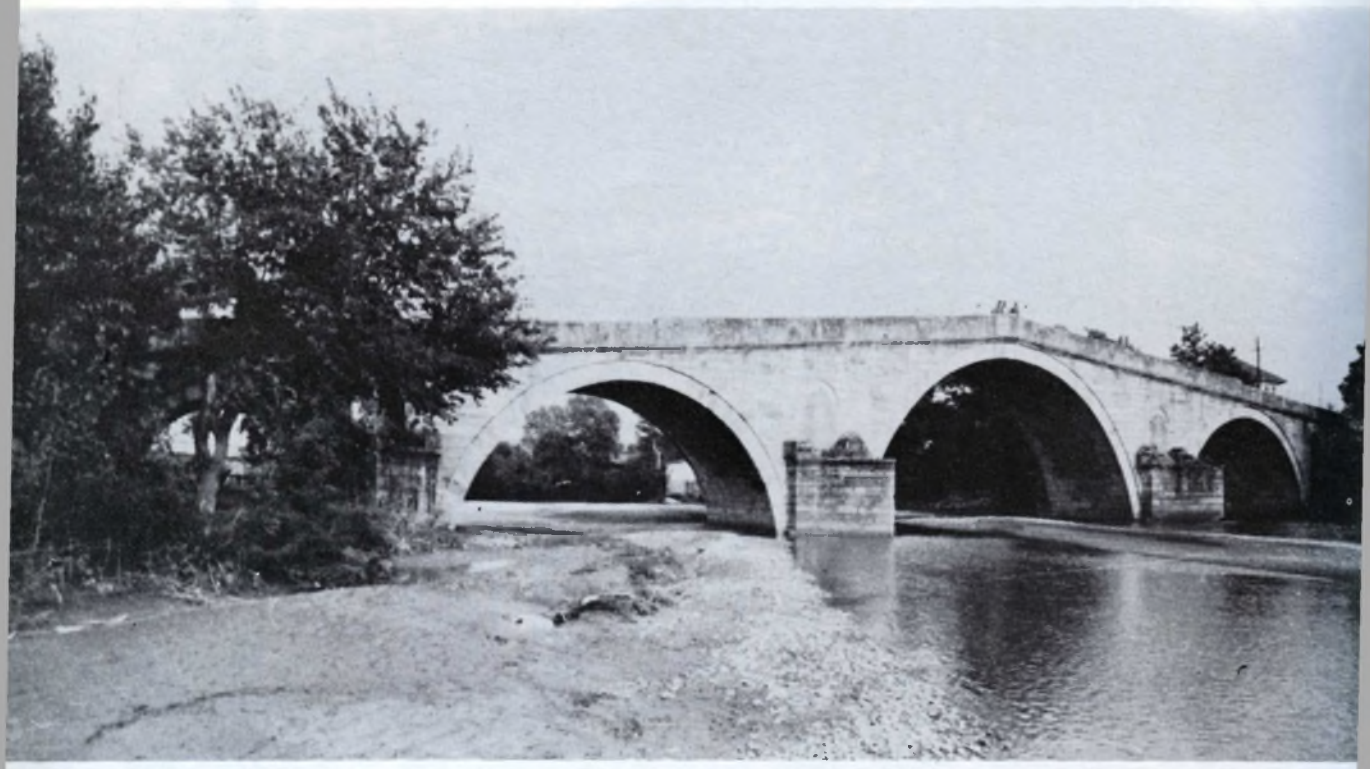
Bursa'da Şehzâde Sultan Mustafa - Cem Türbesi kubbe kalemleri



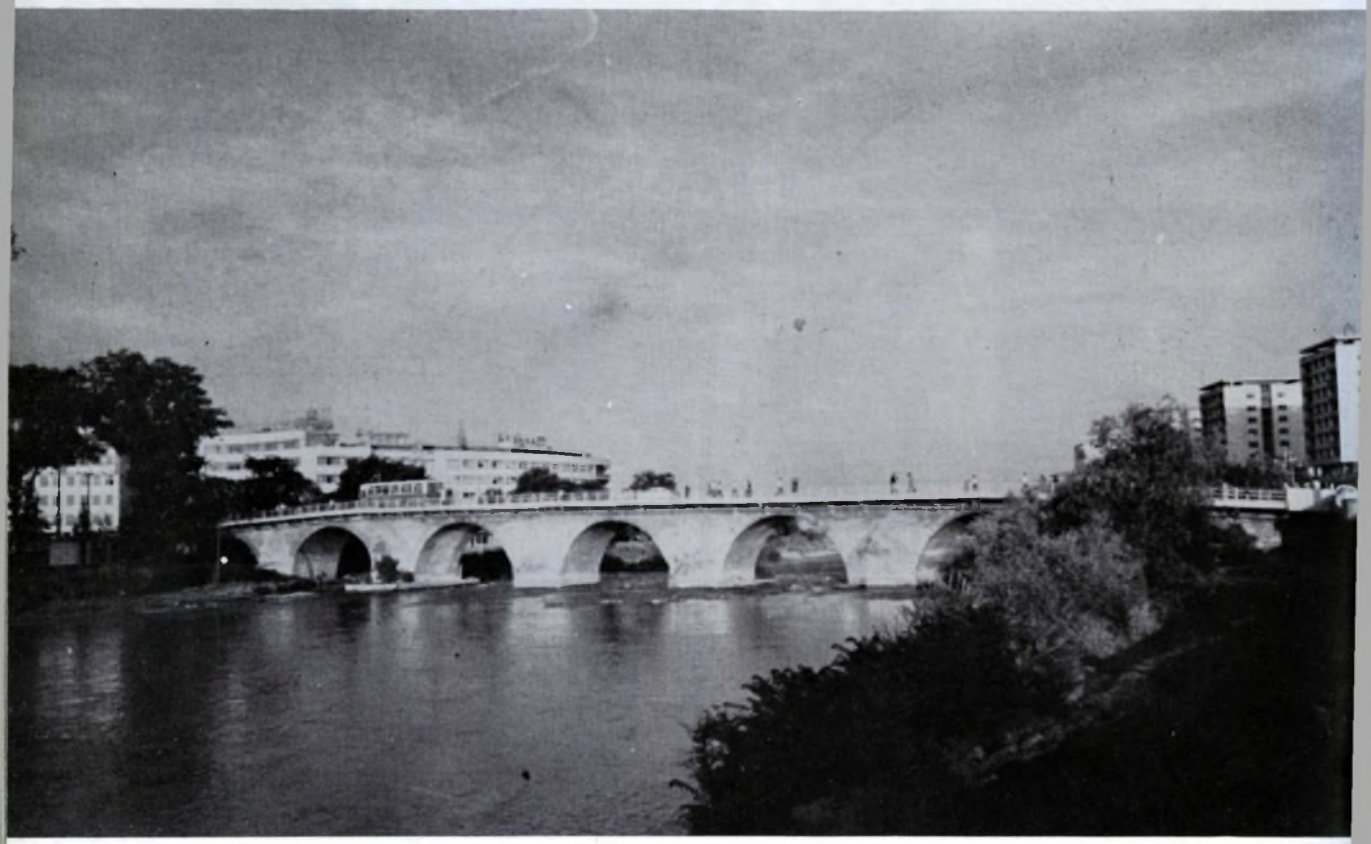
Bursa'da Şehzâde Sultan Mustafa - Cem Türbesi kubbe kalemleri tafsîlâtı



İstanbul'da Mahmud Paşa Türbesi



Köstendil'de İshak Paşa Köprüsü



Üsküb'de Fâtih Köprüsü

İLK 250 SENENİN
OSMANLI MİMÂRÎSİ
CEDVELİ

ADAPAZARI

Orhan Gâzî Câmii	Tamâmı yenilenmiş şekliyle mevcud çatılı bir câmidir.	I.C./ 21

AFTUNDERE

Orhan Gâzî Câmii	Ahşab çandı câmi; mevcuddur.	I.C./ 22

AFTUNDERE (yukarı)

Orhan Gâzî Câmii	Mevcud değildir.	I.C./ 22

AFYON KARA HİSARI

II. MURAD DEVRİ

Hüsâmeddin Hasan Halîfe - Umur Bey Mescidi	Esâsa dokunmadan ilâveler görmüş tek kubbeli câmidir.	II.C./211-213
Umur Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./213
Umur Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./213
Umur Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./213

FÂTİH DEVRİ

Gedik Ahmed Paşa Câmii	Kitabın başında, birinci kısımda zikredilmişdir.	III.C./ 1 - 16
Gedik Ahmed Paşa Medresesi	Biri açık, biri kapalı iki dershâneli, 14 höcreli, üç kolludur. Dördüncü kol duvardır.	III.C./ 16 - 18
Gedik Ahmed Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./ 18
Gedik Ahmed Paşa Hamamı	Oldukça geniş bir çift hamamdır.	III.C./ 20 - 22

AKÇA KESE

Orhan Gâzî Câmii	Mevcud değildir.	I.C./ 22

● AKÇA OVA

Orhan Gâzî Câmii	Mevcud değildir.	I.C./ 22
Orhan Gâzî Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./ 22

● AKSU

FÂTİH DEVRİ

Muallim-zâde Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./ 22
Muallim-zâde Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./ 22

● AKŞEHİR

FÂTİH DEVRİ

Kemerli Mescid	Mevcud değildir.	III.C./ 22

● ALAŞEHİR

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	İnşââtı yarım kalıp sonradan ikmâl edilmiş, tâ'dîlât görmüş çatılı bir câmidir.	I.C./365-367
Yıldırım Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./367

FÂTİH DEVRİ

Şeyh Sinan Câmii	İki ayak üstüne 6 kubbeli, revâkı iri ayaklara oturan câmi.	III.C./ 22 - 25
Şeyh Sinan Türbesi	Sekiz köşeli ve kubbelidir.	III.C./ 25 - 26

● AMASRA

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Ufak bir kiliseden bozmadır.	III.C./ 26
Kilise Mescidi	Ufak bir kiliseden bozmadır.	III.C./ 26 - 27

● AMASYA

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Mevcud değildir.	I.C./368

ÇELEBİ DEVRİ

Bâyezid Paşa Câmii	Kanadlı câmi' örneğinde, pek güzel bir câmidir. I. kısımda tafsîl edilmiştir.	II.C./ 4 - 25
Paşa Hâtûn Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 25
Yâkub Paşa Mescidi ve Tekyesi	I. kısımda tafsîl edilmiştir.	II.C./ 26 - 32
Yâkub Paşa Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 26 - 32
Kaya Paşa Mektebi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 33
Bedrüddin Mahmud Dârü'l-Huffâzı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 33
Mahmud Çelebi Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 34
Melek Gâzî Tekyesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 34
Şeyh Cü'i Tekyesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 34
Yâkut Paşa Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 35

Şehzâde Türbesi ve Kasım Çelebi Kabri	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 36
Sûfî Bâyezid Türbesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 36
Kaya Paşa Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./ 36

II. MURAD DEVRİ

Alâüddin Ali Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./213
Eski Kethüda Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./214
Eslem Hâtûn Mescidi ve Türbesi	Mescid yoktur; Türbe kubbeli, ufak bir binâdır.	II.C./214
Feyzullah Efendi Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./214
Mahmud Çelebi Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./214
Şâmice Şemsüddin Ahmed Efendi Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./215
Yörgüç Paşa Câmii	Husûsiyeti hâiz bir kanadlı câmidir.	II.C./215 - 222
Yörgüç Paşa Medresesi	Mevcud değildir. Câmi' medhalinin sonundaki odanın medresenin dershânesi olduğu tahmîn edilmektedir.	II.C./215 - 222
Yörgüç Paşa âile Türbesi	Câmi' revâkının sağ eyvanına sığdırılmış açık türbedir.	II.C./215 - 226
Yörgüç Paşa İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	II.C./215
Eslem Hâtûn Mektebi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./226
Şâh Bulâ Mektebi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./226
Şâh Bulâ Çeşmesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./226
Şah Bulâ Kabri	Açık bir kabirdir.	II.C./226
Çevikçi Tekyesi	Mevcud değildir.	II.C./227
Zarbhâneci Tekyesi	Mevcud değildir.	II.C./227
Çardaklı Hamam	Mevcud değildir.	II.C./227
Mustafa Bey Hamamı	Teferruâtı güzel bir tek hamamdır.	II.C./228 - 230
Şehzâde Mehmed Şâh Türbesi	Mevcud değildir.	II.C./230

FÂTİH DEVRİ

Hacı Hamza Bey Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./ 27
Hızır Paşa Câmii	Tûlânî mihverde iki kubbeli, yanları tonozlu, kanadlı bir câmidir. Kubbeler yıkıldığından çatı ile örtülmüştür.	III.C./ 27 - 30
Hoca Süleyman Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./ 30
Pirincci Sinan Bey Mescidi	Mevcud değildir. Bânînin İstanbul'da da mescidi vardır.	III.C./ 30
Alaca Yahyâ Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./ 30
Hızır Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./ 30
Hüsâmîye Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./ 31
Ali Çelebi Dârü'l-kurâsı	Mevcud değildir.	III.C./ 31
Hüsâmeddin Temennâî Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./ 31
Ehlî Hâtûn Tekyesi	Mevcud değildir.	III.C./ 31
Sâdüddin Tekyesi	Mevcud değildir.	III.C./ 31
Yâvedûd Tekyesi	Mevcud değildir.	III.C./ 31
Hüsâmeddin Temennâî Çeşmesi	Mevcud değildir.	III.C./ 31
Hızır Paşa Hamamı	Câmii yanında basit bir tek hamamdır.	III.C./ 31
Halkalı Dede Türbesi	Yeşil Irmak'ın sağ sâhilinde üç tarafı açık kubbeli türbe.	III.C./ 31 - 33

● ANKARA

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Abî Elvan Câcii	Kerpiç duvarlı, dıştan basit, içi üç sıra direğe oturan kiriş tavanlı, mihrab ve minberi çok güzel, geniş bir câmi'dir.	I.C./219 - 224
Hüdâvendigâr Köprüsü	Şimdi mevcud değildir.	IV.C./892 - 894

II. MURAD DEVRİ

Abdülkaadir İsfahânî Mescidi	Taş duvarlı ufak ve basît bir câmidir.	II.C./231
Alâuddin Câmii	Esâsı Selçûkî devrine çıkan bu câmi', ilk defa Orhan Gâzî, sonra II. Sultan Murad zamanlarında tadîlât görmüşdür.	II.C./231
Hacı Ahmed Câmii	Şimdi mevcud değildir.	II.C./232
Hacı Bayram-ı Velî Câmii	I. kısımda tafsîl edilmiştir.	II.C./232 - 243
Hacı Bayram-ı Velî Türbesi	I. kısımda tafsîl edilmiştir.	II.C./232 - 243
Hacı İlyas Câmii	Hâricen çok basit, kerpiç duvarlı, içden pek dilberdir, ahşap tavanlıdır.	II.C./243 - 244
Hacı İvaz Mescidi	Kerpiç duvarlı, içinden müzeyyen, dışdan pek basit çatılı câmi'	II.C./244 - 247
Hacı Mûsâ - Hası Seyfüddin Câmii	Ankara'da câmilerin en güzellerindendir. Bu da hâricen basit dâhilen pek lâtif bir câmidir. Üstelik revâkı vardır.	II.C./248 - 253
Hoca Hundi Mescidi	Dışı basît, içi lâtîf, kerpiç binâ.	II.C./253 - 254
Genegî Mescidi	Dışı sâde, içi müzeyyen, kerpiç binâ.	II.C./254
Karaca Bey Câmii	Tamâmen yıkılmış, büyük değişikliklerle tâmir edilmişdir.	II.C./255 - 263
Karaca Bey Türbesi	Sekiz köşe kesme taş bir türbedir.	II.C./255 - 263
Kul Derviş Mescidi	Ahşab çatılı basit bir binâdır.	II.C./264
Mukaddem Mescidi	Kıble duvarından kesilmiş içi müzeyyen bir câmidir.	II.C./265
Ahmed Çelebi Dârül-Huffâzı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./265 - 268
Karaca Bey Hamamı	Geniş, hâricen basit soğukluklu, içi güzel bir çift hamamdır.	II.C./265 - 268

FÂTİH DEVRİ

Çarşı ve Bedesten	Ortası 10 kubbeli, etrâfı çarşıdır.	III.C./ 33 - 48
Taş Han	İki katlı bir handır; Bedestanla berâber I. Kısımda geçmişdir.	III.C./ 33 - 48
Tahta Kale Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 48 - 49

● ARAMAN

Araman Köyü'nde Orhan Gâzî Câmii	Şimdi mevcud değildir; aslı çandı.	I.C./123

● ATİNA

Fâtih Câmii	Epeyce tamîr görmüş, minâresi kaa'ideye kadar yıkılmış, bir orta, 4 yarım, 4 köşe kubbesiyle örtülüdür.	III.C./ 49 - 55

● BABA SULTAN NÂHİYESİ

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Geyikli Baba Câmii ve Türbesi	Aslı tek kubbeli iken yanına bir ikincisi yapılıp büyütülmüş, bir tarafına da türbe eklenmişdir.	I.C./ 22 - 29
Geyikli Baba Hamamı	Basit bir tek hamamdır.	I.C./ 22 - 29

● BABAESKİ

II. MURAD DEVRİ

Halil Paşa Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	
Fâtih Câmii	Çatılı, basit bir câmidir, son cemâ'at yeri yenidir.	III.C./ 55 - 56

● BÂDEMİYE

FÂTİH DEVRİ

Rum Mehmed Paşa Câmii	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 56

● BALIKESİR

YILDIRIM DEVRİ

Eyne Bey Câmii	Şimdi mevcud değildir.	I.C./368
Yıldırım Câmii	İkişer kat iç yan revaklı, bazilika havasında çatılı câmi'. Kapısında gotik kemer vardır.	I.C./368 - 371
Yıldırım Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./372
Yıldırım Misâfirhâne ve Zâviyesi	Moloz taşından yapılmış, kanadlı basit bir binâdır.	I.C./372

FÂTİH DEVRİ

Alaca Mescid	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 56
Kaya Bey Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 56 - 57
Oruc Gâzî Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 57
Zağnos Paşa Câmii	Aslı dört ayak üstüne 9 kubbelidir. Şimdiki yapısı 1894 zelzelesinden sonradır.	III.C./ 57 - 60
Mehmed Bey Mektebi	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 60
Zağnos Paşa Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 60
Zağnos Paşa İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 60
Zağnos Paşa Türbesi	Sonradan yapılmış basit bir türbedir.	III.C./ 60

● BALLIBADRA

Fâtih Câmii	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 60

● BAR

Fâtih Câmii	Şimdi mevcud değildir.	III.C./ 61

● BARAKLI

YILDIRIM DEVRİ

Tur Ali Bey Câmii	Şimdi mevcud değildir.	I.C./373

● BEÇİ YÖRÜKLER

Orhan Gâzî Câmii	Şimdi mevcud değildir.	I.C./123

● BEHRAM KALE

Hüdâvendigâr Câmii	Tek kubbeli, üçlü revaklı bir câmidir.	I.C./224 - 229

● BELEN

Orhan Gâzi Câmii	Şimdi mevcud değildir.	I.C./123

● BERGAMA

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Koyun Köprüsü	Üç gözlü kesme taş bir köprüdür.	I.C./229

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Üç kollu, ortada üç kubbeli, yanları tonozlu, uzunlamasına câmi. Kapısı Gotik benzeridir.	I.C./373 - 378
Debbağlar Hamamı	Pek harab hâldedir.	I.C./378 - 380

II. MURAD DEVRİ

İncirli Mescidi	Kubbeli ufak bir mesciddir, minâresi yenidir.	II.C./268 - 269
Kurşunlu Câmi	Çatılı, iki köşesi revaklı bir câmidir.	II.C./269 - 270
Hibetullah Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./270
Umur Bey Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./270
Taş Han	Muzavvâ bir erâziye yapılmış, ahırlı şehir kervansarayıdır.	II.C./270 - 273
Küplü Hamam	Dört halvetli tek bir hamamdır.	II.C./273 - 274
Umur Bey Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./274

● BEY PAZARI

II. MURAD DEVRİ

Halil Paşa Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./274

● BİGA

II. MURAD DEVRİ

Umur Bey Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./275
Umur Bey Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./275

FÂTİH DEVRİ

Kurşunlu Câmi	Ufak, yeni yapı bir câmidir.	III.C./ 61

BİLECİK

OSMAN GÂZÎ DEVRİ

Şeyh Edebâlî Zâviyesi	Temâmen yıkılmışdır; sonradan bitişiğine yapılan türbe ve tekye Orhan Gâzî devrine âiddir.	I.C/8

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Tek kubbeli, üç tarafı geniş kemer eyvanlıdır. Minâresi açıkdadır.	I.C./30 - 34
Orhan Gâzî Câmii	Yalnız minâresi kalmışdır.	I.C./34
Süleyman Paşa Câmii	Şimdi mevcud değildir.	I.C./35
Şeyh Edebâlî ve Mal Hâtûn Türbe ve Tekyesi	Türbe kubbeli, tekye çatılıdır.	I.C./35 - 36
Orhan Gâzî İmâreti	Harab bir hâlde mevcuddur.	I.C./36 - 40

BOLU

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Alpagud Köyü'nde Lâlâ Şâhin Paşa Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./48

YILDIRIM DEVRİ

Ak Mescid	Şimdi mevcud değildir.	I.C./381
Kara Çayır Mahallesi Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./381
Ulu Câmi	Sultan Hamîd Devri'nde yeni başdan yapılmıştır.	I.C./381
Yıldırım Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./383
Yıldırım Kitabhânesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./383
Orta Hamam	Mudurnu Hamamı'nın mi'mârı tarafından yapılmış bir tek hamamdır, kıymetli bir eserdir.	I.C./383 - 384

II. MURAD DEVRİ

Mehmed Paşa Câmii	Şimdi mevcud değildir.	II.C./275

BOLAYIR

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Süleyman Paşa Câmii	Orta büyüklükte çatılı bir câmidir.	I.C./44
Süleyman Paşa Türbesi	Çok tamîr görmüş, fakat eski hâlini muhafaza etmişdir. İçden külâhlı dışdan kubbelidir.	I.C/45 - 48
Derviş Bâyezid Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	III.C./61

● BURSA

OSMAN GÂZİ DEVRİ

Balabancık Hisarı	Yalnız alt kısımları mevcuddur.	I.C./ 8
Gâzi Aktimur Hisarı	Tamâmen yıkılmıştır.	I.C./ 9

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Ahî Hasan Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./49
Alâüddin Bey (paşa) Câmii	İlk Osmanlı câmi'lerindendir; tek kubbelidir, revâkı 1854 zelzelesinde yıkılmış, biraz değişik olarak yapılmışdır.	I.C./49 - 56
Alâüddin Bey Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./56
Çoban Bey Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./56 - 57
Gâzi Aktimur Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./57
İl-Erioğlu Ahmed Bey Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./57
Lâlâ Şahin Paşa Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./57 - 60
Orhan Gâzi Câmii (Kale içi)	Şimdi mevcud değildir.	I.C./58 - 60
Orhan Câmii	I. kısımda îzâh edilmişdir.	I.C.61 - 90
Süleyman Paşa Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./90
Süleyman Paşa Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./90
Zarbhâne Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./91 - 93
Lala Şâhin Paşa Medresesi	Kapalı avlulu, 8 hücrelidir.	I.C./93
Orhan Gâzî Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./94
Orhan Gâzî Aşhânesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./95
Orhan Gâzî İmâret - Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./95
Orhan Gâzî Aşhânesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./95
Bezir Hanı	Şimdi mevcud değildir.	I.C./95
Emir Hanı	İlk Osmanlı hanıdır.	I.C./96
Abdal Murad Tekyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./102
Abdal Mûsâ Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./102
Alâüddin Bey Tekyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./104
Nilüfer Hâtûn Tekyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./104
Çoban Bey Türbesi	Harab bir hâlde mevcuddur.	I.C./104 - 105
Sultan Orhan Türbesi	Sultan Azîz Devri'nde yeni başdan yapılmışdır.	I.C./105 - 107
Osman Gâzî Türbesi	Sultan Azîz Devri'nde yeni başdan yapılmışdır.	I.C./108 - 110
Alâüddin Bey Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	I.110 - 111
Eski Yeni Hamam	Epeyce şekil değişdirmiş hâlde mevcuddur.	I.C./111
Orhan Gâzî Hamamı	I. kısımda zikredilmişdir.	I.C./111 - 116
Bursa Hisarı	Bizans surlarına eklenmiş birkaç burcu mevcuddur.	I.C./116
Aşağı Hisar	Simdi mevcud değildir.	I.C./117
Bey Sarayı	Simdi mevcud değildir.	I.C./117
Nilüfer Köprüsü	Aslında beş gözlü kâgir bir köprüdür.	I.C./118 - 119

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Hacı Evrenuz Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./230
Hayrüddin Paşa Câmii	Yalnız minâresi kalmıştır.	I.C./230
Hızırhk Câmii	Tek kubbeli, tuğla taş duvarlıdır.	I.C./230

Hüdâvendigâr Câmii ve Medresesi	Osmanlı mîmârî üslûbuna oldukça aykırı düşen bir havaya sâhip, alt katı câmi, üstü medrese bir binâdır.	I.C./231 - 264
İzzüddin Câmii	Çatılı basit bir câmi'dir	I.C./264
Kavaklı Câmi	Çatılı ve revaklı, mütenâsib ve güzel bir binâdır.	I.C./264 - 265
Koca Nâib Câmii	Ufak tek kubbeli, son cemâati kalkanlı, şirin bir câmi'dir	I.C./265 - 267
Şehâdet Câmii	Aslı ortada çift kubbeli, yanları tonozludur. Dimetoka Çelebi Câmii ile bir ölçüde, aynı plândadır.	I.C./267 - 274
Yerkapı Mescidi	Çatılı, ahşab revaklıdır; son zamanlarda pek mükemmel bir sûretle tâmir edilmiş, kitaptaki eski resminden başka bir şekil almışdır.	I.C./274 - 275
Esediye Medresesi	Şimdi mevcud değildir. Ulu Câmiin yan tarafında idi.	I.C./275
Hüdâvendigâr Mektebi	Yepyeni, pek basit bir şekilde ihyâ edilmişdir.	I.C./275
Eski Kaplıca	Sıcaklık kısmı Hüdâvendigâr devrine âid olan Kaplıca'nın asıl göze görünen soğukluk kısmı II. Sultan Bâyezid tarafından yapılmışdır.	I.C./276 - 284
Kükürdiü Kaplıcası	Hüdâvendigâr devrinde yapılan kısım II. Bâyezid tarafından tevsi' edilmişdir.	I.C./284 - 287
Nalıncılar Hamamı	Büyük bir çift hamamdır. Şimdi depo ve imâlâthâne olarak kullanılıyor.	I.C./287 - 289
Hıdırlık Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./289
Hüdâvendigâr Tabhâne ve Zâviyesi	Tamâmen yeniden yapılmışdır.	I.C./289 - 290
İzzüddin Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./290
Seyyid Nâsır Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./290
Hüdâvendigâr Türbesi	Tamâmen yeniden yapılmışdır.	I.C./290 - 293
Saray (Hüdâvendigâr kısmı)	Şimdi mevcud değildir.	I.C./293

YILDIRIM DEVRİ

Ali Paşa Câmii	Yan kanadları tonozlu, yığma ayak revaklıdır.	I.C./385 - 387
Demirtaş Câmii	Minâresi açıkda ve beş ayak üstünde, kanadlı bir câmidir.	I.C./387 - 393
Doğan Bey Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./392
Ebû İshak Mescidi	Yan kanadları tonozludur.	I.C.393 - 397
Ertuğrul Câmii	Oldukca basit, çatılı bir câmidir.	I.C./396 - 398
Gâzî Timurtaş Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./398 - 399
Hoca Efendi Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./399
Molla Fenârî Câmii ve Kabri	Çatılı, enine bir yapıdır.	I.C./399 - 400
Somuncu Baba Câmii ve Fırını	Kubbeli ufak bir câmidir; ta'dil görmüşdür. Somuncu Baba'nın fırını civardadır.	I.C./400 - 401
Ulu Câmi	I. kısımda îzâh edilmişdir.	I.C./401 - 418
Yahşî Bey Mescidi ve Kabri	Şimdi mevcud değildir. Kabir bir mahzen içindedir.	I.C./418 - 419
Yıldırım Câmii	I. kısımda tafsîl edilmiştir.	I.C./418 - 440
Ali Paşa Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./441
Ebû İshak Medresesi	Simdi mevcud değildir.	I.C./441
Gülçiçek Hâtûn Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./441

Eyne Bey (Kara) Medresesi	Bir de kütübhânesi olan bu medrese biraz tadîl görmüş olmakla berâber, aslına dokunulmamışdır.	I.C./441
Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./442 - 444
Ferhadîye Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./445
Molla Fenârî Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./445
Vâızîye Medresesi	Arâzînin gayr-ı muntazam şekline uyularak yapılmış, etrâfı dükkânla çevrilmiş medresedir.	I.C./445 - 447
Yıldırım Medresesi	Dar ve uzun bir plân üzerine yapılmışdır.	I.C./447 - 454
Demirtaş Mektebi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./454
Ebû İshak Mektebi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./454
Dârü'ş-Şifâ	Pek harab bir hâldedir.	I.C./454 - 461
Ali Paşa İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	I.C./461
Demirtaş (Gâzî) İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	I.C./461
Demirtaş (Kara) İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	I.C./461
Ebû İshak İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	I.C./461
Gül Çiçek İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	I.C./462
Yıldırım İmâreti	Şimdi mevcud değildir.	I.C./462
Demirtaş (Gâzî) Türbesi	Yepyeni bir yapıdır.	I.C./462
Ertuğrul (Şehzâde) Kabri	Güzel, zengin taşlarla yapılmışdır.	I.C./463
Demirtaş (Kara) Kabri	Basit bir kabirdir.	I.C./463
Gül Çiçek Hâtûn Türbesi	Revaklı, tek kubbelidir.	I.C./463 - 464
Yahşî Bey Türbesi	Bir bodrum içindedir.	I.C./464
Yıldırım Türbesi	Süleyman Çelebi veyâ Çelebi Sultan Mehmed tarafından yapılmış büyük bir türbedir.	I.C./464 - 469
Bedestan	İlk Osmanlı Bedestanıdır.	I.C./469 - 471
Ali Paşa Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	I.C./471 - 472
Demirtaş Hamamı	Soğukluk kubbesi çok büyük, geniş, zengin bir hamamdır. Harabdır; kısım, kısım tâmir edilmekdedir.	I.C./472 - 474
Eski Yeni Hamamı	Harâb bir hâlde kısmen ayaktadır.	I.C./476 - 478
Eyne Bey Hamamı	Ahşab camekânlı tek bir hamamdır; medresesine bitişiktir; çalışır vaziyetdedir.	I.C.478 - 479
Eyne Bey Çift Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	I.C./479
Şengül Hamamı	Ulu Câmiin şimâlinde ehemmiyetsiz tâdîl ve hattâ ilâveler görmüşdür.	I.C./479 - 480
Yıldırım Hamamı	Câmiin civârındadır; basit bir tek hamamdır, depo olarak kullanılmaktadır.	I.C./481 - 482
Akdarma Ali Bey Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./482
Seyyid Usûl Tekyesi	Şimdi mevcud değildir.	I.C./482

ÇELEBİ DEVRİ

Bâyezid Paşa Mescidi	Şekli değişmişdir; oldukca bakımsızdır; nemâza açık çatılı bir câmidir.	II.C./36 - 37
Çandarlı İbrahim Paşa Câmii	Tek kubbeli ahşab revaklıdır; nemâza açıkdır.	II.C./39 - 40
Dâye Hâtûn Mescidi	Enlemesine yapılmış, çatılı, ahşab revaklıdır; nemâza açıktır.	II.C./40 - 41
İbn-i Bezzaz Câmii	Kubbesi yıkılmış, yerine çatı yapılmışdır; husûsiyeti olan bir câmidir; nemâza açıkdır.	II.C./41 - 42

İshak Şâh Mescidi	Basit çatılı bir câmidir; çok değişmiş-dir; nemâza açıkdır.	II.C./43 - 44
Şeker Hoca Câmii	Tek kubbeli, ahşab revaklıdır; nemâza açıkdır.	II.C./44 - 45
Yeşil Câmi	Marûf câmidir; baş tarafındaki tafsîlât-lı kısma mürâcaat etmeli.	II.C./46 - 94
Yeşil Medresesi	Çelebi'nin vefâtiyle, mukarrer ikinci katı yapılmadan kalmışdır.	II.C./94 - 100
Yeşil İmâreti	Ba'zı duvarları kalmış, harâb bir hâl-dedir; çatılıdır.	II.C./101
Yeşil Türbe	Marûf binâdır, tafsîlât kitabın birinci kısmındadır.	
Yeşil Hanı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./118
Bâyezid Paşa Medresesi	Yıkılmış, ehemmiyetsiz duvar parçaları kalmışdır.	II.C./118 - 119
Asboğa Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./118 - 119
Geyve Hanı	Güzel bir şekilde tâmîr görmüşdür.	II.C./119 - 121
İpek Hanı	Kısmen mevcuddur; yer yer tâmîr gör-müşdür.	II.C./123
Yoğurt Hanı	Mevcud değildir; bir duvarından izler vardır.	II.C./124 - 140
Mahkeme Hamamı	Mühim çift hamamdır. I. kısımda yazıl-mışdır.	II.C./124
Oruç Bey Hamamı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./131
Devlet Hâtûn Türbesi	Bitirilmeden kalmış bir vazıyetdedir.	II.C./132
Devlet Hâtûn Türbesi	Sivri külâhlı, içten kubbeli açık bir türbedir.	II.C./132 - 135
Süleyman Çelebi Kabri	1950 lerde pek zarîf bir şekilde yapıl-mışdır; eski ile alâkası yokdur.	II.C./135
Maksem'de Köprü	Bir ayağı farkediliyor; kalanı yıkılmış-dır.	II.C./135
Bursa Hisarı Kapısı	Şimdi mevcud değildir.	II.C./136

II. MURAD DEVRİ

Abdal Mehmed Câmii	Yan yana çift kubbeli, son cemati kal-kanlı, tuğla, taş sıralarla işlenmiş-dir.	II.C./275 - 279
Abdal Mehmed Türbesi	Câmiin karşısında, tek kubbeli, eyvan-lı bir türbedir.	II.C./275 - 279
Abdal Mehmed Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./275
At Pazarı Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./279
Bedrüddin Mescidi	Bursa örneği denebilen, bu şehre hâs üslûbda, revâkı kalkanlı, hareketli ve güzel bir câmidir; kubbelidir.	II.C./279 - 281
Çerağ Bey Mescidi	Hisar İçi'nde çatılı basit câmi'.	II.C./281
Emîr Sultan Câmii	III. Sultan Selîm zemânında temâmen yeniden yapılmış, eskiden eser kal-mamışdır.	II.C./282 - 288
Emîr Sultan Türbesi	III. Sultan Selîm zemânında temâmı yeniden yapılmış, eskiden eser kal-mamışdır.	II.C./282 - 288
Fazlullah Paşa Mescidi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./288 - 289
Fazlullah Paşa Medresesi	Şimdi mevcud değildir.	II.C./288 - 289
Hacı İvaz Paşa Mescidi	Temâmı 1965 de yeniden yapılmışdır.	II.C./289 - 291
Hacı İvaz Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./289 - 291

Hacı İvaz Paşa İkinci Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./289 - 291
Hacı İvaz Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./289 - 291
Hoca Ali Câmii	Bursa örneği tek kubbeli, güzel bir eserdir.	II../291 - 292
Hoca İlyas Mescidi		II.C./293
Hoca Tayyib Câmii	Ayrı ayrı, fekat birbirine yakın devirlerde yapılmış, çift kubbelidir.	II.C./293 - 295
İmâret-i İsâ Bey Mescidi	Tek kubbeli Bursa câmilerinin küçüklerindendir. İki yol ortasında bir tek taş gibi bırakılmışdır.	II.C./295 - 296
İsâ Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./295 - 296
İsâ Bey Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./295 - 296
İsâ Bey İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./295 - 296
Kadem Eri Mescidi	Bursa örneği tek kubbeli câmi'.	II.C./297
Kara Hasan Paşa Mescid, Medrese ve Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./297
Kirişçi Kızı Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./297
Mesud Makremevî Mescidi	Çatılı, basit bir câmidir.	II.C./298
Murâdiye Câmii	Cenahlı, zengin, güzel câmidir, birinci kısımda geçmişdir.	II.C./298 - 326
Murâdiye Medresesi	Açık dershâneli, zarîf binâdır.	II.C./298 - 326
Murâdiye İmâreti	Harâbe hâlindedir.	II.C./298 - 326
Murâdiye Türbesi	Kitabın başında yer almışdır.	II.C./298 - 326
Hâtûniye Türbesi	Fâtih Sultan Mehmed'in annesinin türbesi.	II.C./298 - 326
Hâtûniye Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./298 - 326
Nakkaş Ali Mescidi	Yalnız hazîresi kalmışdır; Kale İçi'ndedir.	II.C./327
Nalbandoğlu Câmii	Tek kubbeli Bursa câmilerinin en güzel örneklerindendir.	II.C./328
Namazgâh (Umur Bey)	Açık ve minberli namazgâhların ikincisi budur.	II.C./330
Oruc Bey Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./330
Reyhan Mescidi	Ahşap çatılı basit câmidir.	II.C./330 - 331
Selçuk Hâtûn Mescidi	Bursa örneği denilen usûlde yapılmış, güzel bir binâdır.	II.C./331 - 332
Seyyid Nâsır Mescid ve Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./333
Şehre Küsdü Mescidi	XX. 'asır nihâyetinde yenilenmiş, çatılı, büyücek bir mesciddir. Bânîsi Pars Bey'dir.	II.C./333 - 334
Şehre Küsdü Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./333 - 334
Pars Bey Türbesi	Şehre Küsdü Câmiine bitişikdir.	II.C./333 - 334
Şerefüddin Paşa Câmii	Tek kubbeli güzel bir câmidir.	II.C./334 - 335
Şerefüddin Paşa Kabri	Câmiin yola bakan duvarı içinde, yeni yapılmış bir kabirdir.	II.C./334 - 335
Nalbur Hanı	Mevcud değildir.	II.C./334 - 335
Şeyh Paşa Mescidi	Çatılı ve basit bir câmidir; Kale İçi'ndedir.	II.C./335 - 337
Umur Bey Câmii	Yan yana iki gözden mürekkeb çatılı bir câmidir.	II.C./337 - 346
Umur Bey Türbesi	Kubbeli açık türbe .	II.C./337 - 346
Umur Bey Hamamı	Dört halvetli tek hamam.	II.C./337 - 346
Veled Yaniç Mescidi	Kubbeli ufacık bir câmidir; revakla harîm arasında geniş kemer vardır.	II.C./347 - 348
Veled Yaniç Mezarı	Câmi avlusunun sağında yeni yapılmış bir kabirdir.	II.C./347 - 348

Yiğit Köhne Mescidi	Bursa örneği câmilerin güzel bir örneğidir.	II.C./348 - 350
İbn-i Yiğit Kabri	Câmiin köşesine yakın, taşları pek güzel bir kabirdir.	II.C./348 - 350
Zeyniler Câmii	Bursa örneği câmilerin orta boyda bir örneğidir; esaslı tâmîr görmüştür.	II.C./350 - 352
Abüdlâtif Kudsî Türbesi	Tek kubbeli dört köşe bir binâdır.	II.C./350 - 352
Abdüllâtif Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./353
Reyhan Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./353
Şerefüddin Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./353
Hacı İvaz Paşa Hanı	Mevcud değildir.	II.C./353
Katır Hanı	Mevcud değildir.	II.C./354 - 355
Kütahya Hanı	Bir çok kısımları yıkılmış, bazı parçaları kalmışdır.	II.C./355
Şerefüddin Paşa Hanı	Mevcud değildir.	II.C./356
Tuz Hanı	Bursa hanlarının ufak boyudur.	II.C./356 - 357
Hacı İvaz Paşa Çarşısı	Mevcud değildir.	II.C./357
At Pazarı Hamamı	İkişer halvetli bir çift hamamdır, fa'aldir.	II.C./358 - 360
Emir Sultan Hamamı	Teferruatlı güzel tek hamam, fa'aldir.	II.C./360 - 362
Kaygan Hamamı	Teferruâtlı, geniş çift hamam, fa'aldir. Depoolarak kullanılmaktadır.	II.C./360
Reyhan Hamamı	Yol açılırken bir ucu kesilmiş tek hamamdır; metrukdür.	II.C./362
Tavuk Pazarı Hamamı	Kadınlar tarafı küçük, erkeklerinki büyük çift hamamdır; şimdi mağaza ve depo olarak kullanılıyor.	II.C./362 - 366
Boyacı Kulluğu Köprüsü	Mevcud değildir.	II.C./367
İrgandi Köprüsü	Tek büyük gözlü, zemânında üstünde çarşı bulunan muhteşem köprü.	II.C./368 - 369
Karaca Bey Yol Te'sisi	Bu yolun başına konmuş kitâbesi Murâdiye Câmii yanındaki açık müzedir.	II.C./369
Fliboz Mezarı	Baş ve ayak taşı muhteşem güzel kabirdir.	II.C./370

FÂTİH DEVRİ

Acem Reis Mescidi	Bursa'ya mahsus revâkı kalkan duvarlı, tuğla taş sıralı, tek kubbeli câmi. Minâresi yenidir; güzel bir tâmîr görmüşdür.	III.C./61 - 63
Ahmed Bey Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./63
Ahmed Dâî Mescidi	Bursa husûsiyetinde, minâresi yivli güzel câmi; mükemmel tâmîr edilmişdir.	III.C.65
Altı Parmak Câmii	Bursa husûsiyetinde tek kubbelidir, tâmîr edilmişdir, minâresi yıkıkdır.	III.C./66
Azeb Bey Mescidi	Bursa örneğindeki câmilerin en küçüklerindendir.	III.C.66 - 69
Azeb Bey Türbesi	Câmiin yanında dört köşe binâdır.	III.C./66 - 69
Bahâdır Ağa Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./69 - 76
Başcı İbrâhim Câmii	Bursa örneği tek kubbeli câmilerin en büyük boyundandır; fazla olarak önünde bir zemanlar medrese vazîfesi görmüş olan üç kollu şadırvan avlusu vardır.	III.C./69 - 76

Başcı İbrâhim Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./69
Başcı İbrahim Kabri	Câmi yanında, taşları pek güzel bir kabirdir.	III.C./69
Beşikciler Mescidi	Bursa örneğinde, minâresi güzel câmidir, tâmîr olunmuşdur.	III.C./76
Çakır Ağa Mescidi	Yepyeni tâmîr görmüş; yıkılmış olan olan kubbe ihyâ edilmiş; kubbenin müstevî köşeliği iri bâdemlerle süslü, nevi şahsına mahsus bir câmidir; Bursa örneğindedir.	III.C./76 - 78
Çakır Ağa Zâviyesi	Câmi yanında idi, şimdi yokdur.	III.C./76
Dâvud Paşa Mescidi	Bit Pazarı'nda dükkânlar arasında boğulmuş çatılı mescid.	III.C./78
Defterdâr Sinan Bey Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./78 - 79
Duhter-i Şeref Mescidi	Aslı Bursa tipinde iken, son cemâat yıkılmış, yerine çatı yapılmışdır.	III.C./79
Düsturhan Câmii	Bursa örneğinde orta büyüklüktedir. Mevkıı ve meşhûr servi ağacıyla şöhret bulmuşdur.	III.C./79 - 81
Düsturhan Zâviyesi	Câmi yanında idi, şimdi yokdur.	III.C./79
Düsturhan Türbesi	Mevcud değildir.	III.C./79
Elvan Bey Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./82
Fenârî Ahmed Paşa Câmii	Tadîlât görmüş, oldukca büyük çatılı bir câmidir.	III.C./82
Fenârî Ahmed Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./82
Hacı Baba Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./82
Hacılar Mescidi	Bursa örneğindeki câmilerin büyükcelerindendir, tezyînâtı pek güzeldir.	III.C./83 - 87
Hacı Hamza Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./87
Hacı Sevinç Mescidi	Tadîl görmüş, kubbeli, basit câmidir.	III.C./87
Hacı Seyfüddin Mescidi	Bursa örneği ufak bir câmi ise de minâresinin yüksekliğiyle kıymet kazanmaktadır; güzel tâmir görmüşdür.	III.C./87 - 89
Hamza Bey Câmii	Kanadlı câmilerin husûsiyetini hâiz bir örneğidir.	III.C./89 - 97
Hatice Hâtûn Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./89
Hoca Taşkın Mescidi	Çatılı basit câmi; minâresi yıkılmışdır.	III.C./98
Hoşkadem Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./98
İlâhî Ahmed Efendi Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./98
Kara Abdürrezzak Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./98
Kara Abdürrezzak Türbesi	Salaş bir ahşab binâdır; içinde Yûnus isminde birisi de yatar.	III.C./98 - 99
Kara Kâdî Mescidi	Çok harâb, kubbeli bir mesciddir; imâlâthâne olarak kullanılmakdadır.	III.C./99
Kaygan Câmii	Aslı kubbeli iken, büyük Bursa zelzelesinde yıkılmış; daha geniş olarak çatılı yapılmışdır.	III.C./99 - 100
Kefen Süzen Mescidi	Kubbeli basit mesciddir.	III.C./100 - 101
Mahmud Paşa Mescidi	Fidan Hanı'nın içindedir; binâsı yıkılmış, yalnız bir şadırvan havuzu ve mermer ayakları kalmıdı; yeni başdan yapıldı.	III.C./101
Meydancık Mescidi	Bursa örneğinde basit bir mesciddir.	III.C./102
Molla Yegân Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./102 - 103
Satı Fakih Mescidi	Çatılı basit bir binâdır.	III.C./103
Sevindik Mescidi	Çatılı basit bir binâdır.	III.C./103

Sittî Hâtûn Mescidi	Bursa örneğinin en müzeyyenlerinden, büyük boydandır.	III.C./103 - 106
Tekye Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./107
Tomruk Önü Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./107
Tuz Pazarı Câmii	Bursa örneğinin en güzellerinden; minâresi yivlidir; kalkanındaki tezyînât pek dilberdir.	III.C./107 - 110
Veled-i Enbiyâ Mescidi	Çatılı basit mescid.	III.C./111
Veled-i Habîb Mescidi	Bursa örneği kubbeli câmi.	III.C./111 -112
Veled-i Harîr Mescidi	Küçük fekat mütenâsib, tuğla tezyînâtın tenevvuiyle meşhur câmi.	III.C./112 - 114
Velî Şemsüddin Mescidi	Çatılı genişce bir câmidir.	III.C./115
Yeni Bezzaz Mescidi	Moloz taşı basit bir binadır.	III.C./115
Zağfranlık Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./117
Ahmed Paşa Medresesi	Şâir Veliyüddîn Oğlu Ahmed Paşa'nın açık eyvanlı 12 hücreli, ön cebhesinden bütün haşmetiyle ova görünür güzel binâ.	III.C./117 - 118
Ahmed Paşa Türbesi	Medrese yamnda 6 köşe binâdır.	III.C./118
Aşağı Eyne Bey Medresesi	Mevcud Değildir.	III.C./119
Bıyık Mahmud Medresesi	Mevcud Değildir.	III.C./119
Çendik Medresesi	Mevcud Değildir.	III.C./119
Hamza Bey Medresesi	Mevcud değildir. Son otuz sene içinde yıkıldığı malûmdur.	III.C./119
Karışdıran Süleyman Bey Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./120
Kaygan Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./120
Molla Husrev Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./120
Molla Yegân Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./120
Sarrâfiye Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./120
Lûtfullah Çelebi Dârü'l-Hadîsi	Mevcud değildir.	III.C./120
Acem Reis Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./121
Başcı İbrâhim Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./121
Bıyık Mahmud Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./121
Çakır Ağa Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./121
Demirli Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./121
Efdâl-zâde Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./121
Efdâl-zâde Mektebi (İkinci)	Mevcud değildir.	III.C./121
Fatma Hâtûn Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./122
Hatice Sultan Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./122
Karışdıran Süleyman Bey Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./122
Kaygan Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./122
Mahmud Bey Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./122 - 123
Sarrâfiye Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./123
Sittî Hâtûn Mektebi	Bir açık eyvan ve bir dershâneden mürekkebdir; sıbyan mekteblerinin nâdir nümûnelerindendir.	III.C./123 - 124
Hamza Bey İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./124
Ak Bıyık İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./124
Kirdeci Ahî Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./124
Bâlî Bey Hanı	Mevcud değildir.	III.C./125 - 126
Doğan Gözü Hanı	Mevcud değildir.	III.C./126
Eski Yeni Han	Mevcud değildir.	III.C./126 - 127
Fidan Hanı	Ebâdı İstanbul'daki Kürkçü Hanı'nın aynı, iki avlulu ehemmiyetli binâdır; ikisinin de bânîsi Sadrıazam Mahmud Paşa'dır.	III.C./127 - 129

Karaca Bey Hanı	Mevcud değildir.	III.C./129 - 130
Molla Husrev Hanı	Mevcud değildir.	III.C./130
Hallaclar-Gelincik Çarşısı	Epeyce tadilât görmüş, 1956 Bursa yangınından sonra îmâr edilmişdir.	III.C./130
Yorgancılar-Çuhacılar Çarşısı	1956 yangınından sonra epeyce tâdil edilerek tâmir olunmuşdur.	III.C./130
Al Boyacılar Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./132
Başcı İbrâhim Hamamı	Fabrika hâline getirilmiş, metrûk tek hamamdır.	III.C./132
Çakır Ağa Hamamı	İstanbul ve Silivri'de ve Edirne'de hayrâtı olan Sübaşı Çakır Ağa'nın çift hamamıdır.	III.C./134 - 135
Dâvûd Paşa Hamamı	8 köşe soğukluğu ve zengin sıcaklığı hussûiyetler gösteren tek hamam.	III.C./135 - 138
Haydarhâne Hamamı	Fazla husûsiyeti olmayan tek hamım.	III.C./138 - 139
İbrâhim Paşa Hamamı	Çok müzeyyen ufak tek hamam; şimdi harâbdır.	III.C./139 - 142
Kadı Hamamı	Yol açılırken soğukluğu çapraz kesilmiş, teferrüatlı tek hamamdır; şimdi ticârethânedir.	III.C./143 - 144
Kara Mustafa Kaphcası	Kaplıcaların en küçüğü, basit bir binâdır.	III.C./144 - 145
Nasûh Paşa Hamamı	İlk aypısı çift iken, bir tarafı hazfedilmiş mühim hamamdır.	III.C./145 - 150
Pınar Başı Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./150
Servinaz Kaplıcası	Ufak bir kaplıcadır.	III.C./150 - 151
Tahta Kale Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./151
Mihrablı Köprü	Mevcud değildir.	III.C./151 - 52
Ak Bıyık Türbesi	Ahşab basit binâ.	III.C./152
Bahâdır Bey Kabri	Bir taşı kalmışdır; bir evin avlusundadır.	III.C./153
Düsturhan Kabri	Mevcud değildir.	III.C./153
Ebe Hâtûn Türbesi	Dört ayak üstüne kubbeli açık türbe olup, Murâdiye'dedir.	III.C./153
Hundî Hâtûn Kabri	Zeynî uslûbunda bir taşdır.	III.C./153 - 154
Gülşah Hâtûn Türbesi	Murâdiye Türbeleri içinde orta boyda kubbeli binâdır.	III.C./154
Hamza Bey Türbesi	Câmiin yanındadır.	III.C./155
Hamza Bey Zevceleri Türbesi	Tuğla tezyînâtın zenginliğiyle mârûf türbedir; câmie bitişikdir.	III.C./157
Kara Mustafa Paşa Türbesi	Dedesi Hamza Bey'in câmiinin avlusundadır.	III.C./157 - 158
Karışdıran Süleyman Bey	Murâdiye Türbelerinin karşısında tek, ufak türbedir.	III.C./158
Mehmed Bin Seyyid Ali Türbesi	Basit ufak bir türbedir.	III.C./158
Kazazoğlu Türbesi	Mevcud değildir.	III.C./159
Molla Hayâli Kabri	Zeynîler'dedir; yeniden yapılmışdır.	III.C./159
Molla Husrev Kabri	Zeynîler'dedir; yeniden yapılmışdır.	III.C./160
Molla Yegân Kabri	Güzel, müzeyyen baş ve ayak taşları vardır.	III.C./160
Sultan Mustafa Türbesi	Murâdiye'deki en güzel türbelerdendir	III.C./161 - 168
Veli Şemsüddîn Kabri	Yeniden yapılmış yuvarlak bir taşdır.	III.C./168

● BÜYÜK ÇEKMECE

Fâtih Câmii	Çatılı basit bir binâdır, tamîr görmüşdür.	III.C./168 - 169

● BÜYÜK KAYNARCA KÖYÜ

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Şeyh Muslihuddin Câmii	Eski hâliyle mevcuddur.	I.C./123

● BÜYÜK TERSİYE KÖYÜ

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzî Çandı Câmii	Eski hâliyle mevcuddur.	I.C./124

● CÂMİLİ KÖY

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Su Şehri'nde, dağlar arasında bulunan bu isimdeki köydedir.	III.C./169

● ÇANAK KALE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Sultan Azîz zamânında yeni başdan yapılmışdır.	III.C./169
İshak Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./171
Kale Mescidi	Çanak Kale içindedir; bir mihrab ve iki duvarı kalmışdır.	III.C./170
Kale-i Sultâniye	Baş tarafda anlatılmışdır.	III.C./171 - 176

● ÇARDAK

FÂTİH DEVRİ

Abdullah Bey Kabri	Devrine işâret eden oldukca güzel taşdır; mihrab önündedir.	III.C./193
Ayşe Hâtûn Kabri		III.C./196
Fatma Hâtûn Kabri	Müzeyyen uslûbda muhteşem kabir.	III.C./194 - 196
Mehmed Bey Kabri	Devrine işâret eden oldukca güzel taşdır; mihrab önündedir.	III.C./193 - 194
Yâkub Bey Câmii	İki tarafında çatılı son cemâat yeri bulunan kubbeli câmi.	III.C./188 - 189
Yâkub Bey Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./189
Yâkub Bey Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./189
Yâkub Bey Hanı	Uzunlamasına çatılı bir handır.	III.C./192

● ÇIRMEN

II. MURAD DEVRİ

Saruca Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./373
Umur Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./374
Umur Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./374

● ÇIRPAN

ÇELEBİ DEVRİ

Mûsâ Çelebi Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./136

● ÇORUM

ÇELEBİ DEVRİ

İlyas bin Mahmud Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./136

II. MURAD DEVRİ

Hızır Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./375
Sultan Murad Câmii	Mevcud değildir.	II.C./374
Sultan Murad Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./374

● ÇORLU

FÂTİH DEVRİ

Dâye Hâtûn Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./198 - 199
Fâtih Câmii	Geniş çatılı bir câmidir, Sultan Mahmud devrinde tâmîr görmüşdür.	III.C./196 - 198
Voynuk Şücâ Câmii	Mevcud değildir.	III.C./198
Voynuk Şücâ Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./198

● DENİZLİ

ÇELEBİ DEVRİ

Bedrüddîn Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./136

● DİMBOZ

II. MURAD DEVRİ

Hatîce Hâtûn Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./375

● DİMETOKA

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Abdal Cüneyd Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./293

YILDIRIM DEVRİ

Ahî Denk Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./483
Kızıl Delü Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./483
Oruç Bey Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./483
Oruç Bey (Fısıltı) Hamamı	Harâbesi mevcuddur.	I.C./483
Saray	Mevcud değildir.	I.C./483
Yıldırmı Hamamı	Mevcud değildir.	I.C./483

ÇELEBİ DEVRİ

Çelebi Câmii	Kitabın başında zikredilmişdir.	II.C./136 - 150

II. MURAD DEVRİ

Karagöz Bey Mescidi ve Tekyesi	Mevcud değildir.	II.C./375

● DIRAMA

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Mevcud değildir.	I.C./483 - 484

● EBEKÖY

FÂTİH DEVRİ

Karaca Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./199

● EDİRNE

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Hüdâvendigâr Câmii	Mevcud değildir.	I.C./293
Hüdâvendigâr İmâreti	Mevcud değildir.	I.C./294
Malkoç Bey Câmii	Mevcud değildir.	I.C./294
Saray	Mevcud değildir.	I.C./295
Yahşî Fakîh Hamamı	Mevcud değildir.	I.C./295
Yahşî Fakîh Mescidi	Mevcud değildir.	I.C./294

YILDIRIM DEVRİ

Çukur Hamam	Mevcud değildir.	I.C./495
Fîrûz Ağa Mescidi	Mevcud değildir.	I.C./484
Hacı Doğan Mescidi	Mevcud değildir.	I.C./484
Sefer Şâh Mescidi	Mevcud değildir.	I.C./484
Yıldırım Câmii	Dört eyvanlı, garîb bir plânı vardır.	I.C./484 - 494
Yıldırım İmâreti	Sâde bir ocağı ve bacası kalmışdır.	I.C./494
Yıldırım Hamamı	Kendi câmiinin yanında idi; şimdi yokdur.	I.C./495
Yıldırım (Saray) Hamamı	Selimiye'nin yanında, eski binâsından bir kısımla XVI. asırda ilâve olunmuş ufak bir girişden mürekkebdir; harâbe hâlindedir.	I.C./495
Yıldırım Kervansarayı	Mevcud değildir.	I.C./494

ÇELEBİ DEVRİ

Ahî Hasan Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./150
Bedestan	Birinci kısımda ele alınmışdır.	II.C./162 - 165
Eski Câmi	Birinci kısımda târîf edilmişdir.	II.C./150 - 160 IV.C./897 - 898
Gâzî İbrâhîm Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./160
Sarı Câmi	Himiş duvarlı, çatılı basit bir binâdır.	II.C./160 - 161
Şeyh Bedrüddin Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./163
Timurtaş Câmii	Tek kubbeli revaksız, basit bir câmidir.	II.C./161 - 162
Tur Paşa Hâtûnu Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./162

II. MURAD DEVRİ

Alaca Hamam	Mevcud değildir.	II.C./465
Aziz bin Mihal Kabri	Gâzî Mihal Câmii hazîresindedir.	II.C./386 - 393
Baba Demirtaş Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./376
Balaban Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./376
Basmacılar Hanı	Mevcud değildir.	II.C./464

Beyce Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./377
Beylerbeyi Câmii	Kanadlı, mütenâsib güzel câmi. 1965 de yeni gibi tâmir edilmişdir.	II.C./377 - 381
Beylerbeyi Hamamı	Harâbe hâlindedir .	II.C./465 - 468
Beylerbeyi İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./377 - 381
Beylerbeyi Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./377 - 381
Beylerbeyi Türbesi	Harab hâlde mevcuddur.	II.C./377 - 381
Beylerbeyi Büyük Hanı	Mevcud değildir.	II.C./464
Beylerbeyi Küçük Hanı	Mevcud değildir.	II.C./464
Bezirgân Bâlî Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./377
Bezirci Hâtûn Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./381
Çavuş Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./381 - 382
Dârü'l-Hadîs Câmii	XIX. asırda yeni başdan yapılmışdır.	II.C./382
Darü'l-Hadîs Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./381
Dârü'-Siyâde Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./386
Eski Bedestan	Mevcud değildir.	II.C./464
Fazlullah Paşa Câmii	Mevcud değildir.	II.C./386
Firûz Ağa Câmii	Mevcud değildir.	II.C./386
Fil Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./468
Gâzî Mihal Câmii	Kanadlı bir câmidir, 1970 lerde kısmen tâmir görmüşdür.	II.C./386 - 389
Gâzî Mihal İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./386 - 389
Gümlü Oğlu Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./393
Hacı Abdullah Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./393
Hacı Ahmed Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./393
Hacı Bedrüddin Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./394
Hâce Hâtûn Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./394
Hadım Balaban Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./394
Hadım Demirtaş Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./394
Hamam	Mevcud değildir.	II.C./468
Hamîd Bey Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./395
Hasan Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./395
Hızır Ağa Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./395
Hızır Ağa Mescidi	Tek kubbeli câmidir; 1973 de tamir edilmekte idi.	II.C./395
Hızır Bey Kabri	Gâzî Mihal Câmii hazîresindedir.	II.C./386 - 393
Hoca İvaz Câmii	Mevcud değildir.	II.C./395
İbrâhim Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./395
İmâret-i Mezid Bey Câmii	Pek harab, kanadlı bir câmidir.	II.C./397 - 400
Kavaklı Mescid	Mevcud değildir.	II.C./400
Kirazlı Mescid	Tek kubbeli, harab vazıyetdedir; revâkı yıkılmışdır.	II.C./400 - 402
Kurşunlu Han	Mevcud değildir.	II.C./464
Kuşcu Doğan Mescidi	Tek kubbelidir.	II.C./402 - 404
Kürd Hoca Câmii	Mevcud değildir; revâkı yıkılmışdır.	II.C./404
Kürd Hoca Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./404
Mehmed Bey Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./404
Mehmed Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./405
Mekteb	Üç Şerefeli yanında idi; şimdi yokdur.	II.C./462
Mezîd Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./468
Mezîd Bey Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./405
Mihal bin Aziz Kabri	Gâzî Mihal Câmii hazîresindedir.	II.C./386 - 393
Mihal Kızı Kabri	Gâzî Mihal Câmii hazîresindedir.	II.C./386 - 393
Mihal Bey Hamamı	Harab vazıyetdedir; çifte bir hamamdır.	II.C./469 - 471
Murâdiye Câmii	I. kısımda izâh edilmişdir.	II.C./405 - 415
Murâdiye İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./405 - 415

Murâdiye Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./405 - 415
Murâdiye Tekyesi	Mevcud değildir.	II.C./405 - 415
Nâib Hoca Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./415
Namlı Han	Mevcud değildir.	II.C./464
Oruc Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./463
Sarachâne Köprüsü	III. Sultan Mustafa zamânında tâmir edilmişdir.	II.C./477 - 479
Saruca Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./471
Saruca Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./463
Saruca Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./463
Saruca Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./416
Sinan Bey Mescidi	Tek kubbeli basit câmidir.	II.C./417
Şâh Melek Câmii	Tek kubbeli, çatılı, güzel câmidir; esaslı tâmir görmüşdür.	II.C./417 - 419
Şâh Melek Hanı	Mevcud değildir.	II.C./417 - 419
Şâh Melek İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./417 - 419
Şâh Melek Kabri	Tek taşı kalmışdır.	II.C./420
Şâh Melek Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./417 - 419
Şâh Melek Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./420
Şerbertdâr Hamza Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./420
Şeyh Muslihuddin Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./421
Şeyh Şücâ Kabri	Mevcud değildir.	II.C./421
Şeyh Şücâ Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./421
Şeyh Şücâ Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./420 - 421
Şihâbüddin Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./422
Şehzâdeler Türbesi	Birçok şehzâdenin medfûn olduğu kapalı türbedir.	II.C./384
Tahta Kale Hamamı	Pek zengin yapılmış, muhteşem bir çift hamamdır.	II.C./471 - 477
Tahta Kale Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./422
Umur Bey Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./422
Üç Şerefeli Câmî	I. kısımda izâh edilmişdir.	II.C./422 - 461
Veliyüddîn Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./463
Yeni Medrese	Üç Şerefeli Câmi yanındadır.	II.C./462
Yûsuf bin Mihal Kabri	Gâzî Mihal Câmii hazîresindedir.	II.C./386 - 393
Zen-i Saruca Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./463

FÂTİH DEVRİ

Ali Kuşcu Câmii	Mevcud değildir.	III.C./200
Ali Kuşcu Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./224
Alemdâr Câmii	Mevcud değildir.	III.C./199
Attar Hacı Halil Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./200
Ayşe Kadın Câmii	Nisbetleri sivri, fakat teferruâtı zengin, kubbeli câmidir.	III.C./200 - 204
Arz Odası (Edirne Sarayı)	Şimdi yokdur.	III.C./241 - 243
Berkuk Ağa Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./204
Bülbül Hâtûn Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./204
Cihannümâ Kasrı	Baş tarafta tafsîl edilmişdir.	III.C./243 - 256
Çakır Ağa Mescidi	Yeni başdan yapılmış, çatılı basit bir binâdır.	III.C./205
Dâye Hâtûn Kervansarayı	Mevcud değildir.	III.C./232
Dâye Hâtûn Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./205 - 206
Edirne Sarayı		III.C./234 - 240
Edirne Sarayı Bâbü's-Sâade	Bir kemeri kalmışdır.	III.C./240 - 241
Emîr Şâh Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./206

Fâtih Köprüsü	Saray İçi'nde, üç gözlü kesme taş köprüdür.	III.C./265
Fatma Hâtûn Câmii	Mevcud değildir.	III.C./206
Gülbahar Câmii	Mevcud değildir.	III.C./206 - 207
Hacı Alemüddin Câmii	Mevcud değildir.	III.C./207 - 208
Hacı Alemüddin Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./224
Hacı İlyas Câmii	Mevcud değildir.	III.C./208
Hacı Kemâlüddin Câmii	Mevcud değildir.	III.C./208
Hacı Kemâlüddin Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./224
Hacı Hüseyin Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./232
Halil Paşa (Çandarlı) Hanı	Mevcud değildir.	III.C./232
Hamza bin Gâzî Câmii	Mevcud değildir.	III.C./208
Hazinedâr Sinan Bey Câmii	Mevcud değildir.	III.C./208
Hoca Hayrüddin Câmii	Mevcud değildir.	III.C./208
Hoca Ömer Câmii	Mevcud değildir.	III.C./208
Hoca Rüstem Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./231
Hundî Hâtûn Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./233
Hüsâmiye Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./224
İbrâhim Kara Bulut Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./210
İbrâhim Paşa Câmii	Mevcud değildir.	III.C./209
İbrâhim Paşa (Çandarlı) Câmii	Mevcud değildir.	III.C./209
İbrâhim Paşa (Çandarlı) Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./233
İbrâhim Paşa (Çandarlı) Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./225
İbrâhim Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./209 - 232
İbrâhim Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./225
İbrâhim Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./231
İshak Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./233
Karaman Bey Kabri	Pek müzeyyen, sandukalı kabirdir.	III.C./267 - 268
Kasım Bey Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./231
Kasım Paşa Câmii	Tek kubbeli, ahşab revaklı mütenâsib câmidir; maalesef nehir ile seddenin arasına terk edilmişdir.	III.C./210 - 214
Kasım Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./233
Kasım Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./232
Kasım Paşa Kabri	Oldukca basit bir kabirdi; şimdi sökülmüşdür.	III.C./268 - 269
Kilimli Hamam	Mevcud değildir.	III.C./233
Kilise Câmii	Mevcud değildir.	III.C./214
Kum Kasrı	Tek katlı, yarı ahşab bir köşkdü; mevcud değildir.	III.C./256 - 263
Kum Kasrı Hamamı	Tek bir hamamdır; köşke bir yolla merbuttu.	III.C./264
Mahmud Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./233
Mahmud Ağa Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./215
Matbahlar	Önlü, arkalı 8 çift gözdür,İstanbul Sarayı'ndakilerin ilk ve küçük nümûnesi ebâdı onun dörtde üçü kadardır.	III.C./264 - 266
Mesud Halîfe Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./215
Molla Fahrüddîn-i Acemî Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./225
Molla Fahrüddin Acemî Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./215
Mustafa Efendi Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./215
Peykler Medresesi	Üç Şerefeli'nin yanında, büyük, uzunlamasına medrese.	III.C./225 - 231
Rum Mehmed Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./234
Selçuk Hâtûn Mescidi	Tek kubbeli, ahşab revaklıdır; harâbe hâlindedir.	III.C./216 - 217
Selçuk Hâtûn (Sultan) Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./215
Selçuk Hâtûn Taşı	Müzededir.	III.C./269

Sittî Hâtûn Câmii	Revâkı çatılı, büyük tek kubbeli, câmidir, oldukca harabdır.	III.C./217 - 222
Sittî Hâtûn Taşı	Müzededir.	III.C./269 - 270
Şeyh Ramazan Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./232
Tarakcılar Ham	Mevcud değildir.	III.C./232
Taşlık Câmii	Mevcud değildir.	III.C./222 - 223
Taşhk Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./231
Teftin Ağa Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./223
Veled-i Veliyüddin Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./223
Voynuk Şücâ Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./232
Zağnos Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./223
Zen-i Fîrûz Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./223
Zen-i İbrâhim Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./234
Zen-i İbrâhim Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./223

● EDREMİD

II. MURAD DEVRİ

Saruca Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./375

● EĞRİBOZ

FÂTİH DEVRİ

Eğriboz'da Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	III.C./271
Fâtih Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./271
Turhan Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./271

● EMİR ALİ KÖYÜ

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzî Çandı Câmii	Kütüklerden yapılmış çandı denilen bu-câmi eski hâliyle mevcuddur.	I.C./124

● ENEZ

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Kiliseden bozmadır; 1953 de zelzeleden harab olmuşdur.	III.C./272

● EREĞLİ

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzi Câmii	Büyük tâdîlâtla kiliseden câmie tahvîl edilmişdir.	I.C./133 - 134

● ESKİ ÇAĞA

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Binâsı tamâmen yenilenmişdir, namaza açıkdır.	I.C./495 - 496
Yıldırım Hamamı	Epeyce harab iken tâmirine başlandığı haber alındı (1974).	I.C./496

● ESKİ ZAĞRA

YILDIRIM DEVRİ

Hamza Bey Câmii	Mevcud değildir.	I.C./496 - 497

● EZDİN (Lamya)

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	III.C./272

● EZİNE

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Abdurrahman Gâzî Câmii		I.C./134
Ahî Yûnus Zâviye ve Türbesi	Türbe yeniden inşâ olunmuşdur, zâviye yokdur.	I.C./134 - 136

YILDIRIM DEVRİ

Sefer Şâh Hamamı	Bir çift hamamdır.	I.C./498 - 499
Sefer Şâh Mescidi	Tâdil görmüş şekliyle mevcuddur.	I.C./497

● EYNE PAZARI

ÇELEBİ DEVRİ

Şeyh Şâdi Tekye ve Türbesi	Mevcud değildir.	II.C./165

● FERECİK

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Gâzî Süleyman Paşa Câmii	Kiliseden bozmadır.	I.C./138 - 139

● FİLİBE

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Lâlâ Şâhin Paşa Köprüsü	Ahşab olduğu tahmîn olunan bu köprü Meriç üstünde idi; şimdi yokdur.	I.C./139

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Murad Hüdâvendigâr Câmii	Birinci kısımda zikredilmişdir.	I.C./295

II. MURAD DEVRİ

Şihâbüddin Paşa Câmii	Kanadlı bir câmidir. Bulgarlar tâmir etmeğe başlamışlardır.	II.C./479 - 485
Şihâbüddin Paşa İmâreti	Yok olmuşdur.	II.C./479 - 485
Şihâbüddin Paşa Medresesi	Yok olmuşdur.	II.C./479 - 485
Şihâbüddin Paşa Türbesi	Yok olmuşdur.	II.C./479 - 485

FÂTİH DEVRİ

Hacı Hasan-zâde Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./273
İbn-i Kasım Câmii	Mevcud değildir.	III.C./272
İbn-i Rüstem Câmii	Mevcud değildir.	III.C./272
Sarachâne Câmii	Mevcud değildir.	III.C./272
Zağnos Paşa Câmii	Mevcud değildir.	III.C./273

● FLORİNE

FÂTİH DEVRİ

Yâkub Bey Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./273

● FOÇA

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Şimdi Yokdur.	III.C./273 - 274

● GABELA

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	III.C./274
Kale	Mevcud değildir.	III.C./274
Köprü	Mevcud değildir.	III.C./274

● GEBZE

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzi Câmii	Tek kubbeli câmilerin ilk örneklerindendir.	I.C./139 - 140

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Malkoç Bey Künbedi	Mevcud değildir. Aslında sivri külâhlı açık bir türbe idi.	I.C./303 - 305

● GELİBOLU

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Saray	Mevcud değildir.	I.C./307
Ulu Câmî	Temelden yenilenmiş, büyütülmüş, çatılı bir câmidir.	I.C./305 - 307

ÇELEBİ DEVRİ

Azebler Nemazgâhı	Son derece güzel ve azebler nâmına yapılmış çift minberli açık nemazgâh.	II.C./166 - 168
Hoca Hamza Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./168

II. MURAD DEVRİ

Ahmed Bîcan Türbesi	Tek kubbeli, tek revaklı, şirin bir türbedir.	II.C./493 - 494
Balaban Paşa Çift Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./492 - 493
Balaban Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./490

Hacı Hamza Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./490
Hacı Hamza Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./486
Hacı Mehmed Çeşmesi	Yalnız kitâbesi eski, binâsı yenidir.	II.C./494
Hacı Mehmed Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./486
Hacı Mustafa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./486
Haraccı Hamza Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./486
Hoca Hamza Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./490
Kadı Salâhüddin Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./491
Kasaboğlu Ali Bey Hamamı	Faaliyette ufak bir hamamdır.	II.C./491
Mihalıç Hatîb (İkinci) Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./490
Mihalıç Hatîb Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./490
Mihalıç Hatîb Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./490
Saruca Paşa Bedestanı	Mevcud değildir.	II.C./491
Saruca Paşa Çifte Hamamı	Çifte hamamdır.	II.C./492
Saruca Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./486 - 488
Saruca Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./486 - 488
Saruca Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./486 - 488
Saruca Paşa Türbesi	Epeyce değişikliğe uğramıştır.	II.C./486
Sinan Bey Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./488
Sofca Halil Mescidi	Yeni baştan yapılmışdır; namaza açıkdır.	II.C./488
Şengül Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./493
Tat Ahmed Mescidi ve Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./488 - 489
Topcu Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./493
Yağcı Hızır Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./489
Yazıcıoğlu Câmii	Yeni baştan yapılmışdır; namaza açıkdır.	II.C./489
Yazıcıoğlu Türbesi	Açık bir türbedir.	II.C./490

FÂTİH DEVRİ

Has Ahmed Bey Çift Hamamı	Mevcud değildir.	III.C./275
Has Ahmed Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	III.C./275
Has Ahmed Bey Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./274
Has Ahmed Bey İkinci Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./275
Hünkâr Câmii	Mevcud değildir.	III.C./275
Mesîh Paşa Câmii	Mevcud değildir.	III.C./275

● GENBEMÜZ

OSMAN GÂZİ DEVRİ

Hamam	Harâbesi vardır.	I.C./ 13
Samsa Çavuş Câmii	Mevcuddur.	I.C./ 10 - 12

● GERİŞ

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzî Çandı Câmii	Çandı usûlünde ahşab câmi.	I.C./125 - 128

● GEREDE

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Binâsı yepyenidir; namaza açıkdır.	I.C./499
Yıldırım Hamamı	Bir çift hamamdır.	I.C./499

● GEYVE

ORHAN GÂZÎ DEVRÎ

Süleyman Paşa Câmii	Tamâmen yeniden inşâ olunmuşdur.	I.C./145

ÇELEBİ DEVRİ

Oruc Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./169

II. MURAD DEVRİ

Mehmed Çelebi İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./494

FÂTİH DEVRİ

Sinan Bey Hanı	Bir iki kırıntısı kalmışdır.	III.C./278
Sinan Bey Kabri	Pek müzeyyen, yazısı güzel bir kabirdir.	III.C./278
Sinan Bey Zâviyesi	Kanadlı, mihrab üstü tavanlı, tonozla örtülü, zarîf küçük binâdır, revâkı sonradan eklenmişdir.	III.C./275 - 277

● GÖL PAZARI

ÇELEBİ DEVRİ

Göl Pazarı Hamamı	Harâbe bir hâldedir.	II.C./171
Mihal Bey Câmii	Büyütülmüş, tâdîl görmüş şekliyle ayaktadır.	II.C./169 - 170
Mihal Bey Hanı	Bir medhâl ve kemerli üç gözden mürekkebdir.	II.C./170 - 171

● GÖNEN

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Murad Hüdâvendigâr Câmii	Mevcud değildir.	I.C./307

● GÖRDES (Korent)

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	III.C./281

● GÖYNÜK

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Süleyman Paşa Câmii	Tamâmen yeniden inşa olunmuşdur.	I.C./145
Süleyman Paşa Hamamı	İlk Osmanlı hamamlarındandır; ferah ve güzeldir; çifte olup, faâliyettedir.	I.C./145 - 148

FÂTİH DEVRİ

Ak Şemsüddin Türbesi	Altı köşeli, kesme taş yapılıdır. Şeyh Ak Şemsüddîn ve iki oğlu medfundur.	III.C./279

● GÜLEK

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	III.C./280

Hersekoğlu Ahmed Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./287
Hersekoğlu Ahmed Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./287
Hersekoğlu Ahmed Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./287
Su Te'sîsâtı	Bozulmuşdur.	III.C./287

● HOCA KÖYÜ

Orhan Gâzî Çandı Câmii	Mevcud değildir.	I.C./130

● ISPARTA

II. MURAD DEVRİ

Kutlu Bey Câmii	Meşrûtiyet devrinde yeni baştan yapılmışdır.	II.C.503

● İLBASAN

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Kalesi	Düz bir arâzîde dört köşe bir binâdır.	III.C./288 - 289

● İLYAS BEY KÖYÜ

FÂTİH DEVRİ

İlyas Bey Câmii	Uzunlamasına çatılı bir câmidir.	III.C./289 - 291
İlyas Bey Hamamı	Harâbesi kalmışdır.	III.C./291

● İNECİK

II. MURAD DEVRİ

Umur Bey Câmii	Eski şekli tamâmen terk edilerek yeni başdan yapılmış, basit binâ.	II.C./503 - 504
Umur Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./503 - 504

● İNEGÖL

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii (Cumâ Câmii)	Binâsı yepyenidir; namaza açıkdır.	I.C./500
Yıldırım Hamamı	Mevcud değildir.	I.C./500

ÇELEBİ DEVRİ

Derviş Hamza Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./181
Hacı Muhyiddin Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./181

FÂTİH DEVRİ

İshak Paşa Ahırları	Mevcud değildir.	III.C./304
İshak Paşa Câmii	Kanadlı, zarîf bir câmidir; epeyce tâmir görmüş, son senelerde ıslâh edilmişdir.	III.C./294 - 298
İshak Paşa Hanı	Mevcud değildir.	III.C./304
İshak Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./304
İshak Paşa Kabri	Yol açılırken Sultan'ın türbesine nakledilmişdir.	

İshak Paşa Medresesi	Câmie bakan ön tarafı açık, üç kollu bir medresedir.	III.C./298 - 303
Tâcü'n-Nisâ Sultan Hâtûn Türbesi	Câmiin yanında basit bir türbedir.	III.C./303 - 304

● İPEK (Pec)

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Tek kubbeli, yüksek minâreli bir câmidir.	III.C./304 - 306

● İPSALA

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Hüdâvendigâr Câmii	Mevcud değildir.	I.C./307 - 308

● İSKENDERİYE (İşkodra)

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	III.C./306

● İSTANBUL

YILDIRIM DEVRİ

Anadolu Hisarı	Hisar'ın yalnız İç Kalesi Yıldırım devrindendir. Hisarpeçe ve surlarını Fâtih yaptırmışdır.	I.C./501 - 506

FÂTİH DEVRİ

Abdurrahman Ağa Kabri	Basit kabir, Çırçır'dadır.	IV.C./757
Abdurrahman Şâmî Türbesi	XIX. asırda yapılmış basit binâdır. Sultan Ahmed'dedir.	IV.C./756
Acemi Oğlanlar Çarşısı	Şimdi mevcud değildir. Şehzâde Başında idi.	IV.C./549 - 550
Acemi Oğlanlar Hamamı	Vezneciler'de tek bir hamamdır.	IV.C/591
Acemi Oğlanlar Kışlası	Şehzâde Başı'nda idi; yalnız hamamı kalmışdır.	IV.C./617
Acemi Oğlanlar Mescidi	Mevcud değildir; Şehzâdebaşı'nda idi.	III.C./309
Acemoğlu Mescidi	Mevcud değildir; Mercan civârında idi.	III.C./309 - 310
Ağalar Mescidi	Topkapı Sarayı 3. Avlusu'ndadır. İki defa ilâve görmüş çok değişmişdir, şimdi Saray'ın umûmî kütübhânesidir.	III.C./310
Ahmed Ensârî Türbesi	Sultan Mecid devri yapısıdır. Ayvansaray'dadır.	IV.C./757
Ahmed Gönânî Kabri	Bakırcılar'da basit kabir.	IV.C./757
Ahmed Kethüdâ Kabri	Kendi câmiinde idi; kaybolmuştur.	III.C./312
Ahmed Kethüdâ Mescidi	Tamâmen yeniden yapılmışdır; namaza açıkdır; Haseki'dedir.	III.C./310 - 312
Ak Bıyık Kabri	Kendi câmiindedir.	III.C./314
Ak Bıyık Mescidi	Harîmin tamâmı yeni, minâresi eskidir; çatılıdır; namaza açıkdır.	III.C./313 - 314
Akçe ve altun Darbhânesi	Yerine Simkeşhâne yapılmışdır.	IV.C./548
Akseki Mescidi	Tamâmı ahşab olarak yeni baştan yapılmışdır; namaza açıkdır; Hırka-i Şerîf'dedir.	III.C./314

Akşemsüddin Mescidi	Yeni baştan yapılmış çatılı binâdır; namaza açıkdır; Keçeciler'dedir.	III.C./314
Ali Ağa Kabri	Bu mescidin bânîsinin kabri de kalmamışdır.	III.C./341
Ali Baba Kabri	Çukur'da kalmış kabirdir, Vezir Hanı'na bitişikdir.	IV.C./757
Ali bin Mürid-i Sûfî Kabri	Eyüb'de idi; kaybolmuşdur.	IV.C./757
Ali Çavuş Kabri	Mihrâb önündedir.	III.C./499
Ali Fakih Kabri	Câmiindedir.	III.C./315
Ali Fakih Mescidi	Pek çok değişmiş, küçük çatılı binâ. Namaza açıkdır; Top Kapı'nın civârındadır.	III.C./315
Ali Kuşcu Kabri	Eyüb'de idi; kaybolmuşdur.	IV.C./757
Ali Yâr Bey Kabri	Eyüb'de idi; kaybolmuşdur.	IV.C./757
Alaca Çifte Hamamı	Mısır Çarşısı arkasında Hasırcılar'dadır; şimdi tek kalmış hamam.	IV.C/592
Alem Bey Kabri	Câmiinde idi; o da kaybolmuşdur.	III.C./314
Alem Bey Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./314
Altı Poğoça Mescidi	Mevcud değildir. Müfti Hamamı'nda idi.	III.C./315
Anadolu Hisarı	Yıldırım yapısı olan Ahmedek'in etrâfındaki Hisar Peçe Fâtih devrindendir.	IV.C./617 - 624
Anadolu Hisarı Mescidi	Eskiden İskele'nin karşısında idi; daha ileride tamâmen yeniden yapıldı; namaza açıkdır.	III.C./316
Aristo Hastahânesi	Birkaç Bizans höcresinde kurulmuşdu; şimdi yokdur; yeri bilinmiyor.	IV.C./546
Arz Odası	Yalnız kaaide kısmı ve orta çekirdek Fâtih devrindendir; revak sonradandır.	IV.C./715
Asmalı Mescid	Mevcud değildir; Sultan Mahmud Türbesi'nde idi.	III.C./316
Avcı Bey Kabri	Câmiin karşısındadır.	III.C./316
Avcı Bey Mescidi	Mevcud değildir; Kaariye civârında idi.	III.C./316
Ayasofya Câmii	Mârûf binâ.	III.C./316 - 318
Ayasofya Çarşısı	Şimdi mevcud değildir.	IV.C./549 - 550
Ayasofya Medresesi	1934 de yıkdırılmışdır.	III.C./318 - 321
Azebler Hamamı	Şimdi mevcud değildir. Un Kapanı yakınında bulunuyordu.	IV.C/592
Baba Hasan Alemi Kabri	Fahreddin Kerim Bey'in vâlîliği sırasında kaldırılmışdır; Aksaray'da idi.	
Baba Hasan Alemi Mescidi	Fahreddin Kerim Bey'in vâlîliği sırasında yıkdırılmışdır; Aksaray'da idi.	III.C./321 III.C./321
Bâb-ı Hümâyûn	Üst katından başka kısımları mevcuddur.	IV.C.688 - 700
Bâbü's-Saâde (Ak Ağalar Kapısı)	Pek çok değişikliğe uğramışdır.	IV.C./714 - 715
Bakırcılar Çarşısı	Eskiden Tahta Kale'de idi.	IV.C./551
Baklalı Kemâlüddin Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./321
Bâlâ Mescidi	Tamâmı yeni baştan yapılmışdır, kubbelidir; namaza açıkdır; Silivri Kapısı yakınındadır.	III.C./322 - 323.
Bâlâ Süleyman Ağa Türbesi	Câmiin yanındadır.	III.C./323
Balaban Ağa Mescidi	Kiliseden bozma pek ufak bir binâ idi.	III.C./323
Balat Kapısı Hamamı	Basit bir tek hamamdır.	IV.C/593 - 595
Balçık Tekkesi Mescidi	Mevcud değildir; Eyüp'de idi.	III.C./323
Balık Pazarı Çarşısı	Eski dükkânları da, yenileri de kalmamışdır.	IV.C./551
Başcı Mahmud Kabri	Câmiinde idi, kaybolmuşdur.	III.C./323

Başcı Mahmud Mescidi	Şekli değişmiş, genişletilmiş, çatılı binâdır; namaza açıkdır; Şehremîni'nde Çukur Bostan'dadır.	III.C./323
Bat Pazarı Dükkânları	Bunlardan çoğu mevcuddur; ancak teşhîsi kaabil değildir. Bedesten'le berâber mutâlaaları lâzımdır.	IV.C./551
Bâyezid Ağa Câmii	Top Kapısı'ndadır; eski malzemesiyle yeni başdan yapılmış; çatılı câmi, minâre tamâmen yenidir; namaza açıkdır.	III.C./323 - 324
Bâyezid Ağa Kabri	Câmiindedir, taşı 500. Fetih senesinde İstanbul Fetih Cemiyeti tarafından konmuşdur.	III.C./324
Bereket-zâde Kabri	Mescidinde idi.	III.C./325
Bereket-zâde Mescidi	Mevcud değildir; Galata Kulesi civârında idi.	III.C./325
Beyceğiz Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./324
Beyceğiz Mescidi	Çarşamba'dadır; gâyet ufak; ahşab çatılı mescid; eski bir târihde yenilenmiş olabilir; namaza açıkdır.	III.C./324
Bey Kervansarayı	Şimdi yokdur. Mahmud Paşa başında idi.	IV.C./579
Bey Kervansarayı Çarşısı	Aynı isimdeki kervansarayın, hâricdeki dükkânlarıydı; şimdi yokdur.	IV.C./551
Beylik Dükkânlar	Saraçhâne Başı'nda idi.	IV.C./551
Bezzâz-ı Cedid Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./325
Bodrum Kervansarayı	Şimdi yokdur. Mahmud Paşa başında idi.	IV.C./579
Bodrum Kervansarayı Çarşısı	Eski Saray-Bâb-ı Seraskerî yanında idi.	IV.C./551
Bostan Hamamı	Zengin tutumlu bir çift hamamdır. Mâcuncu civârındadır.	IV.C/593 - 594
Bukağılı Dede Türbesi	Fahreddin Kerim Bey zamânında yıkılmışdır.	
Büyük Bedestan	Dünyâ çapında şöhretli binâ. I. Kısımda geçmişdir.	IV.C./557 - 576
Büyük Çamhca Çeşmesi	Şekil değişdirmişdir; fakat mevcuddur.	IV.C./612
Câmî Mahallesi Hamamı	Galata'da idi.	IV.C/594 - 596
Can Kurtaran Mescidi	Mevcud değildir; Ahır Kapı'da idi.	III.C./325
Cihannümâ	Bodrumu mevcuddur.	IV.C.729/732
Cerrah İshak Efendi Kabri	Yeni bir taşdır.	III.C./434
Çakır Ağa Mescidi	Çarşı içinde, merdivenle çıkılır, çatılı mescid; namaza açıkdır.	III.C./325 - 326
Çakır Ağa (Aksaray'da) Mescidi	Fahreddin Kerim Bey'in vâlîliği zamânında yıkdırılmışdır.	III.C./326
Çakır Ağa (Lâleli'de) Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./326
Çarşı (Fâtih Devri'nden 200 dükkân)	Dünyâ çapında şöhretli binâ manzûmesi. (Şimdiki çarşının 2/3 ü Fâtih Devri'ndendir)	IV.C./557 - 576
Çavuş Hamamı	Balât'da tek bir hamamdır.	IV.C/596
Çayır Başı Mescidi	Mevcud değildir; Otağcılar'da idi.	III.C./326
Çelebioğlu Alâüddin Kabri	Câmiinde idi; şimdi yokdur.	III.C./327
Çelebioğlu Alâüddin Mescidi	Hasırcılar'dadır; yeniden yapılmış, bu esnâda eski parçalar da kullanılmışdır; fevkânîdir; namaza açıkdır.	III.C./326 - 327
Çıkırıkcılar Çarşısı	Yavaşça Şâhin Mahallesi'nde idi; yine oradadır.	IV.C./551
Çıkırıkçı Kemâl Kabri	Câmiinde idi.	III.C./493 - 494

Çinili Köşk	Mârûf ve meşhur köşk. I. kısma mürâcaat.	IV.C./736 - 755
Çukur Hamam	Şimdi mevcud olmayan çok büyük bir çift hamamdır. Fâtih'de idi.	IV./597
Darbhâne Hanı	Bâyezid'de eski Simkeşhâne yanında bulunuyordu.	
Dâvûd Paşa Câmii	Mârûf câmi .	III.C./327 - 334
Dâvûd Paşa Çeşmesi	Sivri kemerli güzel yapıdır.	IV.C./612
Dâvûd Paşa Çifte Hamamı	Yeni Bağçe'de idi.	IV.C/596
Davud Paşa Hanı	Un Kapanı'nda idi.	IV.C./579
Dâvûd Paşa İskelesi Çifte Hamamı	Ufak bir çift hamamdır, bir tarafı fa'aldir.	IV.C/597
Dâvûd Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./336
Dâvûd Paşa Medresesi	Câmiin sokak aşırı yan tarafındadır, harab bir haldedir.	III.C./335
Dâvûd Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./336
Dâvûd Paşa Türbesi	Câmiin şarkındadır.	III.C./336 - 337
Dâye Hâtûn (Mercan) Câmii	Kubbeli idi; yıkılmışdır.	III.C./337
Dâye Hâtûn Kabri	Câmi önünde, perîşan bir hâldedir.	III.C./338
Dâye Hâtûn (Demir Kapı) Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./338
Debbağhâne Çarşısı	Cibâli civârını kaplıyordu.	IV.C./551
Debbâğ Yûnus Mescidi	1918 de yanmış idi; son zamanlarda tamâmı yeniden yapılmışdır; namaza açıkdır.	III.C./338 - 339
Değirmenler	At ile döndürülen yağhâneler.	IV.C./556
Demirciler Mescidi	Şimdi yokdur, Fâtih'de idi.	III.C./339 - 341
Demir Kapı	Büyük kısmı mevcuddur.	IV.C.688 - 700
Deryâî Ali Baba Türbesi	Kazlı Çeşme'dedir, yeni îmâr edilmişdir.	III.C./408
Dîvâne Ali Bey Mescidi	Gedik Paşa Hamamı'na yakın idi; şimdi yokdur.	III.C./341
Dikili Taş Çarşısı	Çenberli Taş etrâfında idi.	IV.C./551
Direklice Hamam	Galata'da idi.	IV.C/598
Dîvânhâne (Tersâne'de) Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./341
Durbâli (Üsküdar'da) Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./341
Dolab Ocağı	Mevcuddur. Kırk Çeşme Sularını toplayan büyük bir kuyudur.	IV.C./704
Dülger oğlu Câmii	Aslı kubbeli iken, bir harâbî görmüş, çatılı yapılmışdır; namaza açıkdır; Sarachâne Başı'ndadır.	III.C./341 - 344
Dülgeroğlu Kabri	Câmi hazîresindedir.	III.C./344
Ebû Şeybetü'l-Hudrî Türbesi	Balat'da, sur içindedir.	IV.C./757
Edhem Baba Türbesi	Çatılı basit binâ. Abdurahman Şeref Bey Caddesi'ndedir.	IV.C./758
Efdâl-zâde Kabri	Mevcud değildir. Eyüb'de idi.	IV.C./758
Efdâl-zâde Medresesi	Şimdi mevcud değildir. Malta Çarşısı başında idi.	IV.C./545
Efdal-zâde Mescidi	Harâbe hâlindedir.	III.C./344
Efdâl-zâde Şebili	Harâbe hâlindedir; ilk sebillerden biridir.	III.C./344
Ekmekci Başı Kabri	Mescidin arsası önündedir; taşı yenidir.	III.C./345
Ekmekci Başı Mescidi	Beşiktaş'da Vâlide Çeşmesi'ndedir; binâsı tamâmen tecdîd edilmişdir; namaza açıkdır.	III.C./345
Elvan-zâde (Demir Kapı) Câmii	Mevcud değildir.	III.C./345 - 346
Elvan-zâde (Un Kapanı) Mescidi	Sonradan yapılmış olan binâsı da şimdi yokdur.	III.C./346 - 347
Emîn Sinan Kabri	Câmiinde idi; kaybolmuşdur.	III.C./347

Emîn Bey Mescidi	Bâyezid'dedir; yeni baştan yapılmışdır; namaza açıkdır.	III.C./347
Emîn Sinan Mescidi	Fazlı Paşa'dadır, yeni baştan yapılmışdır; namaza açıkdır.	III.C./347
Eski Han	Cibâli tarafında olmalıdır.	IV.C./579
Eski İmâret	Mevcud değildir.	III.C./347 - 348
Eski İmâret Câmii	Kiliseden bozmadır; namaza açıkdır. Çırçır'dadır.	III.C./347 - 348
Eski İmâret Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./347 - 348
Eski Saray	Hemen hemen hiç bir şeyi kalmamışdır.	IV.C./677 - 681
Esir Pazarı Hanı	Bâyezid civârında Tavuk Pazarında idi.	IV.C./579
Eski Medrese	Bizans'dan kalma 9 höcrede kurulmuşdu; şimdi yokdur.	IV.C./545
Eski Yeni Çifte Hamam	Eyüb'de îmâlâthâne hâlinde kullanılmaktadır.	IV.C/598
Eyüb Sultan Câmii	Eski binâdan yalnız minâreler kalmış, III. Sultan Selîm zamânında büyütülerek yenilenmişdir.	III.C./348 - 355
Eyüb Sultan Hamamı	Üç halvetli, orta büyüklükde basit hamamdır .	III.C./355
Eyüb Sultan İmâreti	Yol aşırı idi, 1953 de Vasfi Egeli tarafından yıkdırıldı.	III.C./348 - 355
Eyüb Sultan Medresesi	Eski binânın avlusunda idi.	III.C./348 - 355
Eyüb Sultan Türbesi	Devletin devâmınca alâka görmüş, tâmir ve tezyîn edilmişdir.	III.C./356
Fâtih Câmii	Mârûf câmi. I. kısımda takdim edilmişdir.	III.C./356 - 358
Fâtih Câmii (Harem)	Tamâmı Sultan Mahmud devrinde yeniden inşâ edilmişdir; namaza açıkdır.	III.C./407
Fâtih Câmii (Kazlı Çeşme)	Tamâmı Sultan Mahmud devrinde yeniden inşâ edilmişdir; namaza açıkdır.	III.C./407
Fâtih Câmii (Rumeli Hisarı)	Temelleri, duvar bakıyeleri ve minâreleri mevcud olan bu câmiin namaz kılınan zemîninde şimdi Yunan oyunları oynanmakdadır.	III.C./408
Fâtih Çeşmesi	Hoca Üveys Câmiine muttasıldır.	III.C./423
Fâtih Dârü'ş-Şifâsı	Mevcud değildir.	III.C./391 - 395 ve IV.C./900
Fâtih İmâreti	Harâbe hâlindedir.	III.C./400 - 403
Fâtih Kervansarayı	Harâbe hâlindedir.	III.C./403
Fâtih Köşkü	Şimdi hazîne olan nevi şahsına münhasır köşk, hamam. I. kısma mürâcaat.	IV.C./715 - 726
Fâtih Kütübhânesi	Mevcud değildir.	III.C./403 - 404
Fâtih Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./403
Fâtih Muvakkıthânesi	Mevcud değildir.	III.C./400 - 402
Fâtih Semâniye Medreseleri	Mârûf câmiin medreseleri.	III.C./387 - 391
Fâtih Suyu	Yüksek yerlere akan Halkalı suyu	IV.C./613
Fâtih Şadırvan Suyu	Bilhassa Fâtih Câmiine Halkalı'dan gelen sudur.	IV.C./613
Fâtih Tâbhânesi	Tâmir görmüşdür.	III.C./395 - 400
Fâtih Tetimme Medreseleri	Kısmen mevcuddur.	III.C./403
Fâtih Türbesi	Eski temelleri üstüne yeni baştan yapılmışdır.	III.C./405
Fenâî Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./408 - 409
Ferruh Dede Türbesi	Ahşab çatılıdır. Abdurrahman Şeref Caddesi'ndedir.	IV.C./758
Fethi Çelebi Kabri	Kaybolmuşdur.	III.C./410

Fethi Çelebi Mescidi	Otâğ Tepe'dedir; eski hâlini ve minâresini muhâfaza eder; ahşab bir son cemâat eklenmişdir; namaza açıkdır.	III.C./409 - 410
Galata Bedestanı	Dar ve muzavva bir arsaya yapılmış Bedestandır.	IV.C./576 - 579
Gedik Paşa Çifte Hamamı	Mârûf isimde muhteşem çifte hamamdır; fa'aldir.	IV.C/599 - 600
Gurebâ Hüseyin Ağa Mescidi	Fahreddin Kerim Bey zamânında yıkdırılmışdır, Aksaray'da idi.	III.C./410
Gülbahar Hâtûn Türbesi	Eski duvarları üstüne yeni baştan yapılmışdır.	III.C./406
Gümrük Önü Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./410
Gün Görmez Mescidi	Kiliseden bozma idi, bir infilâkda harâb oldu; yeniden yapıldı; şimdi yokdur.	III.C./410 - 411
Günkoz Kapısı Çarşısı	Balât civârında idi.	IV.C./551
Hacı Bayram Haftânî Kabri	Devrine has bir taşdır.	III.C./412
Hacı Bayram Haftânî Mescidi	Haseki'dedir; yeni baştan yapılmış basit ve çatılı binâ. Namaza açıkdır.	III.C./411
Hacı Halil Attar (Tahta Kale) Mescidi	Rüstem Paşa Câmii yerinde iken Yeni Bağçe'ye nakledilmiş, o da Fahreddin Bey zamânında yıkdırılmışdır.	III.C./412
Hacı Halil Attar (Un Kapanı) Mescidi	İstanbul'da kiliseden bozma olanlardan sonra yapılan ilk mesciddir; namaza açıkdır.	III.C./412 - 413
Hacı İlyas Kabri	Basit bir taşdır.	III.C./526
Hacı İsâ Kabri	Câmidedir.	III.C./414
Hacı İsâ Mescidi	Balat'daki basit çatılı binâ; esaslı tâmir görmüşdür.	III.C./414
Hacı Kadın Mescidi	Un Kapam'ndadır; yeniden yapılmış fevkânî mescid; namaza açıkdır.	III.C./414 - 415
Hacı Kadın Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./415
Hacı Muhyiddin Kabri	Câmiin arsası önündedir.	III.C./414
Hacı Muhyiddin Mescidi	Mevcud değildir; Edirne Kapısı'nda idi.	III.C./414
Hacı Timur Mescidi	Mevcud değildir; Cerrah Paşa Hastahânesi arkasında idi.	III.C./416
Hacı Timur Kabri	Mevcud değildir.	III.C./416
Hacı Timurtaş Mescidi	Kantarcılar'dadır; cumba minâreli, nev'i şahsına münhasır, fevkânî mescid; namaza açıkdır.	III.C./415 - 416
Hamal Hayrüddin Kabri	Ulu bir ağac altında, basit kabir; Sofular'ın altındadır.	IV.C./758
Hamam (Kazlı Çeşme)	Harâbe hâlindedir; îmâlâthâne olarak kullanılıyor.	III.C./408
Handan Ağa Câmii	Has Köy'dedir; yeni baştan yapılmışdır; yalnız mihrab duvarı eskidir; namaza açıkdır.	III.C./416 - 417
Harbî Mescidi	Mevcud değildir; Şehremini'de idi. Fâtih Sultan Mehmed'in şehre girer girmez, ilk namazı kıldığı rivâyet olunan yerde yapılmışdı. 29 Mayıs 1975 günü, yeni baştan inşâ için temeli atıldı.	III.C./417 - 418
Haraccı Kara Mehmed Mescidi	Mevcud değildir; Cibâlî'de idi.	III.C./417
Harem	Harem'in büyük kısmı Fâtih devrindendir.	IV.C./732 - 736
Hasan Ağa Kabri	Çayır Başı Mescidinin bânîsi olup kabri karşıda idi, şimdi yokdur.	III.C./326

Hasan Samsûnî Kabri	Şimdi yokdur; Eyüb'de idi.	IV.C./759
Has Ahır ve İmrahor Odası	Tâmirler görmüşdür. Esas binâsı mevcuddur.	IV.C./709 - 712
Has Fırın	Şimdiki binâsı yenidir.	IV.C./701
Hasırcılar Ocağı	Şimdi yokdur.	IV.C./701
Hızır Bey Çelebi Kabri	İstanbul Fetih Cemiyeti'nin ısrârı ile kaybolmakdan kurtulmuşdur.	III.C./517
Hızır Çavuş Kabri	Sonradan yapılmışdır.	IV.C./759
Hindîler Tekyesi Mescidi	Mevcud değildir; Çırçır'da idi.	III.C./418
Hoca Ferhad Kabri	Asmalı Mescid bânîsi, kabri de orada idi.	III.C./316
Hoca Ferhad Kabri	Câmii ile berâber yok olmuşdur.	III.C./418
Hoca Ferhad Mescidi	Bk: Asmalı Mescid.	III.C./418
Hoca Hamza Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./419
Hoca Hamza Mescidi	Eski duvarları durmakta ise de, çatı vesâiresi çok tâdîl görmüşdür; Fil Yokuşu'ndadır.	III.C./419
Hoca Hayrüddin Hanı	Yalnız akîden mâlûmdur.	IV.C./579
Hoca Hayrüddin Kabri	Uzun ve kalın, güzel yazılı bir taşdır.	III.C./512
Hoca Hayrüddin İmâreti	Şimdi yokdur.	III.C./512
Hoca Hayrüddin Medresesi	Şimdi yokdur.	III.C./512
Hoca Hayrüddin Mektebi	Şimdi yokdur.	III.C./512
Hoca Hayrüddîn Mescidi	Fâtih'de idi; şimdi yokdur.	III.C./420
Hoca İshak Buhârî-i Hindî Kabri	Câmide idi; kaybolmuşdur.	III.C./418
Hoca Pîrî Çarşısı	Bâyezid'de idi.	IV.C./551
Hoca Pîrî Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./420
Hoca Rüstem Mescidi	Türbe'de idi; yıkılmışdır.	III.C./420
Hoca Pîrî Mescidi	Kaba bir şekilde yeniden yapılmış, son senelerde de tâmir görmüşdür; namaza açıkdır.	III.C./420
Hoca Teberrük Mescidi	Unkapanı'nda idi, yıkılmışdır.	III.C./421
Hoca Üveys Mescidi	Hoca Paşa'dadır; yeni baştan yapılmışdır, uğrak yerdedir; temiz tutulur; namaza açıkdır.	III.C./421 - 422
Hoca Üveys Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./423
Horoz Dede Kabri	Un Kapanı'ndan buraya nakledilmiş basit taşdır.	III.C./536
Hoşkadem Mescidi	Pek harab bir hâlde iken son senelerde şöylece tâmir görmüşdür; Belediye'nin arkasındadır.	III.C./423
Höcreler	Muhtelif yerlerde idi.	IV.C./556
Hubyâr Mescidi	Bir mescidden ziyâde türbeye benzer bir şekilde tâmir edilmişdir; açıkdır.	III.C./423
Hubyâr Mescidi (Cerrah Paşa'da)	Mevcud değildir.	III.C./423
İbni Meddas Kabri	Câmiinin karşısındadır.	III.C./425
İbni Meddas Mescidi	Eski binâsından mühim kısımlar, duvarlar, minâre kalmışdır; minâre kıble duvarının orta yerindedir, fakat hepsi sıva ve badanalarla tanınmaz hâldedir.	III.C./424
İç Hazîne	Pek az değişiklikle mevcuddur.	
İmam Ali Efendi Kabri	Bâb-ı Âlî avlusunda, câmi yakınındadır.	III.C./476
İshak Paşa Câmii	Kubbeli, basit câmidir; son senelerde tâmir edilmiş, fakat revâkı eksik bırakılmışdır; açıkdır.	III.C./425 - 426
İshak Paşa Hamamı	Büyük bir tek hamamdır; metruk ve harâbdır, îmâlâthâne olarak kullanılmaktadır.	III.C./426 - 427

İshak Paşa Hamamı	Rumeli Hisarı içinde idi.	IVC./601
İshak Paşa Mektebi	Şimdi yokdur.	III.C./426
İsâ Kapısı Mescidi	Harâbe hâlindedir.	III.C./425
İskender Ağa Kabri	Sonradan yapılmışdır.	IV.C./759
İstanbul Sur Tâmîrâtı	Muhtelif yerlerdedir; fakat tefrîki kâbil değildir.	IV.C./624 - 625
Kadıasker Hamamı	Kum Kapı'da idi.	IVC./601
Kadıasker Hamamı Çarşısı	Kum Kapısı'nda bulunuyordu.	IV.C./551
Kalenderhâne Câmii	Kiliseden bozmadır; içinde namaz kılınır. 1938 de yıldırımdan yıkılan minâresi, bu Bizans eserini bozar endîşesiyle olacak, ihyâ edilmemişdir.	III.C./428
Kalenderhâne İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./428
Kalenderhâne Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./428
Kangılı Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./428
Kapdan Paşa Divânhânesi	Şimdi yokdur.	IV.C./625
Karaca Ahmed Türbesi	Ahşab çatılı basit bir binâdır.	IV.C./760
Kara Kâdî Mescidi	XIX. Asırda yeni baştan yapılmışdır, açıkdır.	III.C./428 - 429
Karaman Hamamı	Yıkılmışdır.	III.C./404
Karaköy Mescidi	Mevcud değildir; kiliseden bozma idi.	III.C./429
Kasab Demirhan Kabri	Câmi avlusunda basit bir taşdır.	III.C./430
Kasab Demirhan Mektebi	Yıkılmışdır.	III.C./429
Kasab Demirhan Mescidi	Sultan Hamîd zamânında yeni baştan yapılmışdır; namaz kılınmaktadır.	III.C./429
Kasab İlyas Kabri	Câmiin şark tarafında yeni bir taşdır.	III.C./431
Kasab İlyas Mescidi	Zelzelede yıkılmış, Sultan Hamîd zamânında yapılmışdır; ibâdete açıkdır.	III.C./430
Kasım Ağa Kabri	Kaybolmuşdur.	III.C./431
Kasım Ağa Mescidi	Kilise bozması idi; harâbe hâlinde idi; 1974 de tâmirine başlandığı duyulmuşdur.	III.C./431
Kasım Çavuş Kabri	Güzel yazılı bir taşdır; sonradan yapılmışdır.	III.C./432
Kasım Çavuş Mescidi	Epeyce değişiklik görmüş olmakla berâber, eski hâlinden kalmış aksam vardır; Eyüb'dedir.	III.C./432
Kâtib Muslihuddin Câmii	Yeni baştan inşâ edilmişdir. Dırağman yakınındadır.	III.C./433
Kâtib Muslihuddin Kabri	Kaybolmuşdur; câmie yakın idi.	III.C./433
Kazancı Mescidi	Kadırga yakınındadır; çok basit, yeni bir binâdır.	III.C./434
Kazancı Sâdî Mescidi	Yerle bir olmuşken, son bir kaç senede kubbeli olarak mükemmel bir şekilde yapılmışdır, Fındık-zâde'dedir.	III.C./434 ve IV.C./900
Kazancı Sâdî Kabri	Kaybolmuştur.	III.C./434
Kemâl Paşa Kabri	Mevcud değildir.	III.C./434
Kemâl Paşa Mescidi	Sultan Hamîd zamânında Hasan Fehmi Paşa tarafından yepyeni yapılmış, mescid yanına da türbesi yerleşdirilmişdir.	III.C./434
Kemâlüddin Efendi Kabri	Akseki Câmiinin bânîsidir, kabri de oradadır.	III.C./314
Keskin Dede Kabri	Taşı oldukca eskidir, Nişanca'dadır.	IV.C./759
Keyci Hâtûn Kabri	Mevcud değildir.	III.C./435
Keyci Hâtûn Mescidi	Pek basit bir şekilde yeniden yapılmışdır; Haseki'dedir.	III.C./435

Kırk Çeşme Suları	Büyük Bend'den gelen sulardır.	IV.C./613 - 615
Kız Ahmed Efendi Kabri	Mevcud değildir.	III.C./436
Kız Ahmed Efendi Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./436
Kız Taşı Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./437
Kızıl Minâre Mescidi	Son senelerde tâmir edilip bir ev kılığına sokuldu; minâre sırlı kırmızı tuğla olduğundan mescid bu ismi almışdır; Horhor'dadır.	III.C./436 - 437
Kirmasti Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./437
Kirmasti Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./437
Kirmasti Mescidi	Harâbe hâlinde kubbeli binâ. Fâtih Karadeniz Caddesi'ndedir.	III.C./437 - 438
Kireç İskelesi Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./437
Koltuk Kapıları	Mevcuddur.	IV.C.688 - 700
Kovacı Dede Kabri	Açık sandukanın dört köşesinde dört mermer direk olan bir kabirdir. Yazı taşı 500. Fetih senesinde Fetih Cemiyeti tarafından konmuşdur.	III.C./438
Kovacı Dede Medresesi	Şimdi yokdur; Çarşamba'da idi.	III.C./438
Kovacı Dede Mescidi	Şimdi yokdur; Çarşamba'da idi.	III.C./438
Kubbe Altı	Fâtih devrindeki Kubbe Altı'ndan eser yokdur.	IV.C./714
Kule Hamamı	Yeni Kule'de idi.	IVC./601
Kumrulu Mescid	Fâtih Nışancası'ndadır, yeni baştan yapılmış câmidir; Sinan-i Atîk yapısıdır.	III.C./439
Kuz Bekçileri Ocağı	Şimdi yokdur.	IV.C./701
Küçük Hacı Mescidi	Sultan Azîz zamânında Baş Muhâsip Server Ağa tarafından fevkânî olarak yenilenmişdir.	III.C./442
Küçük Hamam	Tek bir hamamdır. Mâcuncu'dadır.	IV.C./601 - 602
Küçük Han	Yalnız akîden mâlûmdur.	IV.C./579
Kürkcü Hanı	Mahmud Paşa'nın eseridir. Bursa'daki Fidan Hanı'yle eşdir; I. kısımda geçmişdir.	IV.C./580 - 589
Kürkcü Hanı Mescidi	Duvarları mevcud ise de câmi olarak değil, ticârethâne şeklinde kullanılmakdadır. Mahmud Paşa'dadır.	III.C./443
Lonca Çarşısı	Galata'da idi.	IV.C./551
Mahmud Paşa Câmii	Mârûf büyük câmi.	III.C./443 - 450
Mahmud Paşa Çeşmesi	Çarşı içinde idi; 1894 zelzelesinden sonra Sultan Hamîd tarafından yenilenmişdir.	IV.C./615
Mahmud Paşa Çifte Hamamı	Bugün yarısı yıkdırılmış olmakla berâber, zengin ve ihtişâmlı vasfını muhâfaza eder.	IV.C./602 - 606
Mahmud Paşa Dükkânları	Sandal Bedestanı'yle berâber mutâlaası lâzımdır; bir kısmı mevcuddur.	IV.C./552
Mahmud Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	III.C./450
Mahmud Paşa Medresesi	Yalnız dershânesi kalmışdır.	III.C./450
Mahmud Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./450
Mahmud Paşa Meydan Çeşmesi	Mevcuddur; dört yüzlüdür.	IV.C./615
Mahmud Paşa Suyu	Halkalı'dan gelen sulardır.	IV.C./615
Mahmud Paşa Sarayı	Mevcud değildir.	IV.C./681
Mahmud Paşa Türbesi	Taş içine kakma çinili, müstesnâ binâdır.	III.C./451
Mahzenler	Muhtelif yerlerde idi.	IV.C./556
Manisalı Mehmed Paşa Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./589

Manastır Mescidi	Topkapısı'nda, cadde üstündeki bir manastırın parçasıdır; namaz kılınmakdadır.	III.C./452
Manisalı Mehmed Paşa Kabri	Birisi sağlam, birisi kırık iki güzel taşdır.	III.C./453
Manisalı Mehmed Paşa Kervansarayı	Mevcud değildir.	III.C./452
Manisalı Mehmed Paşa Mescidi	1918 de yanmış, harâbe hâlinde dururken duvarları yıkdırılmış, yerine kesme taşdan yine çatılı olarak yapılmışdır. Fâtih At Pazarı'ndadır.	III.C./452
Matbahlar	Pek çok defâ yıkılmış, yanmış, ilâveler görmüşdür; mevcud 10 gözden sekizi Fâtih devrindendir.	IV.C.705/ - 709
Mehmed Bey Kabri	Mevcud değildir.	III.C./453
Mehmed Bey Mescidi	Otakcılar'dan Ayvansaray'a inen yokuş üstünde idi; şimdi yokdur.	III.C./453
Mercan Ağa Câmii	Yangınlar geçirmiş, zaman zaman tâmirler geçirmişdir, 1950 lerde yeniden tâmir edilmişdir; çatılıdır; Mercan'dadır.	III.C./453 - 455
Mercan Ağa Kabri	Hanındadır.	IV.C/590
Mercan Ağa Hanı	Han yeri mâlûmdur; fakat eski yapısı sâhasına yeni binâlar yapılmışdır.	IV.C./589 - 590
Mercan Ağa Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./455
Mîmâr Ağa Mescidi	Bir harâbe hâlinde iken 1960 larda mükemmel tâmir edilmişdir, Vefâ'dadır.	III.C./455
Mîmâr Ayas Kabri	Sökülüp atıldı.	III.C./457
Mîmâr Ayas Mektebi	Şimdi yokdur, Sarachâne Başı'nda, köşede idi.	III.C./455
Mîmâr Ayas Mescidi	Fâtih Câmii mîmârlarından olan Ayas'ın mescidi Fahreddin Kerim Bey zamânında yıkdırılmışdır.	III.C./455 - 456
Mîmâr Kemâloğlu Mescidi	Çok evvelden yok olmuşdur. Koska civârında olacakdır.	III.C./457
Mîmâr Sinan Kabri (Atik)	Mîmârın hayâtını dört taş üstüne geçirmiş, güzel kabirdir.	III.C./439 - 442
Mîmâr Sinan Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./440
Mîmâr Sinan Zâviyesi	Şimdi mevcud değildir; yeri belli değildir.	IV.C./547
Mirzâ Baba Kabri	Taşı yazısızdır.	III.C./458
Mirzâ Baba Mescidi	Şimdi yokdur. Samatya'da idi.	III.C./458
Molla Aşkî Kabri	Câmiin mihrâbı önündeki yazısız taş olması muhtemeldir.	III.C./459
Molla Aşkî Mescidi	Çok tâdîl görmüş çatılı bir câmidir; Balat üstündedir, namaza açıkdır.	III.C./458
Molla Fenârî (Cağaloğlu) Mescidi	Tamâmen yeniden yapılmıştır.	III.C./459
Molla Fenârî (Çenberli Taş) Mescid	Mevcud değildir.	III.C./459
Molla Gûrânî (Çapa) Câmii	Aslı kubbeli olan câmi pek yakın vakte kadar duruyordu; şimdi yoktur.	III.C./460 - 461
Molla Gûrânî (Vefâ) Dârü'l-Hadîsi	Şimdi yoktur.	III.C./460
Molla Gûrânî (Mercan) Hamamı	Şimdi yoktur, câmi karşısında idi.	III.C./462
Molla Gûrânî Hanı	Bağçe Kapısı'nda idi.	IV.C/590
Molla Gûrânî (Çapa) Kabri	Sonradan yapılmış bir lâhiddir.	III.C./461
Molla Gûrânî (Çapa) Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./461
Molla Gûrânî (Galata) Mektebi	Mevcut değildir.	III.C./461
Molla Gûrânî (Vefâ) Mektebi	Mevcut değildir.	III.C./460

Molla Gûrânî (Galata) Mescidi	Mevcut değildir.	III.C./461
Molla Gûrânî (Mercan) Mescidi	Kubbelidir, yakın vakte kadar bir Ermeni'nin isticarında imâlâthâne idi, halk imâr etti, namaza açıldı.	III.C./461 - 462
Molla Gûrânî (Vefâ) Mescidi	Kiliseden bozmadır; namaza açıktır.	III.C./459 - 460
Molla Husrev (Vefâ) Çeşmesi	İstanbul'un en eski çeşmesidir.	III.C./463
Molla Husrev (Cibâli) Mescidi	Tamâmen bozulmuş, fevkânî olarak yapılmıştır.	III.C./464
Molla Husrev (Sofular) Mescidi	Geniş, çatılı ve ahşâb duvarlı bir binâdır.	III.C./463 - 464
Molla Husrev (Vefâ) Mescidi	Çatılı, büyücek basit binâ.	III.C./462 - 463
Molla Kestel Kabri	Şimdi yoktur; câmiinde idi.	III.C./464 - 465
Molla Kestel Mescidi	Şimdi yoktur, Lâleli Çukur Çeşmesi yakınında idi.	III.C./464 - 465
Molla Şeref Câmii	Şimdi yoktur; Halıcılar'da Sultan Selîm Medresesi yakınında idi.	III.C./465
Muhtesib İskender Kabri	Câmî hazîresindeki yazısız taş olsa gerektir.	III.C./465
Muhtesib İskender Mescidi	XVIII. asırda yanmış, tekrar yapılmıştır; çatılıdır; namaza açıktır.	III.C./465
Muhtesib Karagöz Mescidi	Şimdi yokdur; Şehzâdebaşı civârında idi.	III.C./466
Muhyiddin Kocavî Kabri	Câmiinde idi.	III.C./466
Muhyiddin Kocavî Mescidi	Şimdi yoktur. Âşık Paşa civârında idi.	III.C./466
Mustafa Paşa Sarayı	Mevcud değildir; Kantarcılar civârında idi.	IV.C./681
Murad Paşa Câmii	Aksaray'daki mârûf kanatlı câmîdir.	III.C./466 - 473
Murad Paşa Hanı	Tahta Kale'de idi.	IV.C/590
Murad Paşa Horhor Hamamı	Fahreddin Kerim Bey zamânında lüzumsuz yere yıktırılmış kıymetli çift hamam.	III.C./474
Murad Paşa İmâreti	Mevcut değildir.	III.C./474
Murad Paşa Medresesi	1930 da yıktırılmıştır.	III.C./474
Nakılbend Mescidi	Harâbe hâlinde iken 1960 larda tâmir edilmiş, beton bir son cemâât eklenmiştir; namaza açıktır.	III.C./474 - 475
Nallı Mescid	İç bünyesi ve duvarlar olduğu gibi durduğu halde, hârice çirkin, kaba bir arab maşlahı giydirilmiştir. Vilâyet kenarındadır.	III.C./475 - 476
Neccar Ocakları	Şimdi yokdur.	IV.C./701
Nevbahar Mescidi	Şimdi yoktur. Haseki yakınında idi.	III.C./476
Nişancı Hamamı	Mühim bir çift hamamdır; epeyce harâbîye uğramıştır.	III.C./477 - 478
Nişancı Mehmed Paşa Câmii	Tamâmı Sultan Hamîd devrinde yapılmış, geniş binâ; namaza açıktır.	III.C./476 - 477
Nişancı Mehmed Paşa Kabri	Zengin târihleri hâvî müzeyyen taşlardan yapılmıştır.	III.C./478 - 480
Nişancı Mehmed Paşa Suyu	Câmiine gelen su.	IV.C./616
Nişancı Mescidi	Mevcut değildir.	III.C./477
Nûrî Dede Kabri	Şimdi yoktur.	III.C./480
Nûrî Dede Mescidi	Şimdi yoktur, Çapa ile Şehremini arasında idi.	III.C./480
Odun Kapısı Çarşısı	Yemiş civârını işgaal ediyordu.	IV.C./551
Ok Meydanı	Fâtih devrinde yapılanlardan bir şey kalmamışdır.	IV.C./625 - 626
Ok Meydam Mescidi	Şimdi yoktur, Fâtih devrinde yapılandan eser kalmamıştır.	III.C./480

Oruç Gâzi Mescidi	Sebepsiz yere çatır çatır yıktırılmıştır (1956).	III.C./480
Orta Kapı	Kânûnî Kuleleri ve İç Sayvan ilâvedir.	IV.C./701 - 704
Otluk Kapısı	Büyük kısmı mevcuddur.	IV.C.688 - 700
Pirinççi Sinan Kabri	Mihrab önünde yeni bir taştır.	III.C./482
Pirinççi Sinan Mescidi	Yanık olarak duruyordu, 1959 larda halk tarafından yapıldı, Yavuz Selîm civârındadır.	III.C./481
Pîr Mehmed Efendi Kabri	Mescid ihâta duvarı önündeki yazısız kabrin bânî Pîr Mehmed Efendi'ye âid olması mümkindir.	III.C./437
Pîr Mehmed Efendi Mektebi	Şimdi yokdur; Kızıl Minâre Mescidi yanında olması lâzım gelir.	III.C./437
Pul Darbhânesi	Şimdi yokdur. Bâyezid'de Simkeşhâne yakınında idi.	IV.C./548
Raht Hazînesi	Mevcuddur.	IV.C./709 - 712
Rum Ali Mescidi	Sultan Hamîd devrinde baştan yapılmıştır, Beşiktaş'tadır.	III.C./482
Rumeli Hisarı	I. kısımda tafsîl edilmişdir.	IV.C./626 - 661
Rum Mehmed Paşa Câmii	Alt kısmı kanatlı bir câmî plânında yapılırken, büyük kemerler hizâsında birden sapıtılıp, her halde bânînin gönlüne uygun olarak kubbe mesnedlerinde, kubbe pencereleri tezyînâtında, bir bakıma Bizansvârî şekillere kapılınmıştır.	III.C./482 - 489
Rum Mehmed Paşa Hamamı	Harâbesi vardır.	III.C.489
Rum Mehmed Paşa (İstanbul) Hamamı	Ufak bir tek hamam olduğu anlaşılıyor. Un Kapanı - Emin Önü arasında idi.	
Rum Mehmed Paşa İmâreti	Harâbesi vardır.	III.C.489
Rum Mehmed Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	III.C.489
Rûm Mehmed Paşa Suyu	Üsküdar'daki câmiine gelen su.	IV.C./616
Rum Mehmed Paşa Türbesi	Kesme taş kubbeli bir binâdır.	III.C./489 - 490
Sahâbî Hâfir Türbesi	Sultan Mecîd zamânı yapısıdır; tâmir edilmiş, fakat üstü açık bırakılmışdır, Eğri Kapı dışındadır.	IV.C./758
Saman Viran Kabri	Sonradan konmuş basit bir taşdır.	III.C./491
Saman Viran Kervansarayı	Şimdi yokdur.	III.C./490 - 491
Saman Viran Mescidi	Basit fakat pek ziyâde câlib-i dikkat, cumba minâreli bir câmidir. Süleymâniye civârındadır, harâbe hâlinde iken 1973'de tâmîrine başlanmış, 1975 de bitirilmiştir.	III.C./490 - 491
Saman Viran (İkinci) Mescidi	Yeni baştan yapılmış basit bir mesciddir. Mercan Yokuşu'ndadır.	III.C./492
Sancakdar Hayrüddin Kabri	Şimdi yokdur.	III.C./492
Sancakdar İbrâhim Kabri	Sonradan yapılmışdır.	IV.C./759
Sancakdar Mescidi	Ufacık bir kilise bozmasıdır. Samatya üstündedir.	III.C./492
Sandal Bedestanı	Dünyâ çapında şöhretli binâ.	IV.C./557 - 576
Sarachâne	Sarachâne başı'nda iken, yanmış yıkılmışdır.	IV.C./552 - 554
Sarachâne Mescidi	Saraçhâne İçi'nde idi, şimdi mevcud değildir.	III.C./492
Sarı Bâyezid Kabri	Mevcud değildir.	III.C./492

Sarı Bâyezid Mescidi	Çok tâdil görmüş, son senelerde de mermer mihrablar, çinilerle özenti bir tutumda tâmîr edilmişdir. Süleymaniye civârındadır.	III.C./492
Sarı Demirci Mescidi	Defâlarla tâmîr görmüş, genişletilmiş fevkânî câmî. Kantarcılar'dadır.	III.C./.493
Sarı Demirci Mescidi Çarşısı	Un Kapanı yakınındadır.	IV.C./554
Sarı Gürz Mescidi	Şimdi yokdur. Fâtih'de idi.	III.C./.493
Sarı Lûtfi Mescidi	Kasımpaşa sırtlarında idi.	III.C./494
Sarı Mûsâ Kabri	Fındık-zâde'de idi.	III.C./494
Sarı Mûsâ Mescidi	Fındık-zâde'de idi.	III.C./494
Sarı Nasûh Mescidi	Yalnız hazîresi mevcuddur. Ak Deniz Caddesi üstünde idi.	III.C./495
Sekban Başı İbrâhim Ağa Kabir Taşı	Mevcud değildir.	III.C./495
Sekban Başı İbrâhim Ağa Mescidi	Türk-İslâm Eserleri Müzesi'ndedir.	III.C./496
Sekban Babı İbrâhim Ağa Mescidi	Şimdi yokdur. Kovacılar'da idi.	III.C./495
Sekban Başı Kasım Ağa Suyu	Bayram Paşa'da çıkıp Dâvûd Paşa semtine akar.	IV.C./616
Sekban Başı Yakub Ağa Mescidi	Harîmi zâten sonradan yapılmış idi. Minâre ise 1969 da inşâ edilmişdir Pek basit bir câmî'dir. Koska'dadır.	III.C./496
Selçuk Hâtûn Mescidi	Yanmış, ahşâb yaptırılmışdı; Fahreddin Kerim Bey zamânında yıkdırıldı, yerine kubbeli bir binâ dikildi. Şengül Hamamı civârında idi.	III.C./496 - 497
Servi Mescidi	Şimdi yokdur. Nûr-i Osmânî civârında idi.	III.C./497
Servili Baba Kabri	Mevcud değildir.	III.C./497
Seyyid Hasan Kabri	Can Kurtaran Mescidi bânîsi; kabri mescid karşısında imiş, şimdi yokdur.	III.C./325
Sırt Hamamı	Basit bir tek hamamdır.	
Silâhhâne Çarşısı	Cibâlî'de idi.	IV.C./552
Simkeşhâne Mescidi	Simkeşhâne ile berâber îdâm edilmişdir (1957).	III.C./497
Sim Sakalar Ocağı	Şimdi yokdur.	IV.C./701
Sinan Çelebi Mektebi	Mevcud değildir.	
Sinan Çelebi Mescidi	Şimdi yokdur. Eyüb'de idi.	III.C./497
Sinan Paşa Çifte Hamamı	Bir tarafı kullanılmakdadır, diğer kısmı îmâlâthânedir.	IV.C./607
Sinanüddin Yusuf Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./497 - 498
Softa Sinan Kabri	Şimdi yokdur.	III.C./499
Softa Sinan Mescidi	Simdi yokdur. Halıcılar'da idi.	III.C./499
Sofular (Eyüb) Mescidi	Eski duvarları duruyorsa da, diğer kısımlar çok tâdil görmüşdür.	III.C./498 - 499
Sofular (Top Kapısı) Mescidi	Şimdi yokdur; yeri mâlûm değildir.	III.C./498
Soğuk Çeşme Kapısı	Büyük kısmı mevcuddur.	IV.C.688 - 700
Sultan Pazarı Çarşısı	Fâtih Câmii Medreseleri yakınında idi.	IV.C./554
Süleyman Bey Kabri	Mevcud değildir.	III.C./434
Sûr-i Sultânî	En büyük kısmı mevcud ve mâmûrdur.	IV.C.688 - 700
Şâtır Başı Kabri	Kaybolmuşdur.	III.C./513
Şehremîni Câmii	Harâb olmuş, yapılmış, mâmûr bir hâlde iken Fahreddin Kerim Bey devrinde yıkdırılmışdır.	III.C./500
Şehsuvâr Mescidi	Sonradan yapılmış fevkaanî mescid.	III.C./500
Şengül Hamamı	Mahmud Paşa'nın konağının hamamıdır.	IV.C./608 - 609
Şeref Ağa Mescidi	Şimdi yokdur.	III.C./500
Şeyh Dâvûd Hanı	Uzun Çarşı'da idi.	IV.C/590

Şeyh Dâvud Mescidi	Şimdi yokdur.	III.C./500
Şeyh Dâvud Türbesi	Şimdi yokdur.	III.C./500
Şeyh Mehmed Geylânî Mescidi	Sultan Mahmud devrinde fevkânî olarak ihyâ edilmişdir.	III.C./501
Şeyh Mehmed Geylânî Türbesi	Câmiin altındadır.	III.C./501
Şeyh Mahmud Resmî Mescidi	Şimdi yokdur.	III.C./500
Şeyh Mahmud Resmî Türbesi	Şimdi yokdur.	III.C./500
Şeyh Süleyman Mescidi	Bir kilise parçasıdır.	III.C./501
Şeyh Vefâ Câmii	Meşrûtiyet'e kadar duruyordu; yıkdırıldı.	III.C./502 - 506
Şeyh Vefâ Hamamı		III.C./505 - 506
Şeyh Vefâ İmâreti	Yıkdırılmışdır.	III.C./505 - 506
Şeyh Vefâ Türbesi	Çatılı basit binâ.	III.C./506
Tahta Kadı Mehmed Efendi Kabri	Câmiindedir.	III.C./507
Tahta Kadı Mescidi	Sultan Hamid devrinde yeniden yapılmışdır.	III.C./506
Tahta Kale Çifte Hamamı	Buzhâne olarak kullanılan muhteşem hamamdır.	IV.C./609 - 610
Tahta Kale Mescidi	Şimdi yokdur.	III.C./507
Tahta Minâre Mescidi	Yeni başdan yapılmışdır.	III.C./507
Tarassud Kulesi	Hekim Başı Odası yapılmışdır.	IV.C.727/728
Tarsus Mescidi	Döküntü duvarları görülmektedir.	III.C./507
Tekneciler Mescidi	Şimdi yokdur.	III.C./508
Telli Dede Kabri	Çakır Ağa Câmiinde idi; o da kaldırılmışdır.	III.C./326
Tokad Kasrı	Tesîslerden bir eser yokdur; şimdi fidanlıkdır.	IV.C./681
Toklu Dede Mescidi ve Kabri	Bir kilise köcresinden yapılmışdır; harâbe hâlindedir.	III.C./508
Top Dökümhânesi	Şimdiki binâ I. Sultan Mahmud'a âiddir.	IV.C./662
Tophâne Kapısı Hamamı	1973 de yıkdırılmakda idi; tek bir hamamdır. (1975 de yerine han yapıldı)	IV.C./609
Topcular Kışlası	Mevcud değildir.	IV.C./662
Top Kapı Fâtih Çeşmeleri	Yerleri mâlûmdur, tesîsleri harab olmuşdur.	IV.C./616
Turunçlu Suyu	Fâtih Sultan Mehmed, Halkalı civârından getirmişdir.	IV.C./616
Tuzcu Baba Türbesi	Bu câmî yanındadır.	III.C./482
Un Kapanı Çarşısı	İsmini verdiği yeri işgaal ediyordu.	IV.C./554
Uzun Şücâ Kabri	Güzel yazılı yeni bir taşdır.	III.C./509
Uzun Şücâ Mescidi	Sultan Azîz zamânında yeni başdan yapılmış, Arab çeşnisi verilmişdir.	III.C./508 - 509
Uzun Şücâ (İkinci) Mescidi	Şimdi yokdur.	III.C./509
Uzun Şücâ (Üçüncü) Mescidi	Şimdi yokdur.	III.C./509
Uzun Yûsuf Birâderi Kabri	Kaybolmuşdur.	
Uzun Yûsuf Kabri	Kaybolmuşdur.	III.C./510
Uzun Yusuf Mescidi	Akşab duvarlı iken ahâli tarafından yeni başdan yapılmışdır.	III.C./510
Üç Mihrablı Câmi	Daha zamânında ilâvelerle üç mihrablı hâle getirilmiş; biri kubbeli, çatılı iki kısımdır.	III.C./510 - 512
Ülice Baba Kabri	Basit bir taşdır.	III.C./513
Ülice Baba Mescidi	Halk tarafından yeni başdan yapılmışdır.	III.C./513
Üskübiye Mescidi	Duvarları mevcud olduğu hâlde tanınmaz bir hâle sokulmuşdur. Yere Batan'dadır.	III.C./513 - 514
Üsküblü Mescidi	Geniş ve çatılı bir mesciddir. Cibâli'dedir.	III.C./514

Üsküdar Bat Pazarı	1956 da lüzûmsuz yere yıkdırılmışdır.	IV.C./554 - 555
Üsküdar Hamamı	Yalnız kayden **mâlûmdur**	IV.C./611
Üsküdar'da Kervansaray	Yalnız kayden mâlûmdur.	IV.C/590
Üsküdar Medresesi	Yeri dahî mâlûm değildir.	IV.C./546
Voynuk Şücâ Kabri	Mevcud değildir.	III.C./517
Voynuk Şücâüddin Mektebi	Mevcud değildir.	III.C./516
Voynuk Şücâüddin Mescidi	Bir çok ısrâra rağmen Fahreddin Kerim Bey zamânında yıkdırılmıştır. Hazîresinde Kadı Hızır Bey Çelebi yatmakta idi.	III.C./515 - 516
Yâkub Ağa Kabri	1956 da Fahreddin Kerim Bey zamânında yıkdırılmışdır.	IV.C./548
Yâkub Ağa Zâviyesi	1956 da Fahreddin Kerim Bey zamânında yıkdırılmışdır. Yûsuf Paşa'da idi.	IV.C./548
Yâr Hisar Mescidi	Yanmış, perîşan hâlde iken halk tarafından tâmîr edilmişdir; kubbelidir. Müftü Hamamı'ndadır.	III.C./517 - 518
Yâr Hisar Zâviyesi	Mevcud değildir.	III.C./518
Yatağan Dede Kabri	Basit bir taşdır.	III.C./528
Yatağan Mescidi	Duvarlarını, ahşâb son cemâat yeriyle berâber tezyînâtını ve teferrüâtını muhâfaza eden, Fâtih devrinden tek ahşab câmî.	III.C./519 - 521
Yavaşça Şâhin Mescidi	Pek harâb iken 1951 de tâmîr ve ihyâ edilmiş kubbeli câmî. Uzun Çarşı'dadır.	III.C./531 - 532
Yâ Vedûd Mescidi	Sultan Mahmud devrinde fevkânî olarak yeni başdan yapılmışdır. Ayvansaray'dadır.	III.C./532 - 534
Yâ Vedûd Türbesi	O da aynı devirdendir.	III.C./534
Yavuz Er Sinan Kabri	Yeni bir taşdır, mihrab önündedir.	III.C./536
Yavuz Er Sinan Mescidi	Son senelerde tâmîr edilmiş kubbeli câmî. Un Kapanı'ndadır.	III.C./534 - 536
Yedi Kule	Mâlûm ve meşhur hisar.	IV.C./662-677
Yedi Kule Câmii	Hisar İçi'ndedir; sâde minâre ayakdadır.	III.C./536
Yemiş Kapanı Çarşısı	Mâlûm mahâlde, sur hârici çarşı idi.	IV.C./555
Yemiş Kapanı Hanı	Simdi yokdur.	IV.C/590
Yeni Han Mescidi	Simdi yokdur.	III.C./536
Yeni Saray Çarşısı	Bâyezid civârı sâhasında idi.	IV.C./555
Yıldız Hamamı	Ufak bir tek hamamdır. Bağçe Kapısı'ndadır.	IV.C./611
Yüzerioğlu Mescidi	Şimdi yokdur. Cibâli cıvârında olacakdır.	III.C./536
Zarbhâne Mescidi (İkinci)	Simkeşhâne ismiyle yukarıda yazılan mescidden başkadır ve aynı yerde eski Fâtih darbhânesi içindedir.	III.C./536 - 537
Zenburcu Mescidi	Mevcud değildir.	III.C./537
Zeynî Mehmed Efendi Medresesi	Mevcud değildir.	III.C./455
Zeyrek Câmii	Kiliseden bozulup, çeki düzen verilmiş, aydınlatılmışdır.	III.C./537
Zeyrek Medresesi	Harâbesi mevcuddur.	III.C./537

● İŞTİB

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Fethiye Câmii	Şimdiki hâli hakkında mâlûmât edinilemedi.	I.C./308-309
Hüdâvendigâr Medresesi	Şimdiki hâli hakkında mâlûmât edinilemedi.	I.C./309

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./767

● İVRANİYE

YILDIRIM DEVRİ

Pirangi İsâ Bey Türbe ve Zâviyesi	Gâzî Evrenos Bey'in babası İsâ Bey'in Türbesi, Niş civârındaki bu kasabada idi; şimdi yokdur.	I.C./506

● İZMİR

FÂTİH DEVRİ

Kale	Şimdi mevcud değildir.	IV.C./767

● İZMİT

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Akca Koca Câmii	Mevcuddur, bâzı ilâve ve tâdîller görmüşdür.	I.C.154-155
Orhan Gâzi Câmii	Büyük ebâdda bir çatılı câmidir.	I.C./155-158
Süleyman Paşa Hamamı	Harâbe hâlindedir.	I.C./158-159
Süleyman Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./158

FÂTİH DEVRİ

Dâvûd Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./767

● İZNİK

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Ayasofya Câmii	Kiliseden bozmadır; harab bir haldedir	I.C./160
Ece Yâkub-zâde Câmii	Mevcud değildir.	I.C./161
Hacı Hamza Câmii	Mevcud değildir.	I.C./162-163
Hacı Hamza Künbedi	Sâdece kitâbesi kalmıştır.	I.C./179
Hacı Özbek Câmii	Tek kubbeli ilk Osmanlı câmilerindendir.	I.C./163-167
Kırgızlar Türbesi	Bakımsız bir hâldedir; fakat tekmil bünyesi bellidır.	I.C./179
Orhan Gâzî Hamamı	Duvarların 2-3 m. lik kısmı mevcud bir harâbedir.	I.C./179-182
Orhan Gâzî İmâreti	Mevcud değildir.	I.C./179
Orhan Gâzi Mektebi	Mevcud değildir.	I.C./179
Orhan Gâzî Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./172
Orhan Gâzî Mescidi	Harâbe hâlinde olup, yalnız duvarlarından bir metre kadarı kalmıştır.	I.C./167-171

Süleyman Paşa Medresesi	İlk Osmanlı Medreselerindendir.	I.C./172-179
Süleyman Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	I.C./179
Süleyman Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	I.C./172

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Halil Hayrüddin Paşa Türbesi	İki kubbeli bir binâ olup, Çandarlı âilesinin efrâdı içinde yatmaktadır.	I.C./332-336
Hayrüddin Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	I.C./320
Hayrüddin Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./319-320
Nilüfer Hâtûn İmâreti	Kubbe ve tonozlarla kaplı, bir imâretin bütün unsurlarını hâvî binâdır.	I.C./320-328
Yâkub Çelebi Câmî ve Türbesi	Kubbe ve tonozlarla kaplı olup, güzel bir imâret örneğidir.	I.C./328-332
Yeşil Câmî	Muhteşem, mârûf câmi.	I.C./309-319

II. MURAD DEVRİ

Halil Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./508
Halil Paşa Türbesi	Mevcud değildir.	II.C./508
İbrâhim Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./508
İbrâhim Paşa Türbesi	Çandarlılar'ın kabirlerini hâvî, Yunanlılar tarafından tahrîb edilip dört duvar kalmış, çatılı türbedir.	II.C./508
İlyas Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./508
Mahmud Çelebi Câmii	Revâkı husûsiyet gösteren tek kubbeli câmi.	II.C./504-508
Mahmud Çelebi İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./504-508

FÂTİH DEVRİ

Eşrefoğlu Câmii	Yunanlılar tarafından yakılmış, yıkılmış, yalnız minâresi kalmışdı. Binâ basit şekilde yapıldı.	IV.C./767-768
Eşrefoğlu Kabri	Câmi yanındadır.	IV.C./767-768
Halilî Kabri	Mevcud değildir.	IV.C./769
Halilî Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./769

● İZVORNİK

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Kalede olan bu câmi şimdi yokdur.	IV.C./769
Fâtih Câmii	Aşağı şehir'de olan bu câmi mâmûr ve bakımlıdır.	IV.C./769

● KALKANDELEN

FÂTİH DEVRİ

Kebîr Mehmed Bey Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./769
Kebîr Mehmed Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./769
İsâ Bey Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./769

● KANDIRA

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Akca Koca Câmii	Çandı çatma iken, basit ahşab olarak yenilenmiştir.	I.C./130

Akca Koca Türbesi	Etrâfı tahta parmaklıklı, çatılı, basit bir türbedir.	I.C./130
Orhan Gâzî Câmii	Ahşab çandı çatma iken, yıkılarak yerine kârgir bir binâ yapılmışdır.	I.C./130

● KARACA BEY

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Mihaliç Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./184-185

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Ulu Câmî	Çatılı, oldukca geniş bir câmidir; esâsı bozulmuş, epeyce tâdil görmüşdür.	I.C./336-337

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Mevcud değildir.	I.C./506
Yıldırım Hamamı	Mevcud değildir.	I.C./506

FÂTİH DEVRİ

Bülbül Hâtûn Türbesi	Basit ve kubbeli bir türbedir.	IV.C./777
İsâ Bey Câmii	Mevcud değildir, Yunanlılar yakmışdır.	IV.C./770
İsâ Bey Zâviyesi	Mevcud değildir, Yunanlılar yakmışdır.	IV.C./770
Karaca Ahmed Tekyesi	Mevcud değildir.	IV.C./778
Karaca Bey Câmii	Harab bir hâldedir, tamîrine başlanmışdır, (1973).	IV.C./770-776
Karaca Bey Kabri	Güzel bir kabirdir.	IV.C./776
Karaca Bey İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./776
Saruca Paşa Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./778

● KARA BELEN

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Doğlu Baba Zâviyesi	Yalnız taşı belli bir lâhiddir.	I.C./184

● KARACA HİSAR

OSMAN GÂZÎ DEVRİ

Câmi	İlk Osmanlı hutbesinin okunduğu câmi. Sultan Hamîd tarafından yenilenmiş şekliyle mevcuddur.	I.C./ 13

● KARAFERYE

ÇELEBİ DEVRİ

Hüdâvendigâr Câmii	Mevcud değildir.	II.C./181
Mûsâ Çelebi Câmii	Mevcud değildir.	II.C./181

● KARLOVA

II. MURAD DEVRİ

Ali Bey Câmii	Bulgarlar tarafından kapatılmış, depo olarak kullanılan tek kubbeli câmi.	II.C./511-512

● **KAVAK (Seyyidi Kavağı — Gelibolu)**

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Süleyman Paşa Câmii	Minâre kâidesi eski, gövdesi yeni câmidir. Harem tamâmen yenidir.	I.C./185

FÂTİH DEVRİ

Derviş Bâyezid Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./851
Derviş Bâyezid Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./851

● **KAVAK (Samsun)**

II. MURAD DEVRİ

Yörgüç Paşa Câmii	Tamâmı yeni başdan yapılmış, son senelerde tâmîr görmüşdür.	II.C./512

● **KAYSERİ**

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Kale içinde tek kubbeli bir câmidir. Bir	IV.C./778-782
Kale	kısım kule ve duvarlar Fâtih devrinde ihyâ edilmişdir.	IV.C./778-782

● **KAYMAKLI (Kaymakcı)**

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzi Câmii	Mevcud değildir; aslı çandı tertîbinde idi.	I.C./132

● **KAYMAS**

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Mevcud değildir, aslı çandı tertîbinde idi.	I.C./132

● **KAYAPA KÖYÜ**

II. MURAD DEVRİ

Kuş Doğan Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./512

● **KELES**

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Beylik Han	Mevcud değildir.	I.C./342
Hamam	İki halvetli ufak bir hamamdır.	I.C./342-343
Hüdâvendigâr Câmii	Çok tâdile uğramış, çatılı bir câmidir.	I.C./342

● **KEMÂLLİ KÖYÜ**

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Asılhan Bey Câmii	Tek kubbeli câmilerin ilk güzel örneklerindendir.	I.C./337-340
Asılhan Bey Hamamı	Üç halvetli basit bir hamamdır.	I.C./340-341

Asılhan Bey Kabri	Mermer sandukalı, iki dikmeli bir kabirdir.	I.C./342

● KEMÂL PAŞA (Nif)

FÂTİH DEVRİ

Hamza Bey Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./782
Hamza Bey Medresesi	Mevcud değildir.	IV.C./782

● KESRİYE

ÇELEBİ DEVRİ

Gâzi Evrenos Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./181

● KEŞAN

FÂTİH DEVRİ

Hersekoğlu Câmii	Güzel ve endamlı, tek kubbeli câmi; minâre yenidir.	IV.C./782-784
Hersekoğlu Hamamı	Câmiin sağında tek hamamdır.	IV.C./785
Hersekoğlu Mektebi	Mevcud değildir.	IV.C./782-784
Hersekoğlu Meydan Şadırvanı	Câmi avlusu önündedir.	IV.C./785

● KIRK KAVAK

Turhan Bey Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./788
Turhan Bey Medresesi	Mevcud değildir.	IV.C./788
Turhan Bey Mescidi	Harâb bir hâlde tek kubbeli ufak câmi.	IV.C./785-788
Turhan Bey Türbesi	Yıkdırılmış, taşları yolda kullanılmışdır.	IV.C./788
Turhan Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./788

● KIRŞEHİR

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Meydan Evi	Yalnız kitâbesi ile mâlûmdur.	I.C./343

● KIZANLIK

II. MURAD DEVRİ

İskender bin Ali Bey Câmii	Tâdîl görmüş çatılı câmi.	II.C./513-514
İskender bin Ali Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./513-514
Umur Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./514
Umur Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./514
Umur Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./514
Umur Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./514

● KİLİSELİK

II. MURAD DEVRİ

Şihâbüddin Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./512

● KİLİDÜ'L-BAHR

FÂTİH DEVRİ

Kilidü'l-Bahr Kalesi	I. kısımda zikredilmişdir. Büyük bir mahâretle yapılmışdır.	IV.C./790-804

● KONUŞ

ÇELEBİ DEVRİ

Minnetoğlu Mehmed Bey Câmii ve Türbesi	Mevcud değildir.	II.C./181

● KONYA

FÂTİH DEVRİ

Mevlânâ Türbesi	Binânın bir kısmının Fâtih devrinden olduğu anlaşılıyor.	IV.C./804
Kale	Mevcud kaleye Fâtih Sultan Mehmed'in ilâveleri.	IV.C./804

● KOSOVA

II. MURAD DEVRİ

Kuloğlu Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./514

● KOYUL HİSAR

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Çatılı bir câmidir.	IV.C./805

● KÖPRÜLÜ

FÂTİH DEVRİ

Köprü	Mevcud değildir.	IV.C./805

● KÖSTENDİL

FÂTİH DEVRİ

Haraccı Mehmed Medresesi	Mevcud değildir.	IV.C./806
İshak Paşa Köprüsü	Muhteşem köprü.	IV.C./806-807

● KUYUMCULU

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Yeni yapılmışdır; aslı çandı tertibindedir.	I.C./132

● KÜÇÜK KAYNARCA

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Şeyh Muslihüddin Câmii	Yeni yapılmışdır; aslı çandı tertibindedir.	I.C./132

● KÜÇÜK ÇEKMECE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Binânın tamâmı yeni yapıdır.	IV.C./808

● KÜRE (Kastamoni)

FÂTİH DEVRİ

Ulu Câmî (Hoca Şemsüddin Câmii)	Bir mihverde 3 kubbeli husûsiyeti hâiz câmidir.	IV.C./808-813

● KÜRE-İ KEBİR

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Dursun Fakîh Türbesi	Bir tepenin doruğunda çatılı binâ.	I.C./186
Orhan Gâzî Câmii	Yeni ve basit bir çatılı binâdır.	I.C./186

● KÜRE-İ SAGİR

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Mevcud değildir.	I.C./186

● KÜTAHYA

YILDIRIM DEVRİ

Demirtaş Paşa Câmii	Bir takım ilâveler görmüş olmakla berâber aslından ehemmiyetli kısımları hâvîdir; namaza açıkdır.	I.C./508-509
Demirtaş Medresesi	Son senelere kadar ayakta idi; 1913 de yıkdırılmışdır.	I.C./514
Ulu Câmî	Yıldırım eseridir; aslı çok direkli ahşap çatılı iken Sultan Hamîd zamânında kubbeli olarak yeni yapılmışdır; minâre XVI. asırdandır.	I.C./509-514

II. MURAD DEVRİ

Arslan Bey Câmii	Tek kubbeli güzel bir câmidir.	II.C./514-515
İmâret Mescidi	Germiyanoğulları'nın zamânında başlanmış ve II. Murad devrinde yeni baştan inşâ edilmişdir.	II.C./.516-518
İshak Fakîh Mescidi	Tek kubbeli, kalın minâreli câmi.	II.C./510-520
İshak Fakîh Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./510-520
İshak Fakîh Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./510-520

FÂTİH DEVRİ

Gedik Ahmed Paşa Bedestanı	Daha ziyâde kapalı çarşı vasfında bir binâdır.	IV.C./812-815
İshak Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./813

● LÂPSEKİ

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Süleyman Paşa Câmii	Oldukça geniş, iç mahfilli, çatılı bir câmidir.	I .C./187-188

● LİVADYA

FÂTİH DEVRİ

Gâzî Ömer Bey Câmii	Mevcud değildir.	**IV.C./816**

● LOFÇA

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./816

● MALKARA

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Süleyman Paşa Câmii	Şekli değişmiş, yeni baştan yapılmışdır.	I.C./188

II. MURAD DEVRİ

Ali Bey Çifte Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./521-522
Kasap-zâde Ali Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./521-522
Kasap-zâde Ali Bey İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./521-522
Mahmud Bey Çifte Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./521-522
Mahmud Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./521-522
Kasap-zâde Mahmud Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./521-522
Kasap-zâde Mahmud Bey Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./521-522
Şihâbüddin Paşa Bedestanı	Mevcud değildir.	II.C./522

FÂTİH DEVRİ

Fatma Hâtûn Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./816
Turhan Bey Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./816
Turhan Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	IV.C./816
Turhan Bey Medresesi	Mevcud değildir.	IV.C./816

● MANASTIR (Bitola)

II. MURAD DEVRİ

Sungur Çavuş Câmii	Mevcud değildir.	II.C./522
Sungur Çavuş İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./522
Sungur Çavuş Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./522

FÂTİH DEVRİ

Dâv0d Paşa Bedestanı	Mevcud değildir.	IV.C./816

● MANİSA

ÇELEBİ DEVRİ

Ali Bey Câmii	Kanadlı ve çatılı bir binâdır; iki sıra direkli geniş revâkı vardır.	II.C./182-185

Ali Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./185
Ali Bey Hanı	Mevcud değildir.	II.C./185
Ali Bey İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./185

II. MURAD DEVRİ

Saray	Mevcud değildir.	II.C./522-523

FÂTİH DEVRİ

Çeşnigîr Câmii	Bir orta, iki yan kubbeden mürekkep, geniş revaklı câmi.	IV.C./816-819
Hamza Bey Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./820
Rum Mehmed Paşa Bedestam	Daha ziyâde çarşıya benzer.	IV.C./819-820

● MARKOVA

FÂTİH DEVRİ

İsmâil Bey Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./820

● MEKECE

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./189

● MELEN

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Yeni yapılmışdır, aslı çandı tertîbidir.	I.C./132

● MELEN ÖZÜ

YILDIRIM DEVRİ

Mescid	Düzce civârında idi, şimdi mevcud değildir.	I.C./514

● MERZİFON

ÇELEBİ DEVRİ

Çelebi Sultan Mehmed Hamamı	Bütün lüzûmlu kısımları hâvî, geniş ve tek bir hamamdır; faâliyettedir.	II.C./192
Çelebi Sultan Mehmed Medresesi	Kunt yapılı mühim binâdır.	II.C./185-190
Çukur Çeşme	Basit bir çeşmedir.	II.C./192
Devlet Hâtûn Zâviyesi	Yeri dahî bilinemiyor.	II.C./191-194
Hoca Hasan Çelebi Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./185
Kapan Hanı	Mevcud değildir.	II.C./192

II. MURAD DEVRİ

Çukur Şadırvan Çeşmesi	Kemerli çeşmedir.	II.C./527
Kadı Mahmud Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./523
Kadı Mahmud Mescidi	Tamâmen yeniden yapılmış, basit bir mesciddir.	II.C./523

Sultan Murad Câmii	İki sıra ahşab direkli, çatılı bir câmidir. Çok tâdil görmüş, fakat aslından bir çok kısım mahfuz kalmışdır.	II.C.523-527
Sultan Murad Çeşmesi	Aslını ve kitâbesini muhafaza etmektedir.	II.C./527

FÂTİH DEVRİ

Bozacı Yûsuf Çeşmesi	Kemerli bir çeşmedir.	IV.C./822
Fâtih Çifte Hamamı	İkişer halvetli ufak bir çifte hamamdır.	IV.C./821-823
Hacı Yûsuf Çeşmesi	Kemerli bir çeşmedir.	IV.C./822

● MİDİLLİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./823

● MİLÂS

YILDIRIM DEVRİ

Firûz Bey Câmii	Nefis, kanadlı câmi. Köfekî yerine mermer kullanılmış, bununla berâber çiğ bir görünüşün önüne geçilmişdir.	I.C./514-523
Firûz Bey Medresesi	Yalnız kapılarının açıldığı duvar mevcuddur; höcreler yıkılmışdır.	I.C./523

● MİLEŞEVA

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./823

● MİZİSTRE (Mitras)

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./822

FÂTİH DEVRİ

Fethiye Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./822

● MUDURNU

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Yıldırım Câmii	20 m. kubbeli ilk Osmanlı câmii. Mühim eserdir.	I.C./343-349
Yıldırım Çifte Hamamı	İç tezyînâtı hârikulâde, üstâdâne yapı.	I.C./349-354
Yıldırım Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./354

II. MURAD DEVRİ

Şeyh Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./528
Şeyh Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./528
Şeyh Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./528

● MUSTAFA KEMÂL PAŞA (Kismasti)

Lâlâ Şâhin Paşa Câmii	Mevcud değildir.	I.C./189
Lâlâ Şâhin Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	I.C./190

Lâlâ Şâhin Paşa Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./190
Lâlâ Şâhin Paşa Türbesi	Sekiz köşe sivri külâhlıdır.	I.C./190-197
Lâlâ Şâhin Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./190

FÂTİH DEVRİ

Hamza Bey Câmii	Yapısı yenilenmiş çatılı câmi.	
Hoca Kirmasti Mektebi	Mevcud değildir.	IV.C./824
Hamza Bey Türbesi	Ufak basit bir türbedir; vakfiyesi duvarına yazılmışdır.	IV.C./824

● MUT (Arnavudluk)

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./824

● NAKKAŞ

FÂTİH DEVRİ

Baba Nakkaş Câmii	Ön ve yana revak ilâveleriyle genişletilmiş, çatılı câmi.	IV.C./824-829
Baba Nakkaş Kabri	Yazısız bir taşdır.	IV.C./824-829
Defterî Mustafa Çelebi Kabri	Mevcud değildir.	IV.C./824-829
Derviş Mehmed Kabri	Baba Nakkaş'ın torununa âiddir, XVIII. asırda yenilenmişdir.	IV.C./824-829

● NARDA

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./829

● NİĞBOLU

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Mevcud değildir.	I.C./523

II. MURAD DEVRİ

Şâh Melek Câmii	Mevcud değildir.	II.C./527-528

● NİŞ

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Hüdâvendigâr Câmii	Mevcud değildir.	I.C./354

● NOVE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./830

● OHRİ

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Darbhânesi	Mevcud değildir.	IV.C./830

● ORHAN GÂZÎ KASABASI

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzi Câmii	Mevcud değildir.	I.C./197

● ORTA KÖY

FÂTİH DEVRİ

Karaca Bey Kervansarayı	6 Ayak üstüne iki kollu, harab bir hâlde kervansaray.	IV.C./830-833

● OSMANCIK

II. MURAD DEVRİ

Ak Şemsüddin Mescidi	Pek küçük boyda, kubbeli, iki gözlü binâ.	II.C./528
Koca Mehmed Paşa Bedestanı	Şimdi yokdur.	II.C./529-535
Koca Mehmed Paşa Câmii	Kanadlı, tezyînâtı zengin, kubbeli câmi. Revâkı yıkılmışdır.	II.C./529-535
Koca Mehmed Paşa Çifte Hamamı	Dış yüzleri tâmîr görmüş, faal hamam	II.C./529-535
Koca Mehmed Paşa İmâreti	Şimdi yokdur.	II.C./529-535

● PARDUNYE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./833

● PAZARCIK

FÂTİH DEVRİ

Kara Mustafa Paşa Büyük Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./833-834
Kara Mustafa Paşa Câmii	Mevcud değildir, yalnız minâre kâidesi eskidir.	IV.C./833-834
Kara Mustafa Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./833-834
Kara Mustafa Paşa Küçük Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./833-834
Kara Mustafa Paşa Mektebi	Mevcud değildir.	IV.C./833-834

● PİRİŞTİNE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Yüksek, havalı, tek kubbeli mühim câmidir.	IV.C./834-839
Fâtih Hamamı	Küçük tek hamam.	IV.C./839

● PİRLEPE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./839

● PİRZENİK

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./839

● PİRİZREN

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Sultan Mehmed Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./839

● PODGORİÇE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./839

● POLGAY

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./840

● POYRACIK

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Son asırda yeni baştan yapılmışdır; minâresi XVIII. asırdandır.	I.C./524
Yıldırım Hamamı	Harâbesi mevcuddur.	I.C./525

● RADOMİR

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./840

● RADOSCUK (Tekirdağı)

FÂTİH DEVRİ

Kırîmîoğlu Kervansarayı	Mevcud değildir.	IV.C./840

● SAKARYA

II. MURAD DEVRİ

İrgandi Köprüsü	Mevcud değildir.	II.C./535-536

● SAPANCA

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzî Medresesi	Mevcud değildir.	I.C./198

● SARAY BOSNA

FÂTİH DEVRİ

Ebû'l-Feth Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./841
Gerdânî Mescidi	Çatılı, tahta minâreli mescid.	IV.C./845-846
Hünkâr Câmii	Aslı tek kubbelidir, buna alçak yanlar ilâve edilerek ilk bir tevsî yapılmış, ayrıca ön tarafa iki tarafı direkli revaklar eklenmişdir.	IV.C./841-845

İsâ Bey Bend Başı Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./847
İsâ Bey Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./847
İsâ Bey Köprüsü	Mevcud değildir.	IV.C./847
İsâ Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./847
Kolobara Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./848
Yahya Paşa Mescidi	Çatılı, tahta minâreli mescid.	IV.C./848

● SARAY KÖYÜ

FÂTİH DEVRİ

Kasım Bey Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./848
Kasım Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./848

● SELÂNİK

II. MURAD DEVRİ

Sultan Murad Câmii	Kiliseye tahvîl edilmişdir.	II.C./536
Sultan Murad Hamamı	Mükemmel bir çifte hamamdır.	II.C./536-537

● SEREZ

YILDIRIM DEVRİ

Bahâüddin Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./525
Evrenos Bey İmâreti	Mevcud değildir.	I.C./525-526

II. MURAD DEVRİ

Sultan Murad Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./537

● SEMENDİRE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./848
Fâtih Kalesi	Az noksanla mevcuddur.	IV.C./848-851

● SEYYİDİ KAVAĞI (Bk. Kavak)

● SİLİFKE

FÂTİH DEVRİ

Cezerî Kasım Paşa Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./851
Kasım Paşa İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./851
Saruca Paşa Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./851

● SİLİVRİ

FÂTİH DEVRİ

Çakır Ağa Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./852
Çakır Ağa Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./852
Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./852

● SİLİSTRE

Yıldırım Câmii	Şimdi mevcud değildir.	I.C./526

● SİMRE

II. MURAD DEVRİ

Hasan Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./539
Hasan Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./539
Hasan Bey Türbesi	Mevcud değildir.	II.C./539
Hasan Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./539

● SİROZ

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Çandarlı Hayrüddin Paşa Câmii	Mevcud değildir.	I.C./354
Eski Hamam	Şimdi yokdur.	I.C./355
Kervansaray	Şimdi yokdur.	I.C./355

● SİVAS

II. MURAD DEVRİ

Bedrüddin Mahmud Türbesi	Mevcud değildir.	II.C./539

FÂTİH DEVRİ

Kale	Mevcud değildir.	IV.C./852-853
Şeyh Çoban Türbesi	Tâdil görmüş kubbeli türbe.	IV.C./852-853

● SOFYA

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./854
Mahmud Paşa Câmii	Revâkı yıkdırılmış, her tarafına yeni binâlar yapıştırılarak gizlenmiş, Edirne hâriç, Rumeli'nin en büyük câmii, şimdi müzedir.	IV.C./854-857
Zağnos Paşa Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./857

● SÖĞÜD

ERTUĞRUL GÂZİ DEVRİ

Ertuğrul Gâzî Câmii	Ertuğrul Gâzî tarafından yapılıp vakfı te'sîs edilen tek binâ budur. Tamâmı yenilenmiş şekilde mevcuddur.	I.C./ 2

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Ertuğrul Gâzî Türbesi	XVIII. asır yapısı binâsı mevcud ve mâmûrdur.	I.C./198-200
Orhan Gâzî Câmii	Kaydı biliniyorsa da, binâsı yokdur. Çelebi Câmii ile alâkası olsa gerekdir.	I.C./198

ÇELEBİ DEVRİ

Çelebi Câmii	Minâresi eski, harîmi Sultan Hamîd devrinde yapılmış çatılı bir binâdır.	II.C./195-196

● SÖLÖZ

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Mevcuddur; binâsı yenidir.	I.C./200

● ŞÂHİN KÖYÜ

ÇELEBİ DEVRİ

Karlıoğlu Ali Bey Câmii	Bulgaristan'da bulunan bu köydeki câmi şimdi mevcud değildir.	II.C./196

● ŞABHÂNE

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Gâzî Süleyman Paşa Câmii	Mevcud **değildir.**	I.C./200

● ŞARKÎ KARA HİSAR

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Sultan Hamîd devrinde yeni baştan yapılan büyük câmidir.	IV.C./857-858

● ŞEYHLİ KARİYESİ

FÂTİH DEVRİ

Gedik Ahmed Paşa Hamamı	Mevcud değidlir.	IV.C./858

● ŞEYHLER MEZRAASI

OSMAN GÂZÎ DEVRİ

Zâviye	Mevcud değidlir.	I.C./ 14

● TÂCÜDDİN KARİYESİ

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Tâcüddin Kariyesi Zâviyesi	Mevcud değidlir.	I.C./201

● TAVŞANLI

II. MURAD DEVRİ

Arslan Bey Câmii	Tamâmen yeniden yapılmış, büyük bir câmidir.	II.C./539-540
Arslan Bey Türbesi	Ufacık bir binâdır.	II.C./539-540

● TEPE KÖYÜ

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Yeniden yapılmışdır; aslı çandı tertîbidir.	I.C./133

● TERZİLER

II. MURAD DEVRİ

Umur Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	II.C./540

● TIRHALA

II. MURAD DEVRİ

İki Zâviye	Mevcud değildir.	II.C./548
Mekteb	Mevcud değildir.	
Turhan Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./548
Tırhala hâricinde mescid	Mevcud değildir.	II.C./548
Tırhala Kalesi'nde mescid	Mevcud değildir.	II.C./548

● TIRNOVA

YILDIRIM DEVRİ

Yıldırım Câmii	Mevcud değildir.	I.C./526

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./858

● TİRE

ÇELEBİ DEVRİ

Bedestan	Yalnız iki tarafında mahzeni olan, etrâfı dükkânlıdır. İlk Osmanlı bedestanlarından biridir.	II.C./196-201
Abdullatif İbn-i Melek Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./201
Abdullatif İbn-i Melek Türbesi	Yeni yapılmışdır.	II.C./201

II. MURAD DEVRİ

Kara Hasan Câmii	Minâresi yivli, tek kubbeli câmi.	II.C./540-541
Yeşil İmâret Câmii	Pek zarîf kanadlı bir câmidir.	II.C./543-548

FÂTİH DEVRİ

Rum Mehmed Paşa Câmii	Tek kubbeli, ahşab revaklı bir câmidir.	IV.C./858-860

● TOKAD

ÇELEBİ DEVRİ

Hamza Bey Hanı	Mevcud değildir.	II.C./205
Hamza Bey Mescidi	Çatılı, kanadlı ufak bir câmidir.	II.C./201-204
Hisâriye Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./205

Horoz Hanı ve Pîroğlu Ali Bey Türbesi	Harab bir hâlde kullanılmakdadır.	II.C./205
Pîr Ahmed ve Sülâlesi Kabirleri	Müzededir.	II.C./204-208

II. MURAD DEVRİ

Eski Bezzaz Hanı	Mevcud değildir.	II.C./549
İyi Baba Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./548-549
İyi Baba Zâviyesi	Mevcud değildir.	II.C./548-549
Yeni Bezzaz Hanı	Mevcud değildir.	II.C./549
Yörgüç Paşa Hamamı	Teferruatlı, fakat basit bir tek hamamdır.	II.C./549-550
Yörgüç Paşa Hanı	Mevcud değildir.	II.C./549

FÂTİH DEVRİ

Hacı Turhan Mescidi	Pek harab, kubbeli bir mesciddir.	IV.C./860

● TURHAN BEY KÖYÜ

FÂTİH DEVRİ

Turhan Bey Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./866

● TUZLA

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Hüdâvendigâr Câmii	Tek kubbeli, moloz taşı duvarlı bir câmidir; son cemâat mahalli yeniden yapılmışdır. Ezine yakınındadır.	I.C./355-357
Hüdâvendigâr Medresesi	Sonradan yapılmış bir iki hücresi ayakdadır.	I.C./358

● TRABZON

FÂTİH DEVRİ

Ebü'l-Feth Câmii	Kiliseden bozmadır; içindeki Türk yapısı ahşab işleri nefisdir.	IV.C./861-864
Fâtih Dâdülkurrâsı	Mevcud değildir.	IV.C./864
Fâtih İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./864
Fâtih Medresesi	Mevcud değildir.	IV.C./864
Fâtih Mektebi	Mevcud değildir.	IV.C./864
Hayrüddin Paşa Çeşmesi	Şimdi kaldırılmış olsa gerekdir.	IV.C./865
Kale	Bâzı duvarları mevcuddur.	IV.C./866
Şîrîn Hâtûn Şadırvanı	Şimdi kaldırılmış olsa gerekdir.	IV.C./865
Zağnos Paşa Köprüsü	Orta Hisar'a giden yoldadır.	IV.C./866

● ULU ÂBÂD

YILDIRIM DEVRİ

Issız Han	Elde kalan ilk Osmanlı hanıdır.	I.C./526-530

FÂTİH DEVRİ

Karagöz Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./866

● **UMUR BEY (Çanakkale)**

ERTUĞRUL GÂZÎ DEVRİ

Hüdâvendigâr Câmii	Kiliseden bozma, ilâvelerle genişletilmiş, çatılı bir câmidir.	I.C./358-359

● **UMUR BEY (Gemlik)**

FÂTİH DEVRİ

Umur Bey Kabri	Kırık taşının aslında güzel olduğu görülür.	IV.C./867
Umur Bey Zâviyesi	Mevcud değildir.	IV.C./866

● **UZİÇE (Bosna)**

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Sırplar yıkmışlardır.	IV.C./867

● **UZUN KÖPRÜ**

II. MURAD DEVRİ

Sultan Murad Câmii	Geniş çatılı bir câmidir; çatı ve tavanı tâdil görmüş, son cemaat yeri kapatılmışdır.	II.C./550-552
Sultan Murad Hamamı	Kısmen faâliyette, ufacık bir çift hamamdır.	II.C./553
Sultan Murad İmâreti	Mevcud değildir.	II.C./553
Sultan Murad Köprüsü (Uzun Köprü)	Meşhur ve mâruf köprüdür.	II.C./553

● **ÜLGÜN (Kara Dağ)**

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./867

● **ÜRGÜB (Niş yakınında)**

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Sırplar yıkmışdır.	IV.C./867

● **ÜSKÜB**

II. MURAD DEVRİ

İshak Bey Câmii	Kanadlı câmi, yanları tonozludur.	II.C./557-563
İshak Bey Hamamı	Şimdi yokdur.	II.C./562
İshak Bey Hanı	Şimdi yokdur.	II.C./562
İshak Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./562
İshak Bey Türbesi	Temeller ve harâb lâhid kalmıştır.	II.C./564
İshak Bey Yeni Hanı	Bu gün mevcud değildir.	II.C./562
Paşa Bey Türbesi — Alaca Türbe	Pek zarîf, sekiz köşeli, yüzü çini kakmalı türbe.	II.C./562

Sultan Murad Câmii	İki sıra direğe oturan, çatılı geniş câmi. Zelzeleden hasar görmüşdür; Sırplar tarafından tâmir edilmekte idi.	II.C./564-569
Sultan Murad Mektebi	Harâbe hâlindedir.	II.C./564-569

FÂTİH DEVRİ

Ayşe Kadın Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./876
Ayşe Hâtûn Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./868
Bahrî Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./868
Dâvûd Paşa Çifte Hamamı	Pek büyük ve geniş, mühim bir çift hamamdır.	IV.C./877-881
Dâvûd Paşa Darbhânesi	Mevcud değildir.	IV.C./883
Dâvûd Paşa Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./876
Dâvûd Paşa Küçük Hamamı	Mevcud değildir.	IV.C./881
Emir Hoca Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./868
Fâtih Köprüsü	Vardar üstünde mühim köprüdür.	IV.C./883-886
İsâ Bey Câmii	Kanadlı câmidir.	IV.C./868-874
İsâ Bey Çifte Hamam	Uc uca tertîb olunmuş bir çift hamamdır.	IV.C./881-883
İsâ Bey İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./874
İsâ Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	IV.C./876
İsâ Bey Medresesi	Mevcud değildir.	IV.C./874
İsâ Bey Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./875
Mehmed Bey Câmii	Çatılı, basit bir câmidir; oldukça harabdır.	IV.C./875
Mehmed Bey İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./876
Sinan Bey Kervansarayı	Mevcud değildir.	IV.C./876

● VEZİR KÖPRÜ

II. MURAD DEVRİ

Yörgüç Paşa Câmii	Tamâmen yeni baştan yapılmışdır.	II.C./570

● VİDİN

II. MURAD DEVRİ

Çavuş Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./570
Sungur Çavuş Câmii	Mevcud değildir.	II.C./570

● VİZE

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Süleyman Paşa Câmii	Kiliseden bozmadır.	I.C./201

YILDIRIM DEVRİ

Gâzî Timurtaş Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./526

II. MURAD DEVRİ

Hamza Bey Câmii	Ufak, tek kubbeli câmi; harab bir hâldedir.	II.C./570-572

● VODİNE

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./886

● YANBOLU

II. MURAD DEVRİ

II. Sultan Murad Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./572

● YÂR HİSAR

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzi Câmii	Çatılı, orta büyüklükte bir câmidir.	I.C./201-204
Orhan Gâzî Hamamı	Harab bir hâldedir.	I.C./204-205

HÜDÂVENDİGÂR DEVRİ

Ak Bıyık Zâviyesi	Mevcud değildir.	I.C./359

● YENİ ŞEHİR (Bursa)

OSMAN GÂZİ DEVRİ

Saray	Şimdi mevcud değildir, yeri bellidir.	I.C./ 14
Saray Hamamı	Harâbe hâlindedir.	I.C./ 15-16

ORHAN GÂZİ DEVRİ

Orhan Gâzi Câmii	Minâresi pek güzel ve eskidir, binâsı yenidir.	I.C./205-206
Pustinpuş Baba Hamamı	Mevcud değildir.	I.C./206
Pustinpuş Baba Zâviyesi	Elde mevcud en eski tekyedir.	I.C./208-216
Süleyman Paşa Medresesi	Binâ yıkılmış, yalnız paşanın makam türbesi kalmışdır.	I.C./207-208

II. MURAD DEVRİ

Reyhan Paşa Kabri	Mermer sandukalı, baş ve ayak taşları muhteşem bir kabirdir.	II.C./573
Reyhan Paşa Zâviyesi	Mevcud değildir; yalnız bir tuğla döşeme bakiyesi görülmekdedir.	II.C./573

FÂTİH DEVRİ

Bâlî Bey Câmii	Çok tahrîb edilmiş, değişmiş idi; 1970 de tâmir ediliyordu.	IV.C./887-889
Bâlî Bey Hanı	Mevcud değildir.	IV.C./887
Bâlî Bey İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./887

● YENİ ŞEHİR (Mora)

II. MURAD DEVRİ

Turhan Bey Câmii	Mevcud değildir.	II.C./573
Turhan Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./573
Turhan Bey Medresesi	Mevcud değildir.	II.C./573

Turhan Bey (Livadya) Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./573
Turhan Bey (Tatar Karyesi) Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./573
Turhan Bey (Tatar Mahallesi) Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./573
Turhan Bey (Soğuk Pınar) Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./573

● YENİ KALE (Dalmaçya)

FÂTİH DEVRİ

Fâtih Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./887

● YENİ PAZAR (Hersek)

FÂTİH DEVRİ

Fethiye Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./887
İsâ Bey Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./887
İsâ Bey İmâreti	Mevcud değildir.	IV.C./887

● YENİCE VARDAR

FÂTİH DEVRİ

Evrenosoğlu Câmii	Mevcud değildir.	IV.C./886
Evrenosoğulları Türbesi	Mevcud değildir.	IV.C./886
Şeyh Abdullahü'l-İlâhî Türbesi	Mevcud değildir.	IV.C./886

● YENİCE ZAĞRA

II. MURAD DEVRİ

Saruca Paşa Câmii	Mevcud değildir.	II.C./575
Umur Bey Hamamı	Mevcud değildir.	II.C./575

● YIĞILCA KÖYÜ

ORHAN GÂZÎ DEVRİ

Orhan Gâzî Câmii	Çandı tertîbindedir; esaslı tâmir görmüş ise de eski yapısından bâzı izler kalmışdır.	I.C./133-216

● YONCALU

FÂTİH DEVRİ

Davud Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	IV.C./890

● ZAĞRA (Eski)

II. MURAD DEVRİ

Hamza Bey Câmii	Tek kubbeli, uzun minâreli mühim câmidir.	II.C./575
Hamza Bey Mektebi	Mevcud değildir.	II.C./577
Saruca Paşa Mescidi	Mevcud değildir.	II.C./577

● ZİLE

FÂTİH DEVRİ

Hacı İsmâil Mescidi	Yan yana çift kubbeli, ufak mescid.	IV.C./890-891

OSMANLI MÎMÂRİSİ'NİN BAŞLANGIÇDAN — FÂTİH DEVRİ SONUNA KADAR EHEMMİYETLİ ÂBİDELERİN YEKÛNU

CÂMİ :	729
MEDRESE :	124
HAN :	73
HAMAM :	185
TÜRBE :	111
KALE :	18
YEKÛN :	1240